

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2010

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2010

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Tomus L. Fasc. 1

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2011

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

Výkonní redaktoři: PhDr. Blanka Zilyská, Ph.D.

Mgr. Kateřina Schwabiková

Recenzenti: Mgr. Karel Černý, Ph.D.; Mgr. Bohdana Divišová; prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc.; PhDr. Martin Holý, Ph.D.; PhDr. Jiří Hrbek; Mgr. Kateřina Hrbková; PhDr. Jan Chodějovský; prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.; doc. PhDr. Magdalena Pokorná, CSc.; Mgr. Jana Ratajová, Ph.D.; PhDr. Kateřina Valentová, Ph.D.; Mgr. Igor Votoupal; PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Svazek je součástí řešení Výzkumného záměru MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Na obálce byla použita reprodukce ozdobné barokní kartuše z knihovny Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Theologický sál. Alegorická postava představuje obor kanonického práva a koncilní legislativy. Autorem vyobrazení byl David Norbert Altmann z Eydenburku (1632). Nápis „*Classis civilistica*“ byl připojen dodatečně (srov. článek J. Pařeza).

Na frontispisu: Ivana Čornejová na konferenci v Klatovech (2010) – foto Karel Nováček.

OBSAH

Výročí a osobnosti

- 11 Annus jubileus (Michal Svatoš – Petr Svobodný – Blanka Zilyská)
13 Bibliografie prací doc. PhDr. Ivany Čornejové, CSc. (sestavila Jiřina Urbanová)

Články

Církevní řády a jejich osobnosti

- 43 Václav Bartůšek, Jezuité a piaristé – sourozenci
53 Tomáš Černušák, Církevní řády v českých zemích a působení pražského nuncia Antonia Caetaniho v letech 1607–1609
59 Jiří Havlík, Jmenování provinciála v české jezuitské provincii v roce 1689
71 Dana Jakšičová, Za mříží kláštera? K pojetí klauzury v ženských kongregacích 19. století
85 Jana Oppeltovej, P. Aloysius a s. Balbino. Život a dílo Aloise Jana Hackenschmidta, tepelského analyisty a přítele Bohuslava Balbína
99 Petra Oulíková, Reflexe úcty Jména Ježíšova v umění jezuitského řádu
111 Jan Pařez, Několik úvah o počátcích obnovené klášterní knihovny na Strahově a jejím interiéru v raném novověku
123 Jakub Zouhar, Ke vztahu dominikánského řádu a biskupství v Hradci Králové v 17. a 18. století (na příkladu P. Vavřince Karla Brücknera OP)

Duchovenstvo barokní doby

- 135 Jiří Mikulec, O paměti farního kléru. Barokní konfraternity v testamentech duchovenstva
147 Marie Ryantová, Nejstarší zpovědní seznamy panství Vysoký Chlumeck z konce třicetileté války
169 Martin Svatoš, Rétoři na moři a pomeraně v refektáři aneb Umění elokvence P. Johanna Krause SJ

Školství a vzdělanost

- 195 Marie-Elisabeth Ducreux, Une pédagogie des vertus ? « La Cour Sainte » et le « prince chrétien » dans les pays des Habsbourg
217 Marek Ďurčanský, Nymburská městská škola a její správci za třicetileté války
225 Hedvika Kuchařová, Studia strahovských premonstrátů na jezuitské univerzitě v Ingolstadtu v roce 1652
233 Michal Svatoš, Poslední absolventi pražské utrakvistické akademie (1618–1620)

Češi a jejich stát

- 245 Jiří Pokorný, Dobro všem! Viktor Felber – etokrat
257 Jiří Rak, Zachovej nám Hospodine

Recenze – zprávy

- 269 Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551 (Ivan Hlaváček)
270 Vladimír Urbánek, Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu (Michal Svatoš)
272 Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas I. / Das litauische Erbe August Schleichers I. (Michal Svatoš)
273 90 let vysokoškolského vzdělávání a vědy na Slovensku (Petr Svobodný)

Cizojazyčná shrnutí

- 51 Václav Bartůšek, Jesuiten und Piaristen – Geschwister
58 Tomáš Černušák, Kirchenorden in Böhmen und das Wirken des Prager Nuntius Antonius Caetanis
1607–1609
68 Jiří M. Havlík, Die Ernennung des Provinzials in der böhmischen Jesuitenprovinz im Jahre 1689
84 Dana Jakšičová, Hinter Klostergittern? Zum Begriff der Klausur in den Frauenkongregationen des
19. Jahrhunderts
98 Jana Oppeltová, P. Aloysius a s. Balbino. Leben und Werk von Alois Johann Hackenschmidt, Annalist
aus Tepl und Freund Bohuslav Balbins
105 Petra Oulíková, Reflexionen der Namen-Jesu-Verehrung in der Kunst des Jesuitenordens
121 Jan Pařez, Some considerations on the beginnings of restored monastery library at Strahov and its interior
in the Early Modern Period
131 Jakub Zouhar, Zum Verhältnis zwischen dem Dominikanerorden und dem Bistum Königgrätz (Hradec
Králové) im 17. und 18. Jahrhundert (am Beispiel von P. Lorenz Karl Brückner OP)
145 Jiří Mikulec, Das Gedächtnis des Pfarrklerus. Barocke Konfraternitäten in den Testamenten der
Priesterschaft
167 Marie Ryantová, Die ältesten Beichtverzeichnisse und Nachweise der Herrschaft Hochchlumetz (Vysoký
Chlumec) aus den vierziger und zu Beginn der fünfziger Jahre des 17. Jahrhunderts
191 Martin Svatoš, Rhetoren auf dem Meer und eine Apfelsine im Refektorium oder Die Kunst der Eloquenz
des P. Johann Kraus SJ
215 Marie-Elizabeth Ducreux, Pedagogika ctností? „Svatý dvůr“ a „křesťanský panovník“ v habsburském
soustátí
224 Marek Ďurčanský, Nymburk Town School and Its Administrators During the Thirty Years' War
232 Hedvika Kuchařová, Das Studium der Prämonstratenser von Strahov an der Universität Ingolstadt im
Jahre 1652
241 Michal Svatoš, Die letzten Absolventen der Prager utraquistischen Akademie (1618–1620)
255 Jiří Pokorný, Wohlergehen für alle! Viktor Felber – ein Mitglied der Ethokratischen Bewegung
265 Jiří Rak, Gott erhalte, Gott beschütze!

Autoři

PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Národní archiv Praha

PhDr. Tomáš Černušák, Ph.D., Masarykova univerzita Brno

prof. Marie-Elizabeth Ducreux, Ph.D., Centre de Recherches Historiques, EHESS, Paris

PhDr. Marek Ďurčanský, Ph.D., Ústav dějin UK a Archiv UK

PhDr. Jiří M. Havlík, Ph.D., Literární akademie J. Škvoreckého, Praha

prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra PVH a archivního studia FF UK

PhDr. Dana Jakšičová, Historický ústav FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a Kongregace Školských sester de Notre Dame

Mgr. Hedvika Kuchařová, Ph.D., Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů, Praha

doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc., Historický ústav Akademie věd ČR

Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D., Katedra historie FF Univerzity Palackého v Olomouci

PhDr. Petra Oulíková, Ph.D., KTF UK Praha

Pařez Jan, Ph.D., Strahovská knihovna Královské kanonie premonstrátů, Praha

prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc., Katedra dějin PdF UK Praha a Všeodborový archiv ČMKOS

PhDr. Jiří Rak, Katedra západoevropských studií FSV UK Praha

doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., Ústav archivnictví a PVH FF Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

PhDr. Martin Svatoš, CSc., Filozofický ústav AV ČR

PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK

doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., Ústav dějin UK a Archiv UK

PhDr. Jiřina Urbanová, Ústav dějin UK a Archiv UK

PhDr. Jakub Zouhar, Ph.D., Katedra PVH a archivnictví FF Univerzity Hradec Králové

Výročí a osobnosti

ANNUS JUBILEUS

V roce 2010 završuje časopis Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis prvé půlstoletí svého trvání. Redakce je potěšena, že zároveň se svým „dítětem“ může v tomto roce oslavit také kulaté životní jubileum redakční kolegyně, která má nezanedbatelný podíl na tvorbě tohoto periodika.

Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.

publikuje v našem časopise již více než tři desetiletí a spoluvytváří tak jeho profil. Redakční rada se proto rozhodla věnovat toto číslo časopisu právě jí, s přáním mnoha dalších životních úspěchů, pevného zdraví a radosti ze života. Požádali jsme proto její přátele, kolegy a žáky o příspěvky zaměřené na odborné „životní lásky“ oslavenkyně. Ne všichni, kdo chtěli přijít poblahopřát, mohli se v krátkém čase dostavit. Nechť tedy přítomní zastoupí i ostatní gratulanty a svazek ať je jubilantce ku potěšení.

Kolegyně Ivana Čornejová se dožila svého významného životního jubilea dne 11. srpna 2010. Narodila se v Praze, kde také absolvovala gymnaziální studia (tehdejší Střední všeobecně vzdělávací školu) v Přípotoční ulici. Byla to její záliba v historických románech, široký kulturní přehled a bezpochyby i záliba v historii samotné, které ji přivedly ke studiu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde si vybrala kombinaci oborů archivnictví a dějepis. Vysokoškolské studium dokončila diplomovou prací o českém šlechtickém rodu Vartenberků, kterou obhájila roku 1973. O rok později pak získala doktorský titul (PhDr.). S novou badatelskou orientací, která je spojena především s pražskou univerzitou a jezuitským řádem, souvisí již její kandidátská práce (1988) i habilitační práce (1999).

Bezprostředně po absolutoriu vysoké školy (1973) získala místo v Archivu Univerzity Karlovy, který se stal její životním působištěm. Prošla zde několika funkcemi – od archivařky až po postavení vědecké pracovnice. Po obnovení Ústavu dějin Univerzity Karlovy, který je úzce propojen s pražským univerzitním archivem, se stala jeho vědeckou pracovnicí (1992), členkou redakční rady a nyní od roku 2010 vedoucí ÚDUK, přičemž na jejím pracovním i badatelském zaměření se vlastně mnoho nezměnilo. Zůstává stále věrná především jezuitskému období pražské univerzity, i když se její „badatelský horizont“ rozšířil i na předchozí a následující etapu vývoje pražské univerzity. Odtud byl už jen malý krůček k systematickému zkoumání Tovaryšstva Ježíšova a jeho úlohy v českých dějinách a úlohy církevních řádů v době baroka vůbec. A každý, kdo se seznámil s českými dějinami, ví, že si vybrala badatelské pole nepřilíš zpracované, o to více komplikované a rozhodně jedno z nejkontroverznějších témat naší minulosti.

Ivana Čornejová se svého úkolu zhostila s razancí a bravurou sobě vlastní. Věrna svému historickému školení, zaměřenému na pramennou heuristiku, připravila si cestu k novému

zpracování zvolené historické etapy shromážděním biografických údajů, které publikovala v *Životopisném slovníku pražské univerzity* (spolu s A. Fechtnerovou, 1986), a zpracováním správního a institucionálního vývoje univerzity (*Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1773*, 1992).

Doc. Čornejová má výjimečné nadání pro souhrnné zpracování, takže není divu, že z jejího pera pochází několik zdařilých syntetických prací z oblasti kulturní historie. Abychom zůstali na půdě univerzitních dějin, zmiňme především dvě knižní publikace: *Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách* (1995, 2. vydání 2005) a *Dějiny Univerzity Karlovy* (I. díl, kapitola *Jezuitská akademie do r. 1622*, 1995, a především II. díl, 1998, jehož byla hlavní autorkou i redaktorkou; anglická verze *A History of Charles University I*, 2001, na nichž opět spolupracovala autorsky i redakčně). V knize o jezuitském řádu zdůraznila pozitivní úlohu Tovaryšstva v kulturních dějinách českých zemí, v syntéze univerzitních dějin pak měla příležitost ukázat význam Tovaryšstva Ježíšova jako školského a misijního řádu, jemuž vděčíme za obnovenou integraci Čech do evropských dějin. Že musela bořit letité předsudky českého dějepisce, ale i navyklé „jiráskovsko-nejedlovské“ stereotypy myšlení širokých čtenářských vrstev, je pochopitelné. Podařilo se jí to seriózní interpretací faktografických dat, ale i ohromnou vervou, s níž prezentovala výsledky své práce.

Naše kolegyně Ivana Čornejová má družnou a energickou povahu, zvláštního ocenění si zaslouží péče o její odchovance, studenty Pedagogické fakulty UK a zájemce o církevní dějiny 17. a 18. století, stejně tak jako důraz a schopnosti, které osvědčila při vedení Ústavu dějin UK i projektů věnovaných „jejímu“ období.

Ačkoliv známe vztah Ivany Čornejové k jubilejním sborníkům (a zvláště těm, které vycházejí – ne vždy liknavostí svých sestavovatelů – až dlouho po proběhlém jubileu), rozhodli jsme se jí takový slavnostní svazek věnovat jako projev naší kolegiální úcty.

Vivat – crescat – floreat

Za redakci AUC-HUCP: *Michal Svatoš – Petr Svobodný – Blanka Zilynská*

BIBLIOGRAFIE PRACÍ IVANY ČORNEJOVÉ

Bibliografie je řazena chronologicky, rozdělena na samostatně vydané práce (údaje o dalším vydání přiřazují k prvnímu), redakční práce a třetí část tvoří chronologicky řazená skupina studií, článků, recenzí a zpráv. V této skupině jsou předřazeny v jednotlivých letech studie před drobnějšími, popularizačními články, recenzemi a zprávami o literatuře. Pokud předmětem recenze nebo zprávy jsou více než tři tituly, nejsou tyto rozpisovány.

V záznamech je uvedeno jméno Ivany Čornejové (Rakové) v případech, kdy není jediným autorem textu.

Samostatně vydané práce, spoluautorství

Akademický senát pražské university (1791) 1796–1882 / Blanka Zilynská. *Katalogy posluchačů pražské university (1892) 1752–1882* / Ivana Raková. Inventární seznamy. Praha: Univerzita Karlova, 1984. 98 s.

Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773 / Ivana Čornejová, Anna Fechtnerová. Praha: Univerzita Karlova, 1986. 54, 597 s. (Knihnice Archivu Univerzity Karlovy).

Rec.: Zdeněk Charouz, *Časopis Matice moravské* 108 (1989), č. 2, s. 342–343; Jiří Pešek, *ČsČH* 35 (1987), č. 5, s. 761–762; Josef Válka, *Vlastivědný věstník moravský* 41 (1989), č. 1, s. 122–123; Michal Svatoš, *Studia Comeniana et historica* 20 (40) (1990), s. 130–132; Jaroslav Kolár, *Důležitá příručka k dějinám pražské univerzity*, *Česká literatura* 37 (1989), č. 3–6, s. 565–567; Miroslava Hejnová, *Nový příspěvek k dějinám pražské univerzity*, *Zpravodaj Státní knihovny ČSR* 25 (1987), č. 5, s. 43–45; Eliška Čáňová, *Archivní časopis* 39 (1989), č. 4, s. 244–245.

Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1773. Praha: Karolinum, 1992. 192 s. ISBN 80-7066-392-8

Zpr.: Joachim Bahlcke, *Historische Zeitschrift* 34 (1993), Hf. 1, s. 194–195; J.Hz. – [Josef Hanzal] *ČČH* 90 (1992), č. 4, s. 463.

Dějiny země Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740 / Vratislav Vaniček, Petr Čornej, Ivana Čornejová; red. Petr Čornej. 1. vyd. Praha: Paseka, 1992. 302 s. ISBN 80-85192-29-2

[II/4–II/7, III/2–III/3; s. 217–234, 236–239, 255–303]

Rec: Josef Janáček, Vzpouza nezávislých – nový pokus o syntézu českých dějin, Dějiny a současnost 14 (1992), č. 5, s. 60–63; Václav Bůžek – Robert Sak, Historický obzor 3, 1992, č. 12, s. 332–333; Jaromír Procházka, Obraz Husův a husitství v učebnici dějepisu, Křesťanská revue 59 (1992), č. 9, s. 211–212; Jiří Pešek, Tvar (1992), č. 33, s. 6; navazující diskuse Marie Koldinská, Peškův burácivý hlas, Tvar (1992), č. 42, s. 6–7; odpověď na diskusi Jiří Pešek, Kritika neetické kritiky a Dějiny země Koruny české, Tvar (1992), č. 51–52, s. 8.

Dějiny země Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740 / Vratislav Vaniček, Petr Čornej, Ivana Čornejová; red. Petr Čornej. 2. opr. a dopl. vyd. Praha: Paseka, 1993. 315 s. ISBN 80-85192-59-4

3. vyd., 1995, ISBN 80-7185-005-5

4. vyd., 1997, ISBN 80-7185-096-9

5. vyd., 1998, ISBN 80-7185-164-7

6. vyd., 1999, ISBN 80-7185-256-2

7. vyd., 2001, ISBN 80-7185-396-8

8. vyd., 2002, ISBN 80-7185-503-0

9. vyd., 2003, ISBN 80-7185-605-3

Tovaryšstvo Ježíšovo: jezuité v Čechách. Praha: Mladá fronta, 1995. 245 s., il. (Kolumbus; sv. 130). ISBN 80-204-0471-6

Rec.: Martin Nodl, Na rozcestí jezuitského bádání, Lidové noviny 8 (1995), č. 123, Příl. Nedělní Lidové noviny č. 21, s. VII; Jaroslav Boček, Historička proti básníkovi, Rudé právo 5 (1995), č. 74, s. 6; Robert Kvaček, Světla a stíny jednoho řádu, Nové knihy 12 (1995), č. 12, s. 2; Pavel Kalina, Studie o jezuitěch v Čechách poopravuje mnohé mýty, Mladá fronta Dnes 6 (1995), č. 71, s. 19; Jaroslav Šimůnek, Populárně a vyzývavě, Svobodné slovo 87 (1995), č. 68, s. 6; Jiří Bílý, Teologické texty 7 (1995), č. 6, s. 212–213; Jiří Mikulec, Acta Comeniana 11(35) (1995), s. 217–220; Jan Janko, Dějiny věd a techniky 28 (1995), č. 2, s. 122; Jan Fiala, Koniáš jako národní hrdina?, Křesťanská revue 62 (1995), s. 6, s. 166–168; Zdeněk Hojda, Folia historica bohemia 18 (1997), s. 344–346; Kurt A. Huber, Bohemia 39 (1988), Hf. 2, s. 458–459; Simona Binková, Ibero-Americana Pragensia 29 (1995), s. 256–257; Iva Kotrlá, Akord 21 (1996), č. 4, s. 220–223; Oldřich Kašpar, Jezuité v Čechách i mimo ně, Knihy 95, 5 (1995), č. 21, s. 13.

Tovaryšstvo Ježíšovo. 2. vyd. Praha: Hart, 2005. ISBN 80-86529-30-4

Rec.: Jaroslav Kraus, Fakta, nic než fakta, Evangelický týdeník 88 (2005), č. 8, s. 3.

Histoire des Pays tchèques / Sous la direction de Pavel Bělina, Petr Čornej et Jiří Pokorný; traduit du tchèque par Miroslav Pravda et Marie-Jeannine Salé. Paris: Seuil, 1995. 510 s., mp. (Points. Histoire; H 191). ISBN 2-02-020810-5 [s. 173–194, 211–251].

Dějiny evropské civilizace. Díl 1. 1348–1802 / Petr Čornej, Ivana Čornejová, Petr Charvát, Kateřina Charvátová, Jana Keparťová, Antonín Kostlán. 1. vyd. Praha: Paseka, 1995. 372 s., příl. ISBN 80-7185-010-1 [s. 309–319, 346–360]

Ve stínu tvých křídel. Habsburkové v českých dějinách / Ivana Čornejová, Jiří Rak, Vít Vlnas. Praha: Grafoprint-Neubert, 1995. 289 s., il., mp., genealogická tab. ISBN 80-85785-20-X [s. 27–63, 93–154]

Rec.: Pavel Bělina, Habsburkové v českých dějinách, *Historie a vojenství* 46 (1997), s. 173–177; Bohumil Tesařík, Habsburkové v českých dějinách, *Hanácké noviny* 7 (1996), č. 104, s. 5; Jiří Pokorný, Kdo eben, zlato miluje..., *Tvar* 7 (1996), č. 13, s. 23; Miroslav Martínek, Pod křídly Habsburků, *Právo* 6 (1996), č. 182, s. 8; Miroslav Filip, Rehabilitace Habsburků?, *Nové knihy* 36 (1996), s. 13, s. 2; Jan Havránek, Světla a stíny Habsburků, *Literární noviny* 7 (1996), č. 25, s. 5; Marek Pečenka, Úspěšně odmytizovaný náhled na vládu Habsburků, *Mladá fronta Dnes* 7 (1996), č. 108, s. 19; Jan Urban, Dějiny a současnost 18 (1996), č. 3, s. 62–63; František Stellner, *Střední Evropa* 13 (1997), č. 69, s. V–VII.

Dějiny Univerzity Karlovy. I, 1347/48–1622 / Ivana Čornejová, Jaroslav Kadlec, Jiří Kejř, Jiří Pešek, Michal Svatoš, Petr Svobodný a František Šmahel; redaktor svazku Michal Svatoš. Praha: Karolinum, 1995. 322 s. ISBN 80-7066-968-3

[Jezuitská akademie do r. 1622, s. 247–268]

Rec.: Miloslava Melanová, Dějiny Karlovy univerzity nově, *Dějiny a současnost* 18 (1996), č. 2, s. 55; Karel Hřůza, *MIÖG* 104 (1996), Hf. 3–4, s. 377–379; Veronika Hradská, *Vlastivědný věstník moravský* 48 (1997), č. 1, s. 92–94; Jaroslav Pánek, *Zvode* 51 (1997), č. 1, s. 139–140; Eduard Maur, *Minulostí Západočeského kraje* 32 (1997), s. 268–270; Pavel Spunar, *Listy filologické* 120 (1997), č. 1–2, s. 169; Jaroslav Pánek, *Acta Comeniana* 12 (36) (1997), s. 352–355; Marceli Kosman, *Studia źródłoznawcze* 38 (2000), s. 153–155.

Dějiny Univerzity Karlovy. II, 1622–1802 / Karel Beránek, Ivana Čornejová, Zdeněk Hojda, Ludmila Hlaváčková, Marie Pavlíková, Petr Svobodný; redaktorka svazku Ivana Čornejová. Praha: Karolinum, 1996. 285 s. ISBN 80-7184-050-5

[Úvod, s. 11–13; Prameny a literatura, s. 13–21; Správní a institucionální vývoj pražské univerzity, s. 23–56; Ekonomické zajištění pražské univerzity v letech 1622–1802, s. 57–68; Filozofická fakulta / Marie Pavlíková, Ivana Čornejová, s. 99–135; Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století / Zdeněk Hojda, Ivana Čornejová, s. 225–240; Příloha I, Počty a původ posluchačů, promováných a profesorů na fakultách Karlo-Ferdinandovy univerzity, s. 241–249; Příloha II. Přehled akademických hodnostářů v letech 1622–1802, s. 251–265.]

Rec.: Karel Hřůza, *MIÖG* 105 (1997), Hf. 3–4, s. 515–516; Eduard Maur, *Minulostí Západočeského kraje* 32 (1997), s. 268–270; Jaroslav Pánek, *Acta Comeniana* 12 (36) (1997), s. 352–355; Martin Svatoš, *Pražský sborník historický* 30 (1998), s. 221–224; -H.Hz.- [Hanzal Josef] *ČČH* 94 (1996), č. 4, s. 882–883; Marceli Kosman, *Studia źródłoznawcze* 38 (2000), s. 153–155.

Dějiny evropské civilizace. Díl 1. 1348–1802 / Petr Čornej, Ivana Čornejová, Petr Charvát, Kateřina Charvátová, Jana Keparťová, Antonín Kostlán. 2. dopl. vyd. Praha: Paseka, 1997. 367 s., příl. ISBN 80-7185-099-3

[s. 305–315, 341–355]

Evropa králů a císařů. Významní panovníci vládnoucí dynastie od 5. století do současnosti / Petr Čornej, Ivana Čornejová, Pavel Hoke, Věra Hrochová, Jan P. Kučera, Jan Kumpera,

Vratislav Vaníček, Vít Vlnas. Praha: I. Želený, 1997. 410 s., příl. (Malá moderní encyklopedie. 1). ISBN 80-237-3511-X

Rec.: Jan Halada, Encyklopedie pomazaných hlav, *Nové knihy* 38 (1998), č. 9, s. 2; Saša Hrobotický, *Halo noviny*, Roč. 7 (1997), č. 290, s. 7–9; František Stellner, *Historický obzor* 9 (1998), č. 3–4, s. 959; Vladimír Novotný, *Slovo Praha* 90 (1998), č. 77, s. 8; Jaroslav Med, *Literární noviny* 9 (1998), č. 16, s. 16.

Európa uralkodói. / Petr Čornej, Ivana Čornejová, Pavel Hoke, Věra Hrochová, Jan P. Kučera, Jan Kumpera, Vratislav Vaníček es Vít Vlnas. Budapešť: Maecenas Königvkiadó, 1999. 324 s. ISBN 963-645-053-6; 963-203-017-6

Evropa králů a císařů. Významní panovníci vládnoucí dynastie od 5. století do současnosti / Petr Čornej, Ivana Čornejová, Pavel Hoke, Věra Hrochová, Jan P. Kučera, Jan Kumpera, Vratislav Vaníček, Vít Vlnas. 2. vyd. Praha: I. Želený, 2005. 410 s., příl. (Malá moderní encyklopedie). ISBN 80-237-3941-7

Jíloviště v dobách minulých. K 650. výročí první zmínky o obci. Jíloviště: Obecní úřad, 1998. 37 s., 10 s. obr. příl.

Osudové osmičky / Ed. Petr Čornej ... [et al.]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. 443 s. ISBN 80-7106-322-3

[1348 Založení pražské univerzity, s. 59–66; 1618 Pražská defenestrace, s. 138–144; 1648 Švédové na Karlově mostě, s. 145–151]

Předěly staletí. České a světové dějiny v horizontech věků / Ed. Jiří Rulf. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. 480 s. ISBN 80-7106-385-1

[1200 – Zrození univerzity, s. 55–61; 1700 – Truchlivý příběh židovského chlapce, s. 237–243]

A History of Charles University. Vol. I (1348–1802) / Karel Beránek ... [et al.]; Edited by Ivana Čornejová, Michal Svatoš with collaboration of Petr Svobodný. Prague: Karolinum Press, 2001. 476 s. ISBN 80-246-0021-8

[The jesuit academy up to 1622, s. 217–236; The administrative and institutional development of Prague university (1622–1802), s. 261–297; The Philosophical Faculty / Marie Pavlíková, Ivana Čornejová, s. 290–340; Financial management and university buildings / Ivana Čornejová, Ludmila Hlaváčková, Petr Svobodný, s. 441–459]

Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2. Středověk a raný novověk / Petr Čornej, Ivana Čornejová, František Parkan. Praha: SPN – Pedagogické nakladatelství, 2001. 160 s., barev. il., mapy, portréty. ISBN 80-7235-152-4

[s. 110–131, 133]

Kdy, kde, proč & jak se to stalo v českých dějinách: sto událostí, které dramaticky změnilы naši historii / Zpracoval kolektiv autorů pod vedením Petra Čorneje. – Praha: Reader's Digest Výběr, 2001. 480 s., il., portréty. ISBN 80-86196-33-X

[s. 182–193, 202–209, 214–221, 226–233]

Dějepis pro střední odborné školy: české a světové dějiny / Petr Čornej ... [et al.]. – Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 2002. 238 s., il., mapy, portréty. ISBN 80-7235-194-X [s. 96–109, 112–117, 118–123]

Dějepis pro střední odborné školy. České a světové dějiny / Petr Čornej ... [et al.]. 2. vyd. Praha: SPN – Pedagogické nakladatelství, 2008. 238 s.: il., mapy, portréty. ISBN 80-7235-382-8

Velké dějiny zemí Koruny české. Sv. 8. 1618–1683 / [Aut.]: Ivana Čornejová, Jiří Kaše, Jiří Mikulec, Vít Vlnas. Praha: Paseka, 2008. 711 s., obr. ISBN 978-80-7185-947-5 [s. 9–107, 115–179, 186–192, 223–261, 277–282, 288–301, 323–372, 500–595, 596–603, 605–606, 611–618, 621–622, 623–626, 629–636, 651–694]
Rec.: Jan Dvořák – Tomáš Malý, Časopis matice moravské 128 (2009), č. 2, s. 510–517.

Redakční práce

Dějiny Univerzity Karlovy. II, 1622–1802 / Karel Beránek, Ivana Čornejová, Zdeněk Hojda, Ludmila Hlaváčková, Marie Pavlíková, Petr Svobodný; redaktorka svazku Ivana Čornejová. Praha: Karolinum, 1996. 285 s. ISBN 80-7184-050-5

The Jesuits and the Clementinum / a collective of authors led by Alena Richterová and Ivana Čornejová. Prague: National Library of the Czech Republic, Czech Province of the Society of Jesus, 2006. 209 s., il., portréty, faksim. ISBN 80-7050-487-0

Jezuité a Klementinum / kolektiv autorů pod vedením Aleny Richterové a Ivany Čornejové. Praha: Národní knihovna ČR, Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova, 2006. 199 s., il., portréty. ISBN 80-7050-485-4

Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003 / Sestavila Ivana Čornejová. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Ústav dějin UK – Archiv UK, Scriptorium, 2003. 391 s. ISBN 80-86197-49-2.

Sborník k životnímu jubileu PhDr. Michala Svatoše, CSc. / Uspořádali Ivana Čornejová, Jiří Stočes. Praha: Karolinum, 2007. 303 s. *AUC-HUCP* 47 (2007), fasc. 1–2.

Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007 / Sestavili Ivana Čornejová, Hedvika Kuchařová, Kateřina Valentová. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Scriptorium, 2008. 535 s. ISBN 978-80-86197-39-5

Studie a články, recenze a zprávy

1976

Zlomek pozůstalosti J. E. Vocela v Archivu UK. *Archivní zprávy* 1 (1976), s. 50–70.

Rec.: ZAUK I – J. Swippel, Archivní zprávy – účelová publikace Archivu University Karlovy. *Archivní zprávy ČSAV*. Roč. 9 (1977), s. 167–169.

Jan Jessenius v písemných materiálech AUK. *Archivní zprávy* 1 (1976), s. 72–76.

Revize netrezorových fondů Bachmannova inventáře. *Archivní zprávy* 1 (1976), s. 79–80.

1977

Přehled rektorů a děkanů fakult pražské university v období 1654–1773. *Archivní zprávy – Archiv Univerzity Karlovy* 2 (1977), s. 31–68.

Setkání historiků – muzejních pracovníků [21.–22. 6. 1977, Klánovice] / Ivana Raková, Michal Svatoš. *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy* 2 (1977), s. 119–121.

[Gebhard Merkel, Wirtschaftsgeschichte der Universität Heidelberg im 18. Jahrhundert. Stuttgart 1973. 382 s.] *AUC-HUCP* 17 (1977), fasc. 2, s. 145–146.

1978

[Marcin Lyskanowski, Medycyna i lekarze dawnej Warszawy. Warszawa 1976. 463 s.] *AUC-HUCP* 18 (1978), fasc. 2, s. 102–103.

1979

Vývoj pozemkové držby pánů z Vartenberka v letech 1291–1415. *Historická geografie* 18 (1979), s. 69–102.

[Jenštejn 1977. Sborník. Brandýs n. L. – Stará Boleslav 1977. 203 s.] / Ivana Čornejová, Michal Svatoš. *AUC-HUCP* 19 (1979), fasc. 1, s. 95–96.

Oslavy stého výročí založení táborského muzea a sympozium Husitský Tábor v českých dějinách. *AUC-HUCP* 19 (1979), fasc. 1, s. 108–111.

[Nauczanie filozofii w Polsce w XV–XVIII wieku. Zbiór studiów pod redakcją Lecha Szczuckiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978. 208 s.] / Ivana Čornejová, Michal Svatoš. *AUC-HUCP* 19 (1979), fasc. 2, s. 91–95.

1980

Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci. *Sborník historický* 28 (1980), s. 57–99.

Polské sympozium o středověké genealogii. *Archivní časopis* 30 (1980), s. 232–237.

[Pocta dr. Emmě Urbánkové. Spolupracovníci a přátelé k 70. narozeninám. Uspořádal Pavel R. Pokorný. Praha: Státní knihovna ČSR, 1979. 503 s.] *Husitský Tábor* 3 (1980), s. 144–145.

1981

Bouře studentů pražské univerzity ve druhé polovině 17. století. *AUC-HUCP* 21 (1981), fasc. 2, s. 7–21. Rés. něm.

Rožmberské teritorium v předvečer husitské revoluce: (vztahy Oldřicha Rožmberka k Čeňkovi z Vartenberka). *Folia Historica Bohemica* 3 (1981), s. 263–284. Rés. rus., něm.

[John Martin Klassen, The Nobility and the Making of the Hussite Revolution. New York: East European Quarterly 1978. 186 s.] *Folia Historica Bohemica* 3 (1981), s. 296–300.

[František Hoffman, Morava na cestě k husitské revoluci. *Husitský Tábor* 4 (1981), s. 57–68.] [Idea míru a internacionální spolupráce v husitství. II. husitologické sympozium, Tábor 9.–11. září 1980. Husitské postavy a místa. Diskuse] *Husitský Tábor* 4 (1981), s. 89–90.

[Janusz Tazbir a kol., *Zarys Historii Polski*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1979. 861 s.] *Husitský Tábor* 4 (1981), s. 296–297.

Dva příspěvky k dějinám vysokého školství v habsburské monarchii v 17. a 18. století. *AUC-HUCP* 21 (1981), fasc. 1, s. 134–135. [Karol Vantuch, Cesta k tereziánským školským reformám a boje o ich charakter, *Historické štúdie* 24, 1980, s. 147–161; Helmut Engelbrecht, Schulwesen und Volksbildung im 18. Jahrhundert, in: *Österreich zur Zeit Kaiser Joseph II. Mitregent, Kaiser und Landesfürst, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge* 95, Wien 1980, s. 220–232]

[Stanisław K. Olczak, Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1978. 137 s.] *AUC-HUCP* 21 (1981), fasc. 1, s. 137.

II. husitologické sympozium v Táboře ve dnech 9.–11. 9. 1980. *ČsČH* 29 (1981), s. 479–480.

III. sympozium k dějinám univerzit. Krakov 15.–17. 5. 1980. *AUC-HUCP* 21 (1981), fasc. 1, s. 140–142.

1982

Činnost pražské univerzity v době bavorského kralování v Čechách (1741–1743). *AUC-HUCP* 22 (1982), fasc. 2, s. 43–46. Rés. něm.
Zpr.: Jiří Pešek, *ČsČH* 31 (1981), s. 787.

Problematika výzkumu českého panstva ve 14. a 15. století: (prameny a metody). In: *Genealogia. Problemy metodyczne w badaniach nad polskim społeczeństwem średniowiecznym na tle porównawczym* / pod redakcją Jacka Hertla. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika 1982, s. 149–160.

[Tadeusz M. Nowak – Jan Wimmer, *Historia oręża polskiego (963–1795)*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1981. 700 s.] *Husitský Tábor* 5 (1982), s. 334–335.

[F. Skřivánek – M. Skřivánek, Franchimontové z Frankfeldu a jejich erby. *Heraldika* 14/1, 1981, s. 8–30.] *AUC-HUCP* 22 (1982), fasc. 2, s. 133–134.

1983

L'Université de Prague de 1654 à 1773 et son rôle dans l'enseignement non universitaire. In: *L'Université et l'enseignement extra-universitaire XVIe–XIXe siècles IIe session scientifique internationale, Cracovie 11–12 mai 1979*. Warszawa – Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1983, s. 171–175. (Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego; 657. Prace Historyczne; zes. 73)

[Metoděj Zemek a kol., Gymnázium Mikulov. Almanach k třístému padesátému výročí založení mikulovského gymnázia. Brno – Mikulov: Gymnázium Mikulov 1981. 94 s.] *AUC-HUCP* 23 (1983), fasc. 1, s. 122–123.

[Theodor Graff, Grazer Jesuitenuniversität und landesfürstliche Dynastie. Historisches Jahrbuch der Stadt Graz, Bd. 11/12. Graz 1979/8, s. 37–65.] *AUC-HUCP* 23 (1983), fasc. 1, s. 130.

[Karl Hengst, Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh 1981. 432 s.] *AUC-HUCP* 23 (1983), fasc. 2, s. 76–77.

[Folia Historica Bohemica 4. Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV 1982. 416 s.] *ČsČH* 31 (1983), s. 138–139.

1984

Cesta ke vzniku Karlo-Ferdinandovy univerzity. (Spory o pražské vysoké učení v l. 1622–1654). *AUC-HUCP* 24 (1984), fasc. 2, s. 7–40. Rés. něm.
Zpr.: Jiří Pešek, *ČsČH* 33 (1985), s. 790–791.

Prameny ke sporu o pražskou univerzitu v l. 1622–1654. *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy* 5 (1984), s. 11–16.

Přehled akademických funkcionářů pražské univerzity v letech 1773–1882 (1892). *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy* 5 (1984), s. 3–38.
Zpr.: Jiří Pešek, *ČsČH* 33 (1985), s. 791.

[Přehled dějin Československa I/2 (1526–1848). Praha: Academia 1982. 645 s.] / Ivana Raková, Jiří Rak. *Husitský Tábor* 6/7 (1983–1984), s. 534–536.

[Stanislav Sousedík, Valerian Magni (1586–1661). Kapitola z kulturních dějin Čech 17. století. Praha: Vyšehrad 1983. 189 s.] *AUC-HUCP* 24 (1984), fasc. 1, s. 81–82.

[Robert Bireley, Religion and Policies in the Age of the Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini S.J., and the Formation of Imperial Policy. Chapel Hill: The University of North Carolina Press 1981. 311 s.] *AUC-HUCP* 24 (1984), fasc. 1, s. 90–92.

III. husitologické sympozium v Táboře 12.–15. 9. 1983. *AUC-HUCP* 24 (1984), fasc. 1, s. 100–102.

[Stanislav Sousedík, Rodrigo de Arriaga, současník J. A. Komenského. *Studia Comeniana et historica* 13, 1983, č. 26, s. 20–62.] *AUC-HUCP* 24 (1984), fasc. 2, s. 126–127.

Příspěvky k dějinám univerzit v 17.–19. století. *AUC-HUCP* 24 (1984), fasc. 2, s. 130–132.

1985

Les essais de réforme a l'Université de Prague dans la première moitié du XVIIIe siècle. In: *Les Grandes réformes des Universités Européennes du XVIe au XXe siècles. IIIème session scientifique internationale, Cracovie 15–17 mai 1980*. Warszawa – Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1985, s. 75–82. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 761. *Prace Historyczne*, zes. 79.

Děčínská větev pánů z Vartenberka v době předhusitské. *Z minulosti Děčína a Českolipska* 4 (1985), s. 333–354.

Úvahy nad knihou Josefa Petráňe, *Nástin dějin filozofické fakulty UK* / Ivana Čornejová, Jiří Pešek, Michal Svatoš. *AUC-HUCP* 25 (1985), fasc. 2, s. 69–72.

[Anna Fechtnerová, *Katalogy grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně v Praze I–IV*. Praha 1984.] *AUC-HUCP* 25 (1985), fasc. 2, s. 103–104.

[Město v české kultuře 19. století. Praha: Národní galerie, 1983. 438 s.] *Husitský Tábor* 8 (1985), s. 402–403.

1986

Studenti pražské univerzity ve zbrani (17.–18. století). *Documenta Pragensia* 6 (1986), s. 238–248.

[Marie Pavlíková, *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*. Praha 1985. 144 s.] *AUC-HUCP* 26 (1986), fasc. 1, s. 125–126.

[Eliška Čáňová, *Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech (1620–1671)*. *Sborník archivních prací* 35 (1983), č. 2, s. 486–560.] *AUC-HUCP* 26 (1986), fasc. 2, s. 158–160.

[Notker Hammerstein, *Zur Geschichte und Bedeutung der Universitäten im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation*. *Historische Zeitschrift* 241/2, 1985, s. 287–328.] *AUC-HUCP* 26 (1986), fasc. 2, s. 174–176.

[Zbygniew Ogonowski, *Filozofia szkolna w Polsce XVII. wieku*. Warszawa: PAN, 1985. 174 s.] *AUC-HUCP* 26 (1986), fasc. 1, s. 136.

1987

[Miroslav Hroch – Anna Skýbová, *Ecclesia militans. Inquisition im Zeitalter der Gegenreformation*. Leipzig: Edition Leipzig, 1985. 275 s.] *AUC-HUCP* 27 (1987), fasc. 2, s. 124–125.

[*Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků II*. Praha: Státní knihovna 1985. 190 s.] *AUC-HUCP* 27 (1987), fasc. 2, s. 123–124.

1988

Zrušení Tovaryšstva Ježíšova v r. 1773 a osudy jezuitů v pražské univerzitě. *AUC-HUCP* 28 (1988), fasc. 1, s. 65–75. Rés. něm.

Zmařilá příležitost. *Tvorba* 1988, č. 9, s. 13. [Jana Janusová – Otakar Káňa, Její Veličenstvo Marie Terezie. Praha, Mladá fronta 1987]

Zde je odpověď Ivany Čornejové Nad Zmařenou příležitostí [Polemika nad knihou Jana Janusová – Otakar Káňa, Její Veličenstvo Marie Terezie] *Tvorba*, 1988, č. 19, s. 17.

Sonda do vědomí špiček. *Tvorba* 1988, č. 48, s. 12. [Jiří Kroupa, Alchymie štěstí. Brno – Kroměříž 1987]

1989

Jeziuitský řád v době Balbínově. In: *Jaroslavu Kolárovi k šedesátým narozeninám*. Praha 1989, s. 58–74 [samizdat].

Jak to bylo s Omladinou. *Tvorba*, 1989, č. 7, s. 12–13. [Jiří Pernes, Spiknutí proti Jeho Veličenstvu. Praha: Mladá fronta 1988]

Balbín znovu v Klementinu [Výstava]. *Svobodné slovo* 45 (1989), 13. 4. 1989, č. 87, s. 5.

Odvěká vášně cestovat. *Svobodné slovo* 45 (1989), č. 187, 10. 8. 1989, s. 5. [Česká touha cestovatelská. Red. Josef Polišenský. Praha: Odeon, 1989]

[Josef Hanzal, Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé české kultury. Praha: Academia, 1987, 226 s.] *AUC-HUCP* 29 (1989), fasc. 1, s. 149–150.

Oslava 350. výročí založení trnavské univerzity. *AUC-HUCP* 29 (1989), fasc. 1, s. 133–139. [Trnavská univerzita. XIV. vlastivedný seminár 23. mája 1985 ku 350. výročíu založenia. Zostavil Jozef Šimončič. Trnava 1986, 120 s.; Trnavská univerzita v slovenských dejinách. Zostavil Milan Čičaj. Bratislava: Veda 1987. 309 s.]

1990

Balbínovské jubileum. *AUC-HUCP* 30 (1990), fasc. 2, s. 101–106.

O titulech na Univerzitě Karlově. *Informační bulletin Univerzity Karlovy* 1989/1990, č. 4, s. 32–36.

Malý výklad o vysokoškolských titulech. *Tvar* 1 (1990), č. 14, s. 8.

Pavel Křivský (12. 11. 1912 – 15. 12. 1989). *Zpravodaj Historického klubu* 1 (1990), č. [1], s. 24–25.

Marie Pavlíková. *Zpravodaj Historického klubu* 1 (1990), č. [1], s. 18.

Konference o Bohuslavu Balbínovi. *Česká literatura* 38 (1990), č. 1, s. 94–96 [300. výročí úmrtí, Praha r. 1988].

[Rudolf Zuber, Osudy moravské církve v 18. století (1695–1777). IV. díl dějin olomoucké arcidiecéze. Praha: Česká katolická charita, 1987, 292 s.] *Archivní časopis* 40 (1990), č. 1, s. 54–55.

[Zikmund Winter, Malé historie a třísky. Výbor uspořádaly V. Brožová a J. Janáčková, text k vyd. připravila a vysvětlivky napsala V. Brožová; úvodní slovo J. Janáčková. Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1987. 272 s.] *AUC-HUCP* 30 (1990), fasc. 1, s. 136–137.

Česká touha cestovatelská. *AUC-HUCP* 30 (1990), fasc. 2, s. 117–118. [Česká touha cestovatelská. Cestopisy, deníky a listy ze 17. století. Výběr S. Binková a J. Polišínský, úvod J. Polišínský. Praha 1989. 493 s.]

1991

Habsburský absolutismus a autonomie pražské univerzity. *AUC Philosophica et historica*. 1989, [vyd. 1991], č. 3, s. 157–164. Rés. něm. (*Studia historica*, 36. Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století).

Jezuitské školství a Jan Amos Komenský. In: *Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému* / Věd. red. Jaroslava Pešková, Josef Cach, Michal Svatoš; fotografie Ladislav Neubert; [předmluva] Radim Palouš. Praha: Karolinum, 1991, s. 74–86.

The Jesuit School and John Amos Comenius. In: *Homage to J. A. Comenius* / Edited by Jaroslava Pešková, Josef Cach, Michal Svatoš; translated by Vladimír Kosina ... [et al.]; photographs by Ladislav Neubert; [předmluva] Radim Palouš. Praha: Karolinum, 1991, s. 82–95.

Jezuité v Čechách. In: *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně* / Uspořádali Zdeněk Beneš, Eduard Maur a Jaroslav Pánek. Praha: Historický ústav ČSAV, 1991, s. 347–365. Rés. něm. (Práce Historického ústavu AV ČR. Řada C, sv. 4).

Úloha jezuitů v životě Prahy v 17.–18. století. *Documenta Pragensia* 9 (1991), sv. 2, s. 449–462. Rés. něm.

[Magdalena Dobromila Rettigová, Domácí kuchařka. Ed. Felicius Wünschová (ve skutečnosti Alexandr Stich). Praha: Odeon, 1986. 558 s.] *Husitský Tábor* 10 (1988–1991), s. 340–341.

Ach ta byrokracie! In: *Horká linka* 1991, č. 5, s. 1–2.

1992

Jezuitský řád v Čechách v době Balbínově. In: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*. Praha: Památník národního písemnictví, 1992, s. 23–32. Rés. něm. s. 270.

Krátká zpráva o normalizaci na Univerzitě Karlově. *Informační bulletin Univerzity Karlovy* 1991/1992, č. 2, s. 6–11.

Baroko. In: Z rukopisu Dějiny země Koruny české I–II. *Lidové noviny* 5 (1992), č. 138, (13. 6. 1992), s. 16. Nedělní Lidové noviny.

Paradoxy náboženského života v barokních Čechách. In: *Historia docet. Sborník k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.* / Uspořádal Miloslav Polívka a Michal Svatoš; úvod František Šmahel. Praha: Historický ústav ČSAV, 1992, s. 47–58. Rés. něm. (Práce Historického ústavu Československé akademie věd. Řada C, Miscellanea; sv. 7).

Deník Jana Františka Löwa z Erlsfeldu – pozoruhodný a nevyužitý pramen. In: *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového* / Uspořádali Zdeněk Hojda, Jiří Pešek a Blanka Zilynská. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 1992, s. 237–245. Rés. něm.

[Peter Blickle, Ursachen in der Gesellschaft 1300/1800. München: R. Oldenbourg 1988. 141 s.] *Bohemia* 33 (1992), Hf. 1, s. 198–200.

Španělská mystika v barokních Čechách. *Tvar* 3 (1992), č. 43, s. 9. [Zdeněk Kalista, Ctihodná Marie Elekta Ježíšova. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1992]

Příliš malé církevní dějiny. *Lidové noviny*. 5, č. 272 (19. 11. 1992). *Národní* 9, č. 47, s. 2. [August Franzen, Malé církevní dějiny. Praha: Zvon, 1992]

1993

Das „Temno“ im mitteleuropäischen Kontext: Zur Kirchen- und Bildungspolitik im Böhmen der Barockzeit. *Bohemia* 34 (1993), Hf. 2, s. 342–358.

Die Universität Prag im 16. und 17. Jahrhundert: eine Wende / Michal Svatoš, Ivana Čornejová. In: *Aspekte der Bildungs- und Universitätsgeschichte 16. bis 19. Jahrhundert* / Hrsg. von Kurt Mühlberger und Thomas Maisel. Wien: WUV-Universitätsverlag, 1993, s. 40–60. (Schriftenreihe des Universitätsarchivs Universität Wien; Bd. 7).

Dokument o době i autorovi. *Lidové noviny* 6, č. 44 (23. 2. 1993), s. 13. [Zdeněk Kalista, Stručné dějiny Československa. Praha: Vyšehrad, 1992]

Dvojí život Jana z Pomuka. *Lidové noviny* 6, č. 76 (1. 4. 1993). *Národní* 9, C, 13, s. II. [Vít Vlnas, Jan Nepomucký, česká legenda. Praha: Mladá fronta, 1993]

Můžeme pracovat svobodně a bez cenzury (rozhovor Zuzany Franckové s Ivanou Čornejovou). *Noviny Jičínska* 2 (1993), č. 2, 6. 4. 1993, s. 3.

Znovu Janáček a Valdštejn? *Tvar* 4 (1993), č. 2, s. 11. [Josef Janáček, Valdštejnova pomsta. Praha: Československý spisovatel, 1992]

České nebe podle Petra Piřhy. *Tvar* 4 (1993), č. 24, s. 11. [Petr Piřha, Čechy a jejich svatí. Praha: AVED, 1992]

[Marie Kyralová, Ignác z Loyoly. Praha 1992] *Dějiny a současnost* 15 (1993), č. 4, s. 62–63.

1994

Konfesionalizace univerzit. *Documenta Pragensia* 11 (1993) [vyd. 1994], s. 55–59. (Škola a město. Sborník příspěvků z konference „Škola a město“ konané ve dnech 5.–6. října 1992).

Ad Čím byl Antonín Koniáš? Výňatek z dopisu PhDr. Ivany Čornejové z Prahy 10. *Lidové noviny* 7, č. 12 (15. 1. 1994), příl. Nedělní LN, s. VIII. [Polemické ohlasy na článek: Antonín Fiala, *Lidové noviny* 6, č. 258]

[Zdeněk Kalista, Cesta po českých hradech a zámcích. Praha: Odeon, 1993. 456 s.] *Dějiny a současnost* 16 (1994), č. 1, s. 63.

Katalog jak má být. *Dějiny a současnost* 16 (1994), č. 1, s. 61. [Svatý Jan Nepomucký 1393–1993. Praha: Karolinum, 1993. 96 s.]

Upřímný obdiv. *Dějiny a současnost* 16 (1994), č. 2, s. 57–58. [Anna Fechtnerová, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCLXXIII iacentum, pars I–II*. Praha: Národní knihovna, 1993. 621 s., 31 obr. příl.]

Hrdina třetího odboje? *Dějiny a současnost* 16 (1994), č. 3, s. 57–58. [Miroslav Ivanov, Utajené protokoly aneb geniální podvod. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV, 1994. 224 s.]

[Jaroslav Čechura – Milan Hlavačka – Eduard Maur, Ženy a milenky českých králů. Praha: Akropolis, 1994] *Dějiny a současnost* 16 (1994), č. 3, s. 63.

[Rexroth Frank, *Deutsche Univeritätsstiftungen von Prag bis Köln*. Böhlau 1992.] *Bohemia* 35 (1994), s. 168–169.

Za Josefem Janáčkem / Ivana Čornejová, Petr Čornej. *Tvar* 5 (1994), č. 19, s. 5.

Wie finster war die „Finsternis“. *Bohemia* 35 (1994), Hf. 2, s. 384–387. [„Unserre Geschichte“: Die Tschechisch-deutsche Vergangenheit als Interpretationsproblem. Diskussionsbeitrag.]

1995

Alma mater Carolo-Ferdinanda. Pražské vysoké učení v časech Jana Marka Marci. In: *Jan Marek Marci 1595–1667. Život, dílo, doba* / Ivana Čornejová ... [et al.]. Lanškroun: Rosa, 1995, s. 9–17.

Jičínští jezuité a rekatolizace. In: *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně, konané 10. září 1993* / Red. Jindřich Francek. Jičín: Městský úřad, 1995, s. 65–72.

Pražské univerzitní slavnosti v 17. století. *Documenta Pragensia* 12 (1995), s. 137–143. (Pražské slavnosti a Velké výstavy. Sborník příspěvků z konferencí Archivu hlavního města Prahy 1989 a 1991).

Návrh zákona o vysokém školství / Ivana Čornejová, Michal Svatoš. *Literární noviny* 6 (1995), č. 49, s. 7.

Školné ano či ne? / Ivana Čornejová, Michal Svatoš. *Literární noviny* 6 (1995), č. 51–52, s. 5.

Kalistova barokní duše jižních Čech. *Minulostí Západočeského kraje* 30 (1995), s. 305–307. [Zdeněk Kalista, Století andělů a ďáblů. Jinočany 1994. 348 s.]

1996

Ohlédnutí za životem a dílem PhDr. Rudolfa Zuberera. *ČČH* 94 (1996), č. 4, s. 929–930.

[Werner Richter, Ludvík II., král bavorský. Praha: Orbis, 1995. 301 s. Edice osobnosti, události] *Dějiny a současnost*. 18 (1996), č. 2, s. 63.

[Jiří V. Bílý, Jezuita Antonín Koniáš. Osobnost a doba. Praha: Vyšehrad, 1996. 278 s. Historica] *Dějiny a současnost*. 18 (1996), č. 4, s. 62.

[Miloš Sládek, Malý svět jest člověk aneb Výbor z české barokní prózy. Praha: H & H, 1995. 255 s.] *Dějiny a současnost* 18 (1996), č. 3, s. 63.

Dvě století moravské historie. *Literární noviny* 7 (1996), č. 20, s. 6. [Josef Válka, Morava reformace, renesance a baroka. Brno 1995. 275 s. Dějiny Moravy. Díl 2]

Zrození středoevropské velmoci. *Tvar* 7 (1996), č. 16, s. 13.

Universitní autonomie v průběhu věku. Na příkladu Prahy. In: *Ars baculum vitae. Sborník studií z dějin umění a kultury k 70. narozeninám prof. PhDr. Pavla Preisse, DrSc.* / [Uspořádalí Vít Vlnas a Tomáš Sekyrka]. Praha: Národní galerie v Praze, 1996, s. 28–36. Rés. angl.

1997

Krátké pojednání o titulech. *Literární noviny* 8 (1997), č. 2, s. 4.

Libri sententiarum et decretorum akademického magistrátu pražské univerzity. In: *Sborník prací k sedmdesátým narozeninám dr. Karla Beránka* / Red. L. Gottfried. Praha: Státní ústřední archiv, 1996, s. 67–72.

Náboženská situace v Praze. In: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum Střední Evropy* / Ed. Eliška Fučíková ... [et al.]. Praha – Londýn – Milán: Správa Pražského hradu – Thames and Hudson – Skira Editore, 1997, s. 310–322.

Pražské školství. In: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum Střední Evropy* / Ed. Eliška Fučíková ... [et al.]. Praha – Londýn – Milán: Správa Pražského hradu – Thames and Hudson – Skira Editore, 1997, s. 323–331.

The Religious Situation in Rudolphine Prague. In: *Rudolf II. and Prague. The Imperial Court and Residential City as the Cultural and Spiritual Heart of Central Europe* / Edited by Eliška Fučíková ... [et al.]. Prague – London – Milan: Prague Castle Administration – Thames and Hudson – Skira Editore, 1997, s. 310–322.

Education in Rudolphine Prague. In: *Rudolf II. and Prague. The Imperial Court and Residential City as the Cultural and Spiritual Heart of Central Europe* / Edited by Eliška Fučíková ... [et al.]. Prague – London – Milan: Prague Castle Administration – Thames and Hudson – Skira Editore, 1997, s. 323–329.

Die Religionssituation. In: *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Centrum Mitteleuropas* / Hrsg.: Eliška Fučíková ... [et al.]. Prag – London – Milan: Verwaltung der Prager Burg – Thames and Hudson – Skira Editore, 1997, s. 310–322.

Das Prager Schulwesen. In: *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Centrum Mitteleuropas* / Hrsg.: Eliška Fučíková ... [et al.]. Prag – London – Milan: Verwaltung der Prager Burg – Thames and Hudson – Skira Editore, 1997, s. 323–331.

[Christopher Hibbert, Vzestup a pád rodu Medici. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997] *Dějiny a současnost* 19 (1997), č. 5, s. 62–63.

Đábel kulhající na obě nohy. *Dějiny a současnost* 19 (1997), č. 2, s. 55–57.

[Jan Čáka, Obrázky z Podbrdská. Beroun: Baroko & Fox, 1997] *Dějiny a současnost* 19 (1997), č. 5, s. 59.

Portrét barokního preláta. *Dějiny a současnost* 19 (1997), č. 6, s. 59. [Valentin Urfus, Jan Tomáš Berghauer 1684–1760, děkan královské kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997. 103 s.]

„Rudolfinský rok“ (příspěvek do úvahy). *Dějiny a současnost* 19 (1997), č. 6, s. 50–51.

„V Čechách bude návrat ke katolicismu snazší“. *Lidové noviny* 10 (1997), č. 298, 20. 12. 1997. Příloha Orientace, s. IV.

1998

Albrecht z Valdštejna a počátky jezuitské koleje v Jičíně. In: *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičína*. Semily: Státní okresní archiv, 1997, s. 24–30 (Z Českého ráje a Podkrkonoší. Supplementum, 3).

Vzpomínka na Miroslava Truce (7. června 1929 – 26. dubna 1996). *Minulostí Západočeského kraje* 32 (1997), s. 234–235.

Karolinum a Klementinum: zápas o výchovu české mládeže na počátku 17. století. *Dějiny a současnost* 20 (1998), č. 6, s. 6–10.

Švédové na Karlově mostě. *Reflex* 9 (1998), č. 30, s. 60–62, 7 obr.

Ve víru třicetileté války získali Vysoké učení pražské jezuité. *Mladá fronta Dnes* 9 (6. 3. 1998). Příl. Praha Dnes, s. 2.

Chronologický přehled historických událostí. In: *Jaroslav Durych, Bloudění / Program připravil Josef Kovalčuk*. Praha: Národní divadlo, 1998, s. 14–15.

Slovník historických událostí, osobností a pojmů. In: *Jaroslav Durych, Bloudění / Program připravil Josef Kovalčuk*. Praha: Národní divadlo, 1998, s. 17–22.

Pražská defenestrace. *Reflex* 9 (1998), č. 22, s. 76–78, 5 obr., 1 fot.

Pražští studenti bojující. *Reflex* 9 (1998), č. 43, s. 4. (Příloha Česká historie očima Zeleného Raoula).

Jezuitské období univerzit v zemích Koruny české. *Historická Olomouc* 11 (1998), s. 9–14.

Založení pražské univerzity. *Reflex* 9 (1998), č. 14, s. 76–79, 4 fot.

Ke studentskému životu patří rvačky, ale i bojové hrdinství. *Lidové noviny* 11, č. 80 (4. 4. 1998). Nedělní Lidové noviny. Roč. 2, č. 14, s. III.

Hledání opravdového Casanovy. *Literární noviny* 9 (1998), č. 4, s. 5. [Josef Polišenský, Casanova a jeho svět. Praha: Academia, 1997. 185 s.]

[Milan Hlavačka, Karel Albrecht, příběh druhého zimního krále. Praha: Akropolis, 1997. 155 s.] *Dějiny a současnost* 20 (1998), č. 1, s. 36.

Oduševnělá kniha věnovaná hmotné kultuře. *Lidové noviny* 11, č. 137 (13. 6. 1998). Orientace, s. 28. [Josef Petráň ... [et al.], *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha: Karolinum, 1997]

[Robert J. W. Evans, Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612. Praha 1997] *Dějiny a současnost* 20 (1998), č. 3, s. 63.

Jak se dá napsat životopis města. *Lidové noviny*. 11, č. 137 (13. 6. 1998). Orientace, s. 28. [Christopher Hibbert, Florencie. Životopis města. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997; Christopher Hibbert, Řím. Životopis města. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998]

Moderní následovník sv. Ignáce z Loyoly / Petr Kolář SJ, zapsala Ivana Čornejová. *Dějiny a současnost* 20 (1998), č. 4, s. 49–51.

Stručné pojednání o diskusi, která se raději neměla ani konat. *Dějiny a současnost* 20 (1998), č. 5, s. 52–53. [Jan Fiala, Hrozná doba protireformace. Heršpice u Brna 1998]

1999

Jičínské gymnázium za jezuitů. In: *Jičínské gymnázium 1624–1999. Almanach k 375. výročí založení / Red. Eva Bílková, Vladimír Carda a Jan K. Čeliš*. Jičín: Lepařovo gymnázium, 1999, s. 9–19.

Péče o písemnost pražské univerzity v 18. století. Jezuitské archivy. In: *Scientia nobilitat. Sborník prací k počtě prof. PhDr. Františka Kavky, DrSc.* / Uspořádal Michal Svatoš. Praha: Karolinum, 1999, s. 105–114. (Příspěvky k dějinám vzdělanosti v českých zemích; 1/1998).

Zikmund Winter a dějiny pražské univerzity. In: *Zikmund Winter mezi historií a uměním* / Uspořádala a k vydání připravila Věra Brožová. Rakovník: Okresní muzeum Rakovník, [1999], s. 93–100.

Jak být vědcem: Malý návod pro začínající učence. *Dějiny a současnost* 21 (1999), č. 5, s. 47–48.

Zrození univerzit. *Reflex* 10 (1999), č. 5, s. 60–62.

Krásná kniha o skvělém barokním architektovi. *Lidové noviny* 12 (3. 4. 1999), č. 79. Příloha Orientace, s. 20. [Mojmír Horyna, Jan Blažej Santini-Aichel. Praha: Karolinum, 1998]

Univerzitní přísahy v proměnách staletí. *Forum* 5 (1999), č. 10, s. 25 (obálka).

Evropská každodennost 16.–18. století očima německého profesora. *Literární noviny* 10 (1999), č. 21, s. 6. [Richard van Dülmen, Kultura a každodenní život v raném novověku 16.–18. století. Praha 1993]

2000

Kontrasty barokního života. *Reflex* 11 (2000), č. 24, s. 68–70.

Organizace jezuitského školství před rokem 1773. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně*. Semily: Státní okresní archiv, 2000, s. 9–14. Rés. něm. s. 14. (Z Českého ráje a Podkrkonoší. Supplementum, 5).

René Fülöp Miller a jeho Moc a tajemství jezuitů. In: *Moc a tajemství jezuitů* / René Fülöp Miller. Praha: Rybka Publishers, 2000, s. 645–650.

Slavnosti na Karlo-Ferdinandově univerzitě v 17. století. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* / Václav Bůžek, Pavel Král (edd.). České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000, s. 471–479. Rés. něm. s. 479. (Opera historica; vol. 8).

Generační problém? Odmítám! *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15 (1998) [vyd. 2000], s. 11–12.

Příchod Tovaryšstva Ježíšova do Prahy a náboženská situace v Čechách v polovině 16. století. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15 (1998) [vyd. 2000], s. 469–476.

[Universitas Olomucensis 1573–1946–1996. (Katalog výstavy pořádané k 50. výročí obnovení Univerzity Palackého v Olomouci), Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1996. 123 s.] *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 162.

[Trnavská univerzita 1635–1777. 1. Referáty zo seminára k 360. výročiu založenia; 2. Príspevky z cirkevných dejín Slovenska, zostavil Jozef Šimončíč, Trnava: Trnavská univerzita, 1996. 403 s.] *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 167–168.

Dva príspevky k dejinám filozofickej fakulty pražskej univerzity v 17. storočí: Akta filozofickej fakulty pražskej univerzity. Acta facultatis philosophicae Universitatis Pragensis 1641–1655, 1664–1671. K vydání připravil Karel Beránek, Praha: Vydavatelství Karolinum, 1994. 322 s.; Karel Beránek, Mistři, bakaláři a studenti pražské filozofické fakulty. Magistri, baccalaurei nec non studentes facultatis philosophicae Pragensis, 1640–1654, Praha: Národní knihovna, 1998. 339 s. / Ivana Čornejová, Michal Svatoš. *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 177–179.

[Rodrigo de Arriaga (1667), Philosoph und Theologe. Prag 25.–28. Juni 1996, Herausgegeben von Tereza Saxová und Stanislav Sousedik, Praha: Karolinum, 1998. 232 s.] *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 179–180.

[Hedvika Kuchařová, Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (1637–1785), Bibliotheca Strahoviensis 3, 1997, s. 15–58.] *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 180–182.

[Josef Hanzal, Ferdinand Kindermann von Schulstein (1740–1801), školský reformátor a osvícenský duchovní, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. 89 s.] *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 182–183.

[Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, Pražské špitály a nemocnice, Praha: Lidové noviny, 1999. 179 s. Knižnice dějin a současnosti] *AUC-HUCP* 39 (1999) [vyd. 2000], fasc. 1–2, s. 183–185.

[Lenka Bobková, Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639. Praha 1999] *Dějiny a současnost* 22 (2000), č. 3, s. 62.

Úchvatné vyprávění o třicetileté válce. *Dějiny a současnost* 22 (2000), č. 4, s. 51–52. [Peter Englund, Nepokojná léta. Historie třicetileté války. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000]

2001

Pobělohorská rekatolizace. Nátlak nebo chvályhodné úsilí? *Dějiny a současnost* 23 (2001), č. 4, s. 2–6.

Věda, vzdělanost, tradice. Gloria Universitatis. In: *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století* / Vít Vlnas (ed.). Praha: Národní galerie – Paseka, 2001, s. 205–207.

Ozvěny Majestáta. In: *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století* / Vít Vlnas (ed.). Praha: Národní galerie – Paseka, 2001, s. 273–275.

Ideál a skutečnost „svatých Čech“ / Ivana Čornejová, Petra Nevímová. In: *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století* / Vít Vlnas (ed.). Praha: Národní galerie – Paseka, 2001, s. 291–293.

[Anotace: I/5.18, I/5.7, I/5.8., I/5.9, I/625, I/626, I/6.54, I/6.57, I/6.59, I/6.71] In: *Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století* / Vít Vlnas (ed.). Praha: Národní galerie – Paseka, 2001, s. 220, 229, 229, 230, 234, 169, 170, 173.

Obnova katolické církve po Bílé hoře, tradice a nové pohledy. In: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku* / Uspořádala Michaela Hrubá. Ústí nad Labem: Albis international, 2001, s. 258–265. Rés. něm. s. 264–265.

Tuchoměřice za panství jezuitů. In: *Tuchoměřice od nejstarších dob k dnešku. K 700. výročí obce*. Tuchoměřice 2001, s. 27–33.

[Jindřich Francek, Zločin a sex v českých dějinách. Praha: Rybka Publishers – Knižní klub, 2000. 254 s.] *Dějiny a současnost* 23 (2001), č. 3, s. 60–61.

[Libuša Franková, Dejiny prešovského kolégia v kontexte národnokultúrneho života Slovákov: Prvá polovica 19. storočia. Prešov: ManaCon, 1999. 139 s.] *AUC-HUCP* 40 (2000) [vyd. 2001], fasc. 1–2, s. 115–116.

[Martin Štingl, Z Meziříčí za oceán. Životní pouť P. Antonína Strčanovského SJ (1728–1799). Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1999. 71 s.] *AUC-HUCP* 40 (2000) [vyd. 2001], fasc. 1–2, s. 114–115.

[Valentín Urfus, Právní dějiny na pražské právnické fakultě. Jejich výuka od osvícenství do druhé světové války. Praha 2000. 120 s. Memorabilia Iuridica, sv. 3] *AUC-HUCP* 40 (2000) [vyd. 2001], fasc. 1–2, s. 116–118.

Život a sláva barokního válečníka. *Reflex* 12 (2001), č. 51, s. 53. [Vít Vlnas, Princ Evžej Savojský, Praha – Litomyšl: Paseka, 2001]

2002

Babylon akademických titulů. *Učitelské noviny* 105 (2002), č. 33, s. 10–11, 1 fot.

Čenstochová. *Reflex* 14 (2003), č. 19, s. 84–86, 5 il.

Univerzitní vzdělání v pobělohorském období a Jan Ámos Komenský. In: *České země v 17. a 18. století. Barokní doba, společnost, kultura. Sborník příspěvků z odborného historického semináře pro učitele dějepisu základních a středních škol*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 4–7.

Die Prager Universität in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. *AUC – Philologia*, 1999 (vyd. 2002), 3, s. 75–82 (Germanistica Pragensia; 16).

2003

„Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis“ – Oslava pražské univerzity v barokních Čechách. In: *Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia. Barocco in Boemia. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem* / Uspořádali Vilém Herold a Jaroslav Pánek. Praha: Filosofia, 2003, s. 89–100. Rés. angl. s. 100.

„Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis“ – Celebrazione dell’Università di Praga nella Boemia barocca. Sante Graciotti and Jitka Křesalková. In: *Barocco in*

Italia – Barocco in Boemia. Uomini, idee e forme d'arte a confronto. Roma: Il Calamo, 2003, s. 47–56.

Pedagogické systémy jezuitů a piaristů: zpátečnictví a pokrok? *Sborník vlastivědných prací Podblanicka* 43 (2003), s. 25–35.

Karolinum. *Reflex* 14 (2003), č. 41, s. 76–79.

Hrdinové a zrádci. Henryk Sienkiewicz, Ohněm a mečem, Potopa, Pan Wolodyjowski. In: *Pop History. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her* / Milena Bartlová (ed.). Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 33–43.

Jak hledat pravdu: rozhovor s kardinálem Miloslavem Vlkem o studiu historie, církvi, ateismu a přehánění / Miloslav Vlk; zapsala Ivana Čornejová. *Dějiny a současnost* 25 (2003), č. 6, s. 37–39.

[Ján Mišovič, Vira v dějinách zemí Koruny české. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 193 s.] *Dějiny a současnost* 24 (2002), č. 4, s. 62–63.

[Valentin Urfus, 19. 4. 1713 Pragmatická sankce. Rodný list podunajské monarchie. Praha: Havran, 2002. 153 s.] *Dějiny a současnost* 24 (2002), č. 6, s. 60.

[Martin Elbel, Bohemia Franciscana: Františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století. Olomouc, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého 2001. 129 s. Knižnice Verbum, sv. 1.] *AUC-HUCP* 41 (2001) [vyd. 2002], fasc. 1–2, s. 226–228.

[Pavel Bělina – Jiří Kaše – Jan P. Kučera, Velké dějiny zemí Koruny české X. 1740–1792. Praha – Lito-myšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2001. 767 s.] *Časopis Matice moravské* 24 (2002), č. 2, s. 572–577.

[Alžběta Lidmila z Lisova, Rodinné paměti / Poznámkami a úvodní studií opatřila Jana Ratajová. Praha: Scriptorium, 2002] *Dějiny a současnost* 25 (2003), č. 6, s. 61.

[Tomáš Knoz, Državy Karla Staršího ze Žerotína po Bílé Hoře. Osoby, příběhy, struktury. Brno: Matice moravská – Masarykova univerzita, 2001. 474 s.] *ČČH* 101 (2003), s. 937–940.

2004

Barokní vzdělanost. In: *Barokní Praha – barokní Čechie 1620–1740. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách.* Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24.–27. září 2001. Praha: Scriptorium, 2004, s. 575–582.

Slovo úvodem. In: *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003* / Sestavila Ivana Čornejová. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Ústav dějin UK–Archiv UK – Scriptorium, 2003, s. 9–11.

Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí. In: *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník*

příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003 / Sestavila Ivana Čornejová. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Ústav dějin UK–Archiv UK – Scriptorium, 2003, s. 14–24.

Jan Sokol a taláry v aule. *Reflex* 15 (2004), č. 14, s. 64–65, 1 il.

Karolinum a Klementinum. Zápas o výchovu mládeže na počátku 17. století. *AUC-HUCP* 36–38 (1996–1998) [vyd. 2004], fasc. 1–2, s. 41–47. Rés. něm.

Pražská univerzita a absolutismus. *Documenta Pragensia* 23 (2004), s. 175–186. Rés. něm. (Seminář a jeho hosté II. Sborník příspěvků k nedožitým 70. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového).

[Doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc. (rozhovor z 10. 6. 2003)] *Husitský Tábor. Supplementum*, 2 (2004), s. 211–217. (Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století.)

[Peter Englund, Nepřemožitelný. Historie první severní války. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003] *Dějiny a současnost* 26 (2004), č. 5, s. 62.

[Carsten Rabe, Alma Mater-Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1638–1811. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1999. 605 s. – Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte; 7] *AUC-HUCP* 43 (2003) [vyd. 2004], fasc. 1–2, s. 300–302.

[Rudolf Zuber, Osudy moravské církve v 18. století II. K vyd. připravili Vojtěch Cekota a Miloš Kouřil. Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2003] *ČČH* 102 (2004), č. 3, s. 642–646.

[Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, Dějiny lékařství v českých zemích. Praha: Triton, 2004] *Časopis Maticе moravské* 123 (2004), s. 481–184.

2005

Jezuité a rekatolizace. In: *Kutná Hora v době baroka /* k vydání připravili Vojtěch Vaněk, Jiří K. Kroupa. Praha: Státní oblastní archiv v Praze – Státní okresní archiv Kutná Hora – KLP-Koniasch Latin Press, 2005, s. 44–46. (Antiqua Cuthna; sv. 1).

Výběr a výkvět národa. Snahy o úpravu platů profesorů na pražské univerzitě na přelomu 19. a 20. století. In: *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc. = Festschrift in memoriam Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc. = Studies dedicated to Prof. PhDr. Jan Havránek, CSc. in memoriam /* k vydání připravil Michal Svatoš ... [et al.]. Praha: Karolinum, 2005, s.175–182. Rés. něm.

Jak se bydlelo studentům v dávných dobách. *Forum* 11 (2005), č. 2, s. 27–28.

[Robert Bireley, The Jesuits and the Thirty Years War. Kings, Courts, and Confessors. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. 300 s.] *ČČH* 103 (2005), s. 708–709.

[Mikulec Jiří, 31. 7. 1627. Rekatolizace šlechty v Čechách: či je země, toho je i náboženství, Praha: Havran, 2005] *Dějiny a současnost* 27 (2005), č. 11, s. 45.

XXV. Mezinárodní komeniologické kolokvium Jezuitské školství a protireformace – země Koruny české a Evropa. *Studia Comeniana et historica* 35 (2005), č. 43–74, s. 217–218.

2006

Jan František Löw z Erlsfeldu. *Forum* [12] (2006), č. 1, s. 20–21.

Jan Kampanus Vodňanský (1572–1622). *Forum* [12] (2006), č. 1, s. 27–28.

Jan Marek Marci z Kronlandu (1585–1667). *Forum* [12] (2006), č. 1, s. 28.

Jan Václav Xaver Neumann z Pucholtze (1670–1743). *Forum* [12] (2006), č. 1, s. 29.

Jak být vědcem II. *Dějiny a současnost* 28 (2006), č. 2, s. 46–47 = Jak být vědcem II. *Listy ostravské univerzity* 14 (2006), č. 3, s. 13–14.

Svatý Ignác z Loyoly, založení řádu Tovaryšstva Ježíšova a jeho působení do roku 1773. In: *Jezuité a Klementinum* / kolektiv autorů pod vedením Aleny Richterové a Ivany Čornejové. Praha: Národní knihovna ČR – Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova, 2006, s. 9–12.

Osudy jezuitů v českých zemích v letech 1556–1773. In: *Jezuité a Klementinum* / kolektiv autorů pod vedením Aleny Richterové a Ivany Čornejové. Praha: Národní knihovna ČR – Česká provincie Tovaryšstva Ježíšova, 2006, s. 13–18.

St. Ignatius of Loyola, Foundation of the Order of the Society of Jesus and its Activity until 1773. In: *The Jesuits and the Clementinum* / A collective of authors led by Alena Richterová and Ivana Čornejová. Prague: National Library of the Czech Republic – Czech Province of the Society of Jesus, 2006, s. 9–12.

The Fortunes of Jesuits in the Czech Lands between 1556 and 1773. In: *The Jesuits and the Clementinum* / A collective of authors led by Alena Richterová and Ivana Čornejová. Prague: National Library of the Czech Republic – Czech Province of the Society of Jesus, 2006, s. 13–18.

Akademické tituly a hodnosti na pražské univerzitě od jejího založení do roku 1848. *Forum* [12] (2006), č. 2, s. 16–17.

[Jezuitský konvikt. Sídlo uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci. Dějiny – stavební a umělecké dějiny – Obnova a využití / Red. Jiří Fiala, Leoš Mlčák, Karel Žurek. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, 414 s.] *AUC-HUCP* 44 (2004) [vyd. 2006], fasc. 1–2, s. 243–245.

[Sylvia Schraut – Gabriele Pieri, Katholische Schulbildung in den Frühen Neuzeit. Vom „guten Christenmenschen“ zu „tüchtigen Jungen“ und „braven Mädchen“. Dargestellung und Quellen,

Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2004, 465 s.] *AUC-HUCP* 44 (2004) [vyd. 2006], fasc. 1–2, s. 246–247.

[Jonathan Wright, Jezuité. Misie, mýty, dějiny. Praha: BBart, 2006. 352 s.] *Dějiny a současnost* 28 (2006), č. 9, s. 45–46.

[James Van Horn Melton, Absolutism and the eighteen century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria. Cambridge – New York – New Rochelle – Melbourne – Sydney: Cambridge University Press, 2002, 260 s.] *AUC-HUCP* 45 (2005) [vyd. 2006], fasc. 1–2, s. 172.

Pražské školy a jejich proměny. In: *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800*. Publikace k výstavě, Clam-Gallasův palác 21. listopadu 2006 – 28. ledna 2007 / Sestavila a k vydání připravila Hana Svatošová. Praha: Scriptorium, 2006, s. 60–69.

Jezuitské školství za protireformace – země Koruny české a střední Evropa. *Studia Comeniana et historica* 36 (2006), č. 75/76, s. 10–18 (Jezuitské školství v době protireformace – země Koruny české a střední Evropa. Sborník referátů z XXV. Mezinárodního koleniologického kolokvia v Uherském Brodě 12.–13. října 2005).

2007

Klementinská tiskárna. *Forum* 13 (2007), č. 1, s. 44–45.

Jezuitský řád a jeho působení v českých zemích. *Společenskovední přednášky* 7 (2007/2008), č. 1, s. 13–20.

Co by bylo, kdyby nebyla bitva na Bílé hoře. *Táborský archiv* 13 (2007), s. 153–172.

Co by bylo, kdyby nebyla bitva na Bílé hoře. In: *Co kdyby to dopadlo jinak? Křížovatky českých dějin*. Praha: Dokořán, 2007, s. 21–36.

Novější literatura k dějinám bývalých jezuitských univerzit ve střední Evropě. *AUC-HUCP* 47 (2007), fasc. 1–2, s. 297–301 (Sborník k životnímu jubileu PhDr. Michala Svatoše, CSc.).

2008

Boje o Prahu roku 1648 a pražské univerzity. In: *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2008, s. 192–200. Rés. něm.

Ferdinand II. In: *Čeští králové* / Marie Ryantová, Petr Vorel (ed.). Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, s. 385–398 (Historická paměť. Velká řada; sv. 16).

Ferdinand III. In: *Čeští králové* / Marie Ryantová, Petr Vorel (ed.). Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, s. 399–408 (Historická paměť. Velká řada; sv. 16).

„Horlivost jejich v kázání slova Božího...“ Církevní řády a rekatolizace. *Theatrum historie* 3 (2008), s. 265–273. Rés. angl.

Rekatolizace ve Slezsku v 17. a na počátku 18. století (na příkladu jezuitského řádu). In: *Slezsko – země Koruny české. Historie a kultura 1300–1740. Díl A*. Praha: Národní galerie, 2008, s. 69–79. Rés. pol., angl.

Rok 1617 a 1648 v českých dějinách. *Společensko-vědní předměty ve škole* 7 (2008), č. 4, s. 17–25.

S knihou i mečem. Školní i mimoškolní aktivity pražských studentů v době pobělohorské. In: *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy. Publikace k výstavě. Clam-Gallasův palác, 14. listopadu 2008 – 1. února 2009*. Praha: Archiv hlavního města Prahy, 2008, s. 27–45. Rés. angl.

Vědní disciplíny v církevních rádech v polovině 17. století. Rozpor exaktního výzkumu a zjevených pravd? In: *Církev a zrod moderní racionality. Víra – pověra – vzdělanost – věda v raném novověku*. Praha: Historický ústav, 2008, s. 109–124. Rés. angl.

Zapalte kacířské bludy. Mýtus na téma „temno“. *Dějiny a současnost* 30 (2008), č. 11, s. 14–17.

Život v kláštorech a kláštery v životě společnosti. In: *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007 / Sestavili Ivana Čornejová, Hedvika Kuchařová, Kateřina Valentová*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Scriptorium, 2008, s. 11–16.

[Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku / Martin Holý, Jiří Mikulec. Praha: Historický ústav AV ČR, 2007. 301 s. Folia Historica Bohemica, Supplementum 1] *ČČH* 106 (2008), č. 2, s. 436–437.

[Děčínské rukopisy ze sbírky Františka Martina Pelcla (1734–1801), nyní ve fondech Národní knihovny České republiky / Alena Richterová. Praha: Národní knihovna, 2007. 320 s.] *AUC-HUCP* 48 (2008), fasc. 1, s. 147–149.

2009

Bouřlivý kvas nepražských akademií v letech 1618–1620. *Studia Comeniana et historica* 39 (2009), č. 81/82, s. 216–225. Rés. angl.

Náboženská situace v Čechách v době příchodu piaristů. Světský klérus a církevní řády. In: *Piaristé: historie, osobnosti, literatura, umění / Sestavili Dana a Vladimír Příbylovi*. Slaný: Město Slaný, 2009, s. 7–12 (*Slánské rozhovory* 2008).

[Nádoby mdlé, hlavy nemající?] *ČČH* 107 (2009), č. 3, s. 635–640.

2010

Čestný doktorát pro francouzskou historičku Marii-Elizabeth Ducreux. *AUC-HUCP* 49 (2009), fasc. 1, s. 121–122.

Dějiny Klínce. K sedmistému výročí první zmínky o obci. Klíнец: Obecní úřad v Klínici, 2010, s. 3–34.

Jezuité a reforma pražské univerzity. Spory s kardinálem Arnoštem Vojtěchem Harrachem. In: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. [Sv.] 1 / Petronila Cemus in cooperatione cum Richard Cemus SJ. Praha: Karolinum, 2010, s. 319–328.

Das Kuttener Dekret und die Interpretation der Universitätsautonomie im Wandel der Geschichte. *AUC-HUCP* 49 (2009), fasc. 2, s. 255–260.

Die Vereinigung durch Ferdinand II. und die Reformen im 18. und 19. Jahrhundert. In: *Die Prager Universität Karls IV. Von der europäischen Gründung bis zur nationalen Spaltung* / Herausgegeben von Blanka Mouralová. Potsdam: Deutsches Kulturforum östliches Europa, 2010, s. 93–113.

Arnošt Ottovalský, aneb jak se český zrádce dostal do polských dějin. In: *Klio viae et india. Opuscula Marco Cetwiński dedicata* / ed. Barbara Odrzywońska-Kidawa. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010, s. 665–672.

[Myšlení a obraz v dějinách kultury: ... studie, eseje, reflexe / Josef Válka, ed. Jiří Kroupa, Tomáš Knoz. Brno: Matice moravská, 2009. 368 s.] *ČČH* 108 (2010), č. 3, s. 528–533.

[Antijesuitische Bildpublizistik in den Frühen Neuzeit. Geschichte, Ikonographie und Ikonologie / Michael Niemetz. Regensburg 2008. 459 s. *Jesuitica. Quellen und studien zur Geschichte, Kunst und Literatur der Gesellschaft Jesu im deutschsprachigen Raum*; Bd. 13.] *AUC-HUCP* 49 (2009), fasc. 1, s. 148–149.

K současným opatřením v badatelkách českých archivů / Ivana Čornejová, Vladimír Růžek. *Archivní časopis* 60 (2010), č. 2, s. 178–187 [diskuse, s. 178–179].

Články

Církevní řády a jejich osobnosti

JEZUITÉ A PIARISTÉ – SOUROZENCI

VÁCLAV BARTŮŠEK

JESUITS AND PIARISTS – SIBLINGS

The author compared published registries of 17th and 18th century Jesuits and Piarists, and found families where siblings or other relatives decided in parallel for both of these religious orders. The present study is part of larger research into the motivation for choosing religious life during the Baroque period.

Key words: Jesuits – Piarists – family strategies – Baroque religiosity and education

Jezuité a piaristé patřili od doby svého vzniku v rámci římskokatolické církve mezi řády tzv. řeholních kleriků, jejichž rozvoj a vývoj můžeme sledovat v raném novověku, zejména v 17. a 18. století. Jejich vzájemné vztahy nebyly ovšem vždy tak harmonické, jak by se na první pohled mohlo zdát, a občas tyto řády (zejména jezuité) v sobě spatřovaly, někdy i právem, ale většinou zcela neoprávněně, určitou konkurenci hlavně v oblasti jejich působení ve středním, vyšším i vysokém školství. Jak hluboká se asi v tehdejší době zdála tato meziřádová rivalita obyčejným věřícím z řad laické veřejnosti římskokatolické církve, která mohla přicházet s oběma řeholemi do kontaktu, případně využívat jejich služeb, si můžeme ověřit na příkladech z různých situací. Ukazují to např. nadace a fundace, které stejní šlechtici udělovali někdy jezuitům a jindy i piaristům, a tím odstupňovaně dávali najevo své sympatie k oběma řádům. Jistě bychom našli i syny zámožných rodičů, kteří nebyli při výběru gymnázia odkázáni jen na latinské školy ve svém bydlišti. Také studenti často odcházeli po skončení docházky na nižším gymnáziu, kterých fungovalo u piaristů více, dokončit své vzdělání na vyšší jezuitské gymnázium, někdy i naopak. K takovému opačnému postupu mohlo dojít např. u žáků ze škol při jezuitských rezidencích. Takže i v rodině, která byla schopna poslat své syny na studia na gymnáziích a zajistit jejich pokračování, se mohlo přihodit, že jeden syn se stal po studii jezuitou a druhý (jeho bratr) piaristou. Hlavní otázky, umožňující určit význam zkoumání tohoto jevu a odhadnout využití další podobné cesty pro poznávání podrobnějšího vývoje obou uvedených řádů v blízké budoucnosti, se týkají četnosti tohoto jevu a jeho pramenného doložení.

Předběžný průzkum uvedených skutečností jsem provedl srovnáním několika knižních publikací, které obsahovaly jména a příjmení jezuitů a piaristů s uvedením jejich základních životních dat i některých dalších informací. Takovou metodu bylo nutné zvolit vzhledem k tomu, že všechna podrobnější bádání v tomto směru se nacházejí v počátečních fázích rozpracování projektů, ať už se jedná o zpracovávání a ukládání životopisných dat o jezuitech do počítačové databáze nebo postupné zpracovávání dat

a údajů o životě piaristů. Z biografické literatury o jezuitách jsem proto využil dřívější práce Ivany Čornejové a Anny Fechtnerové¹ i nedávno vydané knihy Markéty Holubové.² K hledání piaristů jsem použil seznamu, který ve druhé polovině osmdesátých let 20. století sestavil a vydal Karl Fischer.³ Je tedy nutno konstatovat, že zde předkládaný nástin si nedělá v žádném případě nárok na vyčerpání tématu, které je mnohem obsáhlejší a náročnější.

Promítneme-li data (zejména rok a místo narození) z uvedené literatury o jezuitách do Fischerem vydaného seznamu, najdeme několik shodných příjmení i časových údajů, které dokládají, že příslušní jezuité mohli být se zde uvedenými piaristy v blízkém příbuzenském kontaktu. Některé okolnosti sourozenecký vztah skutečně dokládají, i když jsem v uvedených lokalitách nemohl provést kvůli časové náročnosti výzkum v matrikách narozených. Jako základní seznam jsem si stanovil Fischerův index alfabetycky řazených příjmení jednotlivých piaristů ze 17. a 18. století,⁴ s nímž jsem porovnal příslušná příjmení a jména příslušníků jezuitského řádu. Některá korespondující příjmení však vzhledem k velkým odlišnostem v datech i místech narození bylo nutné pominout, protože nebylo možné uvažovat o žádném stupni příbuzenství mezi nimi.

Velmi zajímavý a starobylý doklad o příbuzenství jezuita a piaristy přináší rodina Grienů, která pocházela z Mikulova a někteří její příslušníci se také podepisovali jako Grün. Tak tomu bylo i v případě jezuita Pavla Grüna (*23. 1. 1616 Mikulov, †30. 11. 1662 Loretto v Itálii). Jezuitou byl od roku 1633. V jezuitském latinském a později i vyšším školství byl činný v letech 1646–1660. Jeho kariéra začala po studiích v Klementinu v Praze a pokračovala v jezuitských domech v Nise, ve Znojmě, v Brně, v Olomouci a uzavřela se znovu v pražské klementinské koleji na Starém Městě, kde vyučoval morální teologii. Před smrtí působil jako kazatel na známém poutním místě v italském Lorettu. Literárně činný nebyl.⁵ P. Paulus Grün (Grien) byl nejspíše v zatím blíže nedoloženém příbuzenském svazku s piaristy P. Bonifaciem Griemem a s. Antonio (*1669 Mikulov, †18. 9. 1726 Mikulov) a P. Petrem Pavlem Griemem a Matre Dei (*? Mikulov, †1649 Mikulov). Významnější z hlediska blízkosti příbuzenství je starší z obou piaristů, který byl pokřtěn jako Tobiáš a o němž není známo, kdy se narodil. Do piaristického řádu vstoupil a jméno Petr Pavel přijal Tobiáš Grien v Mikulově 25. 3. 1634 a za dva roky, dne 30. 3. 1646, zde rovněž složil slavnostní řádové sliby. Kvůli chatrnému zdraví byl od tehdejšího provinciála P. Onuphria Conti a Sanctissimo Sacramento (*1606 Neapol, †4. 1. 1686 Neapol) poslán na ozdravný pobyt do Itálie, kde vyučoval na piaristických školách. Působil na Sicílii, v Neapoli a v Římě. Po snížení piaristického řádu na kongregaci papežem Innocencem X. se v roce 1646 vrátil spolu s P. Joannem Mitisem a s. Josepho (*1620 Chrudim, †27. 8. 1657 Řím) na Moravu do Mikulova. Poté až do své smrti v roce 1649 zastával funkci představeného domu mikulovských piaristů. Z tohoto období

¹ Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1986.

² Markéta HOLUBOVÁ, *Biografický slovník hudebních prefektů jezuitského řádu působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1556–1773*, Praha 2009.

³ Karl A. F. FISCHER, *Verzeichnis der Piaristen der deutschen und böhmischen Ordensprovinz. Catalogus generalis provinciae Germanicae et Bohemicae Ordinis Scholarum Piarum*, München 1985. Z této knihy jsem čerpal údaje o narození, vstupu do řádu, řeholních slibech a úmrtí piaristů. Vzhledem ke snadné možnosti vyhledat data podle indexu neodkazuji v jednotlivých případech na tuto publikaci. Piaristé v seznamu pocházeli ze 17. a 18. století s přesahy dat úmrtí do začátku 19. století.

⁴ K. A. F. FISCHER, *Verzeichnis der Piaristen*, s. 185–222.

⁵ I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 133–134.

pocházejí jeho dopisy do Říma. V letech 1646–1648 napsal celkem padesát dopisů adresovaných zakladateli piaristického řádu sv. Josefovi Kalasanskému a v korespondenci s římskými piaristy pokračoval zhruba ještě jeden rok až do své smrti.⁶ Do uvedené mikulovské rodiny náležel zřejmě také ještě o něco mladší piarista P. Bonifacius Griena s. Antonio (*1669 Mikulov, †18. 9. 1726 Mikulov). Do piaristického řádu vstoupil 23. 3. 1688 v Lipníku. Řeholní sliby složil ve Strážnici 23. 3. 1690 a až do své smrti působil jako řádový učitel a kněz. Ke konci života v roce 1725 zastával funkci sekretáře piaristického provinciála v Mikulově.⁷ V případě Grienu lze konstatovat, že šlo asi o významnou mikulovskou rodinu, která sice nepatřila mezi pravidelné podporovatele zdejší koleje, gymnázia nebo nižší školy, ale piaristům byla příznivě nakloněna.

Jiné stopy po příbuzenských vztazích lze vysledovat u rodiny Jarošíků z Čelákovic. Odtud pocházel jezuita P. Victorinus Jaroschik (*8. 3. 1736 Čelákovice, †po roce 1773). Do jezuitského řádu vstoupil v koleji na pražském Starém Městě dne 2. 2. 1753. Později působil v různých kolejích, zejména v Klatovech, znovu v koleji na pražském Starém Městě a nakonec před zrušením řádu byl v letech 1767–1773 hudebním prefektem v jezuitské rezidenci v Košumberku. Dne 15. 8. 1770 složil v jezuitské koleji v Hradci Králové tzv. čtvrté slavnostní sliby jezuitského řádu, což byl jejich nejvyšší stupeň, který otevíral cestu k dalšímu uplatnění v řádu.⁸ V piaristickém řádu působil mladší z obou příbuzných František Jaroschik – řádovým jménem P. Sebastianus a s. Francisco Xaverio (*1. 2. 1742 Čelákovice, †29. 4. 1791 Benešov).⁹ Do piaristického řádu vstoupil 1. 10. 1762 v Lipníku nad Bečvou, kde o dva roky později také složil řádové sliby. Působil v učitelských a kněžských funkcích v různých piaristických kolejích a domech. Ve školním roce 1769/70 vyučoval aritmetiku a skribendu na základní škole při piaristické koleji v Ostrově u Karlových Varů, kde byl zároveň i varhaníkem. Ve školním roce 1778/79 učil ve 3. třídě normální školy při piaristické koleji v Benešově. Vzhledem k poměrně malému věkovému odstupu mezi oběma řeholníky, který tvořil necelých šest let, lze dokonce předpokládat, že mohlo jít o sourozence, kteří svá středoškolská studia absolvovali nejspíše na některém ze tří tehdejších pražských jezuitských gymnázií.¹⁰

Velmi blízce příbuzní mohli být rovněž jezuita P. Leopoldus Petrovitz a piarista P. Paulinus Petrovitz a s. Josepho. P. Leopoldus Petrovitz (*1. 11. 1732 Pelhřimov, †?) vstoupil do jezuitského řádu 3. 10. 1750. Je o něm známo, že působil mimo jiné též v kolejích v Telči, kde byl ředitelem kůru a sbormistrem kolem roku 1764, a v Praze na Malé Straně, kde dne 2. 2. 1766 složil čtvrté řeholní sliby a otevřel si tak případnou cestu k výkonu vyšších řádových funkcí.¹¹ Piarista P. Paulinus Petrovitz a s. Josepho (*10. 3. 1737 Pelhřimov,

⁶ Georgius SÁNTHA (ed.), *Epistulae ad s. Iosephum Calasantium ex Europa centrali 1625–1648*, Romae 1969, s. 531–606, životopis s. 532, pozn. 1.

⁷ Národní archiv (dále NA), fond Řád piaristů (dále ŘPi), provincie, seznam členů řádu (Liber provinciae Germaniae pro familiis inscribendis) 1724–1779, č. kn. 27. Byl sestaven podle jednotlivých kolejí a uváděl tzv. větší povinnosti (oficia maiora). Do r. 1748 se týkala kniha též rakouských kolejí, pak již jen kolejí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Vzhledem k tomu, že zachycení kariéry je pouze náznakové, uvádím funkce jen k datu 1725, 1733, 1740, 1750, 1760, 1770 a 1779 u všech piaristů. Pro možnost rychlého vyhledání dat i snadné poznání provenience v textu již tento pramen dále necituji.

⁸ M. HOLUBOVÁ, *Biografický slovník*, č. 259.

⁹ Data doplněna podle NA, ŘPi, provincie, seznam členů řádu (Catalogus religiosorum scholarum piarum provinciae Bohemiae) 1631–1940, č. kn. 28, s. 47.

¹⁰ I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 558–562 (Příloha č. 2: Přehled řádových domů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1654–1773). V Praze se jednalo o staroměstské, novoměstské nebo malostranské jezuitské gymnázium.

¹¹ M. HOLUBOVÁ, *Biografický slovník*, č. 435.

†10. 10. 1784 Beroun) vstoupil do piaristického řádu 21. 10. 1753 v Lipníku nad Bečvou, kde dne 11. 9. 1755 složil i řeholní sliby. Ve školním roce 1759/60 působil např. jako učitel parvy (nejnižší třídy) na gymnáziu při piaristické koleji v Litomyšli. V roce 1769/70 končil svou učitelskou kariéru jako profesor v posledních třídách (rétorice a poeice) na vyšším piaristickém gymnáziu v Rychnově nad Kněžnou. Po absolvování učitelské kariéry a po různých dalších funkcích se vypracoval na rektorské funkce, např. ve školním roce 1778/79 stál v čele piaristické koleje v Mostě. Naposledy působil v piaristické rezidenci v Berouně, kde také svou životní pouť uzavřel. I v tomto případě, vzhledem k poměrně malému věkovému odstupu mezi oběma řeholníky, který tvořil necelých pět let, můžeme opět předpokládat, že se nejspíš jednalo o sourozence, kteří svá středoškolská studia absolvovali zřejmě na některém z blízkých jezuitských nebo piaristických, případně i premonstrátských gymnázií. S piaristickým řádem se mohl Josef Petrovitz (pozdější P. Paulinus) seznámit na piaristickém gymnáziu v Benešově, avšak jeho studium na benešovských piaristických školách není na základě pramenů doloženo.

V rámci tehdejší barokní zbožnosti se cítili ještě v této době velice ukřivděni lidé nesoucí příjmení nějaké negativní biblické osoby. V našem případě se jednalo o jezuitu Jana Piláta (*6. 1. 1628 Litovel, †21. 10. 1689 Brno), který požádal o změnu příjmení na Dilát, zřejmě z latinského slovesa *dilato*, což znamená rozšiřuji (míněno nejspíše víru). Bylo mu vyhověno a v jezuitské literatuře, protože vedle své učitelské dráhy byl i plodným spisovatelem, bychom ho našli pod jménem Dilát. Zde by asi systém třetího, tj. řádového jména (příjmení se v praxi některých řádů neužívalo) přišel vhod. Také premonstráti, po jezuitech a piaristech na středních školách nejvíce působící řád, užívali v životě pouze řádových jmen. Dokazuje to i příklad Dilátova příbuzného Jana Piláta, pozdějšího piaristy P. Metho(u)dia Piláta a s. Cyrillo (*29. 12. 1694 Litovel, †15. 6. 1777 Brno), který používal pouze křestních jmen v rámci svého řádového jména.¹²

Jezuita Jan Dilatus vstoupil do jezuitského řádu 7. 10. 1651. Po absolvování řádového noviciátu v Brně v letech 1652 a 1653 působil v koleji na Starém Městě pražském, kde studoval teologii a vyučoval na gymnáziu. Svou kariéru zde zakončil jako profesor v nejvyšších třídách (poeice a rétorice) ve školním roce 1659/60. Jako profesor v posledních dvou třídách gymnázia se pak rozloučil s kariérou středoškolského učitele ve školním roce 1661/62 v koleji v Jindřichově Hradci. V dalších kolejích působil většinou jako prefekt škol, ale i v jiných funkcích. Bylo tomu tak v letech 1664–1666 v koleji v Chebu i v Brně v letech 1667–1688, kde psal historii koleje. Literárně činný P. Jan Dilát psal také v němčině práce o poutních místech.¹³

Jan Pilát vstoupil do piaristického řádu dne 6. 10. 1712 v noviciátu v Lipníku nad Bečvou a přijal řádové jméno Methodius a s. Cyrillo. Řeholní sliby složil rovněž zde přesně za dva roky. Věnoval se učitelským i dalším kněžským funkcím. Ve školním roce 1724/25 učil mladý P. Methodius a s. Cyrillo na gymnáziu v Litomyšli v syntaxi a gramatice (4. a 3. třída). Ve školním roce 1732/33 působil P. Methodius v piaristické koleji v rakouském Hornu jako profesor teologie na soukromém řádovém učení piaristů. Ve školním roce 17439/40 byl ve službách hraběte z Vrtby.¹⁴ Ve školním roce 1749/50 působil jako kazatel v Mikulově, podobně jako o 10 let později. Ve funkci zpovědníka pracoval v Mikulově i v roce

¹² Václav BARTUŠEK, *Barokní školní humor 17. a 18. století v českých zemích*, *Paginae historiae* 8, 2000, s. 6–25.

¹³ I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 333 a 65–66.

¹⁴ Jan BOMBERA, *Piaristé jako učitelé a vychovatelé ve službách šlechty*, *Jižní Morava* 31, 1995, sv. 34, s. 35.

1769/70. Nakonec se zapojil do církevní správy a vykonával funkci děkana v Mikulovu poměrně blízkém městečku Podivíně.¹⁵

Vcelku malý časový odstup (tři roky) byl mezi příbuznými piaristou P. Octavianem Richterem a Virgine Fideli a jezuitou Jiřím Richterem z Moravských Budějovic. Ondřej František Richter, pozdější piarista F. Octavianus Richter a Virgine Fideli (*19. 5. 1707 Moravské Budějovice, †?) vstoupil do piaristického řádu 7. 3. 1726. Řeholní sliby složil ve Vídni 17. 9. 1727. Pak ovšem o něm nemáme žádné informace. Je pravděpodobné, že z řádu odešel. Rovněž o jezuitovi P. Jiřím Richterovi (*19. 4. 1710 Moravské Budějovice, †9. 8. 1741 Kladsko) uvádí literatura poměrně málo informací. Do řádu vstoupil 9. 10. 1727. Byl výborným hudebníkem. V jezuitské koleji v Kladsku působil od roku 1741.¹⁶ Zdá se, že klerici Richterové mohli být kvůli malé vzájemné věkové blízkosti i sourozenci, což však bez studia matrik narozených nelze doložit.

Piaristé i jezuité pocházeli rovněž ze svitavské rodiny Schwartzů, byl však mezi nimi poměrně dosti velký časový odstup. Jezuita P. Adam Schwartz (*28. 10. 1654 Svitavy, †17. 4. 1746 Tuřany) vstoupil do řádu 14. 10. 1676. Čtvrté řeholní sliby složil v Brně 2. 2. 1693. V roce 1696 byl hudebním prefektem rezidence v Krupce a v letech 1697 a 1698 na Svaté Hoře u Příbrami.¹⁷ Jezuita P. Jan Schwartz (*14. 7. 1656 Svitavy, †19. 9. 1693 Olomouc) byl možná bratrem předchozího. K jezuitům vstoupil 22. 10. 1677. Jako hudební prefekt působil v roce 1683 v koleji ve Vratislavi a v roce 1684 v koleji ve Svidnici ve Slezsku. Čtvrté řeholní sliby složil 2. 2. 1692 v jezuitské koleji v Olomouci.¹⁸ Piarista František Josef Schwartz (*6. 11. 1714 Svitavy, †6. 11. 1770 Bruntál), který přijal při vstupu do piaristického řádu dne 17. 10. 1732 řádové jméno Robertus a SS. Nomine Mariae, byl daleko mladší než jezuité z této rodiny. Slavnostní sliby složil v Lipníku dva roky poté (17. 10. 1734). Později přijal kněžská svěcení a věnoval se dráze učitele a kněze. Ve školním roce 1739/40 učil ještě jako bratr na gymnáziu v Kosmonosech v principii a v parvě (2. a 1. tř.). Ve školním roce 1759/60 ho nacházíme v koleji v Příboře jako prokurátora a ředitele obřadů. Před svou smrtí působil v Bruntále jako zkoušející na školách.

Větší časový odstup byl rovněž mezi knězi z rodiny Stivarů ze Slavkova u Brna. Jezuita P. František Stivar (*24. 6. 1672 Slavkov, †3. 1. 1742 Brno) prošel v řádu učitelskými funkcemi jako profesor gymnaziálních tříd, řádový hodnostář a rektor řádových kolejí. Dosáhl doktorátu teologie i složení čtvrtých řádových slibů. Po noviciátu v Brně 1689–1691 odešel do jezuitské koleje na Starém Městě pražském, kde působil především v učitelských funkcích na gymnáziu do roku 1709. Neučitelské funkce zastával v kolejích v Jihlavě, Litoměřicích, v profesním domu na Malé Straně v Praze (1712–1715) a v koleji v Brně. Ve vyšších funkcích sloužil v kolejích v Březnici (rektor), Litoměřicích (rektor), Brně, Znojmě, Telči (instruktor terciátu), Praze na Malé Straně a Lehnici (rektor).¹⁹ O několik generací mladší byl piarista P. Florián Stivar a s. Leopoldo (*2. 7. 1741 Slavkov, †16. 1. 1779 Libeň?). Do piaristického řádu vstoupil v Lipníku nad Bečvou 11. 10. 1760 a o dva roky později tam také složil řeholní sliby. Pak nastoupil dráhu řádového učitele a kněze. Ve školním roce 1769/70 se s mladým P. Floriánem Stivarem setkáváme např. v Lipníku nad Bečvou jako s učitelem počátečních tříd (principie a parvy) zdejšího piaristického gymnázia.

¹⁵ NA, ŘPi, provincie, seznam členů řádu, č. kn. 28, s. 25.

¹⁶ M. HOLUBOVÁ, *Biografický slovník*, č. 488.

¹⁷ Tamtéž, č. 552.

¹⁸ Tamtéž, č. 554.

¹⁹ I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 448–450.

Podobná situace byla také v rodině Tempesů ze Svitav. Z ní podle zde dostupného materiálu pocházeli nejméně tři jezuité a dva piaristé. Jezuita P. Antonín Tempes (*14. 1. 1659 Svitavy, †23. 5. 1701 Liběšice) vstoupil do jezuitského řádu 20. 10. 1681. Slib duchovního řádového koadjutora²⁰ složil v Telči 2. 2. 1692. V roce 1685 působil jako hudební prefekt rezidence v Krupce a v následujícím roce 1686 v koleji v Kutné Hoře.²¹ Společně s Antonínem Tempesem se ve stejný den zavázal ke službě jezuitskému řádu jako duchovní koadjutor i druhý příslušník rodu Jan Tempes (*25. 6. 1660 Svitavy, †17. 3. 1715 Znojmo), který vstoupil do Tovaryšstva již 2. 10. 1676. Byl také činný jako hudební prefekt, a to v letech 1683–1685 v koleji v Litoměřicích, 1686 v Jihlavě a 1690 na Starém Městě pražském.²² Třetí, nejmladší, byl jezuita P. Leopold Tempes (*4. 11. 1675 Svitavy, †16. 12. 1742 Těšín). Do jezuitského řádu vstoupil 9. 10. 1696 v Olomouci, sliby duchovního koadjutora složil v koleji v Českém Krumlově dne 7. 2. 1707. Jeho hudební činnost ve funkci prefekta máme doloženou např. ze slezské jezuitské koleje ve Svidnici.²³

První z piaristů této širě pojaté rodiny ze Svitav byl Georgius Antonius Tempes, později P. Norbertus a s. Josepho (*21. 3. 1693 Svitavy, †7. 10. 1766 Slaný). Do piaristického řádu vstoupil v Lipníku nad Bečvou 15. 10. 1711, kde o dva roky později také složil řádové sliby. V roce 1714/15 studoval P. Norbertus teologii na soukromém řádovém učilišti v Mikulově. Na své učitelské dráze vystřídal různá místa. Např. ve školním roce 1724/25 byl profesorem rétoriky a poetiky na piaristickém gymnáziu v Litomyšli. Ve školním roce 1732/33 vyučoval syntax a gramatiku (4. a 3. třída gymnázia) na nedávno (1731) založené piaristické koleji v Bruntále. Ve školním roce 1739/40 byl prefektem (ředitelem) piaristických škol v poutní piaristické koleji ve Staré Vodě u Libavé. Ve školním roce 1749/50 byl P. Norbertus zkoušejícím škol a sakristiánem piaristické koleje v Příboře. Ve školním roce 1759/60 působil v piaristické koleji ve Slaném jako spirituál a revizor účtů. Druhým piaristou z této rodiny ze Svitav byl P. Tiburtius Tempes a s. Valeriano, vlastním jménem Antonín Josef (*4. 1. 1701 Svitavy, †4. 2. 1773 Stará Voda). Do řádu vstoupil v Lipníku nad Bečvou 20. 10. 1718, kde o dva roky později také složil řádové sliby. Ve školním roce 1724/25 vyučoval v legendě a ve skribendě, prvních dvou třídách základní školy při piaristické koleji ve Staré Vodě. Základní škole se asi věnoval více než gymnáziu. Ve školním roce 1732/33 učil v aritmetické třídě na elementární škole a vedl druhou oratoř při piaristické koleji ve Vídni. Ve školním roce 1739/40 zastával funkci farního vikáře v kostele sv. Valeriána ve Vídni. Své zkušenosti s farní prací uplatňoval i v činnosti při koleji piaristů v Bílé Vodě ve školním roce 1749/50, podobně jako i o deset let později. Dožíval jako zpovědník v piaristické poutní koleji ve Staré Vodě (např. v roce 1760), kde také zemřel. Dalo by se tedy říci, že v této době žila svitavská rodina Tempesů tradičně na velmi vysoké kulturní úrovni.

Ve dvacátých letech 18. století platilo to samé také pro rodinu Trutnovských z Lito-myšle, do níž tehdy patřili jeden jezuita a dva piaristé. Nejstarším z nich byl František Trutnovský, který jako piarista přijal řeholní jméno Hugo a s. Victore (*3. 6. 1722

²⁰ *Coadiutor spiritualis formatus* – duchovní koadjutor – byl kněz vázaný k řádu třemi obvyklými sliby, jenž z nějakého důvodu, nám vesměs neznámého, nebyl shledán vhodným pro složení čtyř slibů a zařazení mezi *patres quatuor votorum*, kteří tvořili jádro Tovaryšstva a od poloviny 17. století také většinu. Duchovní koadjutoři se často věnovali misijní činnosti, kazatelství či duchovní správě u armády, byl jim obvykle odepřen přístup k vyšším řádovým funkcím.

²¹ M. HOLUBOVÁ, *Biografický slovník*, č. 623.

²² Tamtéž, č. 624.

²³ Tamtéž, č. 625.

Litomyšl, †18. [28.] 6. 1806 Litomyšl). Piaristou se stal 23. 10. 1739 v Lipníku, kde za dva roky složil řeholní sliby. Pak nastoupil dráhu učitele a kněze. Ve školním roce 1749/50 působil P. Hugo jako učitel syntaxe a gramatiky na piaristickém gymnáziu ve Slaném. Ve školním roce 1759/60 byl ředitelem škol a sbormistrem v piaristické koleji ve Strážnici, odkud odešel do Litomyšle. O deset let později zastával P. Hugo v Litomyšli funkci profesora filozofie a ředitele škol. V reformním školním roce 1778/79 byl P. Hugo Trutnovský a s. Victore rektorem piaristické koleje ve Slaném. Jezuita P. Jan Trutnovský (*9. 4. 1725 Litomyšl, †25. 9. 1788 Praha) vstoupil do jezuitského řádu v Olomouci 9. 10. 1746. Kromě běžných řádových povinností se věnoval také instrumentální hudbě. Sbormistrem nebo hudebním prefektem (po složení čtvrtého řeholního slibu 2. 2. 1760 v jezuitské koleji v Jičíně) byl v jezuitské rezidenci v Košumberku a v kolejích v Kutné Hoře, Jičíně a na Malé Straně v Praze. Byl též literárně činný.²⁴ Nejmladším z této trojice, možná i sourozenecké, byl Augustin Trutnovský (někdy Trubnovský), piarista P. Amadeus a s. Silvestro (*25. 8. 1727 Litomyšl, †17. 8. 1790 Doupov). Jeho řeholní jméno bývalo někdy uváděno jako Amandus a s. Silverio nebo i v dalších variantách. Do piaristického řádu vstoupil dne 24. 12. 1744 a řeholní sliby složil v Lipníku nad Bečvou 10. 10. 1746. Věnoval se dráze řádového učitele a kněze. Ve školním roce 1749/50 se s ním můžeme setkat v piaristické koleji v Mikulově jako se studentem teologie a učitelem v nejnižší gymnaziální třídě – parvě. O deset let později byl jako P. Amandus profesorem filozofie na soukromém řádovém učilišti v piaristické koleji ve Strážnici. Ve školním roce 1769/70 zastával funkci vicerektora piaristické koleje v Kosmonosech, kde přednášel ještě teologii. Ve školním roce 1778/79 byl rektorem této koleje.

Více řeholních kleriků pocházelo také z rodiny šlechtice a hejtmána konopištského panství pana Matěje Zalužického z Rosenthalu. Tento úředník hraběte Františka Karla Přehořovského z Kvasejovic, který se počátkem 18. století (zejména v letech 1703 a 1704) zasloužil o založení piaristické koleje v Benešově, měl zřejmě několik synů (nejméně dva), z nichž jeden byl piaristou a druhý jezuitou.²⁵ Starší syn Antonín přijal řádové jméno Matyáš a s. Ludmila (*8. 1. 1699 Lešany, †21. 5. 1758 Kosmonosy). Do piaristického řádu vstoupil 13. 10. 1716 a za dva roky poté složil v Lipníku nad Bečvou řeholní sliby. Ve školním roce 1724/25 studoval teologii v soukromém piaristickém kurzu v Kosmonosech. Z jeho kněžského působení lze připomenout alespoň funkci kazatele v koleji v Kosmonosech v roce 1732/33. V okolí Kosmonos působil i na farách, jak dokládá zápis k roku 1740, kdy byl v koleji v Kosmonosech ekonomem. Ve školním roce 1749/50 byl prokurátorem piaristické provincie a působil ve Staré Vodě. Rodiště dalšího syna hejtmána Zalužického souviselo přímo s výkonem jeho služby. Jan Zalužický (Zalužiczky, Zalužithsky, Zaluschitsky, Saluzizky, Saluziczky, Zallužiczky) se narodil 7. 6. 1709 nejspíše na zámku Konopiště, kde byl tehdy jeho otec správcem. Jako alternativní rodiště připadá v úvahu ještě Praha. Také místo úmrtí se u něho zpravidla neuvádí, protože v době zrušení jezuitského řádu ještě žil, i když snad byl v této době vážně duševně nemocen. Do jezuitského řádu vstoupil 9. 10. 1724 v koleji na pražském Starém Městě. Po noviciátu v Brně (1725–1726) studoval (v letech 1727–1729) filozofii v Olomouci. Opakovací kurz poetiky a rétoriky, který sloužil též jako příprava pro vyučování

²⁴ M. HOLUBOVÁ, *Biografický slovník*, č. 641.

²⁵ Václav BARTUŠEK, *Počátky piaristického školního divadla v Benešově před třemi stoletími*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 44–47, 2004–2007, s. 237–248.

na nižším gymnáziu, absolvoval v jezuitské koleji v Kladsku, poté vyučoval v gramatických třídách řádového gymnázia v Brně. V letech 1734–1737 studoval teologii v Praze a v roce 1738 absolvoval terciát se čtvrtým řádovým slibem. V letech 1739–1744 učil v rétorice a poetice a pak na filozofické fakultě v koleji na Starém Městě v Klementinu. Byl i akademickým kazatelem a v této době psal svá literární díla. V letech 1745–1773 působil i na misiích a pak byl, nemocen, v koleji v Jičíně.²⁶ Lze se domnívat, že bratři Zalužičtí navštěvovali nějakou dobu i piaristické školy v Benešově a pak asi studovali i v Praze, ale žádné doklady o tom zachovány nejsou. V rodině Zalužických je pro pozdější dobu doložen ještě jeden jezuita – P. František Zalužický (*20. 11. 1724 Praha, †po roce 1773). Do řádu vstoupil 20. 10. 1740 v koleji v Praze na Novém Městě. V Praze také složil 2. 2. 1758 čtvrté řeholní sliby. V roce 1756 působil jako hudební prefekt v jezuitské rezidenci v Tuřanech.²⁷

Jak ukazuje náš skromný předběžný průzkum, rodiny, z nichž ve stejné generaci vyšli do života jezuité i piaristé, existovaly v Čechách i na Moravě. Úlohu při volbě řádu pro celoživotní působení sehrála skutečnost, který z obou řádů student poznal na cestě ke vzdělání a s jakými učiteli se setkal. Pro některé studenty mohl být přechod na vyšší gymnázium u jezuitů příjemným překvapením, jako např. pro pozdějšího historika a univerzitního profesora Františka Martina Pelcla (* 11. 11. 1734 Rychnov nad Kněžnou, † 24. 2. 1801 Praha) přechod z Rychnova do Hradce Králové, jiní se rádi vraceli zpět k piaristům, jako Mikuláš Adaukt Voigt (* 17. 5. 1733 Horní Litvínov, † 18. 10. 1787 Mikulov) z jezuitského gymnázia v Chomutově. Hlavně však tehdejší veřejnost nahlížela na gymnázia jako na vzdělávací ústavy a při rozhodování většinou více záleželo na dostupnosti a kapacitě levného celoročního ubytování pro studenty, na možnosti dostat se častěji domů či na skutečnosti, zda ve městě žili nějakí příbuzní studenta či nikoliv. Otázka, jaký církevní řád provozoval školu, byla často až na druhém nebo třetím místě. Proto se také alespoň částečně dbalo na kontinuitu a korespondenci vzdělání v oblasti latiny, řečtiny a částečně také matematiky, ale i na časový soulad prázdnin na školách.

Mnohé otázky by mohl podrobněji osvětlit výzkum, provedený na základě vzájemného srovnání seznamů členů jednotlivých řádů, sledování života některých řeholníků již od narození, a to na základě matrik narozených a matrik studentů jednotlivých řádových, případně i jiných škol, údajů z *libri calculorum* i jiných pramenů, pokud se dochovály. V současné době vzniká Kombinovaná bio-bibliografická databáze řeholního kléru raného novověku, zejména ve spolupráci Historického ústavu AV ČR a knihovny premonstrátů v Praze na Strahově i dalších institucí a příznivců. Ta se určitě stane jedním ze základních pilířů historických, demografických i jiných výzkumů v tomto směru, zvláště pokud bude možno vyhledat informace k životu řeholníků i z jiných pramenů než ze záznamů jejich domovských kolejí (domů), provincií nebo řádových generalátů. Práce vložená do výzkumu, na jehož počátku stála i naše jubilatka, která na něm intenzivně pracuje (podobně jako autor tohoto příspěvku), nebude jistě zbytečná a umožní mnohem systematictější sledování vztahů mezi lidmi v minulosti, než bylo v této přípravné studii stručně nastíněno.

²⁶ I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 534.

²⁷ M. HOLUBOVÁ, *Biografický slovník*, č. 695.

Jesuiten und Piaristen – Geschwister

ZUSAMMENFASSUNG

Jesuiten und Piaristen gehören seit ihrer Entstehung zu den Orden der sogenannten Ordenskleriker, deren Entfaltung und Entwicklung wir in der frühen Neuzeit, insbesondere im 17. und 18. Jahrhundert verfolgen können. Ihre gegenseitigen Beziehungen waren freilich nicht immer harmonisch, besonders im Bereich des mittleren, höheren und Hochschuldienstes, der von beiden Orden unterhalten wurde. Gläubige aus der öffentlichen Laienschaft der römisch-katholischen Kirche, die mit beiden Orden in Berührung kamen und ihre Dienste in Anspruch nahmen, haben diesen Konflikt wohl kaum zu spüren bekommen.

Im 17. und 18. Jahrhundert gab es in Böhmen und Mähren Familien, aus deren Mitgliedern sich Jesuiten und Piaristen rekrutierten. Oftmals konnte es sich direkt um Geschwister handeln. Verwandte unter Mitgliedern sowohl des Jesuitenordens als auch des Piaristenordens kann in einer Reihe von Familien ausgemacht werden, so zum Beispiel bei den Griens aus Nikolsburg (Mikulov), den Jarošíks aus Čelákovice, den Petrovic aus Pilgrams (Pelhřimov), den Piláts aus Littau (Litovel), den Richters aus Mährisch Budwitz (Moravské Budějovice), den Schwartz aus Zwittau (Svitavy), den Stivars aus Austerlitz bei Brünn (Slavkov u Brna), den Tempes aus Zwittau (Svitavy), den Trutnovskýs aus Litomyšl (Leitomyšl). Der gleiche Fall liegt auch in der Familie des Herrn Matthias Zalužický von Rosenthal sowie seiner Nachkommen vor, einem Adligen und Hauptmann der Herrschaft von Konopischt (Konopiště) aus dem beginnenden 18. Jahrhundert, der seinen Wohnsitz abwechselnd in Lešany, in Konopischt und in Prag hatte.

Wie unsere vorläufige und bescheidene Untersuchung zeigt, gab es sowohl in Böhmen als auch in Mähren Familien, die in derselben Generation Jesuiten und Piaristen stellten. Welchen Orden man sich jeweils für sein lebenslanges Wirken wählte, hing wohl bereits vom Bildungsprozess ab. Eine Rolle konnte hierbei auch gespielt haben, welchen der beiden Orden man als Schüler bzw. Student kennengelernt hatte und auf welche Lehrer man hier gestoßen war.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

CÍRKEVNÍ ŘÁDY V ČESKÝCH ZEMÍCH A PŮSOBNÍ PRAŽSKÉHO NUNCIA ANTONIA CAETANIHO V LETECH 1607–1609

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

RELIGIOUS ORDERS IN THE CZECH LANDS AND THE WORK OF PAPAL NUNCIO ANTONIO CAETANI IN 1607–1609

Based on Apostolic Nunciature reports of Antonio Caetani in 1607–1609, the author reviews the situation of religious orders in the Czech Lands and their importance for policies of the Holy See with respect to the Habsburg monarchy.

Key words: Apostolic Nunciature – 16th–17th century – Francesco Bonhomini – Antonio Caetani – religious orders – Czech Lands

Papežský nuncius působící u císařského dvora plnil – stejně jako jeho v papežské diplomatické hierarchii níže postavení kolegové ve Štýrském Hradci, Kolíně nad Rýnem, Lucernu a Flandrech – roli zástupce papeže v zásadě ve dvojím smyslu: jako suverénního vládcce Papežského státu a jako nejvyšší hlavy katolické církve.¹ Jeho program se tak zaměřoval nejen na získávání důležitých informací a posilování bilaterálních vztahů mezi císařem a papežem, ale rovněž na přímou či nepřímou podporu struktur katolické církve, ve střední Evropě oslabené, její vnitřní reformu v duchu dekretů tridentského koncilu a na zápas s protestantismem. Tato tendence je zřejmá zejména od pontifikátu papeže Řehoře XIII. (1572–1583), který si zřetelně uvědomil význam instituce nunciatury pro úkoly probíhající protireformace a reformy církve.²

Nuncius u císařského dvora zasahoval poměrně intenzivně do náboženského života také v českých zemích. Stalo se tak především po r. 1583, kdy začal dlouhodobě sídlit – stejně jako celý císařský dvůr – v Praze. Mohl si tak vytvořit poměrně přesnou představu o situaci katolické církve v této oblasti i o možnostech, jak zdejší stav postupným procesem změnit. První v Praze působící nuncius Francesco Bonhomini vytvořil v r. 1584 důkladný rekatalizační a reformní program, který se on i jeho bezprostřední nástupci pokoušeli s různou mírou úspěšnosti prosazovat.³

¹ K problematice této podvojnosti papežské moci viz Paolo PRODI, *Il sovrano pontefice*, Bologna 2006.

² K vývoji nunciatur v oblasti střední Evropy viz Alexander KOLLER, *Nuntiaturberichte aus Deutschland als Quellen zur Landesgeschichte*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 133, 1997, s. 37–53; Týž, „ut infirma confirmaret, disrupta consolidaret, depravata converteret“. *Grundlinien der Deutschlandpolitik Gregors XIII.*, Annali dell’Istituto storico italo-germanico in Trento/Jahrbuch des italienisch-deutschen historischen Instituts in Trient 30, 2004, s. 391–404; Týž, *Le nunziature di Germania e la loro edizione*, in: Matteo Sanfilippo – Giovanni Pizzorusso (edd.), *Gli archivi della Santa Sede come fonte per la storia moderna e contemporanea*, Viterbo, 2001, s. 109–131; Týž, *Prudenza, zelo e talento. Zu Aufgaben und Profil eines nachtridentinischen Nuntius*, in: Rudolf Leeb – Susanne C. Pils – Thomas Winkelbauer (Hgg.), *Staatsmacht und Seelenheit. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, München 2007, s. 45–59.

³ K aktivitám prvních pražských nunciů viz Karel STLOUKAL, *Papežská politika a císařský dvůr český na předělu XVI. a XVII. věku*, Praha 1925; Týž, *Počátky nunciatury v Praze. Bonhomini v Čechách v l. 1581–1584*, Český

Důležité místo v plánech papežských nunciů hrály pochopitelně církevní řády. Jejich stav v českých zemích v druhé polovině 16. století dobře odrážel dobu náboženských zmatků. Řada pramenů ukazuje, že ve většině řádů vládly krizové jevy. Byl to patrně mimo jiné důsledek šířící se reformace, která se obecně k řeholnímu stavu stavěla odmítavě.⁴ Obklopeny většinou nekatolickým obyvatelstvem neměly kláštery možnost se personálně obnovit, řada z nich se zcela vyprázdnila – ať už prostým vymřením jejich osazenstva, nebo jeho odchodem.⁵ Pro zbývající řeholníky a řeholnice nacházelo okolí jen málo pochopení a jejich dosavadní společenská a náboženská role byla významně znehodnocena. Nedostatek kontroly pak často vedl k úpadku podstatných řádových observancí, zejména dodržování klausury a celibátu.⁶ Podrobné informace o tom nám poskytuje například vizitační zpráva dominikána Feliciána Ninguardy, který navštívil v letech 1572–1577, leckdy opakovaně, velkou část klášterů žebravých řádů v Čechách i na Moravě.⁷

Také v nunciaturních depeších prvních pražských nunciů nacházíme odezvy zmíněných jevů v řeholním prostředí. Již nuncius Bonhomini požadoval po papeži rozšíření svých pravomocí, aby mohl vizitovat všechny kláštery v zemi. Většina řeholníků totiž podle něj byla poskvrněna „hříchy těla“,⁸ až to budí veřejné pohoršení. Příčinu všech potíží viděl v tom, že sem byli z ciziny posíláni špatní řeholníci – často za trest, nebo protože sami nechtěli žít v řeholní kázní. Bylo proto podle něj dobré upozornit představené jednotlivých řádů, aby do českých a moravských klášterů přesouvali pouze kvalitní řádový dorost. V Římě sice uznali oprávněnost Bonhominiho nářků, ale povolení realizovat vizitaci nakonec nedostal.⁹ Podobné stížnosti jsou však slyšet i z korespondence jeho bezprostředních nástupců. Na skandální život řeholního kléru upozorňoval například nuncius Filippo Sega v depeši z 20. května 1586¹⁰ nebo Antonio Puteo dne 23. června 1587¹¹ a 10. prosince 1587.¹²

časopis historický (dále ČČH) 34, 1928, s. 1–24, 237–279; Josef MATOUŠEK, *Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administrátora Rezka*, ČČH 37, 1931, s. 16–41, 252–292; Josef BOROVIČKA, *Pád Želinského. Obsazení zemských úřadů v Čechách v letech 1597–1599*, ČČH 28, 1922, s. 277–304; Jan Bedřich NOVÁK, *Über die Bedeutung der Nuntiaturrechnungen für „Die böhmischen Landtagsverhandlungen“*, Mitteilungen aus dem Landesarchiv des Königreiches Böhmen I, 1906, s. 75–116.

⁴ Gustav REINGRABNER, *Die Stellung der Reformation zu den Gelübden – und die Folgen*, in: Thomas Aigner – Ralph Andraschek-Holzer (Hgg.), *Abgekommene Stifte und Klöster in Niederösterreich*, St. Pölten 2001, s. 52–66.

⁵ Pro některé moravské kláštery viz Tomáš ČERNUŠÁK, *Reforma, úpadek a zánik herburského kláštera v Brně*, Brno v minulosti a dnes 17, 2003, s. 115–128; Tž, *Zánik komunity premonstrátek v Nové Říši*, Západní Morava 10, 2006, s. 124–129; Tž, *Svědectví pohnutých časů. Akta provinční kapituly české dominikánské provincie z roku 1567 v kontextu doby*, in: Martin Bedřich – Benedikt Mohelník – Tomáš Petráček – Norbert Schmidt (edd.), *In Spiritu Veritatis*. Almanach k 65. narozeninám Dominika Duky OP, Praha 2008, s. 395–399; Jiří RADIMSKÝ, *Zánik kláštera Rosa coeli v Dolních Kounicích*, Časopis Společnosti přátel starožitností (dále ČSPS) 51–53, 1943–1945, s. 268–274; František V. PEŘINKA, *Zrušení kláštera panen benediktinek v Pustiměři*, Sborník historického kroužku 6, 1905, s. 34–40, 102–107, 246–249; 7, 1906, s. 32–38.

⁶ K situaci řeholních institucí v 16. století v českých zemích viz Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách*, Praha 1895, s. 688–824; František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*, III, Brno 1905, s. 309–319; František KAVKA – Anna SKYBOVÁ, *Husitský epilog na koncilu tridentském a původní koncepci habsburské rekatolizace Čech*, Praha 1969, s. 181–184.

⁷ Karl SCHELLHASS, *Akten über Reformthätigkeit Felician Ninguarda's in Baiern und Oesterreich 1572–1577*, Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 1, 1898, s. 39–108, 204–260.

⁸ K. STLOUKAL, *Počátky nunciatury*, s. 260. Stloukal zde uvádí, že řeholníci byli „poskvrněni hříchy masa“. Domnívám se, že patrně omylem přeložil italský výraz „carne“ jako maso, ovšem ten může označovat v přeneseném významu i „tělo“, což se v daném kontextu zdá smysluplnější.

⁹ K. STLOUKAL, *Počátky nunciatury*, s. 260.

¹⁰ Robert REICHENBERGER (ed.), *Nuntiaturrechnungen aus Deutschland. Germanico Malasпина und Filippo Sega*, Paderborn 1905, s. 243, č. 116.

¹¹ „I religiosi, che habitano in questi conventi di Praga et per il regno, con la loro licentiosa vita et poco honesti costumi danno molta occasione di scandalo ai catholici et d'irrisione agli heretici.“ – Joseph SCHWEIZER (ed.), *Nuntiaturrechnungen aus Deutschland. Antonio Puteo*, Paderborn 1912, s. 30, č. 18.

¹² „Dei religiosi tanto huomini come donne è vero, che non si osserva regola né clausura...“ – J. SCHWEIZER (ed.), *Nuntiaturrechnungen*, s. 151, č. 72.

V době, kdy v r. 1607 nastupoval do úřadu nový papežský nuncius Antonio Caetani,¹³ však již celková situace řeholního stavu v Čechách a na Moravě nebyla tak kritická. Je zjevné, že prostředí zde činných církevních řádů od konce 16. století prošlo proměnou. Přestože řády byly stále personálně značně oslabené, objevily se častěji než předtím i v nich reformní tendence a známky určitého oživení. Tak vzniklo několik ohnisek, vedených leckdy výraznými osobnostmi, v nichž se podařilo prosadit obnovu observancí v duchu dekretů tridentského koncilu a odkud byly reformní snahy šířeny i jinam. Pokud vynecháme jezuitský řád, jehož se krizové projevy v podstatě vůbec nedotkly, a který měl již v 16. století velice činorodé koleje v Praze, Českém Krumlově, Chomutově, Jindřichově Hradci, Brně a Olomouci,¹⁴ ze starších řádů se projevila reforma u benediktinů, křížovníků s červenou hvězdou a zejména u premonstrátů, kde hrála důležitou roli opatství v Louce u Znojma, Strahově a Teplé.¹⁵ Ta byla navíc významně doplněna pražskými komunitami rovněž reformně orientovaných kapucínů¹⁶ a observantních františkánů;¹⁷ známky rozvoje lze pozorovat i v případě tamních dominikánů, kteří v té době získali nový klášter u kostela sv. Máří Magdalény.¹⁸

Vstupní instrukce pro nastupujícího nuncia Caetaniho z května 1607 tuto pozvolnou změnu již refleктоvala a konstatovala, že řády jezuitů, dominikánů a františkánů dělají v Praze velké pokroky.¹⁹ Dokument je však významný i jiným způsobem – určuje totiž hlavní směry, kterými se měly vztahy nového nuncia k církevním řádům ubírat. Celkem lze takto identifikovat tři směry, přičemž explicitně se řádů týkají pouze dva z nich. Nuncius Caetani dostal na starost dohled nad dodržováním církevní disciplíny, což ovšem mělo platit pro církevní struktury obecně, dále obranu řádů a jejich imunit a svobod proti zásahům a zneužívání světské moci a konečně využívání členů řádů pro prosazování nunciových záměrů a aktivit.²⁰ Všechny tyto úkoly se s různou mírou intenzity průběžně objevovaly

¹³ K osobnosti nuncia Caetaniho viz Silvano GIORDANO (ed.), *Le istruzioni generali di Paolo V. ai diplomatici pontifici 1605–1621*, Tübingen 2003, s. 162–164; Milena LINHARTOVÁ (ed.), *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611*, pars I., Pragae 1932, s. I–XVI; *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 16, Roma 1973, s. 120–125.

¹⁴ Z četné literatury k jezuitskému řádu a jeho významu v českých dějinách viz zejména Ivana ČERNEJOVÁ, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995; novější literaturu viz Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.

¹⁵ Bohumil ZLÁMAL, *Příručka českých církevních dějin*, IV, Olomouc 2008, s. 270–272. K reformě u premonstrátů v českých zemích viz Konstantinus PICHERT, *Johannes Lohelius. Sein Leben und seine Tätigkeit im Prämonstratenserorden und als Erzbischof von Prag*, Analecta Praemonstratensia 3, 1927, s. 125–140, 264–283, 404–422; Vilém ONDRÁČEK, *Bl. Jan Lohel*, Olomouc 1938; Jaroslav KADLEC, *Reformní působení strahovského opata Jana Lohelia v premonstrátských kláštřech ve Slezsku a Polsku*, Bibliotheca Strahoviensis 4–5, 2001, s. 91–104; Arnold LUSCHIN VON EBENGREUTH, *Aus der Studienzeit des Abtes von Kloster-Bruck, Sebastian Freytag von Czepiroh*, Zeitschrift des Deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens 18, 1914, s. 52–57; František V. PEŘINKA, *Opat Šebestián Freytag z Čepiroh*, Časopis Matice moravské (dále ČMM) 24, 1900, s. 321–336; Petr KROUPA et al., *Premonstrátský klášter v Louce. Dějiny – umělecká výtvarná – ikonologie*, Znojmo 1997, s. 30–34.

¹⁶ František TISCHER, *Uvedení řádu kapucinského do Čech okolo roku 1600*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1907, s. 1–55; Vavřinec RABAS, *Řád kapucinský a jeho působení v Čechách v 17. století*, Časopis katolického duchovenstva 77, 1936, s. 217–238, 329–349; 78, 1937, s. 25–41, 393–406.

¹⁷ K obnově pražského františkánského kláštera viz Petr R. BENEŠ, *O trojím těžkém začínání františkánů observantů v Praze (1460–68, 1482–83 a 1604–11)*, in: Petr R. Beneš – Petr Hlaváček (edd.), *Historia Franciscana, II, Kostelní Vydří 2005*, s. 66–104 (zejména s. 90–96); Martin ELBEL, *Alma&Magna: Obnova české františkánské provincie v raném novověku*, in: tamtéž, s. 105–122 (zejména s. 105–106).

¹⁸ Jakub ZOUHAR, *Generální studium dominikánů u sv. Jiljí v Praze v 17. a 18. století*, in: *Historie 2002. Celostátní studentská vědecká konference (3. 12. – 4. 12. 2002)*, Opava 2003, s. 114–137 (zejména s. 117–118).

¹⁹ „In Praga... fanno quivi gran progresso i religiosi, Dominicani, Franciscani et Gesuiti...” – M. LINHARTOVÁ (ed.), *Epistulae*, I, s. 5, č. 4.

²⁰ M. LINHARTOVÁ (ed.), *Epistulae*, I, č. 4, s. 5, 9, 10.

v jeho korespondenci, kterou lze zatím studovat pro první polovinu Caetaniho působení v Praze, tj. pro léta 1607–1609.²¹

Jedním z nejdůležitějších úkolů byla tedy kontrola striktního dodržování církevní disciplíny. Přestože se stav řádů v této době jevil výrazně lepším, než tomu bylo dříve, nacházíme v Caetaniho korespondenci ze sledovaného období let 1607–1609 několik zmínek o určitých vnitřních problémech a konfliktech v nich. V případě dominikánů se tak hned v r. 1607 dovidáme o nějakých neshodách mezi jejich provinciálem a řeholníky.²² Takřka o rok později v březnu 1608 však Caetani původně optimistický pohled na dominikány, který zazníval ze vstupní instrukce, poněkud změnil, když si do Říma stěžoval, že je rád zde zkažený a že se zde cizím řeholníkům nedaří, protože jsou obyvatelstvem nenáviděni.²³ Téhož roku v únoru pak Caetani informoval o jiných neshodách, tentokrát u pražských augustiniánů, kteří nechtěli poslouchat sem vyslaného vizitátora Tillyho.²⁴ Koncem června 1609, v době konání zemského sněmu, psal Caetani o veřejně proklamované apostazi pražského františkána Kašpara Felixe od katolické církve, což k malé radosti nuncia bylo radostně přijímáno a oslavováno zdejšími nekatolíky.²⁵ Církevní disciplíny se týkal i případ žďárského cisterciáckého kláštera, o jehož získání usiloval již nějaký čas kardinál Ditrichštejn, avšak setkal se s odporem tamních mnichů.²⁶ Nuncius Caetani věc důkladně sledoval a dne 6. srpna 1607 informoval Řím o žádosti Ditrichštejna nahradit „údajně nepokojné a vzpurné mnichy“ jinými z téhož řádu.²⁷ O nových jednáních s Ditrichštejnem zpravoval pak až začátkem listopadu. Z možností řešení problému, které se jevily jako reálné, se nunciiovi nejvíce líbil Ditrichštejnův nápad, aby se klášter přeměnil v seminář pro 24 alumnů, z nichž mělo být 16 Moravanů a 8 Čechů.²⁸ Tato myšlenka se zdála být přijatelná i v Římě, ovšem pouze za předpokladu, že s tím budou souhlasit i samotní mniši žďárského kláštera.²⁹ Z další korespondence do července 1609 však tato záležitost zmizela a k jejímu završení tak v této době nedošlo.

Caetani se v duchu vstupní instrukce výrazně staral též o zabezpečení církevní imunity proti zásahům světské moci, a to především v několika kauzách týkajících se církevních řádů. Hned první z nich, kterou zdědil ještě po svém předchůdci Ferrerim,³⁰ byla záležitost

²¹ Antonio Caetani vykonával svůj úřad v letech 1607–1611. Velkou část depeší z období od července 1609 se zatím v archívech nepodařilo nalézt. Problematice papežské politiky v českých zemích, kterou Caetani reprezentoval, jsem věnoval několik nedávno vydaných studií: Tomáš ČERNUŠÁK, *Nuncius Caetani a jeho obrana katolických zájmů v době před vydáním Majestátu Rudolfa II. (1608–1609)*, ČMM 128, 2009, č. 1, s. 35–46; Týž, *La riconciliazione tra gli Asburgo – parte del programma della diplomazia papale nell'anno 1608*, in: Kateřina Bobková-Valentová – Eva Doležalová – Eva Chodějovská – Zdeněk Hojda – Martin Svatoš (edd.), *Roma – Praga/Praha – Řím, Omaggio a Zdeňka Hledíková*, Bolletino dell' Instituto Storico Ceco di Roma – Supplemento 2008, s. 339–344; Týž, *Die Papstpolitik und die Entwicklung des Bruderzwistes in der Korrespondenz des Nuntius Antonio Caetani (September 1608 – Juni 1609)*, in: Václav Bůžek (Hg.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg*, Opera historica 14, České Budějovice 2010, s. 211–224; Týž, *Papežská politika v českých zemích za nunciatury Antonia Caetaniho (1607–1609)*, Folia Historica Bohemica 25, 2010, č. 1, s. 7–22.

²² M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, s. 13, č. 4.

²³ „La verità è che qui la massa di tutta questa religione di s. Domenico è corrota et i forastieri non c' allignano, perché sono troppo odiati.“ – Milena LINHARTOVÁ, *Epistulae et acta Antonii Caetani*, pars II, Pragae 1937, č. 83.

²⁴ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, II, č. 76.

²⁵ Archivio Segreto Vaticano (dále ASV), Fondo Borghese, serie II, 169, f. 118r–119v.

²⁶ K osudu žďárského kláštera viz Jan TENORA, *První zánik cisterciáckého kláštera ve Žďáře r. 1614*, Brno 1912.

²⁷ „...per la mutazione di quei monaci, che hora si trovano nella sua abbazia di Sarra presupposti come inquieti et seditiosi...“ – M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 71.

²⁸ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 217.

²⁹ „Quando si potesse far maggior frutto in Moravia col mezo del seminario che Vostra Signoria propone, et che li monaci de la badia di Sarra non contradicessero, non dispiacerebbe il pensiero.“ – M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 239d.

³⁰ J. B. NOVÁK, *Über die Bedeutung*, s. 85.

dvou jezuitů z Kladska, obviněných císařem z držení apologie odsouzeného Jiřího Popela z Lobkovic. Zde se Caetani pokusil zabránit, aby byli souzeni laicky.³¹ Přestože byli oba jezuité vyslýcháni dne 17. července 1607 v arcibiskupském paláci českým místokancléřem Jindřichem Domináčkem z Písnice,³² nedošlo – patrně též díky nunciovým zásahům – k jejich odsouzení a oba dva se mohli vrátit zpět do svého působiště.³³ Svobody církve hájil nuncius i v případě církevních statků, patřících velehradskému a starobrněnskému klášteru, které získal od císaře Karel z Lichtenštejna výměnou za poskytnutí sumy 100 000 tolarů.³⁴ Zde však po celou sledovanou dobu k žádnému konkrétnímu řešení nedošlo.³⁵ Podobně v září 1608 podal Caetani stížnost tajné radě proti nařízení české komory uplatnit na jí podřízené kláštery novou daň.³⁶ Byl sice o něco později ujišťován, že nepochybně dojde k odvolání tohoto nařízení,³⁷ v říjnu se ovšem dozvěděl, že reálné možnosti tajné rady působit na českou komoru jsou jen velmi malé.³⁸ Zdá se, že tato záležitost nedopadla pro Caetaniho úspěchem a odvolání daně klášterů se mu nakonec prosadit nepodařilo, protože v listopadu 1607 si stěžoval do Říma, že dokud se v zemi nezmění způsob vlády, budou podobné případy stále tématem pro každého z pražských nunciů.³⁹

Pojetí církevních svobod a dominikánského řádu se týkala zase jiná kauza. V polovině roku 1608 musel totiž nuncius mírnit ostrou nespokojenost, kterou vyjádřil samotný papež Pavel V. s postupem českého provinciála dominikánů. Podle informací, které papež dostal od pražského arcibiskupa Karla z Lamberka,⁴⁰ měl provinciál dominikánů údajně podřídit kláštery své provincie české komoře.⁴¹ Ve skutečnosti však šlo o nedorozumění. Pražská svatovítská kapitula totiž předala řádu k využití kostel sv. Marie Magdalény v Praze na Malé Straně, ovšem i s několika poddanými. Proti tomu se provinciál ohradil písemnou stížností na českou komoru, což bylo nakonec hodnoceno pouze jako nedopatření z neznalosti poměrů. Nunciovi se potom podařilo zařídít zcela novou dohodu mezi kapitulou i dominikány ke spokojenosti obou stran.⁴²

Církevní řády však nepředstavovaly pouze vlastní předmět zájmu a péče pražského nuncia Caetaniho. Využíval pochopitelně též možností, které mu jednotlivé řády mohly nabídnout pro prosazování cílů jím realizované papežské politiky v českých zemích i v Římské říši. V rámci jeho obecného záměru posilování katolického vlivu v této oblasti se Caetani staral především o to, aby zde mohli působit kvalitní řeholníci a kazatelé, a to v dostatečném počtu. V březnu 1608 žádal v Římě, aby mohl v Praze i nadále zůstat jistý kapucín Marek, který měl velmi dobrá německá kázání, navštěvovaná v hojně míře i nekatolíky,⁴³ a tento záměr mu byl v Římě posléze schválen.⁴⁴ Stejně tak se Caetanimu podařilo v r. 1608 udržet v Praze již osvědčeného a proslulého kapucinského kazatele Vavřince z Brindisi, když

³¹ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 18.

³² M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 54.

³³ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 68.

³⁴ K tomu viz Karel STLOUKAL, *Karel z Lichtenštejna a jeho účast na vládě Rudolfa II.*, ČČH 18, 1912, s. 21–37, 153–169, 389–434 (zejména s. 29–33).

³⁵ Zejména viz M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 44, 76c, 112, 167, 225.

³⁶ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 109.

³⁷ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 139.

³⁸ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 220.

³⁹ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 244.

⁴⁰ K jeho životu viz Václav BARTŮNEK, *Karel z Lamberka, pražský arcibiskup*, ČSPS 51, 1943, s. 174–214.

⁴¹ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, II, č. 147e.

⁴² M. LINHARTOVÁ, *Epistulae et acta Antonii Caetani*, pars III, sectio I, Praha 1940, č. 5.

⁴³ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, II, č. 118.

⁴⁴ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, II, č. 139a.

hrozilo, že by se mohl ujmout úřadu provinciála v jedné z italských řádových provincií.⁴⁵ V červenci 1607 podpořil rovněž žádost provinciála dominikánů Zikmunda Gonzagy, aby byl početní stav provincie doplněn vysláním 8–10 kvalitních řeholníků.⁴⁶ Služeb jezuitů využíval Caetani ke zcela jiným úkolům. Opakovaně mu sloužili jako překladatelé důležitých českých či německých textů, jejichž latinskou verzi pak posílal do Říma jako přílohy svých depeší. V říjnu 1608 mu tak přeložili do latiny Českou konfesi,⁴⁷ koncem prosince pak požadavky slezských stavů vůči císaři.⁴⁸ Jednotliví řeholníci se však uplatnili i ve zcela specifických úkolech ve prospěch papežství. Františkán Egidio de Malines v nunciových službách a s jeho pověřením realizoval v březnu a dubnu 1609 doslova výzvědnou misi v Bamberku, kde měl zjistit, co je pravdy na zprávách o příznivé náklonnosti tamního biskupa Johanna Philippa von Gebsattel vůči protestantismu.⁴⁹ Již zmíněný kapucín Vavřínek z Brindisi byl pak Caetaním a španělským vyslancem Zuñigou v červnu 1609 vyslán na tajnou misi ke španělskému králi Filipu III., kterého měl přimět k podpoře plánu bavorského vévody Maxmiliána na založení Katolické ligy, což se mu skutečně posléze podařilo.⁵⁰

Jak je patrné, představovaly církevní řády pro nuncia Antonia Caetaniho v letech 1607–1609 velmi důležité téma, které se pravidelně objevovalo v jeho korespondenci se Státním sekretariátem v Římě. Caetani ze své pozice přímého zástupce papeže ve sledované době intervenoval vždy, když se mu zdálo, že jsou imunity a práva řádů ohrožovány světskou mocí. Neváhal však rovněž využívat řeholníky k často dosti specifickým úkolům ve prospěch papežské diplomacie. To vše naznačuje oprávněnost tvrzení, že se církevní řády – i přes ojedinělé disciplinární problémy (ve srovnání s obdobím aktivity Caetaniho předchůdců v osmdesátých letech 16. století) – nacházely již ve zcela odlišné situaci.

TOMÁŠ ČERNUŠÁK

Kirchenorden in Böhmen und das Wirken des Prager Nuntius Antonius Caetanis 1607–1609

ZUSAMMENFASSUNG

Im Unterschied zu den 80er Jahren des 16. Jahrhunderts wies das Milieu der Kirchenorden in Böhmen unter dem Prager Nuntius Antonius Caetani in den Jahren 1607–1609 eine deutliche Veränderung auf. In seiner Korrespondenz als Nuntius kamen die Orden nicht mehr nur als eine Institution mit disziplinaeren Problemen vor. Der Nuntius zögerte nicht, zu ihrer Verteidigung immer dann aufzutreten, wenn ihm ihre Rechte und Immunitäten bedroht erschienen. Oft nutzte er auch die Dienste der Ordensleute bei der Durchsetzung der Rekatholisierung sowie bei ganz spezifischen diplomatischen Aufgaben.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

⁴⁵ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, III/1, č. 6, č. 24.

⁴⁶ M. LINHARTOVÁ, *Epistulae*, I, č. 32.

⁴⁷ ASV, Fondo Borghese, serie II, 148, f. 88r–88v.

⁴⁸ ASV, Fondo Borghese, serie II, 148, f. 245r–246r.

⁴⁹ Tomáš ČERNUŠÁK, *Františkáni jako papežští vyzvědači v Bamberku v roce 1609*, in: Petr R. Beneš – Petr Hlaváček – Ctirad V. Pospíšil (edd.), *Františkánství v kontaktech s jiným a cizím*, Praha 2009, s. 220–223.

⁵⁰ Tomáš ČERNUŠÁK, *Pražská nunciatura a počátky Katolické ligy*, ČCH 108, 2010, s. 114–126.

JMENOVÁNÍ PROVINCIÁLA V ČESKÉ JEZUITSKÉ PROVINCII V ROCE 1689

JIŘÍ M. HAVLÍK

THE APPOINTMENT OF THE PROVINCIAL IN THE BOHEMIAN JESUIT PROVINCE IN 1689

The article makes use of recently discovered sources, namely letters of the Generals of the Society of Jesus to Jesuits in the Bohemian province which were found in the Roman archive of Societas Iesu. The author follows complex relations between the Prague Archbishop Jan Bedřich z Valdštejna [Johann Friedrich von Waldstein] and the Society of Jesus represented by the order's General and representatives of the Bohemian province. Their disagreement concerned the General's nomination of Emanuel de Boye to the post of Provincial Superior.

Key words: Jesuits – Prague Archbishop Jan Bedřich z Valdštejna [Johann Friedrich von Waldstein] – Provincial of the Bohemian province – Emanuel de Boye

V listě z 22. ledna roku 1689 psal generál Tovaryšstva Ježíšova Tirso González de Santalla (1624–1705) českému jezuitskému provinciálovi Matěji Tannerovi (1630–1692), že ho pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna (1642–1694, pražským arcibiskupem od r. 1675) požádal, aby byl z Prahy do jiné koleje přemístěn Emanuel de Boye (1639–1700),¹ a to nejlépe někam na Moravu či do Slezska. Nešlo přitom o nikoho menšího než o někdejšího rektora klementinské koleje. Ještě téhož roku byl Emanuel de Boye skutečně přesunut do olomouckého konviktu.² O rok později se pak v Olomouci stal rektorem koleje. Co se tedy vlastně stalo? Emanuel de Boye byl v posledním roce úřadu Matěje Tannera „provinciálem in spe“. Představeným provincie se však nestal. Na toto místo byl jmenován Jan de Waldt (1632–1705). V roce 1689 se ještě východisko našlo. O tři roky později již byla otázka volby provinciála jedním z podnětů pro novou řádovou vizitaci, kterou byl pověřen Johann Jakob Willi (1632–1699),³ který pak funkci vizitátora a viceprovinciála české provincie zastával v letech 1693–1697.

González pověřil provinciála, aby se pokusil najít příčinu roztržky mezi Boyem a Valdštejnem. Valdštejnův agent totiž žádný důvod nezmínil a samotnému generálovi také nebylo známé provinění, které by opodstatnilo požadavek odchodu z arcidiecéze. Proto Matěje Tannera vyzval, aby předstoupil před arcibiskupa a požádal ho, aby – ať je prohršek

¹ Generál TJ Matěji Tannerovi 22. ledna 1689, Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma, Italia, Epistolae Generalium 1688–1695, sig.: Boh 5/1, ff. 9v–10v (dále jen ARSI, Boh). Není-li uvedeno jinak, čerpám základní životopisná data z publikace: Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, Praha 1986.

² *Catalogus brevis in Annum 1690*, ARSI, Boh 91/2, f. 10v.

³ Před vizitací byl rektorem koleje v Ingolstadtu, po ní od roku 1697 řádovým generálním sekretářem. K němu viz *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* – online, <http://www.bautz.de> (stav odkazu k 31. 10. 2010), autor hesla Georgios FATOUROS. Tam viz i literaturu.

P. Emanuela jakýkoli – ustoupil od svých záměrů a nechal posouzení věci v rukou Tovaryšstva. Generál navíc už tou dobou věděl, že má být P. Emanuel poslán do Říma na generální řádovou kongregaci s tím, že je pravděpodobná jeho nominace českým provinciálem.⁴ Proto slíbil, že pokud se nakonec ukáže, že je nutné od záměru ustoupit a vyhovět přání (nebo spíš diktátu?) pražského arcibiskupa, pokusí se, aby to neznamenalo pro P. Emanuela přílišnou újmu.

Matěj Tanner si vzal na pomoc svého bratra Jana Tannera (1623–1694), který byl osobním arcibiskupovým zpovědníkem, a rektory Klementina a novoměstské koleje Václava Sattenwolffa (1624–1691) a Václava Hartmana (1644–1706). Evidentně ani on sám nebral věc na lehkou váhu. Valdštejn argumentoval podezřelými tezemi, které měl Emanuel de Boye prezentovat před svými studenty na přednáškách a v univerzitních dizertacích. González proti tomu jako dostatečnou záruku uváděl ustanovení Konstituci Tovaryšstva Ježíšova, podle nichž „... *qui studiorum [cursum] jam peregit, advertat, ne opinionum diversitas conjunctioni charitatis noceat; et quoad ejus fieri potest, doctrinae in Societate communi se accomodet.*“⁵ Proti tomu pražský arcibiskup argumentoval svou mocí (a zároveň povinností) dbát na pravověrnost učení ve své diecézi. Na to González kontroval, že řádový generál má moc (a tím pádem i nárok) sobě podřízené řádové bratry vést k pravověrnosti v jejich učení.⁶ Jan Bedřich z Valdštejna však zůstával neoblomný.⁷ Věc došla tak daleko, že Jan Tanner v listu řádovému generálovi vyslovil „názor, či přání“, zda by nemohl být v budoucnu zpovědníkem pražského arcibiskupa někdo jiný. González v odpovědi píše, že nebude snadné o něčem takovém Valdštejna přesvědčit. Slíbil však, že věc prokonzultuje s provinciálem.⁸

Nic podrobnějšího se mi však o pravděpodobném osobním konfliktu mezi Janem Tannerem a Janem Bedřichem z Valdštejna zjistit nepodařilo. Přestože nakonec Tanner arcibiskupovým zpovědníkem zůstal, muselo jít o vyhrocený střet, neboť oba zúčastnění se znali velmi dlouho a vzájemně si za mnohé vděčili. Jana Tannera znal Valdštejn minimálně od roku 1658, kdy byl jeho učitelem na filozofické fakultě pražské univerzity a vychovatelem.⁹ Jan Tanner měl vazby na světskou církevní hierarchii i na konci 60. let v Olomouci. V roce 1668 to byl právě on, kdo byl pozván, aby držel slavnostní kázání při pohřbu Jana Viléma Libštejnského z Kolovrat (1625–1668, pražský arcibiskup od r. 1667).¹⁰

Sporu o postavení Emanuela de Boye v české provincii se navíc v některých směrech podobá o patnáct let starší konfrontace mezi Tovaryšstvem a olomouckým biskupem právě o osobu Jana Tannera. Tehdy, v roce 1674, olomoucký biskup Karel II. z Lichtensteina-Castelkornu (1624–1695, olomouckým biskupem od r. 1664) vypověděl ze své diecéze dva jezuity – Jana Tannera a Viléma Frölicha (1634–1709). U obou byly jako důvod uváděny jejich teze přednášené na olomoucké univerzitě, které byly podrobovány již od roku 1673 bedlivému zkoumání nejdříve ze strany Tovaryšstva, později i samotného biskupa a nakonec Kongregace sv. Officia v Římě. Proces dopadl nakonec ve prospěch obou jezuitů – sankce, které nad nimi vyhlásil olomoucký biskup, z nich byly sňaty a oba měli být odškodněni.

⁴ Matěj Tanner sám určil Emanuela de Boye za svého nástupce a zdá se, že T. González na Tannerovo přání při úvahách o nominaci nového provinciála dostatečně dbal.

⁵ Generál TJ Václavu Sattenwolfovi 19. března 1689, ARSI, Boh 5/1, ff. 13r–v.

⁶ Generál TJ M. Tannerovi 21. dubna 1689, tamtéž, ff. 19r–v.

⁷ Generál TJ M. Tannerovi 25. června 1689, tamtéž, f. 23r.

⁸ Generál TJ J. Tannerovi 20. srpna 1689, tamtéž, f. 25r.

⁹ Jan Tanner působil na pražské univerzitě tehdy poprvé od roku 1657 až do roku 1663. Jan Bedřich z Valdštejna absolvoval malostranské gymnázium, odkud odešel na pražskou univerzitu právě v roce 1658.

¹⁰ Jan TANNER, *Oratio funebris in solemnibus exequiis Joannis Guilelmi archiepiscopi Pragensis*, Olomouc 1668.

Neznamenalo to však, že by se vrátili do Olomouce. Během kontroverze byli totiž oba odesláni do Prahy, kde právě v době svého omilostnění začali působit na univerzitě. Ochrannou ruku nad nimi drželi Jan Bedřich z Valdštejna, tehdy hradecký biskup, královský komoří Ignác Karel ze Šternberka (†1700), tehdejší titulární klatovský biskup Jaroslav Ignác Holický ze Šternberka (1643–1709) a pražský arcibiskup Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka (1618–1675, pražským arcibiskupem od r. 1668). Hlavními dopady celé kontroverze byly restrukturalizace olomoucké jezuitské koleje, provinciální kongregace a vizitace celé provincie, kterou podnikl tehdejší rektor koleje ve Štýrském Hradci Nicolao Avancini (1611–1686). V roce 1676 pak Vilém Frölich sepsal apologii svých tezí a vydal ji tiskem jako univerzitní dizertaci, pod mecenátem již zmíněného Ignáce Karla ze Šternberka. Jednalo se však o jediné systematické a ucelené vystoupení v rámci celé kontroverze. Teze, které byly v průběhu let 1673–1675 podrobeny zkoumání, z větší části nevyšly tiskem vůbec – mělo jít o články, které Tanner, Frölich a někteří další prezentovali na svých přednáškách a částečně i v univerzitních dizertacích, jimž předsedali. Během sporu oba často žádali plné znění tezí, které byly předkládány cenzorům, a nutno říci, že nejednou prosili marně. Posudky jejich tezí z per tehdejšího olomouckého rektora Matěje Zeidlera (1626–1697) či profesora církevního práva Václava Steigera (1618–1692) uváděly, že se jednalo o rozvíjení učení Rodriga de Arriaga (1592–1667), Maxmiliana Reichenbergera (1613–1676) a Karla Grobendoncqy (1600–1672). Jan Tanner patřil mezi jejich posluchače na pražské univerzitě, mladší Vilém Frölich již mohl poslouchat i samotného Tannera. Předmětem zkoumání jmenovaných úřadů byli i jejich studenti a následovníci. Vzhledem k tomu, že oba vyučovali i na olomoucké univerzitě (Tanner od roku 1663 a Frölich od roku 1672), týkalo se prověřování obou českých univerzit. Nejvíce probíraným tématem přitom byly otázky lidské svobody a Boží milosti – otázky, které v 17. století zajímaly téměř veškerou odbornou veřejnost, a to zřejmě nejen kvůli jejich rozpracování Corneliiem Jansenem (1585–1638).

Jan Bedřich z Valdštejna pravděpodobně nechtěl v roce 1689 rozpoutat obdobný proces, k jakému vedlo šetření olomouckého biskupa v roce 1674. Dost možná však pochopil, jak zabránit jmenování Emanuela de Boye provinciálem. Emanuel de Boye skutečně sepsal několik rozsáhlých dizertačních tezí, které se týkaly problematiky související s jansenismem. Dvě nám známé vyšly v Praze v letech 1675 a 1677.¹¹ První z nich byla dedikována Janu Bedřichovi z Valdštejna¹² a týkala se učení sv. Augustina. Dedikace čerstvě nastolenému arcibiskupovi není nikterak překvapující. Pokud by se však ukázalo, že spis obsahuje heretické teze, mohl by se Valdštejn cítit dedikací zpětně poškozen. Opět se ale pouštíme na tenký led dohadů, neboť v žádném ze studovaných dopisů se o věci nemluví konkrétně a González asi nikdy Valdštejnovy důvody nepochopil.

V létě roku 1689 byl spor, alespoň dočasně, vyřešen – Valdštejnovým vítězstvím. Provinciálem české provincie byl 28. července 1689 jmenován Jan de Waldt¹³ a o něco málo

¹¹ Jediný, kdo se pokusil popsat teologické polemiky o lidské svobodě a Boží milosti a dotkl se konkrétně i řešení otázek, které předložil P. Emanuel de Boye, byl Václav Wolf. Jeho práce však postrádá potřebnou orientaci v jezuitských pramenech, koneckonců obdobně jako ta naše zase v teologické problematice, o níž šlo. Václav Wolf, *Pražská univerzitní teologie v 17. století*, Olomouc 2007, s. 49–51.

¹² *Theologia Universa Magni Ecclesiae Doctoris s. Patris Augustini Rationibus illustrata, et publicae Disputationi proposita in Universitate Carolo-Ferdinandea Pragensi praeside ... P. Emmanuele de Boye, e Soc. Jesu SS. ... ac ordinario ... Religioso P. P. Hieronymo Ebenauer, Ordinis Eremitarum s. Augustini Professo, SS Theologiae Baccalaureo, Provinciae Bohemiae Diffinitore, Micro-Pragae ad s. Thomam Apostolum Lectore, nec non Studiorum Regente. Pro Consequenda Doctoratus Theologici Laurea...* Pragae, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio SJ ad s. Clementem, 1675.

¹³ I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník*, s. 495, heslo J. de Waldt.

později byl Emanuel de Boye přesunut do Olomouce, kde mu bylo svěšeno řízení místního konviktu.¹⁴

Ještě v říjnu zůstávaly některé otázky Boyova přesunu nevyřešeny. Předně jezuitskému generálovi nebyla stále příliš jasná skutečná příčina rozepře. Evidentně přistoupil na Valdštejnovy podmínky v zájmu zachování dobrých vztahů mezi ním a řádem.

Na začátku roku 1690 se podařilo upoutat pozornost pražského arcibiskupa k jinému tématu. Již od konce srpna roku 1689 Valdštejna mnohem více zaměstnávaly otázky volby nového papeže po smrti Inocence XI. (12. srpna 1689). Vzhledem k tomu, že nebyl kardinálem, pozoroval konkláve pouze zpozvdálí. S některými kandidáty se dobře znal a v minulých letech s nimi vedl živou korespondenci. Ani jeden z Valdštejnových známých však v konkláve neuspěl. V říjnu byl zvolen Pietro Vitto Ottoboni (1610–1691), který přijal jméno Alexandr VIII.

Obnovení spolupráce mezi Janem Bedřichem z Valdštejna, Janem Tannerem a dalšími členy Tovaryšstva přinesla jiná tematika – staly se jí žádosti o kanonizaci Mariny de Escobar a Luíse de la Puente (1554–1624).¹⁵ Luís de la Puente patřil ke ctitelům Božského srdce Ježíšova a angažování obou českých kněží je tak možná spojeno i s tímto kultem.¹⁶

Kanonizace Luíse de la Puente stála ve středu zájmů Tovaryšstva minimálně od 60. let 17. století. Mezi jeho ctitelé patřil i Rodrigo de Arriaga, který ho poznal dokonce osobně za svého pobytu na koleji ve Valladolidu. Díky tomu můžeme velmi přesně vysledovat jednu z linií vlivu španělské kultury na české prostředí – vede od Luíse de la Puente přes Arriagu k plzeňskému rodákovi Janu Tannerovi a od něj přes řadu jeho žáků i dále. V procesu se angažovali i členové jiných provincií.¹⁷

V roce 1665 vyšla kniha s názvem *Vida maravillosa de la Venerable virgen dona Marina de Escobar*, jejímž autorem byl Andrea Pinto Ramirez (1595–1654).¹⁸ Knize hrozilo zapsání na index, protože mystika, o níž mluvila, vzbudila ve své době silný odpor. V roce 1672 český jezuita a osobní zpovědník olomouckého biskupa Melchior Hanel (1647–1689) přeložil tuto knihu do latiny. Ve stejném roce Jan Tanner sepsal na obranu tohoto spisku práci nazvanou *Disertatio paraenetico-apologetica in mirabilem vitam b. Virginis Mariae de Escobar*. V roce 1690 vyšla Tannerova obhajoba i v italské Neapoli.¹⁹

¹⁴ Generál TJ J. de Waldtovi 27. srpna 1689, ARSI, Boh 5/1, f. 26r.

¹⁵ K samotné kanonizaci došlo v roce 1714. Kanonizační dokumenty z velké části publikoval v roce 1924 C. M. ABAD, *Sumario bibliografico de las obras del V. P. Luis de la Puente*, Valladolid 1924. Kromě toho viz další literaturu: Filippo CARAFFA (dir.), *Bibliotheca Sanctorum*, X, *Pabai–Rafols*, Roma 1968, p. 1243–1245, autor hesla André RAYEZ; J. Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, VI, Bruxelles – Paris 1895, coll. 1271–1295; další informace k L. de la Puente viz *Biographisch-bibliographisches Kirchenlexikon*, <http://www.bautz.de>, heslo Ponte, Ludwig de (Luis de la Puente), autor hesla Klaus REINHARDT.

¹⁶ K dějinám tohoto kultu v Čechách 17. století je vyvádáno zatím poměrně málo. Jiří MIKULEC, *Srdce jako patrocinium barokních bratrstev*, in: Kristína Kaiserová – Jiří Mikulec – Jaroslav Šebek (edd.), *Srdce Ježíšovo. Teologie – symbol – dějiny*. Sborník z konference konané na Vranově u Brna 30. ledna 2000, Ústí nad Labem 2005, s. 113–124; Pavel PREISS, *Cor Jesu dulcissimum, miserere nobis. Několik poznámek k historii a ikonografii kultu Srdce Ježíšova*, tamtéž, s. 171–183; Jan LINKA – Jan KVAPIL, *Daniel Ignatius Nitsch a svatý František Xaverský v objeti Boží lásky*, in: Petronilla Čemus – Richard Čemus (eds.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Praha 2010, s. 841–854.

¹⁷ Generál TJ J. Tannerovi 26. května 1691, ARSI, Boh 5/1, f. 80r – 81r.

¹⁸ Druhý díl vyšel v roce 1673. Kniha je známá i v německém překladu Bartoloměje Christelia. Andre PINTO RAMIREZ, *Wundersames Leben des ehrwürdigen Vallitoletanischen Jungfrauen Marina de Escobar aus dem, was sie selbst auff ihrer geistlichen Vatern befehle verzeichnet zusammen getragen durch RP Ludovicum de Ponte als ihren Beichtvater spanisch beschreiben, aus dem spanischen in lateinische Sprach von RP Melchior Hanel ubersetzet, endlich ins teutsche uberbracht*, Prag 1700–1701.

¹⁹ Jan TANNER, *Disertatio paraenetico-apologetica in mirabilem vitam b. Virginis Mariae de Escobar sex libri comprehensas a R. P. Ludowico da Ponte...*, Pragae 1672. V druhém vydání knížka vyšla v roce 1690 v Neapoli. Viz J. Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus*, VII, Bruxelles – Paris 1895, coll. 1857.

V druhé polovině dubna psal řádový generál Janu Tannerovi, že chválí jeho snahu o důkaz zjevení, která prožila dodnes jen pověstí svatá Marina de Escobar. Ve stejném listě však musel Tannera zklamat, že zatímco beatifikace Luíse de la Puente byla stvrzena, věc Mariny de Escobar se zdržela právě pro potřebu prozkoumat knihu, kterou Tanner na toto téma připravoval.²⁰ Beatifikace obou spolu velmi úzce souvisely, neboť potvrzením svatosti Luíse de la Puente mohl být dán předpoklad pro beatifikaci Mariny de Escobar, o jejichž mystických vizích se Luís de la Puente ve svých spisech zmiňoval.

Na začátku roku se měli bratři Tannerové znovu angažovat pro úspěšné zakončení kanonizačních procesů obou světců in spe. Řádový generál konstatoval, že oba jsou zaneprázdnění a hledal za ně náhradu – nacházel ji opět v Emanuelovi de Boye.²¹ Nechával to však ke zvážení Janu de Waldtovi. Po několika peripetiích byli bratři Tannerové zbaveni jiných úkolů a měli se soustředit na kanonizační procesy.

Šlo tu opět o to, aby bylo okolo Emanuela de Boye pokud možno ticho. Ve stejné době se totiž Vilémovi Dvorskému TJ (1640–1703) dařilo urovnat spor Jana Bedřicha z Valdštejna s řádem a pražskou univerzitou.²² Po odchodu Emanuela de Boye do Olomouce zůstaly dlouho vakantní úřady a povolání, která zastával Boye v Klementinu. Ještě v říjnu roku 1689 nemělo Klementinum svého studijního prefekta. Řádový generál o tom psal Emanuelovi de Boye do Olomouce s tím, že chce najít někoho horlivého a poslušného ducha Tovaryšstva. Aktuální situaci v klementinské koleji a spolu s tím i na pražské univerzitě považoval za velice nešťastnou a hledal někoho, kdo by rozvrácené poměry napravil.²³ Zdá se, že vhodnou osobou byl zmíněný Vilém Dvorský,²⁴ který se studijním prefektem stal v červenci roku 1690.²⁵

Na začátku roku 1691 proběhla volba rektora pražské univerzity. Ve svém úřadu byl potvrzen stávající rektor Václav Sattenwolff, zřejmě bez Valdštejnových námitek.²⁶ Vztahy byly pravděpodobně urovnány – tedy pokud jde o univerzitu, ne pokud jde o Emanuela de Boye.

Ke konci roku 1690 byl Emanuel de Boye jmenován rektorem olomoucké koleje.²⁷ Jezuitský generál s ním byl nadále ve styku a bral ho nadále jako velmi důležitou autoritu. Když si provinciál Jan de Waldt na začátku dubna vybral za svého asistenta Ondřeje Müntzera (1642–1701), byl to právě Emanuel de Boye, kdo měl posoudit, zda je to dobrá volba. González sice provinciálovu volbu obratem chválil, avšak mínění někdejšího provinciála in spe nebral na lehkou váhu.²⁸ Není ale příliš jasné, proč se stejně netázal na dřívější asistenty českého provinciála. Prvním byl Jan Siminský (1637–1700), kterého Jan de Waldt „zdědil“ po Matěji Tannerovi, druhým Jan Habelius (1636–1691), třetím Ondřej Müntzer a posledním Jiří Hiller (1638–1706).

Vraťme se však ještě na chvíli k Janu Tannerovi. Ten v dubnu roku 1691 požádal o zproštění funkce děkana teologické fakulty, kterou v Praze vykonával od roku 1677.²⁹ Na jeho místo pak nastoupil Vilém Dvorský. O měsíc později psal González Tannerovi, že obdržel

²⁰ Generál TJ J. Tannerovi 22. dubna 1690, ARSI, Boh 5/1., f. 46r–v.

²¹ Generál TJ J. Waldtovi 13. května 1690, tamtéž, f. 47r.

²² Generál TJ J. de Waldtovi 29. července 1690, ARSI, Boh 5/1., f. 51r.

²³ Generál TJ Emanuelovi de Boye z 15. října 1689, ARSI, Boh 5/1., f. 30v.

²⁴ *Catalogus brevis Provinciae Boemiae SJ in Annum 1691*, ARSI, Boh 91/2, f. 31r.

²⁵ Generál TJ J. de Waldtovi 29. července 1690, ARSI, Boh 5/1., f. 51r.

²⁶ Generál TJ J. Tannerovi 3. března 1691, tamtéž, f. 71v.

²⁷ *Catalogus brevis Provinciae Boemiae SJ in Annum 1691*, ARSI, Boh 91/2, f. 28r.

²⁸ Generál TJ J. de Waldtovi 5. května 1691 a Emanuelovi de Boye 12. května 1691, ARSI, Boh 5/1., f. 76r–v, 77v.

²⁹ Generál TJ J. de Waldtovi 5. května 1691, tamtéž, f. 76r–v; tak i v listě V. Sattenwolffovi z téhož data, tamtéž, f. 77r.

dobrozdání od jednoho učence, kterého bohužel nejmenuje. Psal také, že se zasadí, aby jedním z revizorů byl i Matěj Tanner. Spolu s těmito informacemi zaslal González Tannerovi rozsáhlou informaci o probíhajících beatifikačních procesech i s několika dokumenty, včetně jednoho listu Daniela Papebrocha (1628–1714).³⁰ V létě téhož roku dosáhl Tanner úspěchu. Klementinská tiskárna mohla začít s tiskem knihy Luise de la Puente *Pretiosa sensa* s Tannerovou předmlouvou, obsahující životopis blahoslaveného.³¹ Na začátku října roku 1691 zemřel hlavní oponent beatifikace Federico Baldeschi Colonna (1625–1691) a na jeho místo v Kongregaci ritu nastoupil oratorián Leandro Colloredo (1639–1709). Na Gonzálezův příkaz pak Tanner rozšířil svůj krátký životopis Luise de la Puente, připojený k *Pretiosa sensa*, a po jeho smrti byl vydán pod názvem *Prudentia eximii ascetae venerabilis Patris Ludovici de Ponte e SJ.*³² V Římě získaly knihy Jana Tannera cenného přímluvce v osobě promotora fidei Kongregace ritu Prospera Lorenza Lambertiniho (1675–1758), pozdějšího papeže Benedikta XIV., který se roku 1714 zasadil o schválení kanonizace Luise de la Puente.

Od srpna roku 1691 se v korespondenci Tovaryšstva začalo objevovat nové téma – arcibiskupův záměr nové fundace pro Svatováclavské dědictví. Jednalo se o peníze na další svazek tzv. Svatováclavské Bible. Generál Tovaryšstva, který se o záměru dozvěděl z listu Matěje Václava Šteyera (1630–1692), se obratem dotazoval Jana de Waldta, co soudí o Šteyerově vzdělání.

Pokud by se Waldtovi zdálo Šteyerovo vzdělání pro překlad biblických textů Starého zákona nedostačující, měl arcibiskupovi navrhnout někoho jiného.³³ Waldt se vyjádřil o Šteyerovi kladně, a práce tak mohla na začátku listopadu začít.³⁴ Stejného data je i vydání Šteyerovy postily, která je pražskému arcibiskupovi dedikovaná.³⁵ Od začátku roku 1692 pak generál Tovaryšstva jednal s Valdštejnem o nové fundaci pro Svatováclavské dědictví. Vlastní fundační listina pochází až z července. Proč celá věc trvala tak dlouho, nám známo není.³⁶ V létě roku 1692 děkoval jezuitský generál Tannerovi za knížku o Albrechtovi Chanovském (1581–1643).³⁷ O něco později se na Tannera obrátil znovu s přáním, aby předal Emanuelovi de Boye dopis, v němž mu oznamoval, že byl opět vybrán pro vedení provincie. Důvod, proč adresoval takovou záležitost González Tannerovi, je nabíledni. Šlo znovu o to, jak se k nominaci vyjádří pražský arcibiskup.³⁸ Janu de Waldtovi stejného dne generál Tovaryšstva oznámil svůj záměr jako hotovou věc.³⁹ Emanuelovi de Boye kladl

³⁰ Generál TJ J. Tannerovi 26. května 1691, tamtéž, f. 80r, 80v–81r.

³¹ Tisk se poněkud protáhl. Gonzalez se však angažoval v jeho urychlení. Ke konci roku pak chválil velmi zdařilou práci Tannerovu i pražské jezuitské tiskárny. Viz listy generála TJ J. Tannerovi z 10. listopadu a 22. prosince 1691, tamtéž, f. 95v–96r, 98v–99r.

³² Joannes TANNER, *Prudentia eximii ascetae venerabilis Patris Ludovici de Ponte e SJ. In examinandis, ac approbandis venerabilis virginis Marinae de Escobar Divinis Revelationibus relucens, et vindicat*, Pragae 1698.

³³ Generál TJ M. V. Šteyerovi a J. de Waldtovi 8. září 1691, ARSI, Boh 5/1, f. 90r–v.

³⁴ Generál TJ J. de Waldtovi 3. listopadu 1691, tamtéž, f. 94r.

³⁵ Matěj Václav ŠTEYER, *Postila katolická...*, Praha, v kolleji sv. Klimenta 1691.

³⁶ M. V. Šteyer zemřel v září následujícího roku a zanechal po sobě nedokončený překlad knihy Job. Generál TJ Janu de Waldtovi 1. března 1692, ARSI, Boh 5/1, f. 104r–v. Opis fundační listiny viz Státní oblastní archiv v Praze, Rodinný archiv Valdštejnů, kniha X., i. č. 2613, sig. X–U2.

³⁷ Generál TJ J. Tannerovi 14. června 1692, ARSI, Boh 5/1., f. 113v–114r. Jednalo se o latinskou verzi Chanovského životopisu *Vir apostolicus, seu vita et virtutes R. P. Alberti Chanowsky s. J.*, Pragae 1688.

³⁸ „Nuntiatior hac epistola, praeficiendum Provinciae Bohemiae P. Emanuele de Boye; et rogatur, ut gratia sua efficiat apud Celsissimum Archi-Episcopum Pragensem, ut novus Provincialis gratus accidat eidem. Contineatur haec epistola in registro P. Secretarii.“ Generál TJ J. Tannerovi 23. srpna 1692, ARSI, Boh 5/1., f. 121v.

³⁹ „Missae sunt Patentes ad promulgandum novum Provinciale P. Emmanuele de Boye, quantum fieri posset sine strepitu, et quidem Olomucii etc. His junctae fuerunt Patentes, quibus ipse P. Joannes Walt designatur Praepositus Domus Professae Pragensis.“ Generál TJ Janu Waldtovi, 23. srpna 1692, tamtéž, f. 122v.

na srdce, aby vše nechal na Tannerovi.⁴⁰ Valdštejn však na svém odmítavém stanovisku trval.⁴¹ González přesto nepochyboval o tom, že se podaří Emanuela de Boye provinciálem skutečně jmenovat. Datum oficiálního jmenování v Praze stanovil na přelom října a listopadu.⁴² Ferdinanda Waldthausera (1641–1707) pověřil, aby se ujal dosavadního Boyova úřadu v Olomouci. Jeho postup byl však až příliš unáhlený. Ferdinand Waldthauser se rektorem olomoucké koleje nestal. Emanuel de Boye tento post držel až do roku 1694. O vedení české provincie opět začal boj mezi Tovaryšstvem a pražským arcibiskupem. Ani tentokrát ho Tovaryšstvo nevyhrálo. Ani tentokrát se Emanuel de Boye provinciálem nestal. Dosavadní provinciál Jan de Waldt byl sice již 23. srpna jmenován představeným profesního domu, ale tento post zaujal až 2. února 1693.⁴³

González napsal i přímo Valdštejnovi. Doufal, že se mu podaří arcibiskupa přesvědčit. Předpokládal, že tříleté „vyhnanství“ z pražské arcidiecéze bylo pro Emanuela de Boye v arcibiskupových očích dostatečným trestem za jeho viny, „*si quae fuerint*“.⁴⁴ O to více ho překvapilo, když se dozvěděl, že si Valdštejn jmenování nového provinciála vyložil jako pohrdání autoritou arcibiskupa. Proti něčemu takovému se González ohradil v listě Janu Tannerovi. Znovu opakoval, že nechápe Valdštejnovy důvody a jde mu pouze o dobro české provincie, pro niž se mu Emanuel de Boye jeví jako nejvhodnější možný představený.⁴⁵

Ke konci listopadu se ke jmenování nového provinciála vyjádřil také nejvyšší purkrabí Adolf Vratislav ze Šternberka, který o problému informoval i císaře Leopolda I.⁴⁶ Jejich názor na nominaci nám bohužel znám není. González to komentoval slovy: „*Ego de rebus nostris bene spero, et confido, fore, ut ex Divina Bonitate et Providentia evenerat ea, quae ad maiorem Dei gloriam, et communem Provinciae bonum utilia erunt, et maxime opportuna.*“⁴⁷ Tehdy už ale kalkuloval s jinými eventualitami – doufal však, že se jedná o provizorium. V polovině ledna do české provincie dorazil P. Johann Jacob Willi, aby v ní započal v pořadí třetí generální vizitaci – nikdo zřejmě nepředpokládal, že tato bude trvat bezmála čtyři roky. Willi však nebyl ustanoven jen vizitátorem, kterému by podléhal eventuální provinciál. González považoval Waldtův úřad za uzavřenou kapitolu. Proto byl Willi ustanoven vice-provinciálem, kterým měl být, dokud nebude jmenován nový představený provincie. Waldt měl být konzultorem provincie.⁴⁸ Byl jím však buď jen velmi krátce, nebo vůbec, neboť *Catalogus brevis* na rok 1694 na tomto postě uvádí Jiřího Hillera, který byl konzultorem už od roku 1692, ještě za provinciálátu Jana de Waldta.⁴⁹

Tou dobou se pozornost Jana Bedřicha z Valdštejna soustředila zcela jiným směrem. Na začátku 90. let 17. století probíhala ostrá konfrontace mezi českým duchovním stavem a především královskými komisaři a vyšší šlechtou na českém zemském sněmu. V prosinci roku 1692 papežský státní sekretář Fabrizio Spada (1643–1717) potvrdil, že byla v Českém království porušena privilegia duchovního stavu a vyzval k nápravě. Ta měla spočívat

⁴⁰ Generál TJ Emanuelovi de Boye 23. srpna 1692, tamtéž, f. 121v–122r.

⁴¹ Generál TJ J. Tannerovi 8. listopadu 1692, tamtéž, f. 128r.

⁴² Generál TJ J. de Waldtovi 29. listopadu 1682, tamtéž, f. 130v–131r. V tomto listě vyčítal González Waldtovi, že s promulgací otálí.

⁴³ *Catalogus (brevis) Provinciae Boemiae SJ in Annum 1694*, zemský archiv v Brně, Cerroniho sbírka (dále jen MZA, Cerr.), sig. II/80, f. 325r.

⁴⁴ Generál TJ O. Müntzerovi 22. listopadu 1692, ARSI, Boh 5/I., f. 130r–v.

⁴⁵ Generál TJ J. Tannerovi 29. listopadu 1692, tamtéž, f. 129v–130r.

⁴⁶ Generál TJ Václavovi Scheligovskému 20. prosince 1692, ARSI, Boh 9, f. 335r.

⁴⁷ Generál TJ V. Scheligovskému 24. ledna 1693, ARSI, Boh 5/I., f. 139r.

⁴⁸ Generál TJ J. Willimu 14. února 1693, tamtéž, f. 142r.

⁴⁹ *Catalogi (breves) Provinciae Boemiae SJ in Annum 1693 a 1694*, MZA, Cerr. II/80, f. 316r, 324r.

v tom, že český král sám, nebo prostřednictvím svého vyslance v Římě, požádá o papežský souhlas se zdaněním kléru. Tento krok byl totiž už mnohokrát opomenut. Církevní právo ho však vyžadovalo jako nutnou podmínku pro žádost o (nikoli příkaz) zdanění kléru. V roce 1692 byla na statky několika duchovních uvalena exekuce, právě proto, že se vzpírali platit daně, jejichž vyhlášení bylo však z hlediska církevního práva nulitní.⁵⁰ González se k celé věci vyjádřil v listě Janu Tannerovi, v němž litoval, že je české duchovenstvo vystaveno pohrdání. Arcibiskupský zpovědník se prý s politováním vyjádřil, že Tovaryšstvo přililo olej do ohně. Měl přitom zřejmě na mysli fakt, že P. Francesco Menegatti TJ (1631–1700) a spolu s ním někteří další se postavili na stranu císaře. González však popřel, že by šlo o instrukce z jeho strany.⁵¹

Spolu s ustavením vizitátora v české provincii mizí téma nového provinciála z řádové korespondence. Zda se řádový generál dozvěděl, co se mezi Boyem a Valdštejnem odehrálo, se nám zjistit nepodařilo. Musíme tu zůstat na rovině dohadů a hledat dále. V červnu 1694 pražský arcibiskup zemřel. Tuto skutečnost však řádový generál nevyužil pro uskutečnění svých záměrů. Novým provinciálem byl až v roce 1697 ustanoven P. Jiří Hiller. Emanuel de Boye zemřel v roce 1700 v Praze, kam se vrátil nejpozději roku 1699.

V předešlém výkladu jsem se pokusil chronologicky vykreslit rozepru mezi pražským arcibiskupem a jezuitským řádem (respektive některými jeho členy), alespoň tak, jak mi to umožňovala řádová korespondence. Ta je dochovaná velmi kuse a většinou se jedná pouze o listy generála Tovaryšstva do české provincie. Samotné dopisy odesílané do Říma dochovány většinou nejsou. Právě ty by nám řekly podstatně více. I přesto lze dění sledovat do značných podrobností. Podobně lze z řádové korespondence vyčíst i příběhy jezuitů mnohem známějších a z dnešního pohledu i významnějších, a to ať už se jedná o Matěje Tannera, Matěje Vieria, Stanislava Vydru či Bohuslava Balbína.

Optikou této korespondence se může pohled zaměřit na mnohem podrobnější znalost dějin řádu, než jakou máme doposud. Může se však také značně problematizovat. O to jsem se vlastně snažil především. Tovaryšstvo Ježíšovo bylo přece exemptním řádem. O svých představených by měl tedy řád rozhodovat bez ohledu na přání světského kléru, který by měl exemptci respektovat. V tomto duchu také argumentoval Tirso González de Santalla, když hájil zájem řádu – totiž jmenování Emanuela de Boye provinciálem. Pražský arcibiskup Jan Bedřich z Valdštejna argumentoval právem na vedení katolické reformace své diecéze a z něj vyplývající povinností dohledu nad čistotou katolickými duchovními prezentovaného vyznání. Jak už bylo řečeno, nezdá se však, že by se mu podařilo z jakékoli hereze Emanuela de Boye usvědčit. Ani po třech letech González nepochopil Valdštejnovy důvody. Přesto arcibiskup na odmítavém stanovisku trval. Stejně tvrdohlavě se může jevit i Tovaryšstvo, které se příliš nesnažilo najít alternativu. Osoba Jana de Waldta byla v roce 1689 východiskem z nouze. To jen potvrzuje fakt, že po skončení jeho třiletí se González opět vrátil k Emanuelovi de Boye a Waldta vyzýval k pohotovému plnění svých záměrů. O jiné možnosti vůbec neuvažoval. Jmenování představeného české jezuitské provincie

⁵⁰ K této problematice viz Jiří M. HAVLÍK, *Spor českého duchovenstva o imunity církve v letech 1690–1695. K politickým aktivitám pražského arcibiskupa Jana Bedřicha z Valdštejna*, Český časopis historický 107, 2009, s. 769–796.

⁵¹ Generál TJ J. Tannerovi 24. ledna 1693, ARSI, Boh 5/1, f. 138r.

v letech 1689 a 1692 tedy ukazuje, do jaké míry musel respektovat tento exemptní řád arcibiskupskou autoritu. Koneckonců provinciál přece musel s arcibiskupem jednat. A jak by mohl, kdyby to jedna ze stran odmítala? Zároveň to mnohé napovídá o jistě složitě a kompromisům nepřilíš svolné povaze Jana Bedřicha z Valdštejna – osobnosti ve své době velmi respektované nejen pro její úřad.

Příběh však otevírá i jiné otázky. Málokterému historikovi totiž vůbec něco řekne jméno Emanuela de Boye. Ani tento článek si nekladl za cíl být monografií o jeho osobnosti. Zásluhu na Boyově zapomnění lze připsat pražskému arcibiskupovi. Mimo jiné se však na něm podílí i postoj dnešního vnímatele, kterému se jako významné postavy řádu jeví spíše ti, co po sobě zanechali literární, výtvarná či vědecká díla. Emanuel de Boye měl však smůlu hned v několika směrech. Psal výhradně latinsky a kromě teologie se věnoval něčemu, co bychom dnes označili za řádovou hagiografii. Mnohé nám již neříkají ani jména jezuitských misio-nářů Augustina Strobacha (†1684) a Jindřicha Václava Richtra (†1696), jimž Boye věnoval dvě knihy.⁵² Důvod bude opět podobný. Významnost (či nevýznamnost) svých současníků chápali Vierius, Šteyer, bratři Tannerové i samotný Emanuel de Boye poněkud jinak, než jak ji dnes vidíme my. Pochopil to už Antonín Škarka, když se snažil vysvětlit, proč se elogium Fridricha Bridela o jeho spisovatelské činnosti téměř vůbec nezmiňuje. V optice řádových životopisů nešlo o originalitu, o kterou jde nám. Málokterý z jezuitských spisovatelů koneckonců tvořil ze své vnitřní potřeby. To je dost dobře vidět kupříkladu na otázce, komu svěčit péči o kanonizaci Luíse de la Puente a tím pádem i práci na – z dnešního pohledu – vlastně vědecky či literárně pojatém životopisu jednoho z významných španělských jezuitů. Původní volba i tady padla na Emanuela de Boye. Opět i v tomto případě však okolnosti rozhodly jinak – pro bratry Tannery, jejichž práci pak dokončovali jiní, neboť oba záhy zemřeli. Obdobně, kdyby Jan de Waldt neshledal Matěje Václava Šteyera dostatečně způsobilým pro překlad Starého zákona, dost možná bychom se Svatováclavskou Biblií spojovali jméno někoho jiného. Je pravděpodobné, že by se zde Tovaryšstvo muselo znovu utkat s Janem Bedřichem z Valdštejna, který si pro svou objednávku vyvolil právě Šteyera. A není koneckonců možné, že toto bylo důležitým upozorněním i pro Jana de Waldta?

Poslední okruh problémů, které jsem se pokusil otevřít, je značný nezájem o dějiny teologie v českých zemích. Studium teologie bylo (a je) však samozřejmou věcí pro každého duchovního. Bylo přirozené, pokud Valdštejn hledal věroučné důvody pro vyhnání Emanuela de Boye ze své diecéze. Neméně samozřejmé bylo i to, že sáhl po této zbrani, když se Boyovy teologické práce týkaly otázek lidské svobody a Boží milosti, Božího předurčení a předzvědění lidského konání, spisů sv. Augustina (354–430), tedy celkově problematiky, která hýbala veškerou vzdělanou elitou 17. století, nejen ve Francii, Španělsku a Itálii, ale i v českých zemích. Doposud jsme si se sporem o učení Cornelia Jansena v našem prostředí především díky Stanislavu Sousedíkovi spojovali osobnosti Rodriga de Arriagy, Juana Caramuela z Lobkovic (1606–1682) či Valeriána Magniho (1586–1661),⁵³ z řad šlechty pak

⁵² Emanuel de BOYE, *Vita et obitus venerabilis P. Augustini Strobach e Societate Jesu, ex Provincia Bohemiae pro insulis Marianis electi missionarii, et a Rebellibus Sanctae Fidei in iisdem Insulis barbare trucidati Anno 1684, mense Augusto*. Olomucii 1691; Týž, *Vita et obitus venerabilis Patris Henrici Wenceslai Richter ex quadraginta operariis Societatis Jesu ad procurandam infidelium conversionem ex provincia Bohemiae in Americam missis, a Cumibus Sacrae Fidei Rebellibus post consecratos Apostolicis Laboribus annos duodecim in progressu ad Reductionem Piorum Barbare trucidati Anno 1696 sub initium Novembris...*, Pragae 1702.

⁵³ K nim viz základní informace a literaturu Stanislav SOUSEDÍK, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997; Jacob SCHMUTZ – Petr DVOŘÁK (eds.), *Juan Caramuel Lobkowitz. The last scholastic polymath*, Prague 2008.

především díky Pavlu Preissovi Františka Antonína Šporka.⁵⁴ Je však zřetelné, že počet jmen, která je možné s diskuzí o lidské svobodě a Boží milosti v českém prostředí spojit, se v budoucnu značně zvýší. Bude nutné k nim připočíst nejen Emanuela de Boye, ale i Maxmiliána Větrovského (1660–1737), Jana Tannera, Viléma Frölicha a další. Ve výčtu jmen se přitom velmi pravděpodobně objeví i jména členů jiných řádů a dost pravděpodobně i diecézních duchovních a možná i osobností světských. V korespondenci Bedřicha Ignáce z Martinic či Františka Oldřicha Kinského lze celkem uspokojivě doložit, že jejich orientace v církevním právu, ale i v teologických polemikách byla poměrně dobrá.⁵⁵

Všechny tyto otázky (a jistě mnohé další) se odkrývají v souvislosti se studiem dějin vzdělanostní elity jezuitského řádu, které započalo výzkumem personálií jejich jednotlivců a popularizací Tovaryšstva Ježíšova v českém prostředí. Právě s tím jsou nerozlučně spjata jména především Anny Fechtnerové a Ivany Čornejové.

JIŘÍ M. HAVLÍK

Die Ernennung des Provinzials in der böhmischen Jesuitenprovinz im Jahre 1689

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt, ausgehend vor allem von der internen Ordenskorrespondenz der Gesellschaft Jesu, den nicht allzu klaren Fall der Konfrontation zwischen diesem Orden und dem Prager Erzbischof Johann Friedrich von Waldstein (1642–1694, Erzbischof ab 1675). Im Jahre 1689 bestimmte der Jesuitenprovinzial Matthias Tanner Emanuel de Boye zu seinem Nachfolger. Der Jesuitengeneral billigte diese Absicht, nicht aber der Prager Erzbischof. Theoretisch hatte dieser kein Recht, in die Angelegenheiten der Jesuiten einzugreifen, doch mit seiner kompromisslosen und ablehnenden Haltung setzte er schließlich seinen Willen durch. Er forderte die Versetzung von Emmanuel de Boye in eine andere Diözese, wobei ihm als Argument die zweifelhafte Orthodoxie der Unversitätsthesen und Disputationen diene, bei denen Boye den Vorsitz führte. Diese seine Zweifel hatten sich offensichtlich nicht bestätigt, dennoch musste Emanuel de Boye 1689 nach Olmütz gehen. Im Jahre 1692, nach Ablauf des dreijährigen Provinzialats von Johann de Waldt, nominierte der Prager Jesuitengeneral abermals Emanuel de Boye zum neuen Provinzial. Dabei nahm er an, dass der dreijährige Aufenthalt außerhalb von Prag genügt hatte, um die Streitigkeiten beizulegen und Boyes Verstöße, „sofern es überhaupt welche gegeben hatte“ (so die Worte des Generals), ungeschehen zu machen. Doch selbst in diesem Falle hatte die Nominierung keinen Erfolg. Seine Gründe erklärte Waldstein nicht, doch setzte er seinen Standpunkt durch, und als Folge davon begann man 1692 mit der längsten Visitation der böhmischen Provinz, die vier Jahre lang dauerte. Die Ursachen dieser Konfrontation waren selbst dem Jesuitengeneral Tirs González unklar.

Das Problem legte gleich mehrere Themen offen, die sich in der böhmischen Jesuitenprovinz das gesamte 17. Jahrhundert über zeigten und heute relativ wenig reflektiert werden. Es ging vor allem darum, die Ordensexemption anzuzweifeln. González versuchte, sie zu verteidigen, doch ohne Erfolg. Eine weitere Frage war der

⁵⁴ Pavel PREISS, *František Antonín Špork a barokní kultura v Čechách*, Praha – Litomyšl 2003.

⁵⁵ V Archivu Kongregace pro nauku víry je uloženo několik dopisů Bernarda Ignáce z Martinic, v nichž nejvyšší pražský purkrabí hájil bezúhonnost Jana Tannera a Viléma Frölicha. Podobně můžeme z nunciaturní korespondence doložit účast Františka Oldřicha Kinského na jednání generální kongregace jezuitského řádu v roce 1693 či velkou obeznanost s církevním právem, o níž svědčí jeho angažovanost v polemikách s Janem Bedřichem z Valdštejna. K tomu viz Archivio della Congregazione per la dottrina della Fede, Città del Vaticano, Stanza Storica N 3e; Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano, fond Segreteria di Stato, Germania 225, ff. 1036r–1037v a další. K polemikám s arcibiskupem Valdštejnem viz pozn. č. 50.

Zusammenhang mit der theologischen Diskussion über Gottes Gnade und menschlicher Freiheit, und zwar nicht nur im Zusammenhang mit dem Jansenismus, sondern im böhmischen Umfeld offenbar vor allem im Zusammenhang mit der Lehre von Rodriguez de Arriaga. Der Fall war auch dem Streit sehr ähnlich, bei welchem Karl II. von Liechtenstein-Castelkorn zwei Jesuiten aus seiner Diözese auswies: Johann Tanner und Wilhelm Fröhlich. Damals argumentierte er gleichfalls mit ihren theologischen Disputationen, die sogar Gegenstand von Nachforschungen der Revisoren der Heiligen Kongregation des Heiligen Offiziums wurden. Über sie hielt Waldstein seine schützende Hand. Es ist aber gut möglich, dass er sich von der Art und Weise inspirieren ließ. Sein Argument und auch sein Urteil waren dieselben, offensichtlich aber weitaus unbegründeter. Der Artikel schneidet auch die Frage an, was alles Waldsteins Abneigung gegen Boye verursacht hatte. Es ist vor allem der geringe Bekanntheitsgrad von Emanuel de Boye. Da er beim Prager Erzbischof in Ungnade stand, vertraute ihm der Jesuitengeneral weniger Aufgaben an, als er selbst gewollt hätte. Unbequeme Menschen sollten mit Stillschweigen bedacht werden.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

ZA MŘÍŽÍ KLÁŠTERA? K POJETÍ KLAUZURY V ŽENSKÝCH KONGREGACÍCH 19. STOLETÍ

DANA JAKŠIČOVÁ

BEHIND THE CLOISTER WALLS? ON THE CONCEPT OF SECLUSION IN FEMALE CONGREGATIONS OF THE 19th CENTURY

The author presents three congregations of school sisters. These communities gradually formed in the 19th century, and eventually found their place also in the Czech Lands. The aim of the article is to follow the development of the notion of seclusion in the statutes and in practice, and to analyse trends in the revival of monastic life under new conditions and in an environment of changing social needs. Nuns' educational work demanded that their 'seclusion from the world' should take a more internalised, spiritual character, different from the external notion of living 'behind the wall'.

Key words: female congregations of the 19th century – school sisters – seclusion – Congregation of Poor School Sisters of Our Dear Lady – Congregation of School Sisters of St. Francis – Congregation of School Sisters de Notre Dame

V téměř dvoutisícileté historii řeholního života se na dějinné scéně vystřídala široká škála společenství, která byla spojena se snahou o radikálnější následování Krista cestou zachovávaní evangelních rad chudoby, čistoty a poslušnosti, avšak ve způsobu života se často velmi lišila. Každý řeholní institut vypovídal svým charakterem o době, v níž a pro niž vznikl. Mnoho řádů svou historickou epochu nepřežilo, jiné prokázaly nadčasovost svého poslání a opakovaně se přizpůsobovaly měnící se společensko-kulturní situaci. Rodící se průmyslový věk dal povstat kvalitativně novému fenoménu v dějinách řeholí, neboť začal vyžadovat intenzivní nasazení pracovních sil ve sféře sociální a vzdělávací, kolonialismus pak zvýšil zájem církve o práci v misiích. Největší zdroj potřebných pracovních sil na tomto poli poskytla v dobách začínající sekularizace¹ poněkud paradoxně katolická církev, protože neutěšená situace ve společnosti vyvolala vlnu křesťanské solidarity a model života věnovaného službě potřebným oslovoval tisíce mladých lidí. K vznešenému ideálu se připojila poněkud přízemnější otázka hmotného zajištění velkého počtu dětí v převážně venkovských rodinách a zrodil se nový druh činného řeholního společenství moderní doby, řeholní kongregace.²

¹ Srov. např. Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍR (edd.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848–1914*, Brno 2007; Tiž (edd.), *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, Brno 2009; Jiří HANUŠ (ed.), *Vznik státu jako proces sekularizace. Diskuse nad studií Ernsta Wolfganga Böckenfördeho*, Brno 2006; Hugh McLEOD, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*, Brno 2008.

² „Unter Kongregation versteht man eine ordensähnliche Gemeinschaft mit zentralisierter Organisation und Verfassung. Die Mitglieder legen einfache Gelübde ab. Kirchenrechtlich unterstehen Kongregationen gewöhnlich dem jeweiligen Diözesanbischof. Vorwiegend sind es Vereinigungen von Frauen.“ Peter HAWEL, *Das Mönchtum in Abendland*, Freiburg im Breisgau 1993, s. 444. „Kongregací se rozumí řádu podobná společnost

Jakkoli bývá katolické církvi, především jejímu nejvyššímu vedení, někdy právem a někdy neprávem vytýkána nepružnost a konzervatismus, je nutné připustit, že na svém nejnižším stupni, tedy na úrovni prostých farníků, zareagovala „v hodině nula“³ velmi pohotově. Nejde jen o skutečnost, že zakladateli nových řeholí se stali téměř výhradně zcela obyčejní lidé, ale také o to, nakolik si tyto zakladatelé a zakladatelky uvědomovali změněnou historickou situaci, a tím i nutnost přizpůsobit jí styl řeholního života.

Velmi výmluvným příkladem je dopis Antonie Lampelové, zakladatelky školských sester sv. Františka ve Štýrském Hradci (Graz), v němž se obrací na diecézního biskupa s prosbou o povolení založit nové řeholní společenství. Překlad části tohoto listu je třeba odcitovat, neboť jen tak bude zřejmé, jak měla jeho autorka ve věci jasno: „... *Prosebnice, vedeny Duchem Božím, chtějí si totiž zvolit za pouto své jednoty Třetí řeholi sv. Františka Serafinského, založenou původně pro lidi žijící ve světě. Již dávno ji znají a podle možnosti ze zbožnosti také zachovávají.*⁴ *Z vlastní zkušenosti poznaly, že je velmi dobře možno spojit ji s povoláním výchovné činnosti u mládeže. To potvrzuje i více terciářských komunit, které působí již delší dobu v Hallein v Salzbursku, v Hall Bozen, Kaltern v Tyrolích pod názvem Regulovaných sester. Jejich pozhnanou činnost ve výchově mládeže pochvalně uznává i světská moc, zvláště vysoké gubernium v Tyrolích. Poněvadž podepsané, poddané tohoto císařského státu, si berou za vzor již existující a vyzkoušený institut, tím spíše věří, že bude i jejich společenství hodno plně důvěry duchovní i světské vrchnosti. Co se týká podstatné ústavy jmenovaného institutu, totiž zvláštní formy společného života, okruhu působnosti povolání, poměru k duchovní a světské vrchnosti, hlásí se k Regulovaným sestram, jak existují v Tyrolsku, žádají však o vlastní založení v Grazu, s následujícími pravidly, která budou základem jejich Stanov:*

- a) *Netvoří řád se slavnými sliby, které nelze rozvázat, nýbrž náboženskou společnost pro vyučování a výchovu ženské mládeže. Jednoduchými sliby chudoby, čistoty a poslušnosti (podle vzoru Milosrdných sester) vyslovují před Bohem a Církví svou vážnou vůli žít a vytrvat v komunitě podle její regule a stanov. To však nebrání, aby mohly podle okolností vystoupit nebo být propuštěny.*
- b) *Nezavazují se k veřejné a obvyklé chórové modlitbě, nýbrž mají jiné, méně namáhavé pobožnosti, aby měly více času a síly ke své vyučovací a výchovné činnosti.*
- c) *Zachovávají ve svém domě pro jeho náboženský charakter a kvůli pořádku jakousi klauzuru, která však sestram nebrání s dovolením představené a v doprovodu druhé sestry vycházet z domu v záležitostech povolání a z jiných řádných důvodů.*
- d) *Jejich oděv je podle požadavků komunity stejný a skromný, ale nikoli výslovný řeholní hábit, nýbrž podobný prostému šatu počestných lidí.*

s centralizovanou organizací a ústavou. Členové skládají jednoduché sliby. Z hlediska církevního práva jsou kongregace zpravidla podřízeny příslušnému diecéznímu biskupovi. Převážně jde o ženská společenství“ (překlad autorky). Pojem řeholní kongregace srov. též *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band VI, Freiburg im Breisgau 2006, s. 247–248.

³ Hodinou nula označuje Leonard Holtz období Velké francouzské revoluce a německé sekularizace, kdy dosavadní moc církve byla drastickými metodami svržena, a zdálo se, že není šance na obnovu. Tato nečekaně rychlá obnova pak nevzešla z vysokých církevních kruhů, ale od prostého lidu, v němž bylo křesťanství tehdy stále hluboce zakofeněno. Nejnapadnějším projevem tohoto „povstávání z popela“ byla právě renesance řeholního života. Srov. Leonard HOLTZ, *Geschichte des christlichen Ordenslebens*, Zürich – Einsiedeln – Köln 1986, s. 260–262.

⁴ Antonie Lampelová spolu s několika spolupracovnicemi vedla ve Štýrském Hradci dívčí školu, všechny byly františkánskými terciářkami a žily již nějakou dobu společně jako komunita. Marie Blažena FABIKOVÁ a kol., *Stoletá cesta. Školské sestry III. regulovaného řádu sv. Františka* (dále jen *Stoletá cesta* bez udání autora), Řím – Ostrava 1992, s. 7–8.

- e) *Chudoba, kterou při své profesi slibují, znamená, že pokud žijí v komunitě, odevzdávají do její správy majetek, který snad s sebou přinesou, anebo který ještě očekávají. Komunita jej spravuje a pečuje o slušné zaopatření jednotlivých členek s vyloučením všeho přepychu. Žádná sestra se však nevzdává vlastnického práva, proto každá, která za svého života ještě něco získá darem nebo dědictvím, při svém případném vystoupení ze společenství může si vzít s sebou nezmenšený majetek, který přinesla, a pro případ smrti učinit svobodnou závěť.*
- f) *Regulované sestry si nečiní žádný nárok, týkající se časné obživy, na podporu z veřejného fondu. Vydrží se částečně z majetku svého dědictví (který dávají k dispozici ty, které snad něco přinesou), částečně ze školného a stravného vyplaceného žákyňmi a chovankami. Doufají, že při dostačujícím a obětavém způsobu života, který chtějí vést, budou schopny přijímat více žákyň do školy nebo do internátu bezplatně, jak to již dělaly po mnohá léta.*
- g) *Předměty ženských prací, jimž v současné době vyučují, jak je známo duchovním i světským autoritám, ponechají budoucí Regulované sestry ve vyučovacím plánu, ale chtějí se zároveň snažit o opravdové vzdělání a výchovu svých svěřenek.*
- h) *Co se týká učebního plánu a učebnic, zkoušek, zákonitého vzdělání a ustanovení učitelek atd., podřídí se Regulované sestry úplně nejvyšším ustanovením c. k. politické ústavy způsobem, jak jich také dbají ctihodné paní Voršilký.*
- i) *V duchovním vedení podřídí se Regulované sestry s dětinnou důvěrou a poslušností nejdůstojnějšímu knížecímu biskupskému ordinariátu a prosí zvláště Vaši knížecí Milost, aby otcovsky pečoval o náboženské potřeby, o ustanovení jejich duchovního pastýře a rovněž aby dobrotivě rozhodoval ve volbě jejich představených a vůbec řídil vše, co je potřebné a spasitelné k dobrému konstituování nového institutu.*

... *S úmyslem pokorně se podrobit rozhodnutí svého nejdůstojnějšího Pastýře a zároveň zákonům světské vrchnosti prohlašují, že jsou ochotny k prospěchu Církve a státu vyhovět všem požadavkům slučitelným s jejich povoláním...*⁵

Tento dopis vystihuje prototyp kongregace 19. století. Nešlo již o to uzavřít se před světem za brány kláštera, ale dokázat žít v neustálém spojení s Bohem ve víru každodenní činnosti. Všechny dosud běžné právní závazky řeholníků, které by tomuto způsobu života bránily (klauzura, slavné sliby, chórová modlitba apod.), byly až na výjimky zrušeny nebo upraveny. Původně samostatné konventy pod vedením opata či abatýše nahradil centrálně řízený institut diecézního nebo papežského práva, jehož činnost charakterizovalo zakládání velkého množství filiálních domů, často vázaných na konkrétní pracoviště.⁶ Nešlo přitom o nějaký kompromis mezi dosavadním přísným řádovým životem a světským stavem; ve svých nárocích a přísnosti kongregace nijak nezaostávaly za klasickými řády, osobní oběť a askeze se v nich pouze projevovaly poněkud odlišným způsobem.

I o tom zanechala jedinečné svědectví již zmíněná Antonie Lampelová: „*Náš způsob není snadno pochopitelný a těžko se uskutečňuje. Většina žadatelek sní o klášterním tichu a ústraní, obává se však přísnosti Karmelu. Domnívají se, že to bude u nás snadnější. Když však přijdou, vidí, že se dostaly z deště pod okap. Osvojit si umění být neustále ve spojení s Bohem uprostřed práce, hluku a křiku dětí, vyžaduje mnoho úsilí a ne všechny se tomu*

⁵ Dopis z 27. 9. 1841 citovaný dle: *Stoletá cesta*, s. 10–11.

⁶ Tento centralizovaný model byl ovšem známý již z raného novověku, především od jezuitů.

naučí. Ustavičné vnitřní spojení s Bohem, které neustává ani při péči o děti a při domácí práci, je sestře našeho řádu nejvýš potřebné. Ale s bolestí musím pozorovat, jak se zřídka stává, že přijímáme kandidátky, které tohoto ducha pochopí...“⁷ Navzdory stížnostem Antonie Lampelové, tehdy již Matky Františky, na nepochopení ze strany kandidátek se nejen její, ale mnoho dalších podobných společenství šířilo po Evropě a později i v zámoří obdivuhodným tempem. Objevovaly se stále nové instituty, jež bylo brzy možné počítat na desítky, později na stovky.⁸

Přestože toto obrovské množství často regionálních kongregací mělo mnoho společných rysů a některé si byly velmi podobné, zůstal každý z těchto institutů originálním jevem s vlastními specifiky. Studium podob a odlišností jednotlivých kongregací se ukázalo být nutným předpokladem hlubšího proniknutí do této problematiky. Badatele zde čeká ještě dlouhá cesta, ale již z komparace prvních tří příbuzných institutů jasně vyplynulo, že zobecňovat charakteristické znaky kongregací je možné pouze do určité míry, neboť v pojetí jednotlivých aspektů řeholního života mezi nimi mohly existovat i výrazné rozdíly. Předmětem příspěvku je analýza jednoho z těchto aspektů – otázky klauzury – u tří kongregací školských sester, které začaly v 19. století v českých zemích působit. Všechny tři vykonávaly stejnou nebo alespoň podobnou činnost (výuka na různých typech dívčích škol, práce v opatrovnách, mateřských školách a dětských domovech, postupně též charitativní činnost u seniorů a mentálně postižených), dvě z nich si byly velmi blízké příbuzné původem a spiritualitou a zakladatelé všech tří se různým způsobem dostali do vzájemného kontaktu.⁹ Představují tedy vhodný soubor pro využití komparativního přístupu.

Nejstarší z nich, Kongregace Chudých školských sester naší milé Paní, vznikla v Bavorsku roku 1833. Její zakladatelka Karolina Gerhardingerová – Matka Terezie – navázala na tradici chórových řeholnic de Notre Dame, tzv. kanovniček sv. Augustina, k nimž v dětství chodila do školy a jejichž konventy byly počátkem 19. století v Bavorsku zrušeny. S určitými změnami přejaly chudé školské sestry původní stanovy (tzv. *Velké konstituce*), vypracované v polovině 17. století zakladatelem této řehole, knězem Petrem Fourierem.¹⁰ Bavorské společenství se rychle rozšířilo po německy mluvících zemích a ještě před rokem 1850 zakotvilo v USA. Postupně se stalo jednou z největších ženských kongregací na světě, která je dodnes zastoupena na všech kontinentech a v době svého největšího rozkvětu krátce před polovinou 20. století měla přes dvanáct tisíc členek. Do českých zemí se chudé školské sestry dostaly po vyhánění z Pruska za Bismarckova kulturního boje, jejich činnost však zůstala omezena na oblast rakouského Slezska. Jedinou výjimku představoval konvent ve Slavkově u Brna (a po roce 1930 krátce opatrovna v Břestu u Hulína), který se po vzniku republiky stal mateřincem nově zřízené československé provincie. Řeholní domy na území Československa se potýkaly s finančními problémy, nedostatkem především českého dorostu a stále více i s napětím mezi oběma národnostmi. Všechny tyto důvody přispěly k tomu, že činnost tohoto společenství se v českých zemích příliš nerozvinula.

⁷ Citováno dle: *Stoletá cesta*, s. 12–13.

⁸ Srov. Max HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, I–II, Paderborn 1933–1934.

⁹ Podrobněji je o tématu pojednáno v disertační práci: Dana JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851–1938(1950)*, Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice 2010.

¹⁰ O jeho osobě více Marie Claire THONOVÁ, *Peter Fourier. Svátec pre všetkých*, Bratislava 1999.

Kongregace Školských sester sv. Františka byla založena ve Štýrském Hradci roku 1843 zásluhou tamějšího biskupa Romana Sebastiana Zängerleho a již zmíněné Antonie Lampelové. Původní spolek učitelek dívčí školy, žijících podle řehole františkánských terciářů, byl změněn na skutečné řeholní společenství, jehož první stručné stanovy vznikly na základě této terciářské řehole a zásad obsažených ve výše citovaném dopise. Na přelomu padesátých a šedesátých let vstoupily do štýrského společenství tři rodné sestry, dcery sedláka Václava Zahálky z východočeské Horní Sloupnice, které o více než čtvrtstoletí později, roku 1888, za poměrně složitých okolností¹¹ založily samostatnou českou větev školských františkánek ve Slatiňanech u Chrudimi. Tato kongregace se rozšířila především ve východních a středních Čechách. K jejím nejvýznamnějším přínosům na poli pedagogickém patřilo založení ženského učitelského ústavu v Chrudimi roku 1894 a dívčího gymnázia v Praze na Vinohradech roku 1905. Po vzniku Československa se školské františkánky jako jedny z prvních zaměřily na speciálně pedagogickou činnost u mentálně postižených dětí.¹²

Kongregace Školských sester de Notre Dame¹³ vznikla roku 1853 v německé vesnici Hyršov na Domažlicku zásluhou tamějšího kaplana Gabriela Schneidera, který se snažil uvést do své farnosti školské sestry, aby zde mohl otevřít dívčí školu a penzionát. Po neúspěšném vyjednávání s Matkou Františkou Lampelovou ve Štýrském Hradci se obrátil na generální představenou Terezii Gerhardingerovou do Mnichova. Po krátkodobém obsazení hyršovské školy bavorskými sestrami došlo mezi paterem Gabrielem a Matkou Terezií k nedorozumění, které skončilo návratem řeholnic do Bavorska.¹⁴ Českobudějovický biskup Jan Valerián Jirsík dal poté Schneiderovi souhlas k založení vlastní kongregace školských sester, do níž nejprve vstoupilo osm hyršovských děvčat. Název společenství, spiritualita a částečně i stanovy byly však převzaty z Mnichova. V roce 1854 se stal mateřincem nového institutu bývalý minoritský klášter v Horažďovicích a školské sestry, lidově nazývané notredamky, se velmi rychle rozšířily po celých Čechách a později i na Moravě. Zakládaly či přebíraly do správy česká i německá pedagogická zařízení a spolu s boromejkami se staly nejrozšířenější českou kongregací.¹⁵

Klauzura¹⁶ v různé podobě patřila k řeholnímu životu již od prvních staletí křesťanského starověku. Zejména v první polovině 16. století bylo patrné její určité uvolnění, neboť začala vznikat nová společenství za účelem služby bližním – voršilky, milosrdní bratři apod.

¹¹ Srov. D. JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby*, kapitola II. 1. 2.

¹² Roku 1925 založily školské františkánky ústav pro mentálně postižené ve Slatiňanech, v němž pracují bez přerušení do současnosti. Jako odborné pracovní síly je ochotné přijímali i zřizovatelé jiných ústavů, například v letech 1926–1956 vedly pomocnou školu při zemském ústavu pro slabomyslné děti v Opařanech. Srov. *Stoletá cesta*, s. 261.

¹³ Původní název byl až do roku 1968 totožný s názvem bavorského institutu: Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame. V obou společenstvích bylo užíváno jak francouzské *de Notre Dame*, tak české *naši (milé) Paní* a německé *von unserer lieben Frau*. Pro rozlišení bylo nutné udávat místo, kde se nacházel mateřinec (Horažďovice, Mnichov, resp. Vratislav a později Slavkov u Brna jako sídlo provincie).

¹⁴ Podrobněji viz D. JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby*, s. 78–91.

¹⁵ Srovnání vývoje počtu členské základny boromejek a notredamek srov. Dana JAKŠIČOVÁ, *Dílo důvěry a lásky. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v českobudějovické diecézi v letech 1853–1948*, rigorózní práce Historického ústavu Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, s. 51.

¹⁶ „Výraz označuje jak kanonický předpis, který dává řeholním domům pravidla pro vstup cizích osob a odchod těch, kteří zde žijí, tak místa podléhající v těchto domech zmíněnému předpisu.“ Pierro PETROSILLO, *Křesťanství do A do Z*, Kostelní Vydří 1998, s. 92.

Této praxi však učinil rázný konec Tridentýský koncil, který nařídil podobné „polořeholní“ komunity buď zrušit, nebo přeměnit na řády s klauzurou a slavnými sliby.¹⁷ Příslušné výnosy pak zůstaly v platnosti víceméně až do konce 19. století, kdy Lev XIII. vydal dokument týkající se ženských řeholních kongregací,¹⁸ byť určité změny byly schvalovány již předtím v souvislosti s potvrzováním nových institutů. Pro klauzuru apoštolsky činných kongregací neexistovala žádná univerzální směrnice a příklad trojích školských sester ukazuje, jak rozdílné mohlo být její pojetí. Již v počátcích obnovy řeholního života po velkém útlumu v dobách rakouského josefinismu, Velké francouzské revoluce a německé sekularizace napoleonské éry bylo téměř všem, dokonce i představitelům vysoké církevní hierarchie zřejmé, že přísná klauzura je pro charakter nových společenství nepoužitelná. Ukázalo se, že mnohem menší potíže měla při schvalování „svých“ stanov Matka Františka Lampelová ve Štýrském Hradci, jejíž pojetí klauzury bylo velmi volné,¹⁹ než Matka Terezie Gerhardingerová v Mnichově, která poněkud anachronicky lpěla na zachování přísné klauzury dle vzoru potridentských stanov Petra Fouriera.²⁰

Všechny tři kongregace si nesly odkaz zakladatelů s sebou na své pouti dějinami. Ne překvapí proto, že nejmenší problém s otázkou klauzury měly školské františkánky, které nebyly zatíženy tradicemi minulosti a nikdy si nelibovaly v příliš podrobných předpisech. Přestože původní stručné stanovy z roku 1843²¹ byly po čase rozpracovány v souladu s tehdejšími církevními zvyklostmi, jejich charakter vždy zůstal ve srovnání s notredamkami a (tím spíše) s chudými školskými sestrami mnohem obecnější a ponechával poněkud více prostoru pro rozhodnutí představené, někdy i pro osobní zodpovědnost jednotlivé sestry. Rozšířené stanovy z roku 1881 zakazovaly pouze zbytečné vycházky, návštěvy a prázdninové či zotavovací pobyty učitelek, povolovaly vycházet jen s vědomím představené a nejlépe ve dvojici, v případě potřeby byl ovšem možný i doprovod jiné než řeholní osoby a zcela výjimečně mohla jít sestra také sama. Průvodkyně byla vyžadována rovněž při návštěvě v hovorně, i zde však bylo v pravomoci představené povolit sestře, aby šla sama. Obydlí sester zůstávalo lidem zvenčí nepřístupné.²²

Odstavce o klauzuře v pozdějších stanovách české větve kongregace z roku 1934 se rovněž soustřeďovaly především na výklad klauzury jako uzavřené části řeholního domu, kam nemají přístup cizí osoby, na zákaz dlouhodobějšího pobytu sester mimo komunitu bez dovolení Apoštolského Stolce, omezení zbytečného vycházení z domu a zbytečných soukromých návštěv.²³ Nadále zůstala povinnost mít průvodkyni v hovorně (s výjimkou blízkých příbuzných), což bylo po celé období stejně platné i u ostatních dvou kongregací, výjimečná však byla možnost návštěvy domova v případě těžké nemoci nejbližších příbuzných či kvůli upravení rodinných záležitostí.²⁴ Rovněž doporučení „*vystříhat se*

¹⁷ Dokument *Circa pastorale* Pia V. z 29. 5. 1566.

¹⁸ Teprve apoštolská konstituce *Conditae a Christo* z roku 1900 oficiálně zařadila členy a členky kongregací mezi řeholní stav. Srov. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Band VI, s. 247.

¹⁹ Viz výše citovaný úryvek z dopisu biskupu Zängerlemu.

²⁰ Vývoj stanov studovaných kongregací viz D. JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby*, kapitola II. 3.

²¹ Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka (dále AKŠS OSF) Praha-Břevnov, *Statuta sororum tertii ordinis s. Francisci in communitate degentium et Educationi puellarum inservientium vulgo Sorores scholarum vocantur Graecii in Styria* (dále jen *Stanovy 1843*), český překlad, nesign.

²² Srov. *Regel und Statuten der Schulschwestern vom dritten Orden des heiligen Franciscus im Mutterhause zu Algersdorf bei Graz und in dessen Filialen* (dále jen *Stanovy 1881*), Graz 1881, odst. 249–255.

²³ *Konstituce Kongregace Školských sester třetího regulovaného řádu sv. Františka s mateřincem v Praze v arcidiecézi pražské* (dále jen *Stanovy 1934*), Praha-Břevnov 1934, odst. 171–178.

²⁴ *Stanovy 1934*, odst. 179. Zde je třeba hledat důvod v okolnostech vzniku české kongregace, neboť sestry Zahálkové, které se později staly jejími zakladatelkami, dostaly po dlouhém vyjednávání povolení

neužitečných návštěv v soukromých domech“ a zákaz jíst tam a pít bez dovolení představené²⁵ je něco pro notredamky a chudé školské sestry v tehdejší době nemyslitelného, neboť v obou těchto společenstvích až na nutné výjimky platil všeobecný zákaz soukromých návštěv, který byl navíc často připomínán v okružních listech generální představené.²⁶ Ani vycházky a výlety s dětmi neřešily školské františkánky příliš skrupulózně, ale považovaly je za samozřejmost. Se stejnou samozřejmostí se v těžkých časech první světové války vydala sestra s chovanci koclířovského sirotčince na obchůzku po vesnicích, aby si vyžebřali něco k jídlu;²⁷ mnichovské *Stanovy 1924* naproti tomu přísně zakazovaly, aby sestry posílaly kandidátky s dětmi „po domech“, přičemž varianta, že by se na žebrotu vydaly přímo řeholnice, byla naprosto nemyslitelná.²⁸

V kongregační kronice jsou zachyceny některé konkrétní příklady, které rovněž ukazují volnější pojetí klauzury v tomto společenství. K roku 1903 je zaznamenáno: „*V listopadu jela Velebná Matka s churavou dceruškou slatiňanského mlynáře Kabeláče na jih do Arga. Sama potřebovala též odpočinku a zotavení.*“²⁹ Jako dodatek ke kronice je připojeno vyprávění sestry Stanislavy Sýčové o dobrodružné cestě do chorvatského Zadaru, kterou na příkaz generální představené vykonala roku 1909 spolu se sestrou Bernardinou Kociánovou, jež prodělala těžkou operaci a lékař jí doporučil pobyt u moře.³⁰ Podle formulace výše citovaného úryvku se zdá pravděpodobné, že primárním účelem byl doprovod nemocného dítěte, který mohli rodiče generální představené nabídnout, neboť věděli o jejím špatném zdravotním stavu. Nehovoří se zde ani o tom, že by s Matkou Hyacintou Zahálkovou jela ještě jiná sestra. Je možné, že tato skutečnost pouze nebyla zaznamenána, vzhledem k předchozím i pozdějším cestovatelským zkušenostem i dobrodružné povaze sester Zahálkových však vůbec není vyloučená ani varianta, že generální představená jela s děvčátkem sama.³¹ Stejně tak neměla větší problém poslat na dalekou cestu do Chorvatska dvě sestry, aniž měly předem zjištěnou dopravu, nocleh ve Vídni či jakékoli informace k přestupu z vlaku na loď v Rijece.³² Nepřilíší velká starostlivost Matky Hyacinty o úroveň bydlení a celková ochota jezdit všude, kde bylo třeba, se projevila také roku 1898, kdy první maturantky chrudimského pedagogia, jež tehdy ještě nemělo právo veřejnosti, jely skládat písemné maturity do Kutné Hory. Byly mezi nimi tři řeholní sestry a devatenáct žákyně a při této příležitosti

od štyrskohradeckého biskupa k návštěvě domova, byť to tehdy platné *Stanovy 1881* nedovolovaly. Jejich názor tedy mohl být poněkud odlišný. Srov. D. JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby*, kapitola II. 1. 2.

²⁵ *Stanovy 1934*, odst. 178. Například v Opařanech přijaly sestry v roce 1927 pozvání ke známým na svačinu do sousední vsi Oltyně a domů se svezly „*kočářem se Stáleckými*“. AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Opařany*, nesign., s. 1.

²⁶ *Regel und Konstitutionen der Kongregation der Armen Schulschwwestern de Notre Dame* (dále jen *Stanovy 1924*), München 1924, odst. 110c; *Stanovy kongregace Chudých Školských sester pod ochranou Matky Boží (de Notre Dame) mateřince horažďovického v diecési česko-budějovické* (dále jen *Stanovy 1930*), Horažďovice 1930, odst. 74.

²⁷ AKŠS OSF Praha-Břevnov, *Kronika filiálky Koclířov*, nesign., s. 1.

²⁸ Archiv Kongregace Chudých školských sester Naší Paní (dále AKCHŠS) Mnichov, fasc. Rundbriefe 1919–1930, dopis ze 7. 10. 1922.

²⁹ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, I, 1888–1937, nesign., s. 78.

³⁰ Tamtéž, s. 480–485. Vyprávění bylo do kroniky připojeno kvůli zázračné pomoci svatého Josefa, který měl sestrám pomoci při cestování, a obsahuje celou řadu cenných informací o vztazích mezi sestrami, jejich každodenním životě i podrobnostech pro řeholnice té doby dost neobvyklé cesty, proto je v plném znění uvedeno v příloze.

³¹ Sestry ještě z svého pobytu ve štyrské kongregaci několikrát cestovaly (společně i jednotlivě) z Čech přes Vídeň do Štyrského Hradce či zpět. Matka Hyacinta po složení představenenského úřadu v závěru svého života podnikla víceméně na vlastní pěst cestu do USA, kde chtěla připravit půdu pro příchod sester. Během této cesty však v Pittsburgu zemřela. Srov. Maria Andrea PETZ, *Mitten unter den Menschen – Zeichen christlicher Hoffnung. Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis*, II, *In Brot verwandeltes Leben*, Graz 1994, s. 51–63; AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace*, I, s. 132–133.

³² Viz příloha.

„byly ubytovány v hotelu Na Staré poště a spaly na zemi na slavnících i s Velebnou Matkou, která je doprovázela“.³³

Chudé školské sestry se svým pojetím klauzury nacházely na opačném pólu. Přísná biskupská klauzura, kterou Matka Terezie s velkými obtížemi prosadila do Římem schválených stanov z roku 1865, a kterou v prvních desetiletích sestry skutečně celkem poctivě zachovávaly,³⁴ definitivně padla po vydání *Kodexu kanonického práva*, fakticky však k jejímu postupnému odstraňování docházelo již nějakou dobu předtím. Bylo totiž stále obtížnější skloubit ji se školní výukou, jež měla dostát všem aktuálním předpisům. Silná osobnost zakladatelky a důraz, s nímž v mnoha svých listech nabádala sestry k dodržování klauzury v tradičním slova smyslu, však nedovolil jejím nástupkyním odchýlit se bez výčitek svědomí od vytyčené cesty. Každé uvolnění v tomto směru je v dopisech doprovázeno poukazem, jak velmi si Matka Terezie klauzury vážila, proto sestry mají zůstat tomuto odkazu věrně alespoň „*klauzurou srdce*“, do níž se při nutných vycházkách vědomě uzavřou.

Podobně hovoří též *Stanovy 1924*, které však kromě této „*klauzury srdce*“ a odvolání se na zakladatelku obsahují velké množství nejrůznějších konkrétních příkazů a zákazů, mezi nimiž lze mimo jiné stále ještě najít požadavek spojení řeholního domu se školou a kostelem, pokud je to v dané lokalitě možné.³⁵ V prvních desetiletích platil všeobecný zákaz vycházení sester z kláštera,³⁶ a i když se nutná porušení klauzury postupem času množila, panovala ještě hluboko do dvacátého století snaha dostát prvotním předpisům, nakolik jen to bylo možné. Původně zcela zapovězenou účast sester na různých pobožnostech farnosti – např. procesí, křížové cestě, májové pobožnosti, odpoledním požehnání apod. – povolily *Stanovy 1924* jedině se souhlasem provinciální představené, pokud uznala, že je to v rámci konkrétní farnosti žádoucí. Všeobecně však platil zákaz účastnit se procesí jako vlastní korporace sester a povolen byl jedině doprovod žákyň, který dle *Stanov 1865* původně obstarávaly pouze kandidátky.³⁷ Dlouhou dobu se též zakazovalo navštěvovat hřbitovy a o hroby sester se měl starat nejlépe někdo z příznivců konventu.³⁸ Na hřbitov se velmi dlouho nesmělo ani při pohřbu sester, teprve k roku 1935 udává slavkovská kronika, že „*sestra Febronia byla první, kterou mohly podle nových určení generální kapituly doprovázet sestry na hřbitov*“.³⁹ Nejpodrobnější nařízení⁴⁰ jak se chovat a co se modlit na cestách, před návštěvou hroby apod., neustále zdůrazňovala hrozící nebezpečí a již sama o sobě musela vyvolávat ve čtenářkách úzkostlivost, přemrštěné obavy a opatrnost, což také nepochybně bylo (byť v dobré víře) záměrem.

Nejvýrazněji vysvítá paradox reality a předpisů z problematiky zdravotních vycházek sester a povinných školních výletů, jak jej zachycují okružní listy mnichovské generální

³³ AKŠS OSF Řím, *Kronika Kongregace*, I, s. 51.

³⁴ Pouze americké provincie si velmi brzy prosadily výjimku. Srov. D. JAKŠIČOVÁ, *Dcery své doby*, kapitola II. 1. 4.

³⁵ V prvních desetiletích byly do domů, kde dodržování biskupské klauzury nebylo možné (pokud vůbec dala kongregace souhlas k jejich převzetí), posílány pouze sestry juniorky nebo dokonce jenom čekatelky. AKCHŠS Slavkov u Brna, *Stanovy Kongregace Chudých školských sester Naší Paní z roku 1865* (dále jen *Stanovy 1865*), pracovní český překlad, nesign., II. díl, 5. část, odst. 2.

³⁶ Opuštit řeholní dům směly sestry pouze v nebezpečí života, dále když byly někam poslané nebo přeložené na jinou filiálku, při zakládání nových domů a nakonec též představené při vizitačních cestách. Výjimku představovala pouze cesta do kostela v neděli a ve svátek, pokud nebyly bohoslužby přímo v domě. Tamtéž, odst. 11 a 3.

³⁷ *Stanovy 1924*, odst. 106.

³⁸ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879–1918, dopis z 9. 1. 1910.

³⁹ AKCHŠS Slavkov u Brna, *Kronika kláštera slavkovského*, nesign., rok 1935. V jistém kontrastu stojí záznam z kroniky školských františkánek z roku 1897, kdy čtyřiařetiletou sestru Karolinu Valachovou, která zemřela na ozdravném pobytu doma u rodičů v Rájci u Kostelce nad Orlicí, „*doprovodily ke hrobu Velebná Matka s několika sestrami a žákyňmi chrudimského pedagogia*“.

⁴⁰ Kapitola o klauzūře má ve *Stanovách 1924* dvacet stránek formátu A6.

představené. Mezi závěry generální kapituly roku 1909 se mimo jiné⁴¹ objevuje konstatování neúměrně velké úmrtnosti sester v produktivním věku, jejíž důvod je spatřován jednak v celkové slabosti mladší generace („*eine Art Schwächung der Generation*“), ale též v nezdravém životním stylu. Představené jsou důrazně varovány, aby nedovolovaly sestřám žádné svévolné posty a noční bdění, a také aby strava byla „*nejen dostačující, ale též chutně připravená*“. Důležité však je, že po dlouhých desetiletích byl konečně uznán nedostatek pohybu a čerstvého vzduchu jako závažná skutečnost: „*Ein Grund des frühzeitigen Kraftverlustes ist unstreitig der Mangel an ergiebiger Bewegung in freier Luft. Die 4–5stündige Schularbeit in einem Raume, der durch die Ausatmung von 70–80 und noch mehr Kindern infiziert ist, wie das bei gar vielen Schwestern zutrifft, macht das unbedingt notwendig, dass der Erkrankungsgefahr vorgebeugt werde. Das beste und wirksamste Mittel hiefür ist lebhaft Bewegung in der frischen Luft. Die Schwestern, so will es das Generalkapitel, welche geräumiger Gärten sich erfreuen, sollen dieselben tunlichst benützen, nicht dadurch, dass sie sich an etwaigen Ruheplätzchen niederlassen, sondern sich lebhaft ergehen – nicht nur im Sommer sondern auch im Winter. Bezüglich solcher Filialen, deren Räume zu einer kräftigen Bewegung im Freien keine Gelegenheit bieten (und solche sind gar viele), billigt und wünscht das Generalkapitel, es möge die Mutter Generaloberin für anderweitige Gelegenheit zur Erholung Anstalten treffen durch Ausgänge in benachbarte Filialen oder Wallfahrtskirchlein oder auf sonstige Weise, und hiefür Vorschriften geben, wodurch hiebei die klösterliche Disziplin bewahrt bleib.*“⁴²

Z celé řady následujících dopisů je zřejmé, že toto nařízení vyvolalo mezi sestrami, léta drženými za zdi klauzury, senzaci. Zcela dle pořekadla „podej prst a chytne celou ruku“ se s odvoláním na závěry generální kapituly vyrojilo takové množství vycházek s nejrůznějšími cíli, že jednou z největších starostí generální představené po následující dvě desetiletí se stalo uvádění citovaného usnesení na pravou míru a snaha o navrácení pořádku v této věci. Již po uplynutí první letní sezóny byl v září 1910 rozeslán okružník, který reagoval na chybný výklad a zneužívání vydaného povolení a nepřímou tak vypočítal, co všechno řeholnice (nejen) v létě 1910 provozovaly: zakazovaly se celodenní pochody, jízdy železničí nebo lodí, návštěvy blízkých kulturních památek a jiné výlety společně s civilními osobami, návštěvy hostince či oběd v cizím domě, předem nepovolená účast na okresních konferencích učitelů, přednáškách, hudebních a divadelních vystoupeních, tím spíše cesta na ně v doprovodu osoby mužského pohlaví, vycházky do okolí podle libosti, nepovolená návštěva sousedních filiálek, nechození do kostela společně, ale jednotlivě či po skupinkách, míchání se mezi lidmi, prodlužování si cesty do kostela a zastavování se na ulici, při přeložení na jinou filiálku využívání cesty k zastavení se u příbuzných nebo v jiném řeholním domě, podobně též v případě vzdálenějších cest k lékaři. Běžně se nepovolovaly ani návštěvy

⁴¹ Právě na této kapitule došlo k potvrzení různých uvolnění v otázce klauzury, např. účast na školních mších a procesích jako doprovod dětí apod.

⁴² AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879–1918, dopis z 9. 1. 1910. „Jedním z důvodů brzké ztráty sil je bezesporu nedostatek potřebného pohybu na zdravém vzduchu. Čtyř až pětihodinová výuka v místnosti, která je infikována vydýcháním 70–80 i více dětmi, tak jak je tomu u mnoha sester, jej činí bezpodmínečně nutným, aby se předešlo nebezpečí onemocnění. Nejlepší a neúčinnější prostředek je zde cílý pohyb na čerstvém vzduchu. Generální kapitula chce, aby sestry, jež mají k dispozici prostornou zahradu, ji činně využívaly, a to ne pouze tím, že si sednou na nějaké tiché místo, nýbrž aby se čile pohybovaly, nejen v létě, ale i v zimě. Co se týče filiálek, jejichž prostory důkladnější pohyb venku neumožňují (a takových je opravdu mnoho), generální kapitula povoluje a přeje si, aby Matka generální představená umožnila jinou příležitost k zotavení povolením vycházek do sousedních filiálek, poutních kostelů či jinak a aby k tomu vydala potřebné předpisy, díky nimž zůstane zachována klášterní disciplína“ (překlad autorky).

hospitalizovaných sester s poukazem, že nutné návštěvy zařídí mateřinec. Zakazovalo se též vícedenní ubytování příbuzných, především mužů, jejich pobyt v kruhu sester, vedení malých synovců a neteří do ložnic sester apod.

Výčet je uzavřen slovy: „*So weit sind wir gekommen und in kurzer Zeit werden wir noch viel weiter von Recht und Pflicht abgekommen sein, wenn nicht jede Schwester es als ihre heilige Pflicht erachtet, am guten Ordensgeiste, der die Zurückgezogenheit von der Welt verlangt, festzuhalten.*“⁴³ Pro zajištění pořádku byl do každého domu rozeslán dotazník, v němž měly sestry zodpovědět následující otázky: 1. Kde navštěvují sestry bohoslužby? 2. Jaká místa v blízkém okolí si vyhlédly za cíle procházek jako náhradu za chybějící nebo nedostačující zahradu (uvést název jednoho až dvou míst, vzdálenost a to, zda je trasa hodně frekventovaná)? 3. Jaké školní výlety si pro školní rok 1910/1911 vyhlédly k tomu povolané učitelky (název místa, vzdálenost, návaznost na učební látku)?⁴⁴ V podobném duchu se nesla celá řada dalších okružníků z časů první světové války a dvacátých let.⁴⁵

Sestry notredamky se v pojetí klauzury nacházely někde uprostřed mezi oběma popisovanými instituty. V jejich stanovách a okružních listech lze najít mnohé shody s mnichovskými školskými sestrami, jejichž předloha a společný zdroj ve Fourierových *Velkých konstitucích* jsou patrné, zároveň však chyběl požadavek přísné klauzury, o níž tato kongregace nikdy neusilovala. Okružníky stále dokola zakazovaly návštěvy v soukromých domech a na jiných filiálkách, navštěvování příbuzných⁴⁶ a zpočátku též výlety s dětmi, které byly povoleny, či spíše zlegalizovány až pod tlakem vnějších okolností na generální kapitule 1910. Nejvyšší představené opakovaně nabádaly sestry, aby si zamílovaly „*klášterní odloučenost*“, nejednaly samy s cizími osobami, zvláště s muži, nevyhledávaly příležitost ke zbytečným vycházkám apod.⁴⁷

Jedním z oficiálně povolených pobytů mimo řeholní dům bylo v této kongregaci léčení v lázních, ale jen v případech, „*když je to dle výroku zkušeného lékaře opravdu nutné*“.⁴⁸ Sestry zde směly strávit tři, maximálně čtyři týdny. O tom, že této možnosti bylo hojně využíváno, svědčí kromě záznamů v kronice škol U sv. Josefa v Českých Budějovicích,⁴⁹ kde z tohoto důvodu často chyběla některá z učitelek, i poznámka v zápisu z generální kapituly: „*Tu bylo podotknuto, proč právě naše sestry tak často jezdí do lázní.*“⁵⁰ Těžko posoudit,

⁴³ AKCHŠS Mnichov, fasc. Rundbriefe 1879–1918, dopis z 10. 9. 1910. „Tak daleko jsme došly a zakrátko ustoupíme ještě mnohem dál od práva a povinnosti, pokud nebude každá sestra pokládat za svou svatou povinnost držet se dobrého řeholního ducha, který vyžaduje odloučenost od světa“ (překlad autorky).

⁴⁴ Tamtéž, Příloha dopisu z 10. 9. 1910. Seznam školních výletů se do mateřince (alespoň v bavorské provincii) zasílal pravidelně každý školní rok a sestry se musely omezit jen na ty nejnütnější, aby splnily povinné osnovy.

⁴⁵ Tamtéž, dopisy z 23. 2. 1911, 1. 5. 1911, 17. 3. 1914, 12. 4. 1915, 25. 3. 1916, 24. 9. 1916, 1. 5. 1918; fasc. Rundbriefe 1919–1933, dopisy z 14. 9. 1921, 30. 5. 1922, 10. 8. 1922, 7. 10. 1922, 9. 5. 1927, 10. 3. 1928 (a další). Z témat těchto dopisů stačí uvést jen některá, neboť se stále opakují: exercicie neslouží k setkávání se sestrami a příbuznými, chování ve vlaku a na nádraží (nejist, hlasitě se nesmát, nekonverzovat s cizími lidmi apod.), dodržování disciplíny i za válečných dob atd.

⁴⁶ Jeden z bodů projednávaných na generální kapitule 1910: „*Proč vyhledávají sestry ke konání sv. exercicií často ony domy, kde se mohou sejít se svými příbuznými? – Jeví taktó, že jsou jim příbuzní milejší a přednější, než péče o vlastní duševní prospěch. Sestry nemají o to nikdy prositi, byť jim i rodiče cestu zaplatili.*“ Archiv Kongregace Školských sester de Notre Dame (dále AKŠS) Hradec Králové, *Pamětní kniha*, III, nesign., s. 100.

⁴⁷ AKŠS České Budějovice, fasc. Okružníky, I, nesign., dopisy z 22. 12. 1885, 22. 12. 1886, 21. 12. 1893, 16. 12. 1895, 13. 12. 1900, 8. 7. 1908, 11. 6. 1909; fasc. Okružníky, II, dopisy ze 4. 7. 1913, 15. 12. 1917, 15. 12. 1921, 10. 12. 1930, 11. 12. 1940, 10. 12. 1942.

⁴⁸ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha*, III, s. 100. Rovněž pobytu v nemocnici nebylo žádnou ze tří kongregací bráněno.

⁴⁹ SOKa České Budějovice, Česká dívčí škola U sv. Josefa, sign. B 99, i. č. 4, *Kronika obecné a měšťanské školy*, 1871–1904; 1925–1949.

⁵⁰ AKŠS Hradec Králové, *Pamětní kniha*, III, s. 100.

zda byl pobyt vždy nutný; je pravda, že řada sester měla slabé zdraví a nemálo jich umíralo v mladém věku, pravděpodobně se však vyskytly i případy, kdy některé řeholnice spatřovaly v pobytu v lázních vítanou změnu a vysazení z každodenní rutiny a snažily se dovolení získat. Nebývalé uvolnění, kterého bylo následně hojně využíváno (či zneužíváno), představovala možnost chodit v době všeobecného nedostatku za první světové války a těsně po ní k příbuzným na venkov pro potraviny. Velmi brzy však několik dopisů napomenulo ty, které si výše uvedené dovolení braly za záminku návštěv domova, až konečně na konci roku 1921 byl vydán definitivní zákaz této praxe.⁵¹

Nastíněná situace v otázce klauzury ve třech novodobých kongregacích ukazuje, že navzdory určité snaze o unifikaci, která je patrná z podobnosti těch verzí stanov různých společenství, které prošly římským schválením, zůstal každému institutu u některých aspektů řeholního života poměrně značný prostor pro jejich specifické pojetí. Vzhledem k charakteru apoštolsky činných kongregací muselo dojít k opuštění původního modelu přísné klauzury a s výjimkou několika málo všeobecných předpisů⁵² zůstalo na jednotlivých společenstvích, jak svou uzavřenost od světa pojmu. Zde pak sehrály značnou roli tradice a autority, k nimž každá z kongregací vzhlížela. Příklad školských františkánek a chudých školských sester hovoří ve prospěch tvrzení, že nově založené instituty bez vazeb do minulosti, respektive s vazbami do minulosti velmi dávné,⁵³ byly v této záležitosti přizpůsobivější a méně skrupulózní než ty, které vznikly sice také nově, ale vracely se k zakladatelským osobnostem a normativním dokumentům období baroka. Vzorek tří společenství je nicméně příliš malý na to, aby bylo možné toto tvrzení pokládat za konečný závěr. Současné bádání o ženských řeholních kongregacích však vzhledem ke stavu zpracování problematiky zatím jiné než předběžné závěry vyslovovat nemůže, neboť ke komplexnímu pojednání o tomto tématu povede ještě dlouhá cesta přes podrobné studium pramenů k jednotlivým společenstvím.

⁵¹ AKŠS České Budějovice, fasc. Okružníky, II, dopis z 15. 12. 1921. Návštěvy domova byly dlouho v řeholních institutech zakazovány a tento zákaz se čím dál víc stával terčem ostré kritiky, neboť doslovně vykládaný biblický citát o opuštění otce a matky pro Krista (Mt 19,29) přestával být postupně přijatelný pro měnící se mentalitu společnosti. Dosavadní přísnou praxi však uvolnil teprve II. vatikánský koncil.

⁵² „*Také v domech řeholních kongregací, ať papežského, ať diecézního práva, budiž zachovávána klauzura, do níž se nesmí připustit žádná osoba druhého pohlaví, leč ti, o nichž se zmiňují kán. 598, § 2 a kán. 600, a jiní, o nichž představení z pádných a rozumných důvodů uznají, že mohou být připuštěni.*“ *Kodex kanonického práva z roku 1917. Pracovní text komise pro překlad Kodexu při Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě v Praze, pobožce v Olomouci*, díl 1, kán. 604, § 1.

⁵³ Vazby na původní řehole (zde františkánskou), které jsou stručné, vystihují podstatu a s určitými úpravami zůstávají použitelné pro každou epochu.

Příloha

Popis cesty sester Stanislavy Sýčové a Bernardiny Kociánové do Chorvatska v srpnu 1909

(Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka Řím, *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, I, nesign., s. 480–485.)

Ctihodná vikářka Stanislava Sýčová vypravuje:

Bylo to na začátku prázdnin v chrudimském pedagogiu 1909, když jsem byla volána do kanceláře k Velebné Matce Hyacintě; přijela z mateřince ve Slatiňanech. Velebná Matka se na mne mlčky zpytavě dívala, nedobře jsem prý tehdy vyhlížela, a pak mi dala rychlý rozkaz, abych si připravila jedno prádlo na převléknutí, že pojedou s ní do Slatiňan. Pospíšila jsem, srovnala rychle rozdělanou práci v knihovně a už jsem čekala připravena na cestu u dveří kanceláře. A jely jsme. Po příjezdu do Slatiňan naznačila mi Velebná Matička, tak jsme jí říkaly, celu, kde budu obývat a dalších rozkazů se mi nedostalo. Druhý den po snídani volala mne do svého pokoje a dostalo se mi chladného, lakonického rozkazu: „Jděte k vlaku naproti jedné ctihodné sestře, která má v 11 hodin přijeti.“ Rozkaz mi byl dán přísně, ale postřehla jsem, že pohrával kolem úst Velebné Matky utajovaný šelmovský úsměv. Ač jsem měla na rtech zvědavou otázku, která ct. sestra je očekávaná, neprojevila jsem ji, jednak z důvodu sebezáporu, při opaku by byla jistě výtká, neboť Velebná Matka dbala přísně, abychom užily příležitosti k těmto drobným vnitřním úkonům, ale ještě více, abych nepokazila dobré Velebné Matce nějaké zamýšlené veselé překvapení, které bývalo její libůstkou. Šla jsem tedy na nádraží a při příjezdu vlaku jsem pátrala, která milá spolusestra přijela. Jak milé překvapení! Ejhle, s. Bernardina, která rovněž překvapeně dívala se na mne. Nikdo totiž v Chrudimi nevěděl, kam jsem najednou zmizela, a cth. představená Jakoba Zahálková na otázky všech krčila jen tajemně rameny, tak mi po vzájemném uvítání sdělovala. Obě jsme se srdečně zasmály a vesele spěchaly domů. Ve fortně nás již očekávala dobrá Velebná Matička s veselým smíchem a se slovy: „To jsem vás, Stanislavo, napálila, vidíte, to se mi podařilo!“ Samo sebou byla z toho při odpolední rekreaci všeobecná veselost. Obě jsme pak byly poslány na procházku do lesa, samo sebou byla nám určena doba, kdy se máme vrátit. Co bude dál, obě jsme asi myslely, ač si myšlenky takové nevyměnily. To není starost řeholnice, ale představených, zaháněla jsem zvědavě v myslí pátrání. Po návratu z lesa zavedla nás Velebná Matka do hostinského pokoje a tam mi podala knihu „Exercicie sv. Ignáce“. Strídavě jsem se dívala na knihu a pak na usmívající se Velebnou Matku, která po chvíli mlčení nám řekla: „Uděláte si soukromě exercicie, vy, Stanislavo, rozvrhněte rozjímání tak, jak bývá na exerciciích, a čtete, sestra Bernardina bude poslouchat. Do tohoto pokoje nikdo nepřijde, zachovejte si mlčení, jídlo se Vám sem donese. Poprosily jsme si o požehnání, odprosily a plných 8 dní jsme strávily v samotě. – Pán dal svou milost a Duch svatý světlo a jiné dary – byly to krásné dni. Po ukončení jsme odjely obě do Chrudimě, kde nás radostně uvítala mateřská náruč milované naší ctih. představené M. Jakoby. A zase tajuplné mlčení, jen mi bylo připomenuto, abych si pospíšila s urovnáním knihovny.

Po několika dnech bylo nám konečně sděleno, že pojedeme k moři, a to do Zadaru v Dalmácii, kde byl můj bratr ubytován jako štábní lékař ve čtvrti „Arbanan“, ve vile asi 15 m od moře. Tam jsme měly jeti se s. Bernardinou, která byla po velmi těžké operaci a byl jí doporučen pobyt u moře. Velebná Matka znala mého bratra a jeho rodinu i byt, bylat u něho

asi tři dny, když konala cestu na jih a pak do Benátek a Padovy se s. Xaverii. Měly jsme jet hned druhý den ráno. Velebná Matka mi označila v jízdním řádě, jak pojedeme. První noc jsme měly hledat útulek ve Vídni ve Fassangasse u ctih. sester Mariánek. Nic nebylo zamluveno, to měla být moje starost vyprosit si nocleh a jet pak zase dále. Můj bratr věděl sice, že tam přijedeme, ale nevěděl, kdy. Byla to velmi těžká zkouška poslušnosti, s velmi churavou sestřičkou cestovat, neznalost řečí, míst atd. – a to tak daleko. Neodvážila jsem si činit námitek, ale dušička byla ve mně malá, úzkost svírala celé moje nitro – ráno však s požehnáním Velebné Matky jsme pod ochranou Boží odjely. Myslím, že moje modlitba za pomoc Boží a ochranu vzhledem k nemocné sestřičce Bernardině byly opravdové výkřiky stísněné duše, ale nedala jsem znát po cestě tento duševní stav – byly jsme obě veselé. Jely jsme do Vídne osobním vlakem, rychlík byl drahý pro chudé františkánky; přijely jsme do Vídne k večeru, byl horký srpnový den. Ve Vídni jsem byla jednou předtím se cth. představenou Jakobou, ale to jsme bydlely v klášteře Sacre Coeur na Rennwegu. Prostudovala jsem si doma ještě večer trochu plánek Vídne – a tak aniž bychom se koho ptaly, našly jsme hned klášter Mariánských sester. Jistě Pán nás vedl, odměňoval poslušnost. K mé veliké radosti přišla do hovorny, kam jsme byly uvedeny, ctihodná sestra, která uměla česky. Poprosily jsme o nocleh, vyřídily poručení a ukázaly visitku kongregace a byly jsme neobyčejně laskavě přijaty, zavedeny do útulného pokoje, kde byla připravena dobrá večeře. A hned byly tu otázky, kam jedeme atd. Sděbila jsem vše, jak máme nařizováno jeti, ale dobrá cth. představená, když viděla nemocnou sestru Bernardinu, hned řekla, že musíme jeti místo osobním vlakem rychlíkem, že si bere tuto změnu v cestování na své zodpovídání – že to do Slatiňan napíše. Ráno nás opatřily na cestu dobrými jídly, a provázeny cth. sestrou, kráčely jsme na nádraží, kde nám cth. sestra koupila lístky na rychlík do Rijeky, a jely jsme. Byla středa – den sv. Josefa. Hned večer jsem prosila tohoto svätce za ochranu na další cestě a celou cestu jsem ho vzývala úpěnlivě o pomoc, až dojedeme do Rijeky, kde jsem minila hledat nějaký klášter k přenocování.

Z Vídne jsem poslala ještě bratrovi telegram do Zadaru, že večer budeme v Rijece; když jsme se blížily k Rijece, bylo mi nevýslovně úzko, ale zároveň mne utěšovala důvěra v pomoc sv. Josefa. s. Bernardina byla velice unavena, nebylo jí dobře. Konečně jsme byly v Rijece v 11 hodin večer. Srdce mi bušilo, když jsme vystupovaly z vlaku a postavily svá zavazadla. Měla jsem jen jednu myšlenku: „Svatý Josefe, ujmi se nás a zaveď nás do nějakého kláštera na noc!“ V tom jsem spatřila kráčet k nám staršího, úctyhodného pána, který nás vybízel, abychom s ním rychle šly. Ač jsem měla k němu důvěru, přece jsem se z opatrnosti tázala, zda-li mu někdo sdělil o mém příjezdu. Hned říkal: „Ano, ano, ze Zadaru, rychle, brzo jede loď.“ Byla jsem přesvědčena, že bratr dostal můj telegram z Vídne a žádal hned někoho známého o tuto službu, a tak beze strachu jsem svěřila tomuto úctyhodnému muži v noci další osud nás obou. Dobrý muž pokynul chlapci asi 12–14letému, který čekal na peróně s malým ručním vozíkem, a poručil mu, aby naložil naše zavazadla; opustily jsme hned nádraží a jakousi alejí provázal nás jako Strážný anděl – chlapec před námi s vozíkem – až na molo, kde kotvila loď, která se právě chystala k odplutí. Chlapec sundal zavazadla, zanesl je do kabiny II. třídy, milý pán nás uvedl ke kapitánovi, jenž nám vydal lístky, dovedl ještě hned do kabiny, vliďně nám pokynul a odešel. Asi za 10 minut opustila loď přístav v Rijece a byly jsme na širém moři zcela klidné a spokojené, jak šťastně jsme to, čeho jsme se nejmíc bály, překonaly. Byla horká srpnová noc. Sestra Bernardina trochu spala, já nemohla. Loď se trochu kolébala, jely jsme Quarnerem, svítalo, a já plna starostí

a očekávání, jak bude v Zadaru. Konečně se blížila sedmá hodina, loď se blížila k Zadaru, zakotvila a k veliké radosti nás obou čekal v přístavu můj dobrý bratr. Radostné uvítání, gondolka s milým Tony, který nás pak denně vozil do mořských koupelí, kde laskavostí ctih. sester sv. Vincence, které bratr léčil, užívaly jsme jejich krytého koupaliště, dopravila nás přes záliv až k domu, kde bratr bydlil. Bratr musil za povinností. Švagrová s dětmi nás srdečně vítala, posnídaly jsme, umyly jsme se a šly spat.

V poledne při společném obědě jsme se teprve dozvěděly, jakou starost způsobil mému bratrovi telegram, který teprve večer, když se vrátil ze služební cesty, četl. Ten den měla odjeti z Rijeky jen jedna loď, a to před půlnocí, druhý a třetí den žádná. Pochyboval, že stihneme v noci v neznámém místě tuto loď. Když jsem se pak udiveně ptala: „A ty jsi nikomu do Rijeky nesdělil, že přijedeme, aby nás doprovodil k lodi?“ dostala jsem zápornou odpověď. A teď žasl bratr, švagrová, žasli jsme všichni, kdo to byl. Řekla jsem pak, jak jsme se modlily k svatému Josefu, a jednomyslně jsme byli přesvědčeni, že jen sv. Josef sám to mohl být, jmenovitě když bratr s podivem vykládal, jak v Rijece si počínají vždy vyděračně a jak si musí každý dávat pozor na věci, aby se neztratily. Jsem a byly jsme obě se s. Bernardinou přesvědčeny, že sv. Josef nás čekal, doprovodil k lodi, a vroucně jsme mu děkovaly. I bratr byl toho mínění, že tu byla zvláštní pomoc a ochrana nebes...

DANA JAKŠIČOVÁ

Hinter Kloostergittern? Zum Begriff der Klausur in den Frauenkongregationen des 19. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt ein partikuläres Thema der breiteren Problematik der weiblichen religiösen Kongregationen – die Frage der Klausurauffassung. Dieser bisher unterlassene Bereich der (nicht nur böhmischen) modernen Kirchengeschichte harrt berechtigterweise noch der Bearbeitung, denn Archive einzelner religiöser Gemeinschaften bieten eine große Menge von fast unbekanntem, inhaltsreichen Quellen und die Anwendung verschiedener historischer Methoden ist möglich. Im Vergleich zu der fortgeschrittenen Forschung des Ordenslebens der frühen Neuzeit stehen die Kongregationen am Rande des Interesses der tschechischen Historiker, was u. a. auch mit dem allgemein schwachen Interesse für die Kirchengeschichte des 19. Jahrhunderts zusammenhängt. Die Kongregation des 19. Jahrhunderts ist als ein qualitativ neues Phänomen aufzufassen, das nur im Kontext der damaligen sozial-politischen Verhältnisse zu verstehen ist. Zur Entstehung einer riesigen Menge der unterschiedlichsten, meistens regionalen neuen Gemeinschaften, die sich oft sehr ähnlich waren und gemeinsame Wurzeln hatten, hat die Mitwirkung geistlicher Impulse einerseits und dringender Bedürfnisse der Gesellschaft andererseits geführt. Die allgemeinen Züge dieser Ordensgemeinschaften sind leicht aufzuzählen, aber Ähnlichkeiten, Unterschiede und Spezifika der einzelnen Kongregationen kann man nur nach einer bestimmten Untersuchung feststellen. Das Beispiel der Klausurfrage bei drei ähnlichen Schulschwesterengemeinschaften, die in den böhmischen Ländern gewirkt haben, zeigt, welche Rolle die Tradition sowie die Eigenschaften und Natur der Gründer in der späteren Entwicklung der Kongregationen gespielt haben und wie relativ die allgemeine Behauptung über einen Zug (hier konkret die freiere Auffassung der Klausur) moderner Kongregationen sein kann.

Deutsche Übersetzung Autorin

P. ALOYSIUS A S. BALBINO.¹ ŽIVOT A DÍLO ALOISE JANA HACKENSCHMIDTA, TEPELSKÉHO ANALISTY A PŘÍTELE BOHUSLAVA BALBÍNA

JANA OPPELTOVÁ

P. ALOYSIUS A S. BALBINO. LIFE AND WORK OF ALOIS JAN HACKENSCHMIDT, CHRONICLER OF TEPLÁ AND FRIEND OF BOHUSLAV BALBÍN

The author presents an outline of life and work of a Premonstrate historian who has been somewhat unfairly overshadowed by his friend and correspondent Bohuslav Balbín. The archives in Teplá and the manuscript collection of the monastery contain a number of his works, which in the form of annals describe the history of the canonry of Teplá and others, but also illustrate the life of Alois Hackenschmidt and his circle of friends.

Key words: P. Alois Jan Hackenschmidt OPrem – Bohuslav Balbín – Teplá – Premonstrates – Jesuits – Baroque historiography

„Více jak dva roky Vaši Paternitu nejvřeleji miluji, kterážto láska začala 1642, kdy Vaše Paternita s nejdůstojnějším Otcem Arriagou na prázdninách byla v Sokolově a já, navštěvující gramatiku, jsem pokorně ministroval při mešní oběti, měřeno časem je to již 24 let, co lidskost, upřímnost, příjemnost a laskavost Vaši Paternity mne do své lásky milostivě přitáhla.“²

Předchozí řádky adresoval na počátku srpna roku 1666 tepelský premonstrát a opatský sekretář Alois Jan Hackenschmidt známému historikovi své doby Bohuslavu Ludvíku Aloisovi Balbínovi z Vorličné, členu Tovaryšstva Ježíšova. I když odstiníme dobovou epistolografickou stylizaci, přetrvává zřetelné osobní svědectví o intenzivním vztahu, který – kromě

¹ Tímto způsobem, který napodobuje formu řeholních jmen provázených jménem spolupatrona, Alois Jan Hackenschmidt podepsal svůj list z 28. 6. 1664, určený Bohuslavu Balbínovi (jehož opis se nachází v Klášteře premonstrátů Teplá, ve stejnojmenném archivním fondu [dále KP Teplá], kn. 41, f. 21r, v). Balbínovu odezvu pak můžeme číst v listu z poloviny srpna 1664, který je pravděpodobně jeho jediným listem opsaným do konvolutu odeslané opatské korespondence (KP Teplá, kn. 41, f. 62r), kde se odesílatel podepisuje *servus et humillimus et frater candidissimus fr. Bohuslaus a s. Aloysio*. Jezuíté (stejně jako premonstráti) nepoužívali tuto formu jména, je tedy zřejmé, že se mělo jednat o reakci na předchozí podpis Hackenschmidtův. Je však pozoruhodné, že v edici tohoto listu, kterou z originálu vydal Adolf PATERA (*Dopisy Bohuslava Al. Balbína k opatu tepleckému Raimundu Wilfertovi I. a knězi téhož kláštera Aloisovi Hackenschmidtů z let 1664–1667*, Věstník Královské české společnosti nauk, Praha 1888, s. 143–226), nic takového nenalezeme. List VIII. z 16. 8. 1664 (na s. 160) je podepsán zcela běžným způsobem *Admodum reverendae Paternitatis servus in Christo et frater Bohuslaus Aloysius Balbinus S.J.* Zůstává otázkou, zda tuto, pro něj velmi žádoucí odezvu, si při opisování listu svého přítele Alois Hackenschmidt nedoplnil sám. I když toto zjištění vrhá poněkud stín na věrohodnost některých opisů Balbínovy korespondence, je zároveň příležitou charakteristikou vztahu i ambicí obou protagonistů.

² KP Teplá, kn. 42, f. 165r–166r, dopis z 4. 8. 1666: „...quod plus quam annis 2+ intensissime amare Paternitatem Vestram, quia amare coepi 1642, quando Paternitas Vestra cum reverendissimo P. Arriaga in vacationibus erat Falconovii et ego gramatista in Sacrificio Missae humillime solebam ministrare. Si ergo a tempore mensurandus amor sunt 24 anni a quo Paternitatis Vestrae humanitas, candor, suavitas et benevolentia me in suum amorem gratiose attraxit.“

korespondence – dokládá také dílo obou historiků. Jak prozrazuje uvedený úryvek, nejednalo se však o rovnocenný a kolegiální vztah, neboť tepelský analista ke svému o pět let staršímu spolubratru v kněžské službě vzhlížel, obětavě mu opisoval nejrůznější prameny a na Balbínovo přátelství byl velice hrdý.

Výmluvné svědectví o tom podávají i jeho poznámky – mezi opisy Balbínových a koncepty Hackenschmidtových listů nalezneme i četné výpisky z děl jezuitského historika. Z *Epitome historica rerum Bohemicarum* si Alois Hackenschmidt opsal nejen celou předmluvu,³ ale také veškerá místa, kde jej Balbín citoval (a jakým způsobem), což nadepsal *Memorabilia ex Epitome historiarum P. Balbini de humili fr. Aloysio*.⁴ Obdobně i po vydání prvního dílu velké české vlastivědy *Miscellanea historica regni Bohemiae* již v březnu 1680 vypisoval všechno, co se týká Teplé a jeho samého.⁵

O tři měsíce později Bohuslav Balbín navštívil tepelskou kanonii a svého přítele, v té době již faráře v nedalekých Ovesných Kladrubech. Radost ze setkání dokládá velká frekvence následné korespondence, která na pozadí tragických zvěstí o morové epidemii přináší zprávy o příznivém přijetí prvního svazku Balbínových *Miscellanei* na nekatolických akademiích i o Hackenschmidtově snaze opsat pro přítele rozsáhlý první díl tepelských análů.⁶ Prohloubení vzájemného vztahu pak ilustrují vzájemná oslovení, jimiž se Bohuslav Balbín obracel na svého spolupracovníka: „*Admodum reverendissime, dulcissime et amantissime domine P. Aloysiolulule*.“⁷

Oslovený se Balbínovým přátelstvím ani vzájemnou korespondencí ve své řeholní komunitě nikterak netajil, jak výmluvně dokládá opis listu tepelského faráře Augustina Trötschera, kde je adresát jmenován stejnou zdrobnělinou, kterou Balbín začal užívat v jejich vzájemné korespondenci: „*Admodum reverendissime domine confrater et stylo Balbiniano dulcissime Aloysiole*.“⁸ O tom, jak zásadní místo zaujímal Bohuslav Balbín v životě svého jmenovce, jednoznačně svědčí i portrét, na němž Alois Hackenschmidt drží jediný atribut – dopis s adresou *R. P. Balbino*.⁹

Zatímco Hackenschmidtovy početné literární a vědecké práce zůstaly víceméně neznámé, Balbínovo přátelství pozvedalo tepelského analistu mezi nejvýznamnější členy kanonie. Byl

³ KP Teplá, kn. 35, f. 20r–22v.

⁴ KP Teplá, kn. 34, f. 220v–225v. Vzápětí si Alois Hackenschmidt do svých *Miscellanei* (KP Teplá, kn. 34, f. 230r) zanesl poznámky nazvané *Encomia Goldasti*, kde sice anonymně, ale velmi pečlivě poznamenal strany a všechny šíravé poznámky, kterými Bohuslav Balbín německého historika Melchiora Goldasta z Haiminsfeldu počastoval. Ke vztahu Bohuslava Balbína ke Goldastovu dílu viz Antonín REZEK, *P. Bohuslav Balbín T.J. Jeho život a práce*, Praha 1908, s. 216–217.

⁵ KP Teplá, kn. 36, f. 13v–15v.

⁶ Balbínovy dopisy (KP Teplá, kn. 36, f. 85r–121v) dokumentují, že nejméně od 7. 9. do 13. 12. 1680 se jejich odesílatel zdržoval v Duchcově, pak přijal pozvání blízkých oseckých cisterciáků a od 19. 12. 1680 do 24. 1. 1681 pobýval v tomto klášteře. Celkem devět Balbínových dopisů z Duchcova a dva z Oseka je převážně věnováno vědeckým zájmům – tak v listu z 29. 10. se Bohuslav Balbín věnoval různým šlechtickým rodokmenům a 14. 10. se chlubil příznivým ohlasem prvního dílu svých *Miscellanei* i v prostředí „heretických“ akademií – v tomtéž listu se zmínil o tom, že podle jeho zpráv města Jihlava a Německý Brod již celá vymřela na mor. V téže době 3. října 1680 si mezi výkazy o počtu zemřelých v Praze a Vídni Alois Hackenschmidt připsal poznámku, že si z kláštera vypůjčil první díl análů, aby jej opsal na žádost „*R. P. Bohuslavi Aloysii Balbini S.J. regni Bohemiae chronologi*“ (KP Teplá, kn. 36, f. 89r).

⁷ KP Teplá, kn. 36, f. 60v. Dopis je datován „*Tepla hora 4 vespertina 1. Julii 1680*“ a Balbínem podepsán: „*servulus paralyssimus alter Aloysiolululus*“.

⁸ KP Teplá, kn. 36, f. 72r.

⁹ Anonymní portrét vznikl patrně za života Aloise Hackenschmidta a nachází se v majetku premonstrátského kláštera v Teplé. Podle tohoto portréru byla vyhotovena rytina (sign. *Niderhofer fecit*) publikovaná i ve známé práci Františka Martina Pelcla (Franz Martin PELZEL, *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler*, 4. Band, Prag 1782, vložen ke s. 59). List v předloze adresovaný Bohuslavu Balbínovi byl rytcem ztvárněn odložený na okraji rámu.

tak započten mezi učené premonstráty v práci Lienhardtově¹⁰ a stal se jediným zástupcem tepelské kanonie v díle Františka Martina Pelcla, přinášejícím informace o významných českých a moravských učencích a umělcích. Pelcl zde připomíná přátelství Aloise Hackenschmidta s jezuitou Janem Gamensem a Bohuslavem Balbínem a také Hackenschmidtův podíl na Balbínových *Miscellaneich*.¹¹ Obdobně strahovský knihovník a autor monografie věnované dějinám českých a moravských premonstrátských kanonií Dominik K. Čermák charakterizoval působení opata Rajmunda I. Wilferta i touto větou: „*Do této doby, jakož i jeho nástupce* (tj. Fridricha II. Uhla), *připadá působení učeného premonstráta Tepelského a horlivého spolupracovníka Balbínova Aloysia Hackenschmieda.*“¹²

V roce 1888, kdy Adolf Patera uveřejnil svou edici Balbínových listů Aloisovi Hackenschmidtovi,¹³ se jméno příjemce trvale usadilo v odborné literatuře – bohužel jen jako jméno Balbínova korespondenta a „*pilného pomocníka*“. Obdobně redukováný obraz podává i jeden z největších znalců Balbínova díla Josef Vítězslav Šimák v úvodu edice Hackenschmidtových listů určených Janu Gamansovi: „*Hackenschmidt (†1683), professor theologie v klášteře Tepelském, nebyl, tuším, tvůrčím pracovníkem, nenalezl jsem alespoň přes pilné hledání práce od něho tištěné... Z dopisů těch a z hojnějších, jež Hackenschmidtovi psal Balbín, viděti, že kněz tento náležel do nevelikého hloučku opravdových přátel Balbínových, kteří stejně se zaníceným patriotou lnuli k ponižené vlasti a hleděli probuditi ji nadšenou prací na poli domácí historie. Hackenschmidt nemohl rovnati se Balbínovi ani vzděláním, ani povoláním, ale za to tím obětovněji mu pomáhal. A pracuje horlivě i pro vzdáleného a cizího Gamanse jen proto, že Gamans miní sepsati historii obdivovaného, velikého Karla. Shání originály listin a kronik v sousedních klášteřích, dává je opisovati nebo je opisuje sám, a to kupodivu bez valných pochybení, každý téměř svůj list provází takovým příspěvkem, jen aby co nejvíce přispěl. Největší radostí jest mu pomáhati mužům tak vzácným a důležitým tak významným. Nadšeně referuje o Balbínovi a jeho dílech, těší se z pokroků jeho a veliké naděje klade v oba své vědecké přátele, sám přitom skromničece ustupuje v pozadí.*“¹⁴

Ve stejném duchu jsou neseny i další zmínky o Aloisu Janu Hackenschmidtovi v jiných Šimákových studiích, včetně připravované a nevydané edice Balbínovy korespondence.¹⁵ I pro Antonína Rejzka,¹⁶ Josefa Pelikána¹⁷ a pro autory nejnovější balbínovské monografie Jana P. Kučeru a Jiřího Raka¹⁸ zůstal Alois Hackenschmidt pouze adresátem Balbínových listů a případně jeho obětavým spolupracovníkem. Alespoň základní informace o tepelském

¹⁰ Georgius LIENHARDT, *Spiritus literarius Norbertinus a scabiosis Casimiri Oudini calumniis vindicatus*, Augustae Vindelicorum 1771, s. 254.

¹¹ F. M. PELZEL, *Abbildungen*, s. 64: „*Seine Litterärfreunde waren die berühmten zwei Jesuiten, Johann Gamans und Bohuslav Balbin. Für ersteren hatte er Beyträge zu einer Lebenbeschreibung des römischen Kaisers Karl IV. gesammelt, und übersichtl. An den Miscellanea historica Bohemiae, die Balbin heraus gab, hatte unser Hackenschmid [sic!] grossen Antheil, wie aus den Briefen dieser beyden Gelehrten zu sehen ist.*“

¹² Dominik K. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 380–381.

¹³ A. PATERA, *Dopisy*. Edice byla vydána na základě konvolutu originálů 47 Balbínových listů z let 1664–1667 uchovávaných v tepelském archivu pod číslem 1288 a 1289. Kromě dopisů B. Balbína se zde nacházely – editorem nevydané – 2 dopisy jezuitů Jana Tannera (9. 11. 1662) a Jana Zimmermanna (26. 5. 1663).

¹⁴ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Z dopisů P. Al. Hackenschmidta, přítele Balbínova, P. J. Gamansovi S.J. z let 1665–1667*, zvláštní otisk z Věstníku Královské české společnosti nauk, třída historická, Praha 1912, s. 1–2.

¹⁵ Z větší části nezpracovaná rozsáhlá pozůstalost Josefa Vítězslava Šimáka se nachází v Archivu Akademie věd České republiky.

¹⁶ A. REJZEK, *P. Bohuslav Balbín T.J.*, s. 171–187.

¹⁷ Josef PELIKÁN, *Balbínovy pomůcky a prameny. Příspěvek k studiím o Balbínově vlastivědě*, Praha 1936, s. 53–54, 56–57, 62, 68–69, 71.

¹⁸ Jan P. KUČERA – Jiří RAK, *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha 1983, s. 91, 96.

historikovi a archiváři přinášejí stručné životopisné medailonky ve slovnících¹⁹ a práce věnované tepelským análům.²⁰

Díky rozsáhlému dílu je možné životní osudy jednoho z nejvýraznějších tepelských historiků podrobněji rekonstruovat. V jeho písemné pozůstalosti najdeme nejen deník se zápisy z let 1656–1676,²¹ ale také vlastní životopis, soupis všech míst, na nichž kázal, seznam věcí a zejména knih, jež měl k dispozici, popis zdravotního stavu, výčet přátel, s nimiž si dopisoval, sbírku vlastních epitafů či přepis vlastního životopisu jeho otce Jakuba Hackenschmidta.²²

Jakub Hackenschmidt byl soukenický mistr, sokolovský měšťan, radní a později i správce městské pokladny a soudce. Dožil se osmdesáti let a v pěti manželstvích se mu narodilo celkem 14 dětí. Budoucí tepelský analista pocházel ze třetího manželství s Marií, jmenovanou Tyrolkin. Narodil se 11. ledna 1626. Téhož dne byl pokřtěn tepelským kanovníkem Řehořem Rigelem v sokolovském farním kostele sv. Jakuba a po svém kmotrovi radním Janu Steidelovi obdržel jméno Jan.²³ Jako šestiletý začal navštěvovat sokolovskou školu a roku 1640 nastoupil na jezuitské gymnázium v Chebu. O prázdninách 1642 se v Sokolově poprvé setkal s jezuitským scholastikem Bohuslavem Balbínem, který doprovázel svého spolubratra Rodriga Arriagu na cestě po Českém království.

V prosinci téhož roku syntaktista Jan Hackenschmidt svá studia přerušil a vstoupil do služeb držitele sokolovského panství Jana Hartvika, svobodného pána z Nostic. Se svým pánem pobýval především v Praze, kde také 15. května 1644 přijal v jezuitském kostele sv. Salvátora svátost biřmování a s ní i jméno bl. Aloise Gonzagy z téhož řádu. Díky přimluvě Jana Knipmana, který byl zpovědníkem Marie Kateřiny, manželky svobodného pána z Nostic, se o dva roky později mohl vrátit na studia a pokračovat v arcibiskupském semináři. Zde byl jeho spolužákem další významný historik pobělohorské doby Tomáš Pešina z Čechorodu. O něco později navázal i celoživotní kontakt s jezuitským teologem Karlem Grobendoncem či rektorem semináře Jindřichem Meckenburgerem. Obdobně jako Bohuslav Balbín i Jan Hackenschmidt se aktivně zúčastnil bojů při obraně Starého Města pražského proti Švédům.

Roku 1650 získal bakalářský a o rok později také magisterský titul z filozofie obhajobou tezí, které v obou případech věnoval svému mecenáši Janu Hartvikovi, (v té době již)

¹⁹ André Leon GOOVAERTS, *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*, I, Bruxelles 1899, s. 343; Tyž, *Ecrivains, artistes et savants de l'Ordre de Prémontré. Dictionnaire bio-bibliographique*, III, Bruxelles 1907, s. 71, a Jaroslava HOFFMANNOVÁ – Jana PRAŽÁKOVÁ, *Bibliografický slovník archivářů českých zemí*, Praha 2000, s. 200–201 (heslo zpracovala Jana Chaloupková).

²⁰ A. L. ZERLIK, *Annales monasterii Teplensis*, Tomus II, *Analecta Praemonstratensia* 37, 1961, s. 152–154; František HOFFMANN, *Tepelské anály*, Studie o rukopisech 27, 1989–1990, s. 95–110; Tyž, *Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá*, Praha – Teplá 1999, s. 46; Jana OPPELTOVÁ, *Tempus scribendi. Narativní prameny vzniklé v prostředí premonstrátských kanonií v Čechách a na Moravě v 17. a 18. století. (Disertační práce obhájená na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU)*, Brno 2005.

²¹ KP Teplá, kn. 29.

²² KP Teplá, kn 12, f. 8v–9r (stručný životopis); kn. 28, f. 108r–117r (*Vita humilis fratris Aloysii professi Teplensis conscripta 1668 5. Novembris*); kn. 33a, f. 109r (seznam míst, kde Alois Hackenschmidt kázal), 161v–162r (*Inventarium seu descriptio rerum, quarum usum habet fr. Aloysius k 3. 3. 1674*); kn. 32, f. 47v (*Descriptio status corporalis* z listopadu 1667); kn. 35, f. 122r (zpráva o špatném zdravotním stavu od doktora Langhoffa z Chebu), 129v (seznam korespondenčních přátel), 40r, v (vlastní epitafy); kn. 32, f. 182r (*Vita mei clarissimi patris, prout is eam propria manu ante mortem consignavit*).

²³ Kromě již citovaných autobiografických poznámek je třeba upozornit na knihy životopisů tepelských profesů, dnes uložené v Národní knihovně České republiky Praha, fond Knihovna premonstrátů Teplá (dále NK Praha), sign. d 66 či A 61. Podle druhého rukopisu chybně převzala dosavadní literatura jako datum Hackenschmidtova narození 10. leden 1626.

hraběti z Nostic, královskému místodržícímu a prezidentovi nad apelacemi.²⁴ Na pražské univerzitě pokračoval studiem práv až do července 1655, kdy se stal preceptorem Jana Václava Ignáce, svobodného pána z Oppersdorfu, dědice častolovického panství. Se svým chráněncem nejprve podnikl prázdninovou cestu po východních Čechách, Kladsku a přilehlé části Slezska,²⁵ poté se oba vydali do Ingolstadtu, kde se 27. října imatrikulovali na tamní univerzitě. Jan Hackenschmidt pokračoval ve studiu práv a podle vlastních slov navštěvoval přednášky o trestním procesu a o Zlaté bule Karla IV. Po roce studií však Ingolstadt opustil a 27. srpna 1656, ve svých třiceti letech, zažádal o přijetí v tepelské kanonii.

Jeho žádost byla příznivě vyřízena a po necelém měsíci pobytu v konventu přijal při oblačce 21. listopadu 1656 řeholní jméno Alois. Co jej přimělo k vstupu do tepelské kanonie, není zcela zřejmé – doživotní přátelské vazby, vědecké zájmy i spisovatelské ambice jej mohly přivést spíše k jezuitům,²⁶ zatímco několikaletá právnická studia a znalost šlechtického prostředí mu mohla ulehčit kariéru zeměpanského, stavovského či vrchnostenského úředníka. Lze předpokládat, že i představení kanonie si kladli obdobnou otázku a schopnosti postaršího novice si různě prověřovali – krátce po oblačce, počátkem roku 1657, jej nechali před konventem v refektáři přednést tři řeči, aktuálně svázané s liturgickými svátky či výročím opata Ambrože Trötschera.²⁷ Alois Jan Hackenschmidt noviciát úspěšně absolvoval, 8. prosince 1657 složil věčné sliby (profesi) a 25. března následujícího roku přijal kněžské svěcení. 12. května 1658 slavil svou první mešní oběť a jeho primatelem byl Rajmund I. Wilfert, který byl o měsíc později zvolen tepelským opatem.

Nový představený důvěřoval schopnostem i oddanosti svého chráněnce – po krátkém působení ve funkci kantora a sakristána jej jmenoval svým sekretářem a roku 1660 také provizorem. Avšak zatímco Alois Hackenschmidt byl po dvou letech z náročného úřadu provizora uvolněn a jmenován domácím učitelem kanonického práva, jako opatův sekretář je doložen ještě roku 1668.²⁸ V letech 1658–1669 postupně zavedl čtyři svazky opisů opatovy odeslané korespondence,²⁹ do nichž zachycoval částečně i znění vlastních listů, které si vyměňoval se svými učenými přáteli. A tak zatímco mezi adresáty Hackenschmidtových listů nalezneme známá jména Bohuslava Balbína, Jana Tannera, Jana Gamanse či Karla Grobendonecqa, příjemci opatových listů byli zemští úředníci, okolní šlechtici a držitelé panství, městské rady Jáchymova, Chebu a Plzně, pražský arcibiskup, členové konzistoře, představení různých řeholních domů, zejména premonstrátských kanonií, i generální opat řádu.

²⁴ Popisy obou tezí, popisy jejich titulních listů a věnování zanesl Alois Hackenschmidt do svých poznámek (KP Teplá, kn. 28, f. 109r–112r).

²⁵ Itinerář zmíněné cesty, seznam navštívených pozoruhodností a zejména výčet urozených příbuzných Jana Václava Ignáce z Oppersdorfu, se kterými se Jan Hackenschmidt seznámil, tvoří velmi zajímavou pasáž jeho autobiografie (KP Teplá, kn. 28, f. 113v–114v).

²⁶ F. M. PELZEL, *Abbildungen*, s. 61, píše, že jezuité Jana Hackenschmidta lákali do svých řad, ovšem během přerušení studia za švédského vpádu do Čech roku 1648 se jmenovaný setkal s tepelskými premonstráty a do Tovaryšstva nakonec nevstoupil. Zdroj těchto informací není jasný a ve vlastním Hackenschmidtově životopise tyto informace nenajdeme. Faktem zůstává velký počet jeho přátel z Tovaryšstva i množství zpráv o jezuitských domech, které několikanásobně převyšuje pozornost, již autor věnoval Teplé či jiným premonstrátským kanoniím.

²⁷ KP Teplá, kn. 33a, f. 102v–105r – 5. 1. 1657 o útěku Krista do Egypta, 6. 2. 1657 o očišťování Panny Marie a 9. 4. 1657 k opatu Ambrožovi.

²⁸ Datum, kdy byl Alois Hackenschmidt uvolněn z funkce sekretáře, není zcela jasné. Již 1. 5. 1667 byl jmenován kaplanem ve městě Teplá, zdá se však, že do opatovy kanceláře ještě nějaký čas docházel a vyřizoval některé spisy, a to až do roku 1669. Jako sekretář se podepisuje ještě v roce 1668 na vysvědčení tepelského varhaníka Jiřího Salomona.

²⁹ KP Teplá, kn. 39 (zachycuje korespondenci z let 1658–1662), 40 (1662–1664), 41 (1664–1665), 42 (1665–1670).

Jako stylizátor opatových písemností využíval Alois Hackenschmidt svých právnických znalostí a záhy jeho pověst překročila hranice kanonie. Na podzim roku 1661 jej strahovský opat Vincenc Makarius Franck požádal, aby prohlédl jeho práci o právech otců opatů.³⁰ Téma to bylo v této době značně výbušné – strahovský opat byl otcem opatem nejen tepelského kláštera, ale i většiny dalších premonstrátských kanonií v Čechách, přičemž s představenými některých z nich (Doksany, Želiv) byl v otevřeném konfliktu. Proč požádal o oponenturu svého díla Aloise Hackenschmidta, není zcela jasné. Kromě respektu k jeho právnickým znalostem mohl svou roli sehrát příbuzenský vztah či pokus získat tepelského konventuála do svých služeb.³¹ Výsledkem Hackenschmidtova úsilí se stal útlý svazček čtrnácti folií, kam písař přepsal nejen samotný traktát strahovského opata, ale také poznámky Aloise Hackenschmidta, shrnuté do 13 bodů a nazvané *Notae circa Tractatum de iure patrum abbatum*.³²

V roli opatova sekretáře a přísězného notáře Alois Hackenschmidt doprovázel opata Rajmunda I. při vizitacích, provinciálních kapitolách i při soudním projednávání útěků některých řeholníků.³³ Podrobný popis velké cesty tepelského opata a vizitátora české cirkárie Rajmunda I. Wilferta po českých a moravských kanoniích v létě a na podzim roku 1665 vtělil přísězný sekretář Alois Hackenschmidt do rukopisu, obsahujícího jak oficiální dokumenty (tj. oznámení o příjezdu, výpovědi všech řeholníků či řeholnic a protokoly z minulého i probíhajícího šetření v konventu), tak vyžádané písemnosti k historii domu, a také podrobné vyličení cesty, zajímavostí i společenských příležitostí, které vizitaci doprovázely. Velmi podrobný a zajímavý manuskript, který se žánrově pohybuje mezi cestopisem a úřední knihou, vznikl s jistým časovým odstupem na základě deníkových záznamů a poznámek a byl roku 1672 Aloisem Hackenschmidtem věnován následujícímu opatovi Fridrichu II. Uhlovi.³⁴

Velká cesta s vizitátorem Rajmundem I. Wilfertem vzdálila Aloise Hackenschmidta jiné literární práci – sepisování druhého svazku tepelských análů. Pověření napsat pokračování prvního dílu domácí historie, který roku 1621 dokončil Václav Schilling,³⁵ bylo Aloisu Hackenschmidtovi uděleno 16. dubna 1664 a bylo spojeno i s omluvou pravidelné účasti

³⁰ O Franckově dosud nezjištěném autorství traktátu svědčí jeho vlastní deník, v němž zmiňuje zahájení i ukončení práce (Královská kanonie premonstrátů v Praze na Strahově, knihovna (dále jen Strahov), sign. DJ III 1, p. 71 a 77, k 22. 7. 1661 a 11. 8. 1661) i zaslání práce k oponentuře (pag. 111 k datu 30. 11. 1661).

³¹ O příbuzenství mezi oběma muži se ovšem dovidáme jen z deníku opata Vincence Makaria Francka (Strahov, sign. DJ III 1, p. 409, k 17. 1. 1664 či p. 478, k 17. 9. 1664), veškerá díla Aloise Hackenschmidta – i jeho vlastní rodokmen – o tomto příbuzenství mlčí. Možnou narážku lze hledat v dopisu opatu Vincencovi z 1. 1. 1665 (KP Teplá, kn. 41, f. 149r). O snaze opata získat Aloise Hackenschmidta svědčí opět jen opatův deník (Strahov, sign. DJ III 1, p. 839, k 30. 8 a 1. 9. 1667) – zajímavá je však skutečnost, že k tomuto jednání došlo krátce poté, co byl Alois Hackenschmidt ustanoven tepelským kaplanem, a tak vzdálen z opatské kanceláře.

³² NK Praha, sign. E 3. Zdá se pravděpodobně, že s touto první velkou veřejně známou prací Aloise Hackenschmidta souvisí také koncept, psaný jeho rukou a zachovaný v tepelské sbírce zlomků (NK Praha, sign. fragm. 223 – viz F. HOFFMANN, *Soupis rukopisů*, s. 668).

³³ Jednalo se o dva uprchlé strahovské kanovníky Jakuba Zwittingera, jehož případ se projednával v Teplé (KP Teplá, kn. 33a, f. 119v–123r), a Vojtěcha Sypského, jenž nalezl útočiště v Želivi. Jeho případ podrobně dokumentuje *Relatio Sypskiana*, obsažená KP Teplá, kn. 37.

³⁴ KP Teplá, kn. 7. Proč se Alois Hackenschmidt rozhodl tento rukopis věnovat opatu Uhlovi, nevíme. Důvodem mohlo být jeho přání seznámit se se stavem ostatních kanonií cirkárie či naopak nepříliš úspěšná snaha Aloise Hackenschmidta upozornit nového opata na sebe a své schopnosti. Některé informace, které mohly být pramenem pro sepsání tohoto rukopisu, se nacházejí v KP Teplá, kn. 29, f. 26r–27r, a kn. 33, f. 100r–101r.

³⁵ NK Praha, sign. A 47/1. O prvním svazku tepelských análů a jejich autorovi blíže viz literatura jmenovaná v poznámce 20, dále ještě A. L. ZERLIK, *Annales monasterii Teplensis*, Tomus I, *Analecta Praemonstratensia* 37, 1961, s. 147–152, či Karel DOLISTA, *Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci*, *Minulosti západočeského kraje* 5, 1967, s. 173–197.

na společné chórové modlitbě. Nově jmenovaný analista navzdory četným dalším povinnostem vyplnil očekávání představených a o tři roky později, 11. listopadu 1667, předal opatu Rajmundu I. Wilfertovi rukopis čítající téměř 900 popsaných stran, který zachycoval třicetileté působení opata Ondřeje Eberspacha.³⁶ Jeho podrobné analistické zpracování zachytilo nejen události v kanonii a mimo ni v letech 1599–1629, ale přebohatými exkurzy a opisy dokumentů se vracelo i k starším událostem. Výsledkem byl faktograficky bohatý, ovšem značně nepřehledný text.

V době, kdy dokončoval čistopis svého nejrozsáhlejšího díla, si Alois Hackenschmidt vytvořil také pro vlastní potřebu seznam 124 tepelských profesů od nástupu opata Ondřeje Eberspacha až do své současnosti.³⁷ Jako základ mu v srpnu roku 1667 posloužila kniha profesí vedená jednotlivými opaty, jejíž sdělení obohatil fakty získanými z jiných zdrojů – nejspíše díky rozhovorům s jednotlivými kanovníky.

Zatímco nevelký rukopis vzniklý v létě roku 1667 přinášel stručné, spíše heslovité biografické údaje, v pozdějších letech přistoupil Alois Hackenschmidt k sepsání podrobných životopisů významnějších spolubratřích, které měl vesměs možnost poznat osobně. Do konce svého života tak vylíčil životní osudy celkem 41 kanovníků, mezi jinými chotěšovských proboštů Zachariáše Bandhauera a Vojtěcha Peletze a tepelských opatů Ambrože Trötschera a Rajmunda I. Wilferta. Životopis posledně jmenovaného, plánovaný na 240 stran, však zůstal nedokončen.³⁸

Je otázkou, zda je možné dávat do vzájemné souvislosti nedokončení životopisu s náhlou změnou v postavení Aloise Hackenschmidta, který byl 1. května 1667 jmenován kaplanem ve městě Teplá. Přestože začlenění konventuála do farní správy bylo ostatními vnímáno jako ocenění jeho schopností a zásluh, tepelskému analistovi to přineslo další rozsáhlé povinnosti a znamenalo to odchod z kanonie a vzdálení se od pramenů opatského archivu. Tento odstup zvětšilo ještě vyslání do Horšovského Týna, kde od června 1669 Alois Hackenschmidt působil jako kazatel u Adama Matyáše hraběte z Trautmannsdorfu a po půl roce jako farář v nedaleké vsi Hostouň. I když mu zjevně imponovalo šlechtické prostředí, v němž se pohyboval, a dokázal využít i přístup k nové a pro něj do té doby neznámé literatuře, již 13. prosince 1671 se znovu objevuje ve funkci tepelského kaplana.

Přestože jeho pověst analytika a historika přesáhla tepelskou komunitu – jak je možné usuzovat z listu, kterým jej 16. listopadu 1673 někdejší převor benediktinského kláštera v Kladrubech požádal o pomoc při psaní análů vlastního domu³⁹ – omezovala se literární činnost Aloise Hackenschmidta v těchto letech spíše jen na opisování úředních dokumentů, osobní korespondence, novinových zpráv a na vytváření nejrůznějších seznamů, přehledů a drobných pojednání. Tyto texty,⁴⁰ které v plné míře naplňují heslo *nulla dies sine linea*, vznikaly od Hackenschmidtova vstupu do tepelské kanonie⁴¹ až téměř do jeho smrti (poslední záznam je z července roku 1682).⁴² Jednotně byly svázány nejspíše na jaře roku 1679

³⁶ NK Praha, sign. A 47/2.

³⁷ KP Teplá, kn. 12.

³⁸ NK Praha, sign. e 56.

³⁹ KP Teplá, kn. 33a, f. 142r.

⁴⁰ KP Teplá, kn. 28–37 (včetně kn. 33a).

⁴¹ Nejstarší zápisky hlásící se do října roku 1656, kdy Alois Hackenschmidt vstoupil do tepelské kandidatury, jsou v jeho deníku (KP Teplá, kn. 29). Byly však zapsány pravděpodobně později. Do druhé poloviny šedesátých let je možné vztáhnout i počátky knih opisů opatské korespondence (KP Teplá, kn. 30) či knih výpisků z literatury (KP Teplá, kn. 28).

⁴² KP Teplá, kn. 36, f. 178r – jedná se o opis novinové zprávy datované ve Vídni 8. 7. 1682.

(jak o tom svědčí vazba posledního svazku) a autor je neopomněl nazvat podle v té době vydaného prvního svazku Balbínových *Miscellanei*.

Zatímco však *Miscellanea* Bohuslava Balbína mají jasnou a přehlednou strukturu, o jedenácti svazcích *Miscellanei* Aloise Hackenschmidta to říci nelze. Po bližším seznámení je zřetelné, že máme před sebou několik typů knih, jak ostatně ukazují i Hackenschmidtovy názvy. Je zde deník (*Ephemerides seu diarium et in ordine liber 2us*), kopiář (přijaté) opatské korespondence (*Copiae litterarum et in ordine liber 3^{tus}*) a devět knih *Miscellanei* (*Miscellaneorum liber 4^{tus} et in ordine primus ab anno 1626* apod.), které se však obsahově rozpadají na další čtyři skupiny, z nichž poslední tvoří konvolut přijaté korespondence a opisů pramenů (*Miscellanea varia compilata per fratrem Aloysium Hackenschmidt professum Teplensem et parochum Cladrubiensem*).⁴³

Je možné společně s Františkem Hoffmannem předpokládat, že ačkoli Alois Hackenschmidt „*nashromáždil množství pramenného materiálu, ... nemohl se odhodlat nebo nebyl schopen tento materiál ve větším rozsahu zpracovat. Miscellanea můžeme proto považovat za přípravný materiál ke klášterním análům*“.⁴⁴ Ale právě druhá kniha *Miscellanei*, vzniklá mezi lety 1673–1674, prozrazuje Hackenschmidtův úmysl pokračovat ve psaní tepelských análů. Poznamenal si zde totiž náčrt předmluvy k třetímu plánovanému svazku, který však nikdy nenapsal.

Dne 10. srpna 1676 byl Hackenschmidt investován na inkorporovanou faru v Ovesných Kladrubech a téhož roku opat Fridrich II. Uhl jmenoval i nového analistu tepelské kanonie, podpřevora Gilberta Stiela. I když nově jmenovaný analista ke svému předchůdci zachovával úctu, udržoval s ním korespondenci a nakonec pečoval i o jeho písemný odkaz,⁴⁵ je možné předpokládat, že i toto jmenování podpořilo rezignaci Aloise Hackenschmidta. Výmluvným svědectvím je několik vět, kterými uzavřel další verzi svého „vizitačního cestopisu“ z roku 1665: „*Nikdo nemá žádnou touhu, aby psal, co neviděl ani nečetl a také neslyšel. Historie je plná omylů, nic jistého nemůže být přidáno. Kdo nám dnes dá zprávu o prvním opatu Tepelském?*“⁴⁶

Vyslovená skepse odráží jen část pocitů, které provázely Hackenschmidtovo šestileté působení v Ovesných Kladrubech. Zcela jiný pohled nám zprostředkovává již vzpomenu-tá korespondence s Bohuslavem Balbínem či tři svazky *Miscellanei*, které byly napsány právě v této době. Mezi nejrůznějšími opisy a přehledy zde najdeme i seznam majetku Aloise Hackenschmidta k 12. dubnu 1681. Kromě dobytka (3 koní, 8 krav, 4 prasat, 10 ovcí, 6 beránek, 6 slepic, 1 kohouta a 5 husí) a věcí osobní potřeby (kožich) je zde zaneseno 79 knih, z čehož 33 děl bylo vypůjčeno z klášterní knihovny.⁴⁷ Skladba vlastních i vypůjčených titulů dobře dokládá Hackenschmidtovy zájmy, které se odrážely i v jeho literární

⁴³ Kromě těchto základních názvů (deník, kopiář, kniha *Miscellanei*), které ovšem zdaleka nejsou dostačující na to, aby badatele připravily na velmi pestrý obsah každého rukopisu, je zde ještě další určení. Je jím vlastní pořadové číslo rukopisu v řadě *Miscellanei* (*...in ordine liber...*), zajišťující jakési chronologické řazení, nikoliv ovšem podle doby vzniku písemnosti, ale podle obsahu. Zmatečně toto řazení působí zejména proto, že i v nejstarší knize (*Miscellaneorum liber 4^{tus} et in ordine primus ab anno 1626*) jsou věci značně mladší a v jiných knihách jsou zase opsány listiny, hlásící se svou datací výrazně před rok 1626.

⁴⁴ F. HOFFMANN, *Tepelské analý*, s. 97.

⁴⁵ Gilbert Stiel, autor deníku kanonie z let 1676–1686 (dnes součást devátého svazku tepelských análů, NK Praha, sign. A 47/9), byl patrně prvním čtenářem Hackenschmidtových *Miscellanei* a k pěti svazkům z nich vytvořil či alespoň doplnil potřebné rejstříky (jedná se o svazky KP Teplá, kn. 30, 31, 33a, 34, 36). Obdobným rejstříkem obohatil i Hackenschmidtův druhý díl tepelských análů.

⁴⁶ KP Teplá, kn. 33a, f. 101r.

⁴⁷ KP Teplá, kn. 36, f. 130r, v.

tvorbě. Zatímco první třetinu tisků tvoří díla teologická, zaměřená však spíše na konkrétní pastorační praxi, a knihy liturgické (latinská a německá bible, evangeliář, katechismus, breviář, příručky pro faráře a zpovědníky, homiletická literatura), druhé dvě třetiny tvoří práce z obojího práva a historie. Mezi právníckými tituly nalezneme například *Corpus iuris civilis* a *Corpus iuris canonici*, *Böhmische Landesordnung*, *Encyklopedia universi juris*, *Ius canonicum Corvini*, *Ius Bohemicum Weingarten*, *Zoëthius In Digesta et Decretales*, *Beckers De jure publico*, *Privilegia juristarum* a mnohé další.

Poslední třetina z již zmiňovaného soupisu knih Aloise Hackenschmidta se týká historie. Mezi tituly vypůjčenými z klášterní bibliotéky nalezneme dílo lotrinského opata Serváce de Lairuels *Optica regularium*, hůře identifikovatelné knihy nazvané *Chronologia pontificum et caesarum Romanorum* a *Elogia regum Bohemiae*, *Kroniku českou* Václava Hájka z Libočan (*Compendium Hageci scriptum*), historický kalendář Prokopa Lupáče z Hlaváčova (*Ephemerides Lupacii*) a konečně slavné dílo exulanta Pavla Stránského ze Zapské Stránky *O státě českém* (*Historia Bohemica Stransky*). Naopak mezi tituly, které kladrubský farář Alois hrdě označoval za své, nalezneme *Život sv. Norberta*, *Život sv. Aloise* a *Zázraky sv. Ignáce*, dílo Jiřího Crugeria známé pod názvem *Sacri pulveres* (*Crugerii menses novem*), Alberta Chanovského z Dlouhé Vsi *Vestigium Bohemiae piae* a jeho životopis od Jana Bohuslava Tannera (*Vestigium Bohemiae piae et Vita P. Chanovsky*), tisk věnovaný svatovítské katedrále *Phosphorus Septicornis* Tomáše Jana Pešiny z Čechorodu a zejména práce Bohuslava Balbína. Ty jsou označeny jako *R. P. Balbini Opera omnia* a je možné předpokládat, že kromě popisu Svaté Hory u Příbrami a života arcibiskupa Arnošta z Pardubic (*Historia Sacromontana et Ernestus P. Balbini*), který zachycují položky obdobného seznamu o sedm let dříve,⁴⁸ zde byly zaneseny i *Epitome historica rerum Bohemicarum* a vydané svazky *Miscellaneí*.

Rok po vyhotovení zmíněného soupisu knih a dalšího majetku rezignoval Alois Jan Hackenschmidt ze zdravotních důvodů na funkci kladrubského faráře a odešel zpět do tepelské kanonie, kde 6. dubna 1683 zemřel. Jeho odchod narušil síť vědeckých a přátelských vazeb, která se vytvářela kolem Bohuslava Balbína a kterou „starší literatura většinou označovala jako *Balbínův kruh*“. Mezi těchto několik lidí „spojených přátelskými svazky, stejnými vědeckými zájmy a shodnými názory“⁴⁹ bývají počítáni krom Bohuslava Balbína jezuité Jiří Crugerijs, Jan Kořínek, Jan Tanner, litoměřický biskup Maxmilián Rudolf Schleinitz a děkan svatovítské kapituly Tomáš Pešina z Čechorodu. Zatímco jmenované spojoval „široký patriotický proud, živěný z velké míry historickými reminiscencemi“⁵⁰ řadí se Alois Hackenschmidt se svou neznalostí češtiny a výhradně zemským vlastenectvím k těm, kteří ve svých přátelích nalézali oporu pro své úsilí shromáždit a zachránit rozptýlené prameny, dobrat se vědecké pravdy a napsat nové přesnější a podrobnější historické práce. Zdá se, že právě toto bylo pole, na němž se potkali Alois Hackenschmidt, Bohuslav Balbín i další historici.⁵¹

⁴⁸ Tento starší seznam knih se hlásí k 3. březnu 1674 (KP Teplá, kn. 33a, f. 161v–162r) a obsahuje 36 titulů, vypůjčených z klášterní knihovny, a 50 vlastních, nepočítaje v to „*varia manuscripta, collectanea, theses etc.*“.

⁴⁹ J. P. KUČERA – J. RAK, *Bohuslav Balbín*, s. 175.

⁵⁰ Tamtéž, s. 181.

⁵¹ Zřetelně se zde rýsuje nejméně dvě vzájemně se překrývající sociální sítě, které Bohuslav Balbín svou akribií, znalostí pramenů, pilí a v neposlední řadě také pověstí největšího českého historika spoluvytvářel, a také zprostředkovával kontakty mezi jejími členy. Většina těchto kontaktů byla realizována písemně, mnozí členové se mezi sebou osobně nikdy nepoznali. A přestože jejich listy obsahují mnoho z dobové rétoriky, nelze pochybovat o tom, že zmíněné vazby mezi jednotlivci byly silné a realizovaly se nejen skrze pravidelnou a častou

Antipatie mezi jezuitů a premonstrátů, které se objevují na konci 17. a po celé 18. století, poznamenaly však také pohled následovníků na Hackenschmidtovo dílo a jeho hodnotu. Pozdější tepelský analista Hyacinth Calcus, jemuž představení v roce 1697 nařídili udělat obsah Hackenschmidtových *Miscellanei*, se v úvodu své práce přezíravě vyjadřuje o „*jesuitarum correspondentias*“,⁵² kterou Hackenschmidtovo dílo z větší části obsahuje. Jedná se přitom nepochybně o ty pasáže, které dosud čekají na docenění a využití při hlubším zkoumání řádového dějepisce v zemích Koruny české 17. a 18. století.

Příloha

Přehled děl Aloise Jana Hackenschmidta

Období vzniku	Název díla odpovídající obsahu, původní název, rozsah, jazyk	Signatura
1658–1662	Kniha opisů odeslané opatovy korespondence (s několika listy signovanými A. Hackenschmidtem jako opatovým sekretářem a historickými poznámkami). Na prvním listu (f. Ir): <i>Copiae litterarum sub regimine reverendissimi et amplissimi domini domini Raymundi Wilfert abbatis Teplensis expeditarum. Opera et sedulitate P. Aloysii Hackenschmidt canonici Teplensis ordinis Praemonstratensis philosophiae magistri, et iurium candidati ab anno MDCLVIII. I + 181 f., lat. (něm.)</i>	KP Teplá, kn. 39
1662–1664	Kniha opisů odeslané opatovy korespondence (s listy signovanými A. Hackenschmidtem jako opatovým sekretářem, s opisy korespondence přijaté a s historickými poznámkami). Na přední desce: N ^o 2 ^{do} , <i>Copeybuch anno 1662.</i> Na prvním listu (f. Ir): <i>Litterarii conceptus sub felici regimine reverendissimi et amplissimi in Christo patris ac domini, domini Raymundi monasterii Teplensis canonicorum regularium sacri ordinis Praemonstratensis abbatis, studio fratris Aloysii Hackenschmidt Falconoviensis canonici Teplensis et secretarii ab anno MDCLXI in Julio. I + 269 f., lat. (něm.)</i>	KP Teplá, kn. 40
1664–1665	Kniha opisů odeslané opatovy korespondence (s listy signovanými A. Hackenschmidtem jako opatovým sekretářem, s opisy korespondence přijaté a s historickými poznámkami). Na přední desce: N.3. <i>Copeybuch 1664.</i> Na prvním listu (f. Ir): <i>Copiae litterarum sub reverendissimo et amplissimo domino praelato, domino Raymundo Wilfert, ecclesiae Teplensis canonicorum regularium sacri ordinis Praemonstratensis abbate nec non eiusdem candidae religionis per Regnum Bohemiae et provincias incorporatas visitatore expeditarum manu fratris Aloysii secretarii ab anno 1664 in Junio. I + 286 f., lat. (něm.)</i>	KP Teplá, kn. 41

korespondenci, ale také zapůjčením či opisem potřebných pramenů a literatury, nezištně poskytovanými radami a také doporučeními, otevírajícími nepřístupné knihovny a archivy (zde je také možné připomenout Hackenschmidtovo zprostředkující působení ve věci Balbínových studijních zájmů v premonstrátských kanoniích Chotěšově a Doksanech či u benediktinů v Kladrubech u Stříbra). Bohuslav Balbín, Alois Hackenschmidt i někteří další premonstrátské analisté tak společně vytvářeli základní obrysy vědecké spolupráce na historickém poli.

⁵² NK Praha, sign. A 47/5, f. 151r. Je také pravděpodobné, že to byl právě Hyacinth Calcus, který při pročítání Hackenschmidtových *Miscellanei* připsal k seznamu 14 *correspondentes f. Aloysii*, zapsaných na konci května 1670, poznámku „*ex Jesuitis precipue*“ (KP Teplá, kn. 29, f. 79v).

Období vzniku	Název díla odpovídající obsahu, původní název, rozsah, jazyk	Signatura
1665–1670	Kniha opisů odeslané opatovy korespondence (s listy signovanými A. Hackenschmidtem jako opatovým sekretářem, s opisy korespondence přijaté a s historickými poznámkami). Na přední desce: <i>N.4. Anno 1665, May.</i> Na prvním listu (f. 1r): <i>Liber epistolarum seu copiarum sub reverendissimo et amplissimo domino Raymundo Willferth, ecclesiae Teplensis canonicorum regularium sacri ordinis Praemonstratensis abbate eiusdem candidae religionis per Regnum Bohemiae et provincias incorporatas legitimi et caesareae auctoritate confirmati visitatoris expeditarum labore et manu fratris Aloysii secretarii ab anno MDCLXV XXX May. I + 228 f., lat. (něm.)</i>	KP Teplá, kn. 42
1661 listopad	Kritické poznámky k dílu Vincence Makaria Francka <i>Tractatus de iure patrum abbatum</i>. Název dle popisu rukopisů: [<i>Aloysius Hackenschmidt [?]: Tractatus de iure patrum abbatum canonici ordinis Praemonstratensis, respectu vicariorum generalium</i>] 14 f., lat.	NK Praha, sign. E 3
1672	Akta z vizitací opata Raymunda I. Wilferta v kanoniích české cirkárie v červenci až říjnu roku 1665. Na titulním listu (p. 6): <i>Acta canonica visitationis a reverendissimo et amplissimo domino domino Raymundo Wilfert dignissimo abbate Teplensi per provincias caesareas Bohemicam-Moravicam-Austriacam et Silesiacam visitatore generali anno 1665 in Julio, Augusto, Septembri, Octobri peracta, pro futurorum directione compilata et dicata honori reverendissimi et amplissimi domini domini Friderici Uhl pariter dignissimi domini abbatis Teplensis sacrae caesaris majestatis consiliiarii ab humili fratre Aloysio Hackenschmidt professo Teplensi, dicti visitationis secretario jurato, anno 1672 dominica Jubilate, 235 p., lat., něm.</i>	KP Teplá, kn. 7
1664–1667	Tepelské anály – 2. svazek, období vlády opata Ondřeje Ebersbacha 1599–1629. Na titulním listu (f. 1r): <i>Tomus II. Annalium monasterii Teplensis sacri et canonici ordinis Praemonstratensis in Regno Bohemiae compilatus a fratre Aloysio, eiusdem loci et ordinis professo sacerdote, anno MDCLXVII. 527 f., lat. (něm.)</i>	NK Praha, sign. A 47/2
1667 srpen	Seznam tepelských kanovníků 1600–1667, vypsáný z knihy profesů. Na prvním listu (f. 1r): <i>Numerus et ordo canonicorum Praemonstratensium in monasterio Teplensi sub reverendissimo domino domino Andrea Ebersbach abbate, qui prae fuit annis 30, mensibus III, diebus III professum. 12 f., lat.</i>	KP Teplá, kn. 12
1673?–1680	Životopisy 41 tepelských kanovníků. Název dle popisu rukopisů: [<i>Aloysius Hackenschmidt, Lebengeschichten der 41 Prämonstratenser im Kloster Teplá</i>] 490 p., něm.	NK Praha, sign. e 56
1658–1662	Miscellanea – Kniha opisů přijaté opatovy korespondence (s několika dopisy určenými A. Hackenschmidtovi). Na titulním listu (f. 1r): <i>Copiae litterarum et in ordine liber 3^{tius}</i> a na následujícím listě (fol. 11r): <i>Copiae litterarum ad reverendissimum et amplissimum dominum dominum Raymundum abbatem Teplensem datarum, industria P. Aloysii Hackenschmidt canonici Praemonstratensium conscriptarum ab anno MDCLVIII usque 1662. 165 f., lat., něm.</i>	KP Teplá, kn. 30

Období vzniku	Název díla odpovídající obsahu, původní název, rozsah, jazyk	Signatura
1663–1670	Miscellanea – Kniha opisů opatovy korespondence, zejména související s funkcí generálního vizitátora, a soubor písemností týkajících se záležitostí české cirkárie. Na titulním listu (f. Ir): <i>Liber quintus miscellaneorum et in ordine liber 4^{mus} ab anno 1663</i> . I + 268 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 31
1667?–1669	Miscellanea – Kniha historických poznámek a výpisů z literatury i pramenů. Na př. předsádce: <i>Miscellaneorum liber 4^{mus} et in ordine primus ab anno 1626</i> . III + 192 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 28
1670–1674	Miscellanea – Kniha historických poznámek a výpisů z literatury i pramenů. Na př. předsádce: <i>Miscellaneorum liber 3^{tus} et in ordine 6^{mus}</i> . I + 178 + 44' f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 33
(1656) 1667–1676	Miscellanea – Osobní deník. Na titulní straně <i>Ephemerides seu diarium et in ordine liber 2^{dus}</i> . 214 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 29
1666–1673	Miscellanea – Kniha konceptů opatovy i soukromé korespondence, poznámek a výpisů. Na př. předsádce: <i>Copeybuch</i> , na f. Ir: <i>Liber I miscellaneorum seu copiarum ab anno 1666 et in ordine liber 5us</i> . I + 222 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 32
1673–1674	Miscellanea – Kniha opisů převážně soukromé korespondence, poznámek a výpisů. Na titulním listu (f. I r): <i>Liber miscellaneorum 2^{dus} et in ordine liber 7^{mus}</i> . I + 184 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 33a
1674–1678	Miscellanea – Kniha opisů převážně soukromé korespondence, poznámek a výpisů. Na titulním listu (f. Ir): <i>Liber miscellaneorum 6us et in ordine liber octavus</i> . I + 288 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 34
1678–1680	Miscellanea – Kniha opisů převážně soukromé korespondence, poznámek a výpisů. Na př. předsádce: <i>Liber miscellaneorum 7^{mus} et in ordine liber nonus</i> . 223 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 35
1680–1682	Miscellanea – Kniha opisů převážně soukromé korespondence, poznámek a výpisů. Na př. předsádce: <i>Liber miscellaneorum 8us et in ordine liber decimus</i> . 178 f. (číslovaných) lat., něm.	KP Teplá, kn. 36
1679 svázáno	Miscellanea – Konvolut originálů přijaté korespondence a opisů pramenů. Na př. předsádce: <i>Miscellanea varia compilata per fratrum Aloysium Hackenschmidt professum Teplensem et parochum Cladrubiensem</i> , na f. Ir: <i>Liber miscellanenorum nonus et in ordine liber undecimus et ultimus</i> . I + 370 f., lat., něm.	KP Teplá, kn. 37

Rytina (signovaná *Niderhofer fecit*) představuje Aloise Jana Hackenschmidta na základě dobového portrétu, dnes uloženého v tepelském klášteře.

Převzato z publikace: Franz Martin PELZEL, *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler*, 4. Band, Prag 1782 (vlozeno před s. 59).

P. Aloysius a s. Balbino. Leben und Werk von Alois Johann Hackenschmidt, Annalist aus Tepl und Freund Bohuslav Balbins

ZUSAMMENFASSUNG

Der Titel der Studie ist der Unterschrift Alois Johann Hackenschmidts in einem Brief vom 28. Juni 1664 entnommen, in welchem er seine freundschaftliche, als Schüler zugleich aber auch ergebene Beziehung zu dem bedeutenden tschechischen Historiker Bohuslav Alois Balbin demonstriert.

Der zukünftige Prämonstratenser des Stiftes Tepl (Teplá), Johann Hackenschmidt, wurde am 11. Januar 1626 in Falkenau (Sokolov) in der Familie eines Tuchmachermeisters und Stadtrates geboren. Nach Beendigung der Stadtschule in Falkenau besuchte er das Jesuitengymnasium in Eger (Cheb). Im Dezember 1642 verließ er das Gymnasium und trat in die Dienste von Johann Hartwig Freiherr von Nostitz, Besitzer der Herrschaft von Falkenau, der es ihm vier Jahre lang ermöglichte, seine Studien in Prag fortzusetzen. Im Jahre 1651 nahm er als Magister der Philosophie das Studium der Rechte an der Prager Universität auf, vier Jahre später studierte er – jetzt bereits als Präzeptor von Johann Wenzel Ignaz Freiherr von Oppersdorf – an der Juristenfakultät der Universität Ingolstadt weiter. Am 21. November 1656 trat er als Novize in die Prämonstratenserkanonie in Tepl ein und nahm den Namen Alois an. Ein Jahr später legte er das ewige Gelöbnis ab und erhielt am 25. März die Priesterweihe.

Der Beginn seiner literarischen Tätigkeit, die insbesondere auf Geschichte und Kirchenrecht ausgerichtet war, ist mit Abt Raimund I. Wilfert verbunden. Als Sekretär des Abtes legte Alois Johann Hackenschmidt ein vierbändiges Register der Abt-Korrespondenz an, in einer weiteren Handschrift hielt er den Verlauf seiner Visitationsreisen in böhmische und mährische Kanonien fest. Als Rechtsgelehrter opponierte er gegen die Arbeit von Vinzenz Makarius Franck, Abt des Klosters Strahov, die der Jurisdiktion der Äbte der Mutterklöster gewidmet war. Den Lebensschicksalen Abt Wilferts sowie 40 weiterer Kanoniker des Stifts Tepl widmete er ein Buch mit Biographien. Neben einer konzisen Übersicht seiner Mitbrüder verfasste er noch einen umfangreichen zweiten Band der Tepler Annalen. Darüber hinaus ist er Autor von elf Bänden *Miscellanea*, in denen man Tagebuchnotizen, Briefabschriften, historische und juristische Abhandlungen sowie Literaturrezensionen findet.

Die nach der berühmten Arbeit Bohuslav Balbins benannten *Miscellanea* entstanden Hackenschmidts ganzes Leben lang, insbesondere nachdem er von seiner Funktion als Sekretär des Abtes entbunden war. Vom 1. Mai 1667 an war Hackenschmidt in der Seelsorge tätig, zunächst als Kaplan in der Stadt Tepl, danach als Prediger bei Adam Matthias Graf Trautmannsdorf und als Administrator in dem Städtchen Hostau (Hostouň u Horšovského Týna). Im Jahre 1676 wurde er zum Pfarrer in Habakladrau (Ovesné Kladruby) ernannt, wo er bis zu seinem Tode am 6. April 1683 wirkte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

REFLEXE ÚCTY JMÉNA JEŽÍŠOVA V UMĚNÍ JEZUITSKÉHO ŘÁDU

PETRA OULÍKOVÁ

REFLECTIONS OF REVERENCE OF THE NAME OF JESUS IN THE ART OF THE SOCIETY OF JESUS

This study presents an overview of the origins, form, and meaning of the Jesuit sign, which in an abbreviated form expresses the Holy Name of Jesus Christ. The author follows its reflections in art, and traces the cult of the name of Jesus in early modern period.

Key words: Jesuits – trigram of the Name of Jesus – pictorial allegory – litany – Franciscan Observants

Tovaryšstvo Ježíšovo bylo pravděpodobně prvním řádem, který nejen své stavby, ale i knihy, liturgické předměty a paramenta označoval znakem, řečeno moderním jazykem jakýmsi logem. Tím znakem se stala zkratka Ježíšova Jména – IHS. Ježíšův monogram sloužil jednak jako devíza jezuitského řádu a zároveň odkazoval na samotného Krista, patrona nově vzniklého společenství.¹ Otcové jezuité však nebyli tvůrci Ježíšova monogramu, ani nebyli první, kteří ho používali či úctu k Jménu Ježíšovu propagovali.

Trigram IHS původně představoval polatinštěnou řeckou zkratku jména Ježíš – IH[SOU]S a znamenal *Jesus Hominum Salvator* – Ježíš Spasitel lidí. Již Beda Venerabilis doporučoval, aby bylo uctíváno Jméno Ježíšovo podle slov apoštola Pavla (Fil 2,10–11). Ve výtvarné podobě se IHS používalo patrně nejpozději v 8. století. Doložen je například na Gotšalkově evangelistáři, o století později se objevuje na mincích byzantské říše.²

V 15. století prosazovali uctívání emblému Jména Ježíš italští františkánští kazatelé, především sv. Bernardin Sienský (1380–1444).³ Jan Kapistrán (1386–1456), jeho duchovní žák a přítel, pak šířil tuto úctu na svých cestách Evropou.⁴ Bernardin shrnul do Ježíšova

¹ Sibyle APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition. Zur Aktualisierung mittelalterlicher Bildmotive in der Ikonographie der Jesuiten*, in: Herbert Karner – Werner Telesko (Hgg.), *Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der „Gesellschaft Jesu“ im 17. und 18. Jahrhundert*, Wien 2003, s. 243–259.

² Theodor DOMBART, *Der Name Jesu*, *Die Christliche Kunst* 11, 1914–1915, s. 257–269; Hans JAEGER, *Name Jesu*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 7, Freiburg 1962², sl. 783; Brigitte ÖTT, *IHS*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 2, Rom – Freiburg/B. – Basel – Wien 1970, sl. 337; Wolfgang KEMP, *Name Jesu*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 3, Rom – Freiburg/B. – Basel – Wien 1971, sl. 311–313; Heinrich PFEIFFER SJ, *IHS. Das Monogram der Gesellschaft Jesu*, in: *Jesuiten. Jahrbuch der Gesellschaft Jesu* 2003, s. 12–15; S. APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition*, s. 243–250.

³ Henk W. Van OS, *Bernardin von Siena*, in: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 5, Rom – Freiburg/B. – Basel – Wien 1973, sl. 389–392; Petr Regalát BENEŠ, *Bernardinské slunce neboli symbol Jména Ježíš*, in: *Historia franciscana. Katalog výstavy pořádané k 400. výročí příchodu bratří františkánů do kláštera Panny Marie Sněžné v Praze (1604–2004)*, Praha 2004, s. 31, kat. č. 26.

⁴ Ivo HLOBIL, *Bernardinské symboly Jména Ježíš v českých zemích šířené Janem Kapistránem*, *Umění* 44, 1996, s. 223–234.

trigramu *yhs* (někdy *ihs* či *IHS*) základy křesťanské víry podle různých rovin a výkladových smyslů. Každé písmeno například symbolizovalo jednu osobu Nejsvětější Trojice. Jméno Ježíš je umístěno ve slunci, v symbolu světla, tepla, lásky, ale také spravedlnosti. „*Dvanáct slunečních paprsků znamená dvanáct apoštolů osvěčujících celý svět; dvaasedmdesát malých paprsků označuje 72 učedníků (viz Lk 10,1). Uprostřed nich spočívá pravé slunce spravedlnosti, Ježíš, osvěčující každého člověka přicházejícího na tento svět milostí a svítící v temnotách prostřednictvím spravedlnosti.*“⁵ Ježíšův monogram byl ještě opatřen křížem, který jakoby vyrůstá z prostředního písmene „H“.

Bernardin Sienský používal během svých kázání dřevěnou desku s IHS, přičemž častokrát vybízel posluchače, aby padli na kolena a políbením desky uctili Jméno Ježíšovo. Není divu, že tento druh devoce narazil na velké odpůrce. Bernardin byl dokonce povolán do Říma na dvůr papeže Martina V. (1363–1431), aby se obhajoval proti nařčení z modloslužebnictví. Horlivý kazatel v těchto kauzách vždy zvítězil zdůrazniv, že lidé se neklanějí nakreslené a pozlacené tabulce, ale tomu, co to jméno vyjadřuje – spasení člověka od každého trápení a úzkosti.⁶ Tabulka s Ježíšovým monogramem se tak stala hlavním atributem sv. Bernardina Sienského.

Je jisté, že jezuité tento emblém znali, částečně ho obměnili a přijali za svůj řádový znak. Písmena IHS byla vykládána jako *Iesum Habemus Socium* či *Iesu Humilis Societas*. Kříž vyrůstající z písmena „H“ otcové ponechali, navíc pak pod něj přidali tři hřeby. Hřeby někdy protínají srdce. Tím došlo k posílení významu Ježíšova Jména jakožto Spasitele, který se za nás obětoval na kříži. Hřeby mohou zároveň připomínat tři řeholní sliby – chudobu, poslušnost a čistotu. Sluneční svatozář již nesleduje přesný symbolický počet velkých a malých paprsků, jako tomu bylo u Bernardinského slunce, ale častokrát – především na malbách – jsou paprsky nahrazeny světelným kotoučem.

Podoba monogramu zdůrazňující Kristovu mučednickou smrt nebyla v prvních letech existence Tovaryšstva Ježíšova ještě ustálena. Tak např. pečetidlo sv. Ignáce z Loyoly (1491–1556) zhotovené pro funkci generála řádu (1541 nebo později) má pod monogramem půlměsíc mezi dvěma hvězdami, patrně jako narážku na přání zakladatele řádu jít do Svaté země.⁷ V roce 1548 byla prvně vydána Ignácova Duchovní cvičení. Na titulním listě je opět Ježíšův monogram ve svatozáři. Místo kříže nad písmeny se však nachází omega.⁸

Ježíšův monogram obklopený svatozáří se postupně objevoval nejen na knihách s náboženskou tematikou, určených pro vnitřní potřebu řádu, ale i na tiscích či grafikách adresovaných širší veřejnosti. K tomu, aby se alegorické zobrazení úcty Jména Ježíšova objevilo i na oltářních obrazech a nástěnných malbách, stačilo jen málo.⁹ Východiskem pro tento druh znázornění byly biblické citáty, a to především slova apoštola Pavla Filipánům (Fil 2,10): „...*ut in nomine Jesu omne genu flectat coelestium et terrestrium et infernorum...*“ (... aby se před jménem Ježíšovým sklonilo každé koleno na nebi, na zemi

⁵ Petr Regalát BENEŠ, *Slunce jako kristologický symbol na přelomu pohanství a křesťanství a u Bernardina Sienského*, in: Petr Hlaváček, Františkánství v kontaktech s jiným a cizím, Europaeana Pragensia 1 – Historica Franciscana III, Praha 2009, s. 135–185, zde na s. 180.

⁶ P. Regalát BENEŠ, *Slunce jako kristologický symbol*, s. 177.

⁷ Christoph BACHMANN – Ruprecht WIMMER, *Siegel des Ignatius als Ordensgeneral*, in: Die Jesuiten in Bayern 1549–1773. Ausstellung Katalog des Bayerischen Hauptstaatsarchivs und der Oberdeutschen Provinz der Gesellschaft Jesu, Weissenhorn 1991, s. 13, kat. 16.

⁸ S. APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition*, s. 245, obr. 2.

⁹ Ador PIGLER, *Barockthemen*, Bd. 1, Budapest 1974², s. 520–521.

i pod zemí). Druhým méně známým, ale neméně důležitým biblickým zdrojem je žalm 113, verš 3: „*A solis ortu usque ad occasum laudabile nomen domini.*“ (Od východu slunce až na západ chváleno buď jméno Páně.)

Alegorické zobrazení úcty Jména Ježíšova

První a nejvýznamnější monumentální realizací alegorie Jména Ježíšova je freska v jezuitském mateřském kostele del Gesù při profesním domě v Římě. Autorem ikonograficky a umělecky mimořádných nástěnných maleb byl Giovanni Battista Gaulli, zv. Baciccio (1639–1709).¹⁰ Fresky na klenbě lodi, presbytáře i kupole prováděl Baciccio postupně v letech 1672–1683. (Apoteóza sv. Ignáce v transeptu z roku 1685 se nevztahuje k jednotnému programu těchto fresek.)

Nejdůležitějším výjevem je Triumf Jména Ježíš na klenbě lodi, jenž se inspiruje výše citovanými slovy apoštola Pavla z druhé kapitoly listu Filipánům. Ve světelném kruhu září Ježíšův monogram, z něho pak vycházejí paprsky osvětlující zástupy adorujících andělů, blahoslavených a svatých. Nadpřirozené světlo jakoby pronikalo klenbou chrámu a jeho mocí byly vyháněny všechny neřesti a zlo. Nezbylo pro ně místo ve freskovém poli, ale jejich úzkostí a strachem zdeformovaná těla přesahují rámec malby a přepadávají do štukového kazetování klenby. Masa zmítaných těl personifikujících poražené zlo je rozvržena do pyramidální kompozice a stojí tu proti vyváženému kruhovému seskupení dobra v podobě adorantů. Jezuitské světce bychom mezi adorujícími pozemšťany a nebešťany hledali marně. Ti jsou oslaveni na kupoli. Vedle Boha-Otce, Ježíše Krista a Panny Marie tu spatřujeme sv. Ignáce z Loyoly, stojícího u sv. Petra, sv. Františka Xaverského po boku sv. Pavla a sv. Františka Borgiu vedle sv. Jana Křtitele. K adoraci Jména Ježíšova a jeho triumfu nad hříchem se vztahuje výjev v apsidě kněžiště, kde je znázorněno „Klanění apokalyptickému Beránku“ (Zj 5,9–14). Nerozvíjí se tu však onen den hněvu, kdy Beránek rozlamuje sedm pečeti, ale radostný příslib nebeského království. Tomu odpovídá i „Koncert andělů“ namalovaný na klenbě presbytáře.

O freskách v kostele del Gesù se říká, že je to poprvé, kdy řád vyjádřil své vlastní ideály ne písemným prohlášením, ale malbou, jež jiným, názornějším způsobem ukazuje nauku církve. Fresky vznikly z úzké spolupráce janovského malíře zv. Baciccia, univerzálního umělce Giana Lorenza Berniniho (1595–1680) a generála řádu Giovanni Paola Olivy (1600–1681), rovněž rodáka z Janova. Oliva byl první řádový představený s vážným zájmem o umění, schopný chápat silné emoce vyvolané estetickým zážitkem. Sám často zmiňoval umělce ve svých homiliích a Bernini navrhl ilustrace ke knižnímu vydání jeho kázání. Podle Olivových slov stojíme tváří v tvář velkolepému kázání provedenému rukou malíře, který „malováním komentuje evangelia“. Jeho generalát znamenal po umělecké stránce nástup vrcholného baroka do římských jezuitských kostelů. Vrcholně barokní prostory se v zaalpské oblasti prosadily až o dvě desetiletí později.

Bohatou freskovou výzdobou byl např. opatřen jezuitský kostel Nejsvětějšího Jména Ježíšova ve Vratislavi. Jejím autorem byl rakouský malíř Johann Michael Rottmayer

¹⁰ Robert ENGASS, *The Painting of Baciccio*, Pennsylvania State University Press, 1968; Marcello FAGIOLO, *Struttura del trionfo gesuitico: Baciccio e Pozzo*, Storia dell'Arte 38/40, 1980, s. 353–360.

(1654–1730), jenž klenby zdejšího kostela vyzdobil v letech 1703–1706.¹¹ Autor ideového programu těchto fresek není znám. Dochovaly se však dva dobové popisy těchto fresek. Krátké pojednání sepsal rektor vratislavské kolejie Johann Eder SJ (1647–1708) ve svém dobrozdání o Rottmayerových malbách z 1. června roku 1706, tedy v době, kdy byly fresky dokončeny. Tomu odpovídá i nápis nad hlavním vchodem: PICTURA ABSOLUTA ANNO 1706. Druhý podrobný popis celého kostela pochází z roku 1726 od Johanna Christiana Kundmanna (1684–1751), vratislavského doktora, písaře a sběratele.¹²

Cyklus maleb lze tematicky rozdělit na dvě části: na nástrovní malby, jež zdobí klenby hlavní lodi, presbytáře a kruchty, dále na fresky v bočních kaplích a na emporách. Malby v bočních kaplích představují svaté, jimž je oltář či kaple zasvěcena, fresky na emporách ilustrují invokace k litaním Jména Ježíš (viz dále). Hlavní program vratislavských fresek se však nachází v hlavní lodi, presbytáři a na hudební kruchtě a vychází ze 113. žalmu: A SOLIS ORTU USQUE AD OCCASUM LAUDABILE NOMEN DOMINI.

V presbytáři oslavují jméno Jehovovo starozákonní patriarchové namalovaní v životní velikosti, mezi nimiž můžeme rozeznat např. Ábela, Noeho, Abraháma, Izáka, Melchize-decha, Davida, Šalomouna, Eliáše a Mojžíše. Centrální oválná kompozice v hlavní lodi představuje oslavení Jména Ježíš skrze církev vítěznou a putující-pozemskou. Samotný zářící Ježíšův monogram se vznáší nad zlatým vozem, taženým čtyřmi bytostmi, symbolizujícími čtyři evangelisty. Místo kříže nad písmenem „H“ se objevuje malý Ježíšek s korouhví, odkazující na Krista oslaveného, vzkříšeného.¹³ Kolem zářícího IHS jsou pak seskupeny zástupy svatých v čele s Pannou Marií, jež se nachází mezi apoštoly. Nechybějí samozřejmě ani jezuitští světci. Církev nebeská je od pozemské oddělená iluzivně malovaným kamenným zábradlím. Za ním vidíme další zástupy lidí, představující čtyři světadílů. V alegorii Evropy namaloval Rottmayer portréty tehdy žijících významných osob. Je zde zpřítomněn např. papež Klement IX., císař Leopold, král Josef, vratislavský kníže biskup František Ludvík Falc-Neuburský atd. Pokušení zvěčnit se na freskách neodolal ani sám malíř. Rottmayer se vyobrazil se psem, který ho, když se blížil k okraji lešení, štěkáním zachránil před pádem dolů. Trojici oslav či adorací uzavírá malba nad hudební kruchtou, kde je znázorněn koncert andělů s latinským nápisem: LAUDABILE NOMEN DOMINI.

Ve Vratislavi, stejně jako v Římě, je alegorie úcty Jména Ježíšova zasazena do tematicky velmi bohatého freskového programu. Oba cykly vycházejí a rozvádějí biblické citáty. Oba kostely mají společné ještě jedno, a to motiv hlavního oltářního obrazu – Obřezání Páně. V římském kostele se sice nedochoval původní oltářní obraz, ale ten novodobý ikonograficky odpovídá svému předchůdci. Autorem oltářního obrazu ve Vratislavi byl jezuitský laický bratr Kryštof Tausch (1673–1731), jenž rovněž navrhl portálovou architekturu hlavního oltáře.¹⁴ Jeho dílem je celková proměna interiéru kostela ve 20. letech 18. století.

Scéna Obřezání Páně vychází z evangelijního vyprávění: „*Když uplynulo osm dní a nastal čas k jeho obřezce, dali mu jméno Ježíš, které dostal od anděla dříve, než jej matka počala*“ (Lk 2,21). Tato pasáž z Lukášova evangelia se každoročně čte při katolických

¹¹ Bernard PATZAK, *Die Jesuitenbauten in Breslau und ihre Architekten. Studien zur Schlesienschen Kunstgeschichte*, I, Strassburg 1918; Erich HUBALA, *Johann Michael Rottmayer*, Wien – München 1981, s. 39–44, kat. F 13, s. 147–152; Elżbieta KOTKOWSKA – Monika RACZYŃSKA-SĘDZIKOWSKA, *Kościół uniwersytecki Najświętszego Imienia Jezus*, Przewodnik, Wrocław 2004.

¹² Johann Christian KUNDMANN, *Promptuarium rerum naturalium et artificialium Vratislaviense*, Vratislav 1726, s. 20.

¹³ Žehnající dítě-Ježíš, držící místo korouhve kříž, se objevuje již na grafikách z přelomu 16. a 17. století. Srov. S. APPUHN-RADTKE, *Innovation durch Tradition*, s. 248, obr. 4.

¹⁴ Henrik DZIURLA, *Christophoros Tausch uczeń Andrei Pozza*, Wrocław 1991, s. 116–119.

bohoslužbách 1. ledna. Církev si starozákonní obřizku připomíná jako první okamžik, kdy byla prolita Vykupitelova krev. Pro jezuitu byl kromě toho důležitý i moment pojmenování dítěte. Proto první leden patřil a dodnes patří k nejdůležitějším liturgickým svátkům Tovařystva Ježíšova.¹⁵

Hlavní oltář ve vratlavském kostele Jména Ježíš navíc představuje v duchu vrcholného baroka jakýsi Gesamtkunstwerk. Plastická výzdoba oltáře symbolizuje slova apoštola Pavla Filipanům (Fil 2,10), přičemž první část tohoto známého citátu je plastickým způsobem rozvedena v nástavci oltáře. Zde nebešťané v podobě andělů adorují Ježíšův monogram a kříž. Latinský nápis z epištoly ozřejmuje tuto sestavu. Z obou stran oltářního plátna stojí mezi dvěma sloupy alegorické postavy pozemšťanů (na kartuši nápis TERRESTRIMUM) a oněch lidí z podzemí (nápis INFERNORUM). Adorace Jména Ježíšova nebyla tedy v jezuitském umění znázorňována pouze na freskách či obrazech, ale uplatnila se i v plastické výzdobě oltářních architektur.

Litanie Jména Ježíšova

Úcta ke Spasitelovu jménu se odrazila i ve stanovení svátku Jména Ježíšova na 14. leden v katolickém liturgickém kalendáři. Je zajímavé, že tento den mohli slavit nejdříve pouze františkáni, a to od roku 1530. Patrně proto, že text k litaním o Jméne Ježíšově je připisován sv. Bernardinu Sienskému a sv. Janu Kapistránovi a že tato úcta byla u františkánů observantů velmi rozšířená. Až v roce 1721 byl svátek Jména Ježíšova zařazen do liturgického kalendáře platného pro celou římskokatolickou církev. Od pontifikátu papeže Pia X. (1903–1914) se mohl tento svátek slavit buď 2. ledna nebo v neděli, která připadla mezi slavnost Nového roku (1. leden) a Epifanii (6. ledna). V roce 1969 byl svátek zrušen.¹⁶

V den svátku Jména Ježíšova se mimo jiné recitovaly či zpívaly litanie Jména Ježíšova. Tento druh pobožnosti je znám již v 16. století, ačkoliv oficiálně byly tyto litanie schváleny až papežem Lvem XIII. roku 1886.¹⁷ V 1. polovině 17. století bylo v antverpské oficíně Balthasara Moreta vydáno několik knih pod názvem *Sacrae litaniae variae cum brevi piquae quotidiana exercitatione*.¹⁸ Patrně jeden z nejstarších tisků pochází z roku 1595 a je doprovázen rytinami od Hieronyma Wierixe. V knize najdeme soubor nejrůznějších litaní řazených podle liturgického kalendáře, přičemž jako první jsou uvedeny právě litanie Jména Ježíš.

Jezuité tento druh devoce zcela jistě znali a praktikovali. Samotné litanie patřily k velmi oblíbeným duchovním textům, jež byly často zhudebňovány. Vedle litaní ke všem svatým a litaní loretánských vznikaly i litanie k různým světcům, ale především ke svatým jménům Ježíše, Marie a Josefa. Jejich latinské texty byly překládány do národních jazyků, protože opakující se odpovědi se lid snadno naučil odříkávat či zpívat. Byli to právě jezuitští

¹⁵ Petra NEVÍMOVÁ, *Poznámka k ikonografii jezuitského řádu*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek – Vít Vlnas (edd.), *Barokní Praha – Barokní Čechie 1620–1740*. Sborník příspěvků z vědecké konference o fenoménu baroka v Čechách. Praha, Anežský klášter a Clam-Gallasův palác, 24. – 27. září 2001, in: Documenta Pragensia, Praha 2004, s. 389–402.

¹⁶ H. JAEGER, *Name Jesu*, sl. 783; W. KEMP, *Name Jesu*, sl. 311–313.

¹⁷ Balthasar FISCHER, *Litanei*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, Freiburg 1961², sl. 1077; Thomas MAAS-EWERD, *Litanei*, in: *Marienlexikon*, Bd. 4, St. Ottilien 1992, s. 132–135.

¹⁸ Jde o tisky z let 1630, 1636. Titulní listy zpravidla nesou Ježíšův monogram ve svatozáří. V tisku z roku 1636 jsou litanie ke Jménu Ježíšovu uvedeny IHS zajímavě sestaveným pouze z nástrojů Kristova umučení – arma Christi.

otcové, kteří v době rekatolizace dosahovali zaváděním zpěvu litaní mezi prostým lidem velkých misijních úspěchů.

Ve výtvarné podobě se s litaniami Jména Ježíš můžeme setkat např. v kostele Nejsvětějšího Salvátora v pražském Klementinu a dále v univerzitním kostele Nejsvětějšího Jména Ježíš ve Vratislavi. V Praze jsou latinské invokace napsány do raně barokních štukových kartuší umístěných v hlavní lodi nad oblouky arkád, otevírajících se do lodí bočních. Text v kartuši pod hudební kruchtou se sice nedochoval, přesto se domnívám, že společně s osmi kartušemi v hlavní lodi tvoří společnou řadu.¹⁹ Z litaní Jména Ježíšova byla vybrána řada po sobě jdoucích invokací, na nichž je Ježíš vzýván jako radost andělů, král patriarchů (chybí), inspirace proroků, učitel apoštolů, doktor evangelistů, síla mučedníků, světlo vyznavačů, ženich panen. Právě následující a zároveň poslední invokace z této řady – CORONA SANCTORUM OMNIUM – se patrně nacházela pod kruchtou. Logicky by tak uzavírala tuto jakoby chronologicky koncipovanou část litaní. Ježíšem, vzývaným jako koruna všech svatých, končí rovněž zhudebněné litanie Jména Ježíš od Adama Michny z Otradovic, které vydala v roce 1654 Akademická tiskárna v Klementinu.²⁰

Invokace v kostele Nejsv. Salvátora poukazují na Kristovu úlohu v dějinách lidstva, na Spasitele, jenž je alfou a omegou. Tomu odpovídá i rozmístění nápisů v kartuších, neboť jejich sled je určen k postupnému čtení v protějškových dvojicích od křížení směrem k varhanní kruchtě, tedy při vycházení z kostela.²¹ Tento způsob čtení-prohlížení uměleckých děl v protějškových párech je pro jezuitské umění typický. Platí to např. u bočních kaplí v kostelech, jejichž oltáře bývají i po formální stránce shodně koncipovány, a dále u nástěnných maleb na chodbách jezuitských kolejí.²²

V jezuitském kostele Nejsv. Jména Ježíš ve Vratislavi jsou litanie Jména Ježíš součástí již dříve zmíněného freskového cyklu od Johanna Michaela Rottmayera. Nalezneme je na emporách, a to v podobě latinsky psaných invokací a klenebních maleb. Jednotlivé invokace byly vybrány tak, aby znázorňovaly nejdůležitější okamžiky ze života Kristova či události s ním spojené. Fresky na emporách při presbytáři se nedochovaly, byly zničeny na sklonku 2. světové války při rozsáhlém bombardování Vratislavi. Jejich scény však známe díky podrobnému popisu kostela z roku 1726 od vratislavského medika Johanna

¹⁹ V kostele se nacházejí i další kartuše, do nich však byly podle dochovaných malých fragmentů spíše namalovány emblémy s křesťanskou tematikou. Zbytky emblematických medailonů s kristologickými motivy můžeme identifikovat např. v kartuších v křížení kostela pod emporami, dále na jedné kartuši v hlavní lodi nad emporami. Těžko určitelně zůstávají čtyři kartuše nad mohutnými anděly pod kupolí. Vzhledem k tomu, že se kartuše nedochovaly v původním stavu a není doložen ani písemný program vnitřní výzdoby kostela, zůstává jejich interpretace otevřená. K dějinám kostela Nejsv. Salvátora a výzdobě srov.: František EKERT, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, I, Praha 1883, s. 376–379; Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město – Josefov*, Praha 1997, s. 109–114; Mojmir HORYNA – Petra OULIKOVÁ, *Kostel Nejsvětějšího Salvátora a Vlašská kaple. Praha – Staré Město*, Kostelní Vydří 2006.

²⁰ V nedávné době byly tyto a další Michnovy litanie vydány v edici Bärenreiter. Michnov text je však asi o polovinu kratší než jiné dobové (antverpské) texty i než později schválená verze. Srov.: Adam MICHNA z OTRADOVIC, *Sacra et litaniae – pars VII, VIII, IX – Litanie de SS. Nomine Jesu, Litanie B.M.V., Te Deum*, edd. Vratislav BĚLSKÝ – Jiří SEHNAL, Praha 2007.

²¹ Pro větší názornost uvádím přepis těchto latinských invokací podle protějškových párů od křížení k varhanní kruchtě, přičemž první z dvojice se nachází na evangelní-severní straně kostela: GAUDIUM ANGELORUM – [REX PATRIARCHARUM], INSPIRATOR PROPHETARUM – MAGISTER APOSTOLORUM, DOCTOR EVANGELISTARUM – FORTITUDO MARTYRUM, LUMEN CONFESSORUM – SPONSUS [VIRGINUM]. Pod varhanní kruchtou pravděpodobně: [CORONA SANCTORUM OMNIUM].

²² Howard HIBARD, *Ut Picture sermones: The First Painted Decorations of the Gesù*, in: Rudolf Witkower – Irma Jaffé (eds.), *Baroque art: The Jesuit contribution*, New York 1972, s. 29–49; Petra NEVIMOVÁ, *Ikongrafický program původní výzdoby jezuitského kostela sv. Ignáce v Praze na Novém Městě*, Umění XLV, 1997, s. 186–201; Petra NEVIMOVÁ, *Cyklus nástěnných maleb na chodbách pražského Klementina*, in: Alena Pazderová (ed.), *Pocta Josefu Kollmannovi*. Sborník k životnímu jubileu, Praha 2002, s. 214–227.

Ch. Kundmanna.²³ Jednotlivé výjevy jsou, co se týče obsahové stránky, opět koncipovány v protějškových dvojicích. Začínají Kristovým narozením a andělským gloria na empórách při presbytáři a končí jeho vzkříšením a nanebevstoupením v západní části kostela. Poslední dvě fresky, nacházející se po jižní a severní straně kruchty, oslavují Ježíše jako *fortitudo martyrum* (freska Ukamenování sv. Šebestiána) a *sponsus virginum* (malba Ježíše s moudrými pannami).

Je zajímavé, že ačkoliv jezuité nebyli tvůrci vizuální podoby Ježíšova monogramu ve sluneční svatozáři, stali se jeho největšími šířiteli. IHS si zvolili za svou řádovou devízu, kristologická tematika prolíná bohatými, mnohdy hluboce teologicky koncipovanými programy vnitřní výzdoby kostelů i reprezentativních prostor kolejí. Františkáni observanti, přestože byli průkopníky úcty k Jménu Ježíšovu, nikdy tento druh řádové spirituality výrazným způsobem neprezentovali, alespoň co se týče výtvarného umění. Je to dáno patrně jiným vztahem k umění. Jezuité, na rozdíl od bratří františkánů, používali umělecké dílo jako medium k přiblížení se Bohu, jako jeho oslavu. Na kvalitu i obsahovo-ikonologickou stránku děl kladli velký důraz.

PETRA OULÍKOVÁ

Reflexionen der Namen-Jesu-Verehrung in der Kunst des Jesuitenordens

ZUSAMMENFASSUNG

Der Orden der Franziskaner-Observanten und die Gesellschaft Jesu – zwei kirchliche Orden, zwei unterschiedliche Zugänge zur bildenden Kunst. Gemeinsam war beiden die Verehrung, die der Name Jesu bei ihnen genoss. Das Täfelchen mit dem von Sonnenstrahlen umrahmten Jesusmonogramm, das der Franziskanerprediger Bernhard von Siena verwendete, wurde zu seinem Hauptattribut. Die Verehrung des Jesusnamens verbreitete jenseits der Alpen Bernhardins Schüler und Gefährte Johannes von Kapestran. Beide franziskanische Heilige werden auch als Verfasser der Namen-Jesu-Litaneien gehalten. Die Franziskaner hatten im 16. und 17. Jahrhundert als einziger Orden der katholischen Kirche die Erlaubnis, den Festtag des Namens Jesu zu feiern (1721 auf die gesamte Kirche ausgedehnt). Obwohl das Jesusmonogramm „IHS“ bereits im 8. Jahrhundert bekannt ist, erlangt es vor allem durch die Jesuitenväter Berühmtheit. Für die Jesuiten war der Name des Heilands von besonderer Heiligkeit; ihn wählten sie sich zur Ordensdevise. IHS mit Kreuz und drei Nägeln und das Ganze von Sonnenstrahlen umrahmt findet sich nicht nur auf Jesuitenbauwerken und Bildern, sondern auch auf liturgischen Objekten und Büchern. Die bedeutendsten Umsetzungen der Allegorie des Namens Jesu befinden sich auf den Deckenfresken in der römischen Il-Gesu-Kirche und stammen von G. B. Gaulli aus den Jahren 1672–1683, ferner auf den Rottmayr-Fresken in der Namen-Jesu-Kirche (Jesuitenkirche) in Breslau aus den Jahren 1703–1706. Auch Namen-Jesu-Litaneien fanden ihre künstlerische Gestaltung. Einige Anrufungen wurden in Stuckkartuschen geschrieben, so etwa in der Salvatorkirche im Prager Klementinum. In der Breslauer Jesuitenkirche stellen Fresken an den Emporen ebenfalls ausgewählte Litaneien des Namens Jesu dar.

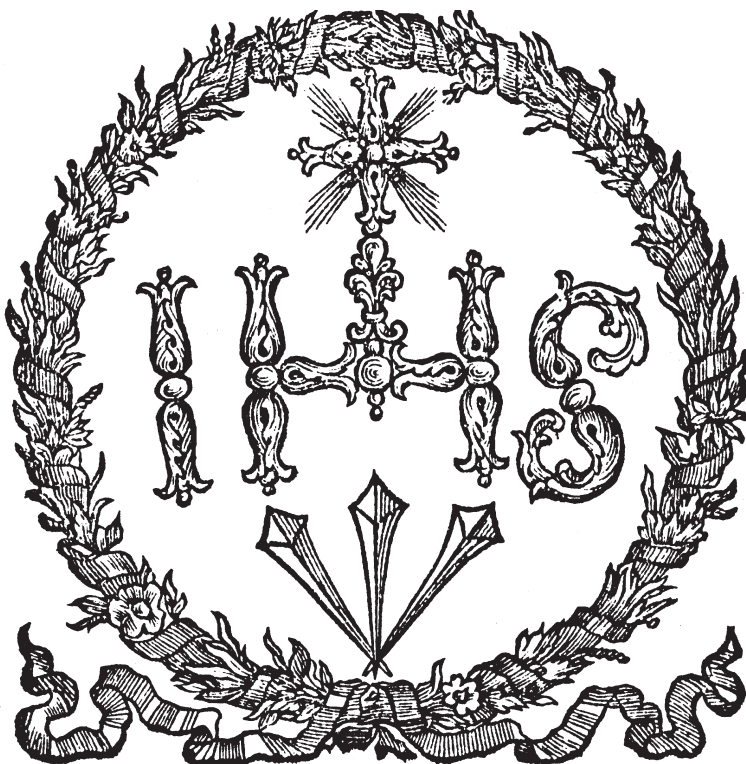
Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

²³ J. Ch. KUNDMANN, *Promptuarium rerum naturalium*, s. 20. Nápisy s freskami z vlastní zkušenosti uvádí i Hubala. Srov. E. HUBALA, *Johann Michael Rottmayer*, s. 151. Připomínám sled invokací v protějškových dvojicích od presbytáře: JESUS GAUDIUM ANGELORUM – JESUS PAUPERRIMUS; JESUS LUMEN CONFESSORUM – JESUS SAPIENTIA AETERNA; JESUS DEI FILIUS VIVUS – JESUS SPLENDIOR SOLE; JESUS MITISSIMUS – JESUS EXEMPLAR VIRTUTIS; JESUS PATIENTISSIMUS – JESUS OBDIENTISSIMUS; JESUS GLORIENTISSIMUS – JESUS MEDIATOR DEI HOMINUM; JESUS FORTITUDO MARTYRUM – JESUS SPONSUS VIRGINUM.

K příspěvku P. Oulíkové:

1 – Emblém Tovaryšstva Ježíšova

2 – Emblém IHS z jezuitských katalogů breves, Národní archiv, Praha

3 – IHS na průčelí kostela sv. Ignáce, Praha – Nové Město (foto Helena Kodalíková)

4 – IHS, detail fresky z kostela Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Ignáce, Klatovy, Jan Hiebel, 1716 (foto Martin Mádl)

5 – Triumf Jména Ježíš, kostel Il Gesù, Řím, Giovanni Battista Gaulli, 1676–1679
(foto Martin Mádl)

6 – Oslavení Jména Ježíš, kostel Nejsvětějšího Jména Ježíš, Bratislava, Johann Michael Rottmayer, 1703–1706 (foto Martin Mádl)

K příspěvku J. Pařeza:

1 – Kartuše odkazující původně na první oddělení knihovny, které obsahovalo bible, konkordance, patristiku a výklady Písma. Pod ní pozdější a nesprávný nápis *Classis philosophica, medica et mathematica*.

2 – Kartuše odkazující původně na třetí oddělení knihovny, obsahující kanonické právo a koncily a jejich výklady. Připojen pozdější nesprávný nápis *Classis civilistica*.

NĚKOLIK ÚVAH O POČÁTKÁCH OBNOVENÉ KLÁŠTERNÍ KNIHOVNY NA STRAHOVĚ A JEJÍM INTERIÉRU V RANÉM NOVOVĚKU

JAN PAŘEZ

SOME CONSIDERATIONS ON THE BEGINNINGS OF RESTORED MONASTERY LIBRARY AT STRAHOV AND ITS INTERIOR IN THE EARLY MODERN PERIOD

This study presents a reconstruction of the history of the library hall and collections of Strahov Premonstratensians, starting with the foundation of the modern collection by Abbot John Lohel at the end of the 16th century. It follows the building of new premises, their gradual equipment with richly painted Baroque bookshelves complete with inscriptions, and their alterations until mid-18th century.

Key words: Strahov – Premonstrates – monastery library – Theological Hall – interior furnishings

Strahovská knihovna, jak se tradičně i v odborné literatuře nazývá knihovna premonstrátské kanonie na Strahově v Praze, byla a je jedním z center české vzdělanosti a zásobárnou informací z široké škály vědních oborů. S ohledem na její význam i pro veřejnost, čerpali z ní vědomosti zprvu ti konventuálové, kteří vyučovali v arcibiskupském semináři, později ti, kteří působili na pražské univerzitě (např. J. L. Jandera, J. Zeidler) i knihovníci, kteří se v odborné veřejnosti prezentovali jako víceméně soukromí vzdělanci (G. J. Dlabač, I. Zahradník, C. Straka). Právě od Dlabačových časů sloužily knižní sbírky jako zdroj vědomostí i pro širší vědeckou obec.

Dějiny této klášterní knihovny však dodnes nejsou dostatečně objasněny, což je způsobeno nesoustavně dochovanými dokumenty ke klášterním dějinám. Díky úsilí Jiřího Pražáka víme, že počátky knihovny sahají až do dob vzniku Strahovského kláštera a že některé svazky z nejstarší vrstvy knižních sbírek jsou dodnes na Strahově uloženy. Jisté je ale také, že v období mezi husitskými válkami a příchodem opata Jana Lohela (1586–1612) do opatského úřadu existovala knihovna jen v omezeném rozsahu co do počtu svazků a že pro ni nebyl vyhrazen zvláštní prostor.¹

Kolem obnovy knihovny po nástupu opata Jana Lohela existuje stále mnoho nejasností a tápání, a to jak v ohledu na knižní fond, tak na vznik a vybavení knihovnických sálů. Přitom právě doba opatů Jana Lohela, Kašpara Questenberka (1612–1640) a Kryšpína Fuka (1640–1653) položila základy dnešní sbírce. Situace je ovšem ztížena tím, že po více než

¹ Jan PAŘEZ, *Diplomatika a správa premonstrátské kanonie na Strahově v 16. století (1510–1586)*, Sborník archivních prací 53, 2003, s. 307–523, zde s. 457. Inventář kláštera z roku 1555 uvádí liturgické knihy v kostele na regálu (18 svazků), „*drahný počet kněh in theologia starodávnych*“ v opatově pokoji v kapli sv. Anny, a „*lepší a přední knihy in theologia*“ v zamčené almaře v komoře u přední světničky.

padesáti letech úsilí o její vybudování byla knihovna v roce 1648 z větší části vyloupena švédskou armádou generála Königsmarka.² Nejvíce strahovských knih skončilo nakonec v knihovně Královské akademie v Turku (Åbo), kde byly v 19. století zničeny při obrovském požáru předtím, než některý z našich historiků stačil provést jejich řádnou evidenci. Přesto však mnohé svazky z původní sbírky na Strahově zůstaly; dodnes se dají identifikovat podle supralibros zmíněných opatů, či na základě vlastnických přípisků.³ Jejich počet se dnes podle průzkumu blíží ke čtyřem stovkám.⁴

Počátky obnovené knihovny jsou spojeny s Janem Lohelem. Strahovské anály, byť byly retrospektivně sestaveny až po třicetileté válce, uvádějí citaci z oslavné řeči opata Questenberka k odcházejícímu Lohelovi: „*Tu bibliothecae praeclarum aedificium et plurimos codices praestiti.*“⁵ Mnohem pozdější údaje o lokalizaci knihovny v blízkosti Lohelova obydlí i datum vzniku knihovního prostoru, kladené k roku 1594, se doposud nepodařilo v pramenech ověřit.⁶

Akvize knih po vyloupení v roce 1648 postupovala zprvu pomalu, a teprve rapidní přírůstek svazků v šedesátých letech 17. století měl za následek potřebu výstavby nového knihovního depozitáře, který je dnes nazýván Teologickým sálem. Ten je v současnosti považován za nejstarší známý a stále sloužící knihovní prostor na Strahově. Vznikl počátkem sedmdesátých let 17. století z podnětu tehdejšího opata Jeronýma Hirnhaima (1670–1679). Architektem a stavitelem Teologického sálu byl v Praze se usadivší italský architekt Giovanni Domenico Orsi.⁷ Štuková výzdoba od neznámého řemeslníka byla vyzdobena freskami až po téměř padesáti letech, a to strahovským konventuálem Siardem Noseckým u příležitosti oslav stého výročí přenesení ostatků zakladatele řádu sv. Norberta z Magdeburku na Strahov (1627). Tehdy také došlo k menší stavební úpravě sálu, jejíž povaha dnes není v literatuře zcela objasněna: do původní architektonické koncepce však zřejmě nezasáhla.

Interiér Teologického sálu se s několika málo modifikacemi dochoval ve stavu, v jakém se nacházel v poslední čtvrtině 17. a první čtvrtině 18. století; to se ovšem netýká knižní sbírky, jež byla několikrát manipulována, naposledy zásadně knihovníkem C. Strakou před sto lety.⁸ Dnes se také nachází v Teologickém sále řada kusů nábytku, sbírka zemských a hvězdných glóbů a několik obrazů. Těm se pochopitelně věnovat nehodláme, jen se zmíníme o integrální části knihovního interiéru, o kompilačním kole.

Tento příspěvek se zaměří na několik nově zjištěných skutečností, které povedou k úvahám o stáří a původním umístění knihovního interiéru Teologického sálu. Pro zjištění chronologické posloupnosti jednotlivých událostí, jako je vznik skříní a jejich výzdoba, jejich umístění a systém evidence svazků, použijeme retrogradní postup.

² O Švéděch na Strahově naposledy Bořek NEŠKUDLA, *Strahovská knihovna v době švédského vpádu v roce 1648*, in: *Od konfesijní konfrontace ke konfesijnímu míru*. Sborník z konference k 360. výročí uzavření vestfálského míru, Ústí nad Orlicí 2008, s. 249–264, kde i shrnutí starší literatury.

³ B. NEŠKUDLA, *Strahovská knihovna*, s. 260–262.

⁴ Informace na základě rozpracovaného seznamu Bořka Neškudly.

⁵ Strahovská knihovna (dále SK), *Annales Strahovienses I*, rkp. sign. DJ III 2, f. 198r. Text přejat z oslavné řeči Lohelova nástupce v úřadu Kašpara Questenberka.

⁶ Např. Dominik K. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 59. Necitovanou zmínku o knihovně z roku 1615 uvádí i Antonín MRKVIČKA – Jiří HRUBEŠ – Jiří ŽANTOVSKÝ – Běla KOCOURKOVÁ, *Strahovská knihovna. Památník národního písemnictví*, Praha 1955, s. 6.

⁷ Pravoslav KNEIDL – Pavel PREISS – Anna ROLLOVÁ, *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví*, Praha 1988, s. 59–95.

⁸ Srov. Jan PAŘEZ, *Cyril Antonín Straka (1868–1927). Strahovský bibliotékař*, *Bibliotheca Strahoviensis* 3, 1997, s. 213–243.

Knihovní skříně

V letech 1992–1994 byl interiér Teologického sálu restaurován.⁹ Šlo především o knihovní skříně, podlahu a freskovou výzdobu. Před restaurováním byly všechny skříně provedeny v šedomodré barvě, a to včetně vnitřní části dřevěných kartuší, které byly zasaženy do značně poškozených dekorativních řezeb. Při průzkumu, který předcházel samotné obnově původního vzhledu, bylo zjištěno, že nejstarší barevná vrstva skříní i řezeb byla červená. V dřevěných kartuších byly objeveny alegorické polychromní malby, zobrazující tematická oddělení knihovny. Malby byly několikrát zakryty barevnými vrstvami, nejprve bílou, poté kobaltovou a nakonec šedou. Zároveň byly odhaleny nápisy na řezbě pod kartušemi, které původně označovaly oborové třídění uložených knih.

Pokusíme se zjistit, jakým způsobem došlo ke změnám výzdoby knihovnických regálů. Dnes zabírají prostor při všech čtyřech zdech sálu. Podíváme-li se blíže na skříně na východní stěně, která je nejdelší a bez přerušení nejuplněji vybavená, brzy si povšimneme disproporcí. Spodních šest polic po celé délce sálu tvoří jakýsi původní uzavřený korpus, což by nevylučovalo, že mohly být instalovány až po jeho vystavění. Proti tomu však hovoří značně nepravidelné střídání silnějších a slabších stojen. Silnější se nacházejí v místě, kde k sobě přilehly dvě původní skříně, stojny jsou v místě tudíž zdvojené; slabší jsou prosté vertikální příčky. Na základě toho lze vyvozovat, že regály byly staršího původu.

Horní část regálů od sedmého do desátého je však členěna tak, že se střídají vyšší sekce se čtyřmi policemi (sedmou až desátou) a nižší o polici jediné (celkově sedmé). Jejich napojení na spodní korpus je neorganické (stojny – vertikální spodní a vrchní části na sebe nenavazují a jsou asymetricky umístěny) a je zřejmé, že horní části byly přizpůsobeny architektonickému (stavebnímu) členění nově postaveného sálu, byť původně tvořily – v jiném prostoru – integrální součást celého interiéru.

Podle zpráv klášterních análů došlo k poslední významné stavební úpravě ve dvacátých letech 17. století. Nový pohled na chronologii úprav interiéru poskytuje portrét opata Mariana Hermanna, uložený ve Strahovské obrazárně.¹⁰ Jeho autor, strahovský konventuál a malíř Siard Nosecký, zachytil opata Mariana v knihovně, takže na pozadí spatřujeme část regálů v původní (a dnes obnovené) červené barvě a kartuši s řezbami, pod níž je umístěn nápis *Classis theologica*. Obraz v kartuši je již přemalován, snad šedou barvou. Na zadní straně plátna je rukou 18. století zapsán text, který uvádí, že se jedná o opata Mariana Hermanna (1711–1741), který restauroval a rozšířil knihovnu v roce 1722, a odkazuje i na věk portrétovaného v oné době (47 let), který odpovídá opatově stáří; narodil se v roce 1675.¹¹ Jde o první doklad ukončení stavební rekonstrukce sálu,¹² celá výzdoba však byla uzavřena až před oslavami stého výročí přenesení ostatků sv. Norberta z Magdeburku na Strahov v roce 1727, jak o tom svědčí i nápis na Noseckého fresce v Teologickém sálu. Tento údaj ovšem nic neprozrazuje o době pořízení obrazu. Nepochybně vznikl až po rozšíření sálu a regálů, neboť opat byl jistě portrétován až v souvislosti s ukončením svého díla.

⁹ Archiv Královské kanonie premonstrátů na Strahově. *Restaurátorská zpráva o restaurování interiéru Teologického sálu*, 1994. Restaurování provedl Jaroslav Benda, Oldřich Tatter a Stojan Genčev.

¹⁰ Strahovská obrazárna – Obrazárna královské kanonie premonstrátů na Strahově (dále SO), inv. č. O 436.

¹¹ Na obrazu chybně 1673.

¹² P. KNEIDL – P. PREISS – A. ROLLOVÁ, *Strahovská knihovna*, s. 62. Strahovské analý o této činnosti zcela mlčí. Obraz byl vystaven v roce 1938, srov. *Umění v Čechách XVII. a XVIII. století. Pražské baroko 1600–1800*, Praha 1938, s. 587, č. 601.

Obraz je dokladem vzniku knihovních skříní časově i místně před Hermannovou přestavbou, neboť nebyly pořízeny na míru do nového prostoru, nýbrž jemu přizpůsobeny až po jeho zbudování.

Dalším prvkem – v současnosti dekorativním, původně však evidenčním – je devět malovaných dřevěných kartuší, které jsou umístěny na nejvyšších skříních. Všechny jsou dnes zasazeny do dřevěného řezaného ornamentálního dekoru v modré a zlaté, což je ovšem barevnost, která vznikla až při obnově původního stavu v devadesátých letech 20. století. Tato řezbářská výzdoba – tentokrát bez kartuší – se nachází také na horní části ostatních skříní. Jejich délka respektuje rozměry zmíněného „nástavce“ (části, přizpůsobené novým rozměrům Teologického sálu), proto jejich vznik musíme datovat do období Hermannova rozšíření knihovny v letech 1721–1722. Jak bylo zmíněno výše, na Hermannově portrétu od Noseckého je vnitřek zobrazené kartuše již zakryt šedou barvou. Důvodem k zakrytí původní ikonografie byla skutečnost, že již neodkazovala k tematickým celkům knižní sbírky.

Kartuše díky svému obsahu přinášejí nové otázky. Jak bylo výše zmíněno, kartuší je celkem devět. První zahajuje severní část regálů, poslední zakončuje jižní část. Nápis pod nimi jsou následující: *Classis scripturistica* (2×), *Classis theologica*, *Classis canonistica*, *Classis civilistica* (2×), *Classis historica et politica*, *Classis philosophica, medica et mathematica*, a *Classis philosophica, medica et arithmetica*.

Západní strana je bez kartuší. Přestože jsou skříně nižší, je zřejmé, že do prostoru pod klenbu nebylo možno kartuše umístit kvůli nedostatku prostoru mezi horní částí polic a klenbou. To je dáno kromě jiného i tím, že souvislá linie interiéru je přerušována okny, takže regály probíhají v těchto pasážích jen do výše oken.

Nápis pod kartušemi až na výjimky neodpovídají jejich ikonografii. Jisté vysvětlení přinese nahlédnutí do katalogu Strahovské knihovny z roku 1672,¹³ tedy z doby, kdy starší knižní fond našel v novém sálu útočiště. Katalog uvádí devět tříd (*classes*). Knihy jsou řazeny v jednotlivých třídách či odděleních podle velikosti (*in folio, in quarto, in octavo, in duodecimo et decimo sexto*) a neobsahují signatury.

První třída obsahovala bible, konkordance, patristiku a výklady Písma. Té ikonograficky odpovídá dnes v pořadí osmá kartuše. Sedící ženská postava, nad kterou se vznáší holubice, zobrazení Ducha svatého, drží v pravé ruce pero a v levé rozevřenou knihu, v níž jsou na levé straně napsány litery IHS, na pravé hebrejský text. Nalevo od postavy jsou vyobrazeny Desky zákona, tedy Dekalog. V textu pod kartuší je však nápis *Classis philosophica, medica et mathematica*.

Do druhé třídy patřila teologie, morálka, dogmatika a katechismus. Zde pořadí odpovídá: v druhé kartuši je vyobrazena sedící ženská postava se sluncem na prsou, v levé ruce drží otevřenou knihu, v níž je Boží oko, v pravé pero. V pozadí lze spatřit kroupenku, křtitelnicí a oltář. Žena spočívá nohama na třech postavách, představujících pohana a heretiky. Pod kartuší je ale nápis *Classis scripturistica*.

Ve třetí třídě bylo zařazeno kanonické právo a koncily a jejich výklady. Vyobrazení nacházíme na páté kartuši, kde sedící ženská postava s tiarou na hlavě drží v pravé ruce svitek,

¹³ SK, rkp. sign. DK I 18. *Catalogus librorum bibliothecae Strahoviensis anno 1672 confectus*. Srov. Bohumil RYBA, *Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví v Praze, IV, Strahovské rukopisy DH–DK*, Praha 1970, s. 436–438, č. 2208. Opat Hirnaim se v klášterních análech zmiňuje, že na konci prosince 1672 vyhotovil katalog a začal knihy zvolna rozřazovat do skříní, srov. SK, rkp. sign. DJ III 3. *Annales Strahovienses*, tomus II (1670–1681) (dále AS II), p. 214.

na klíně jí spočívá rozevřená kniha, z níž visí na stužkách pečeti. Kolem ní jsou na zemi poházeny hořící svíce. Nápis nesprávně uvádí *Classis civilistica*.

Čtvrtá třída byla určena pro civilní právo a jeho výklady. V tomto případě jí lze přiřadit v pořadí šestou kartuši, jejíž ikonografie odpovídá i připojenému nápisu *Classis civilistica*. Sedící korunovaná mužská postava drží v pravé ruce váhy, v levé rozevřenou knihu. Napravo od ní leží lev, který v tlapě třímá meč.

V páté třídě se nacházela profánní historie a politika. Ikonograficky ji lze spojit s dnes čtvrtou kartuší, v níž sedí ženská korunovaná postava vybavená atributy světské moci. V její blízkosti se nacházejí válečné symboly – zbraně, praporec, na horizontu v pozadí je vyobrazen hrad. Nápis pod kartuší však zní *Classis canonistica*.

Šestá třída byla věnována medicíně, filozofii a matematice. Té odpovídá dnes devátá kartuše, na níž sedící ženská postava s univerzitním baretem na hlavě drží v pravé ruce pero, levá podpírá na klíně rozevřenou knihu. Vlevo od postavy jsou na zemi kvadrant, pravítko, kružidlo, úhelník, úhloměr a zemský glóbus, napravo na polici dózy, na zemi hmoždíř a svíce. Kartuše nese nápis *Classis philosophica, medica et arithmetica*.

Šedmá třída obsahovala kazatele (*concionatores*), tedy homiletickou literaturu. Své symbolické vyobrazení našla na dnes první kartuši, na které spatřujeme ženskou postavu na kazatelně. V ruce drží krucifix, před sebou má na pulpitu rozevřenou knihu. Nad kazatelnu se vznáší Duch svatý v podobě holubice. Nápis opět chybně uvádí *Classis scripturistica*.

V osmé třídě katalog uvádí řečníky, básníky a gramatiky. V současnosti třetí kartuše nepochybně patřila k této třídě, neboť obsahuje sedící ženskou postavu korunovanou vavřínovým věncem. V levé ruce drží otevřenou knihu, v pravé pero. Kolem ní jsou na zemi rozmístěny různé hudební nástroje, harfa, lyra, basová flétna, šalmaj, barokní trubka a viola da gamba. Napravo v pozadí se nad krajinou vznáší pegas. Nápis *Classis theologica* nekoresponduje s popisem.

V posledním, devátém oddělení byli uloženi církevní spisovatelé a asketové. Na dnes čtvrté kartuši sedí ženská postava s univerzitním baretem. V pravé ruce má pero, v levé zavřenou knihu. Napravo od křesla jsou přesýpací hodiny a lidská lebka. Na klíně postavy leží trnová koruna. Obsahu neodpovídá nápis pod kartuší *Classis historica et politica*.

Původně tedy vyobrazení v devíti kartuších souhlasila s tematickým obsahem devíti oddělení knihovny. Tuto shodu lze datovat k roku 1672. V tomtéž roce byly skříně natřeny, patrně červenou barvou.¹⁴ Knihovna byla tehdy rozdělena na větší část (severní) se třemi zdvojenými okny pro uložení knih a menší (jižní) s jedním zdvojeným oknem, která měla sloužit buď jako studovna, obydlí (snad pro knihovníka) nebo prostor pro uložení menších knih.¹⁵ O dva roky později zřídil opat Hirnhaim nad horním ambitem zvláštní knihovni místnost pro právnické a matematické knihy.¹⁶ Jedná se bezpochyby o prostor, který se dnes nachází za severním vstupem do Teologického sálu, kde končí spojovací chodba mezi oběma sály, v současnosti využívaná pro návštěvnický okruh knihovny, případně v depozitáři „E“, který následuje severním směrem.

Nejpozději po roce 1727 již byly obrazy v kartuších přemalovány a zároveň pod ně byly umístěny nápisy s novými názvy knihovních oddělení. Je však možné, že se tak stalo ještě dříve.

¹⁴ AS II, f. 234v.

¹⁵ AS II, p. 213; srov. též Martin HORYNA, *Praha – Strahov. Č. p. 132–IV. Dějiny objektu*, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, prosinec 1984, strojopis, s. 39.

¹⁶ AS II, f. 293v.

Nyní se obraťme do doby předcházející výstavbě Teologického sálu, tedy po švédském vyplenění knihovny (1648). Tehdy totiž byl nejspíš užíván starší systém signování knih, který byl posléze opuštěn. Podle něj byly svazky řazeny do celkem sedmnácti skupin.¹⁷ Jestliže švédská armáda s sebou odvezla polovinu či větší část knihovny, původní knihovní skříně zůstaly na Strahově poloprázdné a jen zvolna byly doplňovány akvizicemi. Jejich znatelný nárůst lze datovat do šedesátých let 17. století, kdy byla získána Freislebenova knihovna a mnohé další přírůstky.¹⁸

V roce 1665 nalézáme zmínku o knihovně v deníku opata Vincence Makaria Franka (1658–1669). Frank uvádí, že začal pořádat knihovnu, neboť mnohé knihy byly rozházené, nebo ležely nakupeny na zemi.¹⁹ Přírůstky také nepochybně změnilly obsahovou strukturu knižní sbírky a pro její lepší evidenci byly svazky opatřeny novými signaturami právě v této době. S tímto Frankovým členěním knihovní sbírky nelze rozhodně ikonografii kartuší spojovat. O dva roky později byl opat nucen řešit potíže týkající se starého knihovního sálu, kde se objevila velká trhlina. Po obhlídce a poradě s architektem Gottwickem se nakonec rozhodl zamezit zřícení prostoru tím, že stavba byla sepnuta příčnými železnými táhly.²⁰ Ani v tomto případě však není lokalizace knihovny uvedena.

Nicméně nahlédneme-li do německé bible vytištěné v Kolíně nad Rýnem roku 1621, jež je dnes uložena právě v Teologickém sálu knihovny pod signaturou BY III 25, na předním předeštlé nalezneme vlastnický přípisek Davida Altmanna z Eydenburku. Na frontispisu se pak nachází následující zápis: „*Ex donatione ornatissimi viri domini Davidis Altman, civis et pictoris Pragensis, qui etiam bibliothecae hujus nostrae classes coloribus distinxit gratis: oretur pro eo, ut Deus ipse sit merces ejus. Anno Christiano MDCXXXII, die Maji 16.*“

Strahovský knihovník G. J. Dlabáč cituje zmíněný záznam ve svém Künstlerlexikonu,²¹ aniž jej vysvětluje. Absence jakéhokoliv výkladu byla způsobena skutečností, že kartuše i nápisy v jeho době již neodpovídaly tematickému řazení knih, a proto byly již dříve částečně či zcela zakryty šedou barvou. Dlabáč tedy nemohl vědět, k čemu se výraz „*classes*“ konkrétně vztahoval, stejně jako jeho následovníci.

Zmínovaný David Norbert Altmann z Eydenburku byl pražský malíř, který značnou část svého života spojil se Strahovským klášteřem, a to jak po stránce umělecké, tak úřednické. Jeho životní osudy nelze na tomto místě podrobně vylíčit, ostatně tak učinili jiní,²² lze je však v jednotlivostech doplnit. Syn hradčanského primátora Jiřího Altmanna a bratr sochaře Daniela Altmanna David se snad od roku 1617 učil malířem ve Vratislavi, odkud se po jistých nesnázích vrátil do Prahy až roku 1624. Roku 1628 je uváděn jako měšťan práva sv. Jana pod Petřínem, kde slíbil pomoc při výzdobě oltářů na slavnost Božího těla proti domu U Zlaté koule i výzdobu radní světnice na svůj náklad.

¹⁷ Dle sdělení Bořka Neškudly.

¹⁸ Srov. Pavel KRIVSKÝ, *Obnova Strahovské knihovny v letech 1658–1669*, Strahovská knihovna 14–15, 1980, s. 111–120.

¹⁹ SK, rkp. sign. DJ III 1, *Diarium abbatis Strahoviensis*, 1661–1669 (dále DAS), p. 670, 14. dubna 1665.

²⁰ DAS, p. 764, 12. ledna 1667.

²¹ Gottfried Johannes DLABÁČ, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*, Erster Band. A–H, Prag 1815, sloupec 41. Od něj údaj převzali všichni pozdější autoři, kromě níže jmenovaných nejobsáhleji Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, I, Ostrava 1993⁴, s. 16–17.

²² Karel Vladimír HERAIN, *České malířství od doby rudolfínské do smrti Reinerovy. Příspěvky k dějinám jeho vnitřního vývoje v letech 1576–1743*, Praha 1915, s. 53–54; Michal ŠRONĚK, *Matyáš Mayer; Oldřich Musch a David Altmann – pražští malíři první poloviny 17. století*, *Umění* 40, 1992, s. 148–162; Tyž., *Pražští malíři 1600–1650*, Praha 1997, s. 25–27, kde i starší literatura.

Dále se zaměříme především na jeho činnost související se Strahovským klášteřem. K roku 1632 se vztahuje zmíněný zápis o výzdobě strahovské knihovny, kterou pořídil zdarma,²³ o rok později opatřil obraz sv. Rocha pro stejnojmenný kostelík v areálu Strahovského kláštera.²⁴ V letech 1633 až 1638 štafíroval (zdobil) oltář, který vytvořil jeho bratr Daniel pro klášterní kostel.²⁵ V roce 1640 vytvořil David Altmann pohledový plán toku Vltavy od počátku Svatojánských proudů ke Karlovu mostu v Praze, na němž zachytil dle pokynů opata Kryšpína Fuka plavební překážky v toku a systém dopravy lodí proti proudu. Opat Fuk jej použil pro splavnění toku Vltavy za účelem transportu soli. Téměř tři metry dlouhé tzv. Altmannovo panorama bylo zhotoveno na papíře ve dvou exemplářích, z nichž jeden byl zaslán 1. prosince 1640 do Řezna císaři, který splavnění financoval.²⁶ V roce 1642 namaloval na plátně obraz sv. Václava do žateckého kostela,²⁷ k němuž měli strahovští premonstráti patronátní právo. Dne 10. ledna 1644 byl přijat do staroměstského malířského cechu.²⁸ V létě téhož roku štafíroval křeslo v kapli sv. Norberta.²⁹ V letech 1647–1654 o něm dokumenty hovoří jako o strahovském hejtmánu, nejvyšším hospodářsko-správním úředníku.³⁰ Zemřel v roce 1656, zanechav po sobě poslední vůli v malostranských knihách testamentů.³¹ Herainův názor, že přes časově náročnou funkci strahovského hejtmána zastával Altmann i důležitou úlohu v malířském cechu díky své zámožnosti,³² lze postavit do jiného světla, když zmíníme, že jeho dům v dnešní Nerudově ulici, jediná Altmannova pražská nemovitost zmíněná v berní rule, je uveden jako nuzný.³³

Podle přípisu v řečené knize z fondů knihovny tedy Altmann „rozlišil skříně barvami“. Výraz „classes“ tu je nutno samozřejmě chápat v přeneseném smyslu, znamená vlastně třídy, v knihovně pak tedy jednotlivá tematická oddělení. O jaké rozlišení se mohlo jednat? Jen stěží se lze domnívat, že by Altmann nabarvil jednotlivé skříně různými barvami; to se nám zdá být esteticky neúnosné, navíc pokud by šlo o pouhé barevné rozlišení jednotlivých skříní, domníváme se, že by tato skutečnost nebyla natolik významná, aby se o ní knihovník zmiňoval v donačním přípisu do knihy.

²³ Důvodem, proč Altmann práci ve Strahovské knihovně provedl zdarma, byla snad skutečnost, že v té době ještě nebyl členem malířského cechu.

²⁴ M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26; Pavel VLČEK (ed.), *Umělecké památky Prahy. Pražský Hrad a Hradčany*, Praha 2000, s. 60.

²⁵ Milada VILÍMKOVÁ, *Stavebně historický průzkum Prahy. Kostel Nanebevzetí P. Marie. Hradčany. Blok číslo 1221 mezi ulicemi Strahovská, Pohořelec. Dějiny budovy*, Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, Praha 1986, strojopis, p. 32; K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

²⁶ Národní archiv (dále NA), Rád premonstrátů Strahov, kart. č. 443. O splavnění a panoramatu nejdrobněji Cyril STRAKA, *Svatojánské proudy a splavnění horní Vltavy*, Rozpravy České akademie věd a umění. Třída I, číslo 68, Praha 1924. Viz též Josef HONS, *Když měřičkové, rybníkáři a trhání krajem táhli*, Praha 1961, s. 25–36, a Tyž, *Vodní cesta vltavskolabská v nejstarších náčrtech, mapách a plánech. Údobí přísežných mlynářů zemských*, Dějiny věd a techniky, 1972, s. 134–153. Plán, uložený v NA, Rád premonstrátů Strahov, Sběrka map a plánů, č. 136, byl v roce 2007 restaurován a digitalizován.

²⁷ C. STRAKA, *Svatojánské proudy*, s. 16.

²⁸ M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26.

²⁹ NA, Rád premonstrátů Strahov, stará signatura XVII A 37. Nákras křesla s datací 1644, na verzu smlouva o díle s opatem Kryšpínem Fukem z 16. 6. 1644.

³⁰ K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54; M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 26–27. Vzhledem k tomu, že jako strahovský hejtmán byl zmiňován v nejrůznějších dokumentech, lze považovat tvrzení C. STRAKY, *Svatojánské proudy*, a J. HONSE, *Když měřičkové*, které patrně od dříve jmenovaného přejal, že totiž David Altmann byl bratrem strahovského hejtmána Norberta Altmanna, za chybné.

³¹ M. ŠRONĚK, *Pražští malíři*, s. 27.

³² K. V. HERAIN, *České malířství*, s. 54.

³³ Václav LIVA, *Berní rula*, III, *Pražská města*, Praha 1949, s. 118. Šlo o dnešní č. p. 234; U Hlubokého sklepa, majitel D. N. Altmann byl starší pořádku malířského a sklenářského a obecní starší. Dům prodal roku 1656.

Na tomto místě je tedy vhodné formulovat hypotézu, podle níž lze autorství malovaných kartuší, odkazujících k jednotlivým třídám, přisoudit právě Davidu Altmannovi z Eydenburku. V roce 1632 refletovaly obrazy v kartuších původní tematické členění lohelovsko-questenberkovské knihovny. Na základě starších strahovských signatur nejsme bohužel schopni určit pořadí kartuší ani systém řazení svazků, a to proto, že jsme o původním fondu před švédským vyrabováním informováni je útržkovitě. Knižní fond byl navíc ještě jednou manipulován v 60. letech 17. století.

Nedostatek místa a snad i špatný statický stav staré knihovny prostory si vyžádal stavbu nového – dnes Teologického – sálu na počátku opatského úřadu Jeronýma Hirnhaima. Nové uspořádání knih využilo starší a mnohem přehlednější dělení na devět oddělení a zcela pominulo Frankův systém signatur, na které v roce 1672 nově sestavený katalog rovněž vůbec neodkazoval.

Na první pohled se zdá být logičtější, že vznik malovaných kartuší souvisí s knihovním sálem, nově vzniklým ve stejné době. V tom případě bylo možno předpokládat, že původní Altmannovy kartuše byly odstraněny, což ovšem neodpovídá tehdejší dobové snaze o zachování a využití všech starších stavebních i výtvarných prvků. Strahovské domácí prameny se navíc o pořízení nových kartuší v době výstavby Teologického sálu vůbec nezmiňují. Kvalita obrazů v kartuších ani schopnosti pisatele této statě bohužel neumožňují bližší dataci jejich vzniku z pohledu umělecko-historického a bude tak možno učinit až po řádné analýze.

Umístění knihovny v období před výstavbou Teologického sálu

Pokusme se ještě zamyslet nad polohou staršího prostoru knihovny před stavbou Teologického sálu. M. Horyna umístil knihovnu – zmíněnou roku 1667 v deníku opata Francka – do tzv. Lohelova křídla, dnes klášterního refektáře, které se nachází na jihozápadním nároží budovy konventu, jižně od dnešního vstupu do Teologického sálu. Zároveň tento prostor spojuje s blíže nelokalizovanou školou.³⁴ Trakt byl vybudován za opata Lohela na počátku 17. století, přičemž původní románské přístavky v tomto místě byly zbořeny, a za jeho nástupce Questenberka byl přestavěn.³⁵ Vzhledem k tomu, že původní opatský dům na hraně svahu do Obory ve východním průčelí klášterního areálu byl obnoven opatem Janem Starústkou ve třetí čtvrtině 15. století a sloužil jako takový i nadále, přičemž byl podroben několika přestavbám, lze funkci Lohelova křídla spojovat spíše s provozem knihovny, než o ní uvažovat jako o opatově obydli. Čermákovo tvrzení, že Lohel roku 1594 „*položil na blízku bývalého opatství první základy k nápotomní tak velkolepé knihovně*“,³⁶ lze považovat za nepodložené, pouze by bylo možno uvažovat o ještě starším, víceméně provizorním prostoru někde v blízkosti opatského domu. Čermák věděl, že Lohelovo jméno je spojeno se vznikem knižní sbírky i staršího knihovního sálu, a patrně proto datum odvodil z datace nejstarších jemu známých svazků s Lohelovým supralibros. Tato informace však neprozrazuje nic o umístění knih.

³⁴ M. HORYNA, *Praha – Strahov. Č. p. 132–IV*, p. 37.

³⁵ ALOIS KUBÍČEK – DOBROSLAV LÍBAL, *Strahov*, Praha 1955, s. 52, 78.

³⁶ D. K. ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách*, s. 59. Tento názor patrně převzal i P. KRÍVSKÝ, *Obnova*, s. 116; původ informace o umístění knihovny necituje. Časový údaj o založení knihovny získal Čermák patrně z knihy Gottfrieda Johanna DLABACZE, *Leben des frommen prager Erzbischofs Johann Lohelius, ehemaliger strahöwer Abtes*, Prag 1794, s. 18, který však opět neodkazuje k pramenům.

Dle mého názoru se lze přiklonit spíše k následující hypotéze: Jan Lohel začal systematicky s budováním knihovny (máme na mysli knižní fond) v první polovině devadesátých let 16. století. Se vzrůstajícím počtem svazků se rozhodl vybudovat pro jejich uložení knihovnu. Tomu odpovídá datace vzniku tzv. Lohelova křídla na počátku 17. století. Že nešlo o nové opatské obydlí (někdy je tento trakt nesprávně nazýván Lohelovou prelaturou či opatstvím), je zřejmé z polohy nové stavby. Byla obrácena ve dvou podlažích do zahrady a nacházela se v konventu, kde ovšem opat tradičně nesídlil. Nicméně doba vzniku Lohelova křídla je dle Horyny zcela nejasná a zjišťování stavebního vývoje je komplikováno dalšími přestavbami.

Z Questenberkových záznamů víme, že již v roce 1614 nechal vystavět školu poměrně nízkým nákladem 450 tolarů.³⁷ V roce 1627 však „*scholas ante annos aliquot aedificatas*“, tedy rozestavěnou budovu zbořil a téměř od základů znovu vystavěl „*cum atrio sive aula quae supra eandem est*“ za 2767 tolarů.³⁸ Tyto poznámky snad odkazují na několikafázovou přestavbu tzv. Lohelova křídla. Na podporu Horynova tvrzení lze dodat, že dodnes je zmíněná stavba na dvou místech sepnuta původními barokními táhly, která procházejí hlavní prostorou křídla (jak uvádí *diarium* opata Franka). Velikost místnosti mohla nepochybně pojmut tehdejší knižní fond. Pod tímto dnešním klášterním refektářem se však nachází půdorysně i stavebně identický prostor. Ten má sice dnes podobu *sally terreny*, je tudíž na východní straně zcela otevřen, jeho stavební podobu v minulosti však neznáme. Dalším důkazem o poloze staré knihovny je zmínka v klášterních letopisech, kde se praví, že knihovna byla obrácena k hořejší zahradě.³⁹

Téměř ve stejnou dobu, v roce 1626, opat Questenberk uzavřel smlouvu s Kašparem Bechtelerem, podle níž měl tento dvorní truhlář zhotovit police do knihovny.⁴⁰ Jde o prozatím nejstarší známou písemnou zprávu účetní povahy o knihovně. Zde můžeme opět jen hypoteticky předpokládat, že tyto regály nebo jejich část byly později využity, patrně v modifikované podobě, při pořizování knihovního interiéru pro Teologický sál.

* * *

Pokud bychom chtěli stručně nastínit chronologický pořádek osudů obnovené klášterní knihovny na Strahově, dobereme se následujícího shrnutí.

Je nesporné, že zakladatelem novověké klášterní knihovny byl opat Jan Lohel. Jeho první supralibros na strahovských vazbách pocházejí z roku 1593. Po vybudování tzv. Lohelova křídla v něm našla útočiště, snad na počátku 17. století, i knižní sbírka. V knihovních prostorách či v jejich blízkosti byla rozhodnutím opata Kašpara Questenberka umístěna i škola pro vzdělávání jinochů, rozestavěná v roce 1614 a dokončená přestavbou v roce 1627. V téže době nechal opat Questenberk vyrobit knihovni regály. V roce 1632 je vybavil malíř David Norbert Altmann z Eydenburku dřevěnými kartušemi, jejichž ikonografie odrážela devět základních tematických oddílů lohelovsko-questenberkovské knihovny.

Po vyloupení knihovny švédskou armádou v roce 1648, při němž došlo ke ztrátě odhadem poloviny až dvou třetin svazků, byla postupně knihovni sbírka doplňována a rozmnožována.

³⁷ SK, rkp. sign. DT II 24. Casparus A. QUESTENBERG, *Notae extraordinariarum expensarum abbatis strahoviensis* (dále NEE), f. 1v.

³⁸ NEE, f. 19r.

³⁹ AS II, p. 213: „...*bibliotheca hortum superiorem spectans*...“. Srov. též M. HORYNA, *Praha – Strahov. Č. p. 132–IV*, s. 39.

⁴⁰ M. HORYNA, *Praha – Strahov. Č. p. 132–IV*, s. 27.

Již tehdy patrně Altmannovy kartuše přestaly být ikonograficky aktuální. Velké akvizice v šedesátých letech zapříčinily nedostatek úložného prostoru pro knihy i jistou dezorganizaci, takže opat Frank přistoupil k novému uspořádání a zavedl jiný systém signování podle sedmnácti oddílů. Zároveň musel čelit potížím se statikou knihovny a její budovu zpevnit železnými táhly. Když byl opatem Jeronýmem Hirnhaimem na počátku sedmdesátých let 17. století vystaven nový knihovní sál, původní knihovní skříně byly rozebrány a snad po doplnění znovu nainstalovány do nových prostor, přičemž pro ně byly upraveny. Stará knihovna byla zrušena a v jejích prostorách byl zřízen priorát. V novém sálu byly opětně využity i kartuše s obrazy, protože knihovna byla reorganizována do původních devíti oddílů. O tom podává svědectví knihovní katalog z roku 1672, který navíc Frankův systém signatur vůbec nevyužil. Hirnhaim též nechal pro knihovnu postavit v roce 1678 knižní kolo, které se dodnes nachází v Teologickém sálu.⁴¹

V letech 1721–1722 opat Marian Hermann rozšířil knihovnu o několik metrů jižním směrem, v prostoru stavebně definovaném již Orsim. Nově připojený prostor nechal vybatvit štukaturou, která sice vycházela z formy už dokončeného prostoru, ale přesto obsahuje odlišnosti. Tehdy také zvýšil skříně o jeden až čtyři regály, přičemž těmi vyššími vyplnil prostor mezi klenbami. Tím došlo k nepravděpodobnosti mezi horní a dolní, tedy původní částí regálů. Horní část regálů tehdy částečně zakryla spodní část štukatury, protože přesáhla římsu, jíž byla výzdoba klenby na spodním okraji zakončena. Zároveň Siard Nosecký začal s výmalbou štukových kartuší freskami, což bylo dokončeno v roce 1727.⁴²

Akvizice předcházející rekonstrukci způsobily, že obrazy v dřevěných kartuších přestaly odpovídat uložení knižních sbírek v regálech. Proto byla jejich výzdoba zakryta; staly se pouhým dekorativním prvkem, integrálně zasazeným do nově pořízené řezbářské práce, na míru zhotovené pro upravené regály. Tematické dělení přebralý nápisy, umístěné na řezbě pod kartušemi. Až někdy poté byly původně červené skříně přemalovány šedou barvou, která byla odstraněna teprve při restaurování v devadesátých letech 20. století.

To vše zapříčinilo, že o ikonografii a úloze původních obrazů v kartuších nevěděl ani knihovník Dlabáč, ani jeho následovníci. Původní malby v kartuších byly odhaleny a obnoveny až v devadesátých letech 20. století, což umožnilo na základě výkladu poznámky ve strahovském svazku sign. BY III 25 přisoudit jejich pravděpodobné autorství a určit i dobu jejich vzniku. Původ knihovních skříní a část jejich výzdoby tak lze hypoteticky datovat do doby ještě před švédským vpádem, k roku 1626, respektive před 16. květen 1632.

⁴¹ Bohuslav KOUTNÍK, *Strahovské knižní kolo*, Časopis československých knihovníků 5, 1926, s. 136–140.

⁴² Datace na základě dvou chronogramů v sále, sřov. P. KNEIDL – P. PREISS – A. ROLLOVÁ, *Strahovská knihovna*, s. 74.

Some considerations on the beginnings of restored monastery library at Strahov and its interior in the Early Modern Period

SUMMARY

Based on analysis of written and iconographical sources, the author attempts to interpret when and where the monastery library of the Royal Canonry of Premonstratensian at Strahov, Prague was restored and located by the Abbot John Lohel (1586–1612). He also describes a development of the library interior up to the beginning of the 2nd quarter of the 18th century.

The Abbot Lohel restored the Strahov book collection (the first obvious testimony appears in 1593), which was placed to a wing that he himself ordered to be constructed by the south-west corner. In 1627, the library was re-constructed by the Abbot Caspar Questenberg (1612–1640); and from that time, the first report about bookshelves is also preserved. According to a note dated 1632 in one book of the library, the Prague painter David Altmann of Eydenburg decorated the library with painted wooden cartouches referring to library's nine thematic sections. In 1648, the library was plundered by the Swedish army. Though the majority of volumes was stolen, some 400 items have preserved. An increasing number of newly acquired books in the 1660s as well as a bad structural condition of the library resulted in a construction of a new library hall (today the Theological Hall), where the old bookshelves were transferred to. A new library catalogue of 1672 positively refers to nine thematic sections of the old library, and Altmann's painted cartouches were placed again on the bookshelves. In the 1720s, the Abbot Marian Hermann (1711–1741) enlarged the library hall and adapted the bookshelves to its new size. As a result of permanent accrual of volumes and a new layout of the library, the Abbot Hermann ordered the paintings in wooden cartouches to be overlaid by a grey colour. Subsequently, the paintings were substituted by inscriptions referring to the up-to-date adjusted arrangement of a book collection. Owing to this, the researchers were not able to explain properly the record about Altmann's authorship of 1632. The original iconography of the wooden cartouches was revealed only in the 1990s when the Theological Hall was completely renovated.

Translated by the author

KE VZTAHU DOMINIKÁNSKÉHO ŘÁDU A BISKUPSTVÍ V HRADCI KRÁLOVÉ V 17. A 18. STOLETÍ (NA PŘÍKLADU P. VAVŘINCE KARLA BRÜCKNERA OP)

JAKUB ZOUHAR

ON THE RELATION BETWEEN THE DOMINICAN FRIARS AND THE EPISCOPATE OF HRADEC KRÁLOVÉ IN THE 17TH AND 18TH CENTURY (AS DEMONSTRATED ON THE EXAMPLE OF P. VAVŘINEC KAREL BRÜCKNER OP)

This contribution outlines the complex process of regeneration of the Dominican Order in Bohemia during the period of re-Catholicisation in the 17th century, with emphasis on its slow progress in eastern Bohemia. It presents the important personage of P. Vavřinec K. Brückner OP, and follows the history of his professional connections with the episcopate of Hradec Králové, where since 1738 he worked as advisor.

Key words: Vavřinec Brückner OP – Dominicans – episcopate of Hradec Králové – 17th to 18th century

Spolupráce se světským klérem byla pro člena české dominikánské provincie raného novověku neobvyklá a svědčí o vážných důvodech, jež vedly Vavřince Karla Brücknera k tomu, aby se pro ni vyslovil. Že se tak stalo právě v Hradci Králové, věnném městě českých královen se silnou husitskou tradicí, může na první pohled překvapit.

Středověký Hradec Králové¹ však ve svých zdech hostil dokonce dva dominikánské konventy² – jeden mužský a jeden ženský. Zprávu barokního řádového kronikáře Hyacintha Stixy (†1769)³ o tom, že ve středověkém městě existovaly dokonce dva mužské dominikánské konventy, můžeme označit za nepodloženou a rovněž vysoce nepravděpodobnou. Naopak listinně doložen je kostel Panny Marie s konventem *in suburbio castri Grecensis*, který patřil k nejstarší vrstvě řádových fundací. Založen byl určitě před

¹ K dějinám města ve sledovaném období viz Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, I/1–II/2, Hradec Králové 1994–1997.

² K nim srov. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN a další (edd.), *Encyklopedie českých klášterů* (dále EČK), Praha 1997, s. 234–236; Vladimír J. KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter*, II, *Die Männer- und Frauenklöster*, Archivum Fratrum Praedicatorum (dále AFP) 26, 1956, s. 141, 156; Tomáš ČERNUŠÁK – Augustin PROKOP – Damián NĚMEC, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001, s. 25, 56 (z pera T. Černušáka).

³ Srov. Hyacinth STYXA, *Historia provinciae Bohemiae Ordinis FF. Praedicatorum. Collectanea historica rerum Provinciae Bohemiae Sacri Ordinis Praedicatorum chronologice digesta et ad triplicem ejus epocham, originis, desolationis, instaurationis, trifariam partita*, Tomus I, Pragae 1756, s. 183–185 (rukopis). Opis z 19./20. století je uložen v Národním archivu v Praze, I. odd., (dále NA Praha), fond Řád dominikánů, inv. č. 11a; originál pak v Generálním archivu dominikánského řádu (dále AGOP) v Římě, sign. XIV. Liber EEE. K osobě autora srov. Jakub ZOUHAR, *Přehled dějepisectví dominikánského řádu v Čechách a na Moravě v 16.–18. století*, II, *Addenda et Corrigenda*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13.–15. září 2007*, Praha 2008, s. 165–188, zvl. s. 173–179.

rokem 1238, kdy je poprvé zmiňován.⁴ O jedenáct let později se zde dokonce konala provinční řádová kapitula. Konvent zanikl brzy po roce 1419 jako jeden z prvních klášterů vůbec. Konvent II. řádu, tzn. určený ženám, vznikl patrně před rokem 1277, což však dokládá až zápis z počátku 14. století, který pořídil proslulý francouzský dominikánský inkvizitor a biskup v Tuy a Lodève Bernard Guy (1260/61–1331).⁵ O konventu máme zprávy ještě z roku 1433;⁶ o tři roky později však již král Zikmund Lucemburský rozdával jeho statky.

Husitskými boji ztratila katolická církev v celých východních Čechách své postavení na dlouhá dvě staletí. Ovlivněn tím byl nejen život tehdejších obyvatel, nýbrž i vzdělávání⁷ budoucích generací, které tak katolickou církev považovaly za nelegitimní složku společnosti, jež nemá v nové – už nikoli středověké – době své místo. Litomyšlské biskupství,⁸ druhý pilíř středověké katolické, tj. všeobecné církve ve východních Čechách, prakticky zaniklo v husitských nepokojích, když se sedmý litomyšlský biskup Aleš (Albert) z Březi († 1442) zřekl pražského arcibiskupa Konráda z Vechty, který přijal čtyři artikuly pražské, a sirotci proto na jaře 1425 dobyli biskupský hrad. Zdejší kapitula sídlila již od roku 1421 ve Svitavách, kde také nakonec došlo ke konečné likvidaci již více jak sto let nefungujícího biskupství. Jeho poslední administrátor Wolfgang zemřel roku 1554, což zavadalo svitavským měšťanům podnět k násilnému odebrání zbylého majetku patřícího kapitule. Poslední dva kanovníci byli z města vyhnáni a uchýlili se do premonstrátského kláštera na Hradisku u Olomouce.

Je proto více než zřejmé, že cesta k navrácení katolického náboženství do východních Čech nebyla v 17. století nikterak jednoduchá. Nejprve chtěl ve svém rezidenčním městě Jičíně založit biskupství Albrecht z Valdštejna, ale z plánů nakonec z vícera důvodů, nám dopodrobna stále neznámých, sešlo.⁹ Představitelé katolické reformace¹⁰ nakonec uspěli s návrhem založit čtyři nová biskupství v Čechách (Litoměřice, Hradec Králové, Plzeň, České Budějovice) jen z poloviny a teprve po několika desetiletích průtahů způsobených jak okolnostmi vnějšími (třicetiletá válka), tak vnitřními (odpor některých jezuitů, argumentujících spíše ve prospěch rozšíření farní sítě). Hlavními zastánci zřízení nových bis-

⁴ Gustav FRIEDRICH (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB), III, Praha 1943, č. 184, s. 225. Číšník krále Václava I. Zbraslav odkazuje dominikánům ze svého majetku finanční obnos.

⁵ K jeho osobě s bibliografickými odkazy viz Jakub ZOUHAR, *Štřípky z historie dominikánského řádu očima českých středověkých kronikářů (do roku 1526)*, Marginalia Historica 8, 2004, s. 7–49, zvl. s. 10, pozn. 25.

⁶ Josef EMLER (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim*, VII, Prague 1899, s. 193.

⁷ Martin CHOLASTA, *Latinské školy v Hradci Králové*, in: Jiří Němeček – Jaroslav Šůla (edd.), *Příspěvky k dějinám královéhradeckého školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení biskupského gymnázia v Hradci Králové*, Hradec Králové 2003, s. 4–36; Jiří NĚMEČEK, *Jezuitské gymnázium v Hradci Králové*, in: tamtéž, s. 37–48.

⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Litomyšlské biskupství. Litomyšl, duchovní tvář města (Sborník historických statí)*, Litomyšl 1994, s. 29–51 (kde i starší literatura); Oldřich PAKOSTA, *Pečeti litomyšlských biskupů*, 2. vyd., Litomyšl 2003.

⁹ František KASKA, *Jak mělo vypadat jičínské biskupství (z r. 1624?)*, Sborník musejního spolku v Jičíně 1939, s. 19–23; Pavel R. POKORNÝ, *Jičínské biskupství*, in: Jindřich Francek (ed.), *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993*, Jičín 1995, s. 73–84.

¹⁰ K pojmu srov. Ivana ČORNEJOVÁ, *Pobělohorská rekatolizace v českých zemích. Pokus o zasazení fenoménu do středoevropských souvislostí*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003*, Praha 2003, s. 14–24. Např. E. W. Zeeden razil namísto pojmů „reformace a protireformace“ nové označení, a to „údobí věroučného rozpolcení a vytvoření konfesí“, což se ale neujalo. Nejnověji k celé epoše Rudolf LEEB – Susanne Claudine PLS – Thomas WINKELBAUER (Hgg.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Geheimprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Wien – München 2007.

kupství byl císař Ferdinand II. a pražský arcibiskup kardinál Arnošt Harrach (1598–1667).¹¹ Pro celé východní Čechy mělo zásadní význam založení biskupství v jejich metropoli Hradci Králové.¹² Stalo se tak po dlouhém vyjednávání zejména ohledně finančního zabezpečení fundace papežskou bulou *Super universas* 10. listopadu 1664.¹³

Problémy s fundací po jejím založení však nepřestaly. Až do konce 17. století bylo biskupství jednoznačně mocensky nejslabším článkem katolické reformace. Z relací *ad limina*¹⁴ se dozvídáme, že biskupství potřebuje peníze především na biskupský seminář a na větší počet kanovníků, neboť všichni královéhradečtí biskupové 17. a počátku 18. století¹⁵ poukazují na nedostatečné personální zajištění katedrální kapituly. Čtyři, resp. pět kanovníků jim připadá málo. Jejich počet se ustaluje na šesti a až v 18. století se pozvolna zvyšuje. Roku 1714 se můžeme v relaci biskupa Jana Adama Vratislava z Mitrovic dočíst o sedmém kanonikátu a jeho materiálním zajištění¹⁶ i o problémech s osmým.¹⁷ Situace se o mnoho nelepší ani o čtyři roky později, a tak teprve roku 1738 můžeme z relace vyčíst zmožutnění zázemí celého biskupství. Za biskupa Jana Josefa Vratislava z Mitrovic (v úřadu 1733–1753) se dozvídáme rovněž o biskupské kurii, která byla tvořena generálním vikářem a oficiálem v jedné osobě, kapitulním kanovníkem Janem Josefem Saxem a dalšími šesti významnějšími úředníky.¹⁸ Na šestém, tedy po-

¹¹ K jeho osobě srov. tradičně František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*, Praha 1886; nově a objeveně Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008.

¹² Viz Hugo BRÜCKNER, *Die Gründung des Bistums Königgrätz* (= Königsteiner Institut für Kirchen- und Geistesgeschichte der Sudetenländer, Veröffentlichungen 1), Königstein im Taunus 1964; Jaroslav MIKAN, *Vznik a počátky hradeckého biskupství*, Hradec Králové 1946; Marie MACKOVÁ, *První královéhradecký biskup*, in: Jindřich Franček (ed.), *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně, konané 10. září 1993, Jičín 1995*, s. 95–100. Populární formou Karel SRP, *Královéhradecké biskupství v proměnách staletí*, Hradec Králové 2005. K pramenům a literatuře srov. Jakub ZOUHAR, *Prameny a literatura k dějinám královéhradeckého biskupství v letech 1664–1782 (přehled problematiky)*, Východočeské listy historické 25, 2008, s. 115–135.

¹³ Otištěna v buláriu *Bullarium diplomatum et privilegiorum Sanctorum Romanorum Pontificum taurinensis editio etc.*, auspicate cardinali Aloysio Bilio, Tomus XVII (1662–1669), Augustae Taurinorum 1869, Numero CDXCIV, pagino 312–315, a J. MIKAN, *Vznik*, s. 59–62, kde však malé textové odchylky v závěru textu.

¹⁴ Konkrétně pro Hradec Králové uloženy v Archivio Secreto Vaticano (dále ASV) Città del Vaticano, fond s. Congregatio Concilii Relationes Diocesanum Regino-Gradensis, č. kart. 681 A, B. Srov. Tomáš PETRÁČEK, *Hradečtí biskupové a jejich katedrála Svatého Ducha v relacích ad limina v letech 1675–1923*, in: Jiří Štěpán (ed.), *Chrám svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008*, Historická tradice v dějinách města, Ústí nad Labem 2009, s. 41–52. K relacím obecně sborník *La sacra congregazione del Concilio. Quarto centenario dalla Fondazione (1564–1964)*, Città del Vaticano 1964 (bez editora), kde jsou i podrobné studie k celé kongregaci, předpisům, atp. V české literatuře stručně pouze Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, IV. díl, 1. svazek *Dějiny olomoucké arcidiecéze*, Praha 1987, s. 34–36.

¹⁵ K jejich osobám viz Erwin GATZ (Hg.), *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches: 1648 bis 1803. Ein biographisches Lexikon*, Berlin 1990, dle abecedy. Z knihy přebírá, aniž by ji však citoval, Milan M. BUBEN, *Encyklopedie českých a moravských sídelních biskupů*, Praha 2000.

¹⁶ ASV, č. kart. 681A: „*De capitulo Canonicorum... Septimus demum sub moderno Episcopo anno 1713 saccevit ex pia fundatione Joannis Francisci Logdman huius Dioecesis decani Kolohlaviensis, qui ex sua substantia quinque milia florenorum in nominibus activitis Capitulo deposuit, ut census ex hoc capitali provenientes, tam diu conserventur, et denuo ad censum exponantur, usque dum capitale novem millium florenorum, quo Canonicus decenter vivere possit, exrescat; cui pio fundatori Episcopus Canoniam absque fructibus retentio suo decanatu contulit.*“

¹⁷ ASV, č. kart. 681A: „*Octavum etiam Canonicatum Episcopus iugi habet memoriae, cuius predecessores in suis visitationibus saepe meminere, nempe illum quem Proto-Episcopus in prima Episcopatus huius erectione, ut ex originalibus eius in Archivio inventis litteris constat, fundare appromisit, quare Curae sibi sumet modernus Episcopus, praefati Proto-Episcopi universalem haereditatem Abbatem monasterii Braunensis, adire, et de obligatione fundationis monere, caeteraque quae rei exigentia postulaverit sedulo adhibere, in quem etiam finem Sacrae Congregationis assistentiam et quoddam ad mox dictum Abbatem monitorium humillime praestolatur. ...Inter hos septem Canonicus unus est, quem illi per liberam Capitularem electionem eligunt, qui dignitatem gerit Decanalem.*“

¹⁸ ASV, č. kart. 681A: „*Curiae Episcopali, in qua singulis septimanis binae habentur sessiones, praesidet Vicarius Generalis et Officialis Joannes Josephus Sax cathedralis Ecclesiae Canonicus, habens adjunctos Consiliarios*

sledním místě, je uveden i P. Laurentius Brückner „*Ordinis Praedicatorum provincialis emeritus SS. Theologiae Magister*“.

Tato informace je zajímavá z víceru hledisek, nicméně z hlediska dominikánského řádu se jedná o skutečnou raritu. Jeho členové se na katolické reformaci v českých zemích příliš nepodíleli, neboť jejich česká provincie bojovala ještě v první polovině 17. století o vlastní přežití.¹⁹ Na pražské ani olomoucké univerzitě až do poloviny 18. století působit nemohli, protože v souladu se svou naukou v rámci teologie odmítali přísahat na Neposkvrněné početí Panny Marie,²⁰ nehledě na to, že by jim to stav jejich provincie nejméně do 80. let 17. století ani neumožňoval. Působili tak v rámci propagace katolické nauky především v duchovní správě, a to prakticky na celém území českých zemí²¹ s výjimkou budoucí královéhradecké diecéze, kde až na Nymburk bratři hojněji nepobývali. Vyplývá to ze zprávy o obsazených farnostech budoucí diecéze ze třicátých až padesátých let 17. století.²² Z tzv. starých řádů tu působil především cisterciácký a františkánský. Později máme v královéhradecké diecézi doloženého jednoho dominikána – faráře k roku 1675,²³ ale výrazněji se řád v kraji neuplatnil; například na Litoměřicku působili dominikáni hojněji.

O obnovení svých východočeských konventů z předhusitského období (dva v Hradci Králové, dále v Chrudimi, Nymburku a Kolíně) nemohl řád po roce 1621 příliš uvažovat, přesto se mu nakonec podařilo znovu založit řádový konvent v Nymburku. Již roku 1628 si totiž tamější měšťané pochvalovali dominikána Jakuba Šalamouna Krczkeho, když od nich odcházel, „*řkouce, že za drahý čas konal pobožně služby Boží při městě Nymburku, že horlivě hlásal slovo Boží, důstojně přísluhoval svatými svátostmi a 580 osob – mezi nimi i konšely města Nymburka – k víře přivedl*“.²⁴ Proto chtěli mít dominikány za faráře i později, kdy to již nebylo obvyklé.

Nejprve Jaroslav Kunata, hrabě z Bubna a Litic, hejtman kraje Boleslavského, hejtman kraje Litoměřického i bývalí hejtmani žádají roku 1660 krále, aby světil dominikánskému řádu děkanství v Nymburku. Argumentují vesměs, že řád tam horlivě působí, v kostele že „*dies paucas*“ se slaví, provinciálem že tam zřízeno růžencové bratrstvo, že ve městě dávno se dominikáni o obnovu katolické víry zasloužili, ale že pro nedostatek peněz konvent obnovit nelze. Děkanem měl být bratr Michal z Plzně řečený Columbus, který o to krále

et Notarium sequentes: 1. Melchiorum Logdman de Aven canonicum SS. Theologiae baccalaureum. 2. Paulum Bernardem Liher canonicum SS. Theologiae doctorem. 3. Joannem Wenceslaum Janowsky de Janowitz canonicum SS. Theologiae doctorem. 4. Joannem Franciscum Michalk canonicum honorarium seminarii Rectorem SS. Theologiae baccalaureum, pro Doctoratu approbatum. J. U. consultum, qui simul etiam munus Notarii obit, acta Consistorii annotando, et ea quae mature conclusa fuerint, expediendo. 5. P. Wenceslaum Kölbe e Soc. Jesu Sacrorum Canonum Doctorem. 6. P. Laurentium Brückner, Ordinis Praedicatorum provincialemeritum SS. Theologiae Magistrum. Et in reliquo curia haec Episcopalis secundum omnia requisita ordinati tribunalis, instructa et disposita existit.“

¹⁹ Jakub ZOUHAR, *Česká dominikánská provincie v raném novověku (1435–1790)*, Praha 2011.

²⁰ Ke složitě problematice slov. Václav WOLF, *Neposkvrněné početí Panny Marie v průběhu historie*, Praha 2005, resp. Antonín PODLAHA, *Učení o neposkvrněném početí Panny Marie v Čechách před prohlášením učení toho za dogma*, Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD) 45, 1904, s. 642, a ČKD 46, 1905, s. 39–45 a 135–144, kde autor podává výčet spisů pojednávajících o tomto tématu a sepsaných v Čechách před polovinou 19. století.

²¹ František ŠTĚDRÝ, *Stavivo k podrobné historii církve v Čechách*, Sborník historického kroužku (dále SHK) 11, 1910, s. 3–5, 166, 168–169, 173; 12, 1911, s. 36, 46, 194; 13, 1912, s. 76–77, 82, 180–181; 14, 1913, s. 49–51, 165–166, 170; 15, 1914, s. 41, 43, napočítal v letech 1637–1660 dvacet šest dominikánů-farářů.

²² NA Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství (dále APA), I. 35/1 – aktový materiál, inv. č. 3349–52, sign. C 109/1–4, č. kart. 2038.

²³ ASV, č. kart. 681A, fol. 9: „*Lomnicensis cum filiali Kalmensi administratur modo a P. Martino Erckenberger ordinis Sancti Dominici ex singulari obtenta licentia, patronus Ecclesiae est comes Marzin.*“

²⁴ F. KRÁSL, *Arnošt*, s. 230.

v německy psaném listu také sám prosí, připomínaje, že král při panství poděbradském a lyském drží i statky bývalého kolínského konventu. Král se 30. října 1660 ptá na dobrozdání místodržících a nakonec kladně odpovídá.²⁵

Řád sám ale nemešká a český provinciál Godefrid Marquis žádá 7. listopadu ze Znojma pražského arcibiskupa o přímluvu. Na arcibiskupa se 14. prosince obrací i místodržící a ten konečně (*sine dato*) sděluje, že není v zásadě proti, když budou dominikáni udržovat růžencové bratrstvo; když budou v neděli odpoledne, kdy není pobožnost bratrstva, konat katechismus; a když se ve všem, co se týká církevní správy, podřídí arcibiskupovi a jeho investituře. Ale již o pár let později byli Nymburští nespokojeni a chtěli si zvolit jiného děkana, avšak zdá se, že sami opět chtěli dominikána.²⁶ Pro jistotu to ale ještě na žádost provinciála Marquise arcibiskup přímo nařídil; nového děkana měl vybrat provinciál sám.

Základní kámen nového konventu v Nymburku byl položen 2. června 1667, avšak teprve roku 1694 se nymburská komunita stala převorstvím, když se rozrostla na předepsaných dvanáct řeholníků.²⁷ Nymburský konvent se tak stal jediným centrem dominikánského řádu v královéhradecké diecézi. O dalším spojení řádu s královéhradeckou diecézí máme zprávy až z roku 1738, kdy je zmiňován v biskupské kurii vzpomenuť Vavřinec Karel Brückner.

Podle úmrtního záznamu²⁸ se Vavřinec Karel Brückner († 8. ledna 1755) narodil kolem roku 1673. Roku 1689/90 vstupuje do řádu v litoměřickém konventu sv. Michala,²⁹ což je pro něj podle předpisů nejdříve možné datum, a nastupuje obvyklou dráhu dominikánského učence. Začíná studovat filozofii³⁰ a roku 1698 nastupuje na pražském generálním učení u sv. Jiljí³¹ studium teologie.

Ta byla vykládána v duchu tradice řádu tomisticky. Filozofické a s ním úzce související teologické myšlení dominikánského řádu bylo dáno již v době jeho založení, tj. ve vrcholném středověku. Největším učencem oné doby byl bezesporu Tomáš Akvinský (1225–1274),³² nedlouho po své smrti prohlášený za svatého (1323) a později za oficiálního učitele katolické církve. Právě sv. Tomáš se svým učitelem sv. Albertem Velikým (okolo 1200–1280), kterého záhy přerostl, položil základy velké myšlenkové tradice – tomismu.

²⁵ AGOP Řím, sign. XIV, liber L, s. 1027: „*Leopold. Lieber getreue. Alß dem Einschluß ersehete Ihr mit mähreren Vmbständen, wass bey Vns der Würdige, Vnser andächtige, vndt lieber getreuer. / Michael de Plnsa, decanus Nimbürgensis, nomine patres provinciae Bohemiae Ordinis Praedicatorum, gehorsambst anbringen, Vndt Vmbgnädigste Einraumb- vndt übergebung besagten Orden der Nimbürgischen Dechantay [!] bitte thuet. Befehlen euch hierauf gnädigst, dass ihr nach Vernehmung als Cardinals von Harrach... als Ertz-Bischoffen Prag, Vndt eihollung weiterer nöttürstigen Information, Vndt hierüber für [r]athliches guttachten gehorsambst einshüchtn sollet. Hieran wirdt gehorsambst Vollbracht Vnser gnädigsten Willen vndt meinung./ Geben in Vnserer Stadt Wienn den 30. Monats-Tag 8bris Anno 1660. Leopold.*“

²⁶ Magistrát Nymburka si stěžuje česky. Ví, že se s Kolumbem neshodnou, chtějí jej proto vyměnit, ale „...avšak jak žádáte světského kněze, na ten [stolec?] dosaditi nemůžeme, nežli jiného z dotčeného Řádu Kazatelou s. Dominika již nám dobře povědomého...“ a odůvodňují dále, že z dominikánů bude kazatel nejlepší, že s ním mají dobré zkušenosti, etc. 30. Augusti 1661.

²⁷ EČK, s. 396–397.

²⁸ NA Praha, fond ŘD, inv. č. 147: *Nomina et cognomina amantissimorum fratrum et sororum ordinis nostri, qui potissimum ab anno 1720 in hac provincia obierunt, Pragae 1720–1883[?]*, rkp., k lednu (= fol. 2^v).

²⁹ Vyplývá to z pozdější zprávy, viz AGOP Řím, sign. IV, *Registra Magistrorum*, Nr. 215, s. 23.

³⁰ NA Praha, fond ŘD, inv. č. 16: *Liber studii generalis Pragae 1677–1734, Pragae 1677–1734*, s. 223.

³¹ O škole srov. Jakub ZOUHAR, *Generální studium dominikánů u sv. Jiljí v Praze v 17. a 18. století*, in: *Historie 2002. Celostátní studentská vědecká konference (3.–4. 12. 2002)*. Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav historie a muzeologie, Opava 2003, s. 114–137.

³² K jeho osobě existuje prakticky nepřehledná literatura. Uvádím proto pouze reprezentativní Joseph P. WAWRYKOW (ed.), *The Westminster Handbook to Thomas Aquinas*, Westminster 2005.

Ten tvořil jeden z pilířů filozoficko-teologického učení vrcholného a zčásti i pozdního středověku zvaného (tzv. první) scholastika.³³ Tento myšlenkový směr se dostal na sklonku středověku do krize, ze které byl vyveden až raně novověkými italskými humanisty,³⁴ kteří podle svého hesla *ad fontes* začali nejprve studovat pramennou základnu středověké scholastiky: Aristotela, Tomáše Akvinského i teologického formalistu Jana Dunse Scota (1265–1308).³⁵ Dalším impulzem pro opětovný rozvoj scholastické metody bylo prohlášení sv. Tomáše Akvinského za učitele církve (1567) „dominikánským“ papežem Piem V., když předtím byla jeho nauka probírána na Tridentském koncilu.³⁶ Vznikl tak různorodý myšlenkový systém, zpravidla zvaný druhá scholastika.³⁷

V českých poměrech byla tématu druhé scholastiky věnována dosud jen malá pozornost,³⁸ přesto se jedná o výrazný směr filozoficko-teologického myšlení, jenž převládá na západo- a středoevropských univerzitách od dob René Descarta až po Immanuela Kanta, a jak poznamenal Stanislav Sousedík, „v jižní Evropě, jmenovitě ve Španělsku, si na některých školách udržela kontinuální tradici až do našich dob“.³⁹ Společným rysem všech myslitelů bylo reagování na podněty sv. Tomáše Akvinského. Tzv. druhá scholastika kladla ve srovnání se svojí středověkou předchůdkyní více důrazu na historičnost svých postulátů, které se častěji opíraly o filologické argumenty.

Pokud můžeme sledovat produkci generálního učení u sv. Jiljí, vidíme, že byla sotva průměrná a vždy se striktně přidržovala klasické tomistické metody. Náznak mystiky se mi nepodařilo nalézt nikde, nicméně zachovala produkce spisů ze všech provinčních škol

³³ Nefilozoficky školenému zájemci doporučuji na první seznámení práci Josef PIEPER, *Scholastika. Osobnosti a náměty středověké filosofie*, Praha 1993.

³⁴ Názory, do jaké míry vděčí obnovený zájem o scholastiku humanistům, se různí; především starší literatura jim výraznější vliv upírá. V česky psané historiografii filozofie se pro silný vliv humanistů vyslovil Stanislav SOUSEDÍK, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997, s. 63, který se opírá o práci Paul O. KRISTELLER, *Le thomisme et la pensée italienne de la Renaissance*, Paris 1967.

³⁵ K tomuto františkánovi srov. Stanislav SOUSEDÍK, *Jan Duns Scotus – doctor subtilis a jeho čeští žáci*, Praha 1989.

³⁶ Carlo GIACON, *La seconda scolastica*, sv. 1, Milano 1944, s. 47–52.

³⁷ Ze zahraniční literatury bych rád upozornil na následující tituly: standardní přehled o tématu podává Frederick COPLESTON, *A History of Philosophy*, III, *Late medieval and renaissance philosophy*, New York 1993 (orig. 1953), s. 335–405; základní práce je Carlo GIACON, *La seconda scolastica*, 3 sv., Milano 1943–1950 (přetisk 2004). Kniha pojednává převážně o jezuitské scholastice, ve shodě s autorovou příslušností k tomuto řádu. Z novějších prací uvádím pouze Erika RUMMEL, *The Humanist-Scholastic Debate in the Renaissance and Reformation*, London 1995; Jan CZERKAWSKI, *Humanizm i scholastyka. Studia z dziejów kultury filozoficznej w Polsce w XVI i XVII wieku*, Lublin 1992; Frank GRÜNERT – Kurt SEELMANN (Hgg.), *Die Ordnung der Praxis. Neue Studien zur Spanischen Spätscholastik (Frühe Neuzeit)*, Tübingen 2001. Základní příručkou je *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts* (Grundriss der Geschichte der Philosophie), Bd. I/1, hgg. von Jean-Pierre SCHÖNBINGER, Basel 1998, zvl. s. 367–375, kde se čtenáři dostane stručného, ale kvalifikovaného poučení o tomismu především ve Španělsku z pera Enriqua Rivery de Ventosa; Bd. IV/1, hgg. von Helmut HOLZHEY – Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, Basel 2001, s. 372, kde je heslovitě Paulem Richardem Blumem nastíněna dominikánská filozofie vyučovaná na univerzitách Svaté říše římské národa německého. Stanislav SOUSEDÍK, *Technika filozofické disputace v 17. století*, Filozofický časopis 15, 1967, s. 132–152. Pozdní scholastice se věnuje i několik internetových stránek.

³⁸ Srov. všeobecně práce Petra Dvořáka, Stanislava Sousedíka a Milana Mráze. Souhrnná práce Stanislav SOUSEDÍK, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997 (autorova i jiná dosavadní literatura) je na svou dobu vynikající, leč dnes s ní již nevystačíme. Podrobněji se podíval na problém Milan MRÁZ, *La critica di Soares al concetto di infinito in De Arriaga*, in: Sante Graciotti e Jitka Křesálková (edd.), *Barocco in Italia. Barocco in Boemia. Uomini, idee, forme d'arte a confronto*, Roma 2003, s. 179–191; Petr DVOŘÁK, *Jan Caramuel z Lobkovic. Vybrané aspekty formální a aplikované logiky*, Praha 2006 (práce se soustřeďuje především na logickou tvorbu autora, ale pro postížení filozofie doby přináší jen málo); *Umění a věda v době Juana Caramuela z Lobkovic*. Sborník referátů z konference v Hradci Králové ve dnech 15. a 16. října 2006 u příležitosti 400. výročí narození Juana Caramuela z Lobkovic, Hradec Králové 2006 (bez editora) a nejnověji reprezentativní Petr DVOŘÁK – Jacob SCHMUTZ (eds.), *Juan Caramuel Lobkowitz: The Last Scholastic Polymath*, Praha 2008.

³⁹ S. SOUSEDÍK, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, s. 63.

ještě čeká na svůj podrobnější průzkum. Výjimky tedy nejsou vyloučeny, dovolím si však tvrzení, že většinou nelze očekávat žádné převratné myšlenky. Ostatně i jezuitům z českých zemí trvalo několik desetiletí, než se mohli pochlubit významnějšími příspěvky; do roku 1618 s ničím výrazně novým nepřišli ani oni.⁴⁰ Tolik nastínění hlavních rysů vzdělání, kterého se Brücknerovi na školách dostalo.

Po absolvování kýženého filozofického a teologického studia byl Brückner pověřen vyučováním v pražském konventu u sv. Máří Magdaleny.⁴¹ Zde se podle řádových zvyklostí připravovali profesori na pozdější výuku na generálním učení u sv. Jiljí, nejvyšší řádové škole v provincii. Někteří profesori přednášeli nižší předměty (filozofii, logiku) na generálním studiu a vyšší předměty (morální teologii) na formálním studiu u sv. Máří Magdaleny.⁴² Podle okružního listu generálního magistra dominikánského řádu Antonia Cloche z 2. října 1688 existovaly na řádových školách tři typy vyučujících. Nejdůležitější z nich byl první lektor (*primus lector, lector primarius*), který školu vedl v ohledu pedagogickém a který přednášel spekulativní část teologie (trojice Božích osob, Božích vlastností, predestinace, vtělení Krista apod.). K ruce měl druhého lektora (*lector secundarius, lector morales*), jehož oborem byla morální teologie (poslední cíl člověka, lidské skutky, ctnosti a neřesti, resp. hříchy, církevní svátosti apod.). Úkolem třetího lektora měla být výuka tomistické filozofie (logika, dialektika, fyzika a metafyzika, etika) a příprava studentů pro vyšší studium.⁴³ Toto rozdělení se dodržovalo na tzv. *studiu formale*, které tvořilo páteř řádového školství, neboť nad ním bylo jen studium generální, zatímco nižší stupeň tvořilo tzv. *studium morale*. Na formální studia si ale česká dominikánská provincie musela počkat až do roku 1694, kdy byly generální kapitulou v Římě do tohoto stavu povýšeny školy u sv. Máří Magdaleny v Praze a u sv. Michala v Brně.⁴⁴

Z výše uvedeného je zřejmé, že Brückner se stal vyučujícím na elitním ústavu české provincie. Své akademické působení završil 22. listopadu 1710,⁴⁵ kdy byl jmenován na místo prvního lektora u sv. Máří Magdaleny a zároveň promován za magistra posvátné teologie (*magister s. Theologiae*). Obdržel tedy v řádu nejvyšší možný akademický titul, který však platil jen v rámci dominikánského řádu a v 18. století byl jen slabým odleskem jeho středověkého předchůdce.

Jako první lektor u sv. Máří Magdaleny a magistr posvátné teologie se Brückner účastnil i provinční kapituly v roce 1715⁴⁶ a 8. srpna 1716⁴⁷ byl s konečnou platností jmenován nižším lektorem na generálním učení u sv. Jiljí, jehož regentem se stal roku 1719.⁴⁸ Ještě 7. října 1719⁴⁹ byl rovněž zvolen převorem konventu u sv. Jiljí, nejvýznamnějšího centra české dominikánské provincie. Vrcholu společenského vzestupu uvnitř řádu dosáhl na pro-

⁴⁰ S. SOUSEDÍK, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, s. 67.

⁴¹ K objektu srov. EČK, s. 466–469.

⁴² Srov. např. NA Praha, fond ŘD, inv. č. 10: *Liber provinciae Boemiae ordinis praedicatorum 1693–1721*, fol. 135.

⁴³ Angelus M. WALZ, *Compendium historiae Ordinis Praedicatorum*, Romae 1948, s. 321.

⁴⁴ Tomáš ČERNUŠÁK, *Klášteří škola dominikánů u sv. Michala v Brně v novověku*, Brno v minulosti a dnes 19, 2006, s. 77–86.

⁴⁵ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 200, s. 11.

⁴⁶ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 200, s. 32.

⁴⁷ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 200, s. 39: „... mittuntur Pragae patentes, quibus ibidem in Studio Generali ad s. Aegidium instituitur in Baccalaureum ordinarium seu Regentem Secundarium. Die 8. Augusti 1716.“

⁴⁸ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 200, s. 43, 47.

⁴⁹ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 200, s. 50.

vinční kapitule v Brně, kde byl 19. října 1720⁵⁰ zvolen 45 hlasy ze 47 možných českým provinciálem, tedy nejvyšším představeným dominikánů v českých zemích. Ani po skončení funkčního období však nebyl nečinný a pomáhal svému mateřskému konventu v Litoměřicích, přičemž byl ve spojení i s litoměřickým biskupstvím.⁵¹ Právě ve třicátých letech 18. století probíhala rozsáhlá přestavba dominikánského objektu pod vedením architekta italského původu Oktaviána Broggia.⁵²

Jak už víme, v této době byl Vavřinec Brückner ve spojení i s biskupstvím v Hradci Králové. Zde však s biskupskou kurií pouze nevyjednával, jako tomu bylo v Litoměřicích, nýbrž se na chodu biskupského úřadu osobně podílel. Diecézní kurie⁵³ je dnes kanonickým právem charakterizována takto: „Sestává se z těch zařízení a osob, které pomáhají biskupovi v řízení celé diecéze, hlavně ve vedení pastorační činnosti, ve výkonu správy diecéze a ve výkonu moci soudní.“⁵⁴ Tuto charakteristiku lze vztáhnout i na biskupskou kurií ve třicátých letech 18. století. Brückner zastával v kurií funkci jednoho z konzultorů (*adjunctos consiliarios*). Nevíme přesně, jak dlouho svoji práci pro královéhradecké biskupství vykonával, nicméně *terminus ante quem* je rok 1742, kdy byl zvolen převorem pražského konventu u sv. Máří Magdaleny; zastával zde tři volební období, tj. jako převor působil až do roku 1751, třebaže k poslednímu funkčnímu období byl prý přemluven.⁵⁵ Avšak poslední zaznamenanou zprávu o jeho osobě máme k roku 1749, kdy mu byla po opětovném zvolení převorem 14. června povolena cesta do Říma.⁵⁶ Bratr Vavřinec Karel Brückner zemřel v Praze 8. ledna 1755.⁵⁷

Jeho životní cesta je příkladem velmi nadaného člověka, jenž se vyznal nejen v soudobých akademických disciplínách, tzn. ve filozofii a teologii, ale rovněž v církevním právu, neboť jinak by si jej královéhradecký biskup sotva vybral za svého poradce. V jeho osobě se pravděpodobně vzácně snoubily pedagogické vlohy s manažerskými, což mu umožnilo řídit jeho spolubratry, ať už v úřadu regenta studia, převora nebo provinciála. Osobnost V. K. Brücknera je také příkladem poměrně řídké spolupráce dominikánského řádu se světskou církevní správou v raném novověku, která dokazuje, že s církevní hierarchií spolupracovaly nejen známé řády jezuitů a piaristů. Jedná se rovněž o doklad k působení dominikánského řádu v „nejkacířtější“ části Čech raného novověku, kde nebyla dosud působnost řádu podrobněji doložena. V neposlední řadě je zvolení bratra Brücknera za kuriálního poradce královéhradeckého biskupství ukázkou, jak mohli mít biskupové šťastnou ruku při výběru svých spolupracovníků. Do dějin se bohužel zpravidla zapíše především ty opačné případy. Na mysl tu mám zejména chorvatského dobrodruha Jakuba Zotina (Zotiniće),

⁵⁰ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 200, s. 56. Potvrzen byl s konečnou platností 12. června 1721.

⁵¹ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 215, s. 23.

⁵² Srov. EČK, s. 341. K architektovi srov. Věra HANKOVÁ, *Oktavián Broggio (1670–1742)*, Umění 41, 1993, s. 129–140; Helena OSVALDOVÁ – Daniela VOKOLKOVÁ (edd.), *Oktavián Broggio: 1670–1742*. Galerie výtvarného umění v Litoměřicích, text katalogu Mojmir HORYNA, Litoměřice 1992.

⁵³ Popis biskupské kurie v českých zemích raného novověku byl zatím uspokojivě podán jen u (arci)biskupství olomouckého. Viz Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století*, IV. díl, 1. sv. Dějin olomoucké arcidiecéze, Praha 1987; Kateřina VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku [léta 1676–1777]*, Olomouc 2002. Pro pražské arcibiskupství Stanislava JILKOVÁ, *Pražská arcibiskupská konzistoř a její běžná agenda v roce 1784*, SAP 51, 2001, č. 2, s. 359–394; okrajově také F. KRÁSL, *Arnošt*, s. 444–454.

⁵⁴ *Kodex kanonického práva* (CIC 1983), Praha 1994, kánon 469. Srov. také Antonín HRDINA, *Kanonické právo. Zvláštní část*, Plzeň 1996, s. 33–35; Jiří Rajmund TRETERA, *Konfesiní právo a církevní právo*, Praha 1997, s. 165–170.

⁵⁵ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 215, s. 23.

⁵⁶ AGOP Řím, sign. IV. *Registra Magistrorum*, Nr. 215, s. 24.

⁵⁷ NA Praha, fond ŘD, inv. č. 147: *Nomina et cognomina amantissimorum fratrum et sororum ordinis nostri, qui potissimum ab anno 1720 in Domino in hac provincia obierunt*, Pragae 1720–1883[?], rkp., k lednu (= fol. 2°).

který byl jako hradecký arciděkan zvolen při založení biskupství jeho prvním kanovníkem a který se neblaze zapsal do povědomí obyvatel Hradce Králové, s nimiž nenašel společnou řeč, čímž biskupství jako instituci hned na počátku jeho existence nemálo ublížil.

Brückner jako rádce královéhradeckého biskupství se zapojil do významné správní činnosti světského duchovenstva, kde zužitkoval své dlouholeté zkušenosti a diplomatické schopnosti. Shodou okolností zažil dobu největšího rozkvětu jak české dominikánské provincie, tak královéhradeckého biskupství a lze bez nadsázky říci, že v obou případech svojí prací k jejich rozvoji nemálo přispěl.

JAKUB ZOUHAR

Zum Verhältnis zwischen dem Dominikanerorden und dem Bistum Königgrätz (Hradec Králové) im 17. und 18. Jahrhundert (am Beispiel von P. Lorenz Karl Brückner OP)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag befasst sich mit den nicht allzu weitreichenden Beziehungen des Dominikanerordens zum Bistum Königgrätz. Im Mittelalter gab es in Ostböhmen mehrere Dominikanerkonvente, doch im 17. und 18. Jahrhundert war nur ein einziger Konvent erneuert worden, und zwar in Neuenburg an der Elbe (Nymburk). Obgleich es im 17. und 18. Jahrhundert in Ostböhmen auch nicht viele Dominikanerpfarrer gab, sind mehrere von ihnen nachweisbar.

Das hier verfolgte Thema ist auch mit einer bedeutenden Persönlichkeit des Dominikanerordens verbunden: mit P. Lorenz Karl Brückner (1673? – 8. Januar 1755), mit einer Gestalt, die bislang am Rande der tschechischen Historiographie stand. Brückner begann seine geistliche Laufbahn mit dem Beitritt zu einem Orden, dessen böhmische Provinz damals in ihrer größten Blüte stand. Er durchlief mehrere bedeutende Ordensfunktionen (akademische wie administrative) und errang 1710 mit dem Titel eines Magisters der heiligen Theologie den höchsten akademischen Ordentitel. Als von allen anerkannte Persönlichkeit wurde er 1720 zum Provinzial des Dominikanerordens in den böhmischen Ländern gewählt, womit er die höchste Verwaltungsfunktion innehatte. Sein Amt übte er fünf Jahre lang aus. Selbst als Exprovinzial aber blieb er nicht untätig, was 1738 zu seiner Ernennung als Berater des Bistums Königgrätz führte.

Damit schloss er sich einer bedeutenden Verwaltungstätigkeit der weltlichen Geistlichkeit an, in der er sich seine langjährigen Erfahrungen und sein diplomatisches Geschick zu nutzen machen konnte. Durch eine glückliche Fügung der Umstände erlebte er sowohl die Blütezeit der böhmischen Dominikanerprovinz als auch die des Königgrätzer Bistums, und es ist wohl nicht übertrieben, wenn man feststellt, dass er zu deren Entfaltung mit seiner Arbeit in beiden Fällen nicht wenig beigetragen hat.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Duchovenstvo barokní doby

O PAMĚTI FARNÍHO KLÉRU. BAROKNÍ KONFRATERNITY V TESTAMENTECH DUCHOVENSTVA

JIŘÍ MIKULEC

ON THE MEMORY OF PARISH CLERGY. BAROQUE CONFRATERNITIES IN THE TESTAMENTS OF CLERGY

Using two samples of last wills of lay clergy from mid-17th and 18th century, the author analyses the proportion of legacies for religious confraternities. This includes the overview of their numbers, value of the gift, nature (whether finance, real estate or foundations), and the character of service required in return (requiems and prayers). The study follows the trends and changes during the century under examination.

Key words: testaments – clergy – Baroque religiosity – lay confraternities

Raně novověké testamenty jsou cenným zdrojem informací pro poznání řady otázek života v minulosti, počínaje majetkovou situací jedinců, přes problematiku zbožnosti a náboženského života, dále přes kulturu každodennosti až třeba po rodinné vztahy a genealogické záležitosti.¹ Předložená studie nabízí pohled na závěti farního kléru² v pražské arcidiecézi se zřetelem k barokním náboženským bratrstvům.³ Tyto instituce určené pro organizování laické zbožnosti v římsko-katolické církvi zaujímaly zhruba od druhé

¹ Literatura k testamentům z raného novověku je dnes již obrovská, omezím se proto na několik významných pojednání k českým dějinám: Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550–1650*, České Budějovice 2002; Michaela HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002; Táž., *Bratrstva a cechy z pohledu měšťanských testamentů královských měst severozápadních Čech v raném novověku*, in: V. Ledvinka – J. Pešek (edd.), *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům (= Documenta Pragensia 18)*, Praha 2000, s. 27–47; Kateřina JIŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ (edd.), *Pozdně středověké testamenty v českých městech. Prameny, metodologie a formy využití*, Praha 2006.

² K tematice kněžských testamentů z raného novověku viz Marie RYANTOVÁ, *Normativní vymezení procesu vyřizování pozůstalosti světských duchovních a písemností s ním spojených v 17. a první třetině 18. století*, in: Ivan Hlaváček – Jan Hrdina – Jan Kahuda – Eva Doležalová (edd.), *Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové*, Praha 1998, s. 421–430; Táž., *Narižení až za hrob. Testamentární praxe a vyřizování pozůstalosti světských duchovních pražské arcidiecéze v době baroka*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 149–162.

³ Z bohaté literatury k tematice náboženských bratrstev doby baroka uvádím několik příkladů prací se syntetickým charakterem: Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000; Týž., *Die religiösen Bruderschaften der Barockzeit und die Rekatholisierung Böhmens*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 48, 2008, č. 1, s. 93–115; Vladimír MAŇAS, *Náboženská bratrstva na Moravě do josefínských reforem*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby (=III. pardubické bienále, 29.–30. 4. 2004)*, Pardubice 2005, s. 37–77; Týž., *Musikätigkeit der frommen Bruderschaften Mährens in der frühen Neuzeit*, *Studia musicologica Academiae scientiarum hungaricae* 46/1–2, 2005, s. 69–80; Tomáš MALÝ – Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*, Brno 2010; Vladimír MAŇAS – Zdeněk ORLITA – Martina POTŮČKOVÁ (edd.), *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raně novověké Moravy*, Olomouc 2010.

poloviny 17. a po většinu 18. století důležité místo v každodennosti obrovského počtu laických věřících, ale současně patřily také do života řady příslušníků kléru. Nejen proto, že duchovní byli stejně jako ostatní věřící členy nejrůznějších konfraternit, ale také proto, že mnozí z nich stáli v čele těchto společenství jako jejich duchovní správci. Již známá konstituce *Quaecumque a Sede Apostolica*, vydaná v roce 1604 papežem Klimentem VIII. jako základní právní norma pro existenci zbožných bratrstev, nařizovala, aby v čele každé konfraternity stál vysvěcený kněz.⁴

Duchovní správci bratrstev sloužili mše, vodili procesí a pečovali o případné další náboženské činnosti a duchovní aktivity. Mimo to dozírali nad působením voleného laického předsednictva, často se účastnili různých jednání s konzistory v záležitostech svého bratrstva a v neposlední řadě také mnozí z nich vytvářeli různé texty určené členům. Faráři bývali autory nebo spoluautory regulí, sepisovali také různé knížky, jež byly vydávány tiskem a v nichž se publikovaly regule, výtahy z odpustkových privilegií a různé modlitby.

Náš pohled na bratrstva v testamentech diecézního kléru je motivován nesporným významem barokních konfraternit pro náboženský život společnosti 17. a 18. století a také výše zmíněnou úlohou kléru v existenci těchto společenství. Nepůjde ovšem o hledání místa bratrstev ve „strategiích spásy“, kterým se na příkladu brněnských měšťanů v nedávné době věnoval (samozřejmě nejen v souvislosti s barokními bratrstvy) Tomáš Malý,⁵ ani o snahu vysledovat v testamentech dlouhodobé trendy vývoje v náboženském prožívání a zbožnosti, jimiž se na rakouském materiálu zabýval Michael Pammer.⁶ Záměr této studie je mnohem skromnější – půjde o nastínění významu bratrstev v životě duchovních, jak se odráží v jejich testamentech. Cílem je především zodpovězení otázky, nakolik si kněží vzpomněli na „*piae confraternitates*“ v neradostných chvílích na sklonku života, když se zřetelem blízké smrti rozhodovali o svém majetku.

Pro takový výzkum se jeví jako vhodná metoda využití dvou sond do testamentů diecézního kléru v pražské arcidiecézi. V první sondě bylo zpracováno sto závětí zapsaných do prvních dvou dochovaných knih testamentů arcidiecéze, vedených v letech 1671–1685. Testamenty pojaté do této sondy byly sepsány v letech 1668–1681 (a jeden pochází již z roku 1633).⁷ Druhou sondu, zaměřenou na konec baroka, tvoří rovněž sto posledních pořizení, zapsaných v knize z let 1761–1771, což je poslední kniha testamentů kléru v pražské arcidiecézi před zrušením Tovaryšstva Ježíšova. Tato volba se řídila ohledy na odkazy jezuitským kongregacím, protože použít testamenty z doby po zrušení jezuitského řádu by neodpovídalo podmínkám první sondy, a to i přes to, že jezuitská bratrstva formálně existovala i po zrušení řádu. Testamenty zařazené do druhé sondy byly konzistory confirmovány v letech 1763–1766, vznikly však v časovém rozsahu let 1743–1766.⁸

Kněží, jejichž závěti se v obou sondách sešly, byli příslušníky světského kléru. Především se jednalo o správce farností, nejvíce bylo farářů, ve významnějších farnostech užívali

⁴ Konstituce *Quaecumque* byla otištěna v řadě sbírek papežských dokumentů, viz kupř. dominikánská edice *Acta Sanctae Sedis necnon magistrorum et capitulorum generalium pro societate SS. Rosarii*, II/1–2, Lugduni 1891, č. 75, s. 212–221. Srov. též J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 42–43.

⁵ Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009.

⁶ Michael PAMMER, *Glaubensabfall und wahre Andacht. Barockreligiosität, Reformkatholizismus und Laizismus in Oberösterreich 1700–1820*, Wien – München 1994; TÝŽ, *Death and the transfer of wealth: Bequest patterns and cultural change in the eighteenth century*, *Journal of social history* 33/4, 2000, s. 913–934.

⁷ Národní archiv (dále NA) Praha, Archiv pražského arcibiskupství (dále APA), B 22/13, f. 1r–60v; B 22/14, f. 1r–157r.

⁸ NA Praha, APA, B 23/8, f. 1r–133v.

titul děkana. Setkáme se zde i s administrátory far a s kaplany. Několik našich testátorů zastávalo úřad vikáře, jenž v Čechách představoval střední článek farní správy (vicarius foraneus). Z dalších funkcí pak lze uvést kanovníky kapitul, sekretáře pražské konzistoře, administrátora Vlašského špitálu na Malé Straně v Praze, zámeckého kaplana. Mezi testamenty z počátku 60. let 18. století je zapsána i závěť probošta ústavu zaopatřujícího chudé nemohoucí kněze na Novém Městě pražském u kostela sv. Karla Boromejského (v současnosti sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici). Také se setkáme s pořízenými několika vysloužilých kněží žijících v tomto domě.

Testamenty duchovních, které byly pojaty do obou sond, jsou v podstatě dvojího druhu. Především se jedná o poslední vůle zapsané nebo diktované za splnění příslušných podmínek testátorem, na konci je jeho podpis a pečeť.⁹ Druhým typem závěti je záznam svědků, kteří byli přivoláni k umírajícímu, vyslechli jeho poslední pořízení, pořídili z toho písemný záznam a ten pak odeslali na konzistoř. Oba uvedené typy jsou potvrzeny svědky, většinou i vikářem, pod jehož působnost testátor patřil, a ratifikovány pražskou arcibiskupskou konzistoií.

Poslední pořízení příslušníků kléru samozřejmě primárně vypovídají o zámožnosti každého duchovního. Jsou v nich – stejně jako u závětí příslušníků jiných společenských vrstev – patrné velké rozdíly v majetnosti testátorů. I v našich sondách se setkáme se značnými několikatisícovými částkami, s nemovitostmi (ponejvíce šlo o louky a pole) a s velkým movitým majetkem, což vše odkazující rozděluje církvi i světským osobám. Ale také – a to častěji – narazíme i na vysloveně nemajetné kněze, ponejvíce faráře v chudších venkovských farnostech či na mladé kaplany, kteří obdarovávají jen nejbližší okolí. Případně penězi vůbec nedisponují a žádají, aby byl rozprodán jejich movitý majetek, z výtěžku se zaplatil pohřeb a případné dluhy, za zbytek peněz se většinou mají sloužit zádušní mše. Mezi těmito dvěma extrémními polohami se pak pohybuje majetková úroveň většiny testamentů, disponujících různými finančními obnosy, obligacemi, movitým zařízením fary, případně dobyt看, zemědělským náčiním a plodinami.

Pokud jde o rozdělování majetku v závětech kléru, lze zde vyčlenit tři základní oblasti, do nichž směřoval. Především se jednalo o výdaje spojené s pohřbem a následnou péčí o duši zesnulého. V nákladech na pohřeb byly peníze určené pro zaopatření těla, na rakev, zaplacení „služeb“ (zvoníci, ministranti, hrobník apod.). Pokud si kněz přál odpočívat v krytém nějakého blízkého kláštera, věnoval mu většinou určitou finanční sumu. Do výdajů spojených s úmrtím patří i peníze na taxu, jež se musela zaplatit konzistoři za confirmaci závěti. Dále testátoři často nechávali prostřednictvím poslední vůle zaplatit každému z kolegů duchovních, kteří se sjeli na pohřeb, malý obnos, většinou jeden zlatý. To lze snad chápat jako náhradu cestovních výdajů (setkáme se s označením „*titulo stipendii*“),¹⁰ ale tyto peníze také mohly být využity pro podporu duše zemřelého, pokud testátor každého obdarovaného duchovního zavázal, aby za jeho duši odsloužil jednu či více mší.¹¹ V převážné většině závětí, a to platí i pro méně majetné (někdy

⁹ Ve studovaných knihách jde samozřejmě o opisy testamentů zapsané u příležitosti jejich confirmace konzistoií. Podpis testátora i podpisy svědků jsou proto opsány písařem, na místě pečeti je pak obvyklý symbol se zkratkou L.S.

¹⁰ NA Praha, APA, B 23/8, f. 122v.

¹¹ Kupř. „*Lego pro honorabilibus Patribus confratribus ad corpus meum more catholico sepeliendum, convenientibus... cuilibet latum imperialem cum ordinaria candela, hac tamen conditione inclusa, ut quilibet eorum pro anima mea duo Sacrificia missae ad altare privilegatum, quam citissime fieri poterit, persolvat.*“ Tamtéž, f. 43r. Zmínka o co nejrychlejším sloužení mši u privilegovaného oltáře naznačuje, že testátor viděl v těchto

i zcela nemajetné) duchovní, se setkáváme se snahou vyjít u příležitosti pohřbu vstříc požadavkům na křesťanské milosrdenství, proto bývá mezi pohřebními náklady téměř pravidelně uváděna menší částka (vesměs do 10 zlatých) na almužny, jež se mají rozdat chudým. Někdy při tom bývá uvedeno, že se tyto obdarovaní mají modlit za testátorovu duši. V jedné závěti z roku 1765 je takový odkaz výstižně uveden slovy „*Quoniam vero eleemosyna a peccato liberat...*“.¹² Odkazy na podporu duše, o níž se v barokním katolicismu předpokládá, že velmi pravděpodobně skončí na určitý čas v očistci,¹³ mívají většinou podobu konkrétního obnosu, za který má být v určitém kostele sloužen přesně daný počet zádušních mší. Vedle toho byly zakládány také mešní fundace, které však již spíše patří do další oblasti odkazů.

Druhá skupina legátů směřovala k církvi a bývá označována „*ad pias causas*“. Pod tímto termínem se rozumí široká škála zbožných účelů. Patří mezi ně kupříkladu odkazy kostelům a kaplím. Faráři často obdarovávají farní kostel i filiální svatyně ve své farnosti buď se záměrem pořídit do nich konkrétní vybavení či je nechat opravit, nebo bez takového výslovného přání. Dále se v testamentech vyskytují různé odkazy klášterům (nejčastěji z okolí farnosti), náboženským bratrstvům, jež tvoří hlavní předmět zájmu této studie, a již zmíněné mešní fundace. Na ně se odkazovala určitá částka jako kapitál (v našich sondách se pohybuje od padesáti do několika tisíc zlatých), který byl uložen na pěti- až šestiprocentní úrok, z něhož se každoročně financovaly zádušní mše. Většinou sloužily nejen k podpoře duše testátora, ale často i duši jeho rodičů či dalších příbuzných. Jako další „*piae causae*“ figurují v závětech charitativní legáty, často určené místnímu špitálu, v testamentech ze 60. let 18. století je pak také občasným příjemcem peněz *domus pauperum*, čímž bývá míněn výše uvedený kněžský starobinec u sv. Karla Boromejského. Dále se setkáváme i s odkazy na podporu studia a vzdělávání kléru.

Poslední tematickou oblast tvoří ve studovaných testamentech odkazy nejružnějším osobám. Samozřejmě především rodinným příslušníkům a jiným příbuzným, dále hospodyně, případně dalšímu služebnictvu a v neposlední řadě také přátelům odkazujícího kněze z řad měšťanů, vrchnostenského úřednictva, světského i řeholního kléru. V menší míře zde nalézáme také odkazy šlechtě, která jako pozemková vrchnost byla většinou patronem farního kostela a s níž mnozí faráři udržovali přátelské styky. Dále bývá v testamentech kléru zastoupen, spíš vzácně, odkaz arcibiskupovi. V takových případech většinou nešlo o peníze, ale o drahocenné knihy či kultovní předměty (obrazy, sochy apod.), v případě šlechty i o zbraně.

* * *

Pokud jde o odkazy náboženským bratrstvům, v obou sondách bylo nalezeno celkem 56 závětí, v nichž figuroval odkaz jednomu nebo více bratrstvům (tabulka č. 1). To je 28 %, tedy více než čtvrtina testátorů v našich sondách myslela při posledním pořízení na náboženská bratrstva. Zajímavý je ovšem pohled na jednotlivé sondy. První sonda z přelomu 70. a 80. let 17. století obsahuje celkem 43 testamentů s odkazy bratrstvům, což je necelá polovina ze stovky studovaných závětí. Naproti tomu druhá sonda z počátku 60. let

pobožnostech – samozřejmě vedle množství dalších zádušních mší, které si svými odkazy a dary zajistil – na ději na brzké vysvobození své duše z očistce.

¹² Tamtéž, f. 99v.

¹³ K tematice barokního pojetí očistce srov. vynikající rozbor v knize T. Malého, *Smrt a spása*, s. 107–181.

18. století ukazuje zcela jinou situaci: legáty bratrstvům zde má pouze 13 testamentů, tedy něco přes desetinu.

Tabulka č. 1 – Testamenty obou sond podle odkazů náboženským bratrstvům

	sonda 1	sonda 2	celkem	
			počet	procent
testamenty s bratrstvy	43	13	56	28
testamenty bez bratrstev	57	87	144	72
celkem	100	100	200	100

Při pokusu o vysvětlení rozdílu mezi sondami musíme samozřejmě počítat s možností, že již sama relativně malá velikost obou vzorků v sobě přináší nebezpečí určitého zkreslení. Je však otázka, zda by pouhé zkreslení dané nahodilostí výběru mohlo zapříčinit takový rozdíl mezi oběma sondami, jaký zde pozorujeme. Pokles počtu testamentů s odkazy bratrstvům je o to zajímavější, že první polovina 18. století byla pro náboženská bratrstva obdobím velkého rozkvětu, kdy se tato forma laické spirituality stala naprosto běžnou, a v 60. letech se na tom nic moc neměnilo. Možná však právě určité snížení exkluzivity konfraternit mohlo samo o sobě vést k menšímu počtu odkazů. Další příčinu úbytku legátů bratrstvům v kněžských testamentech ve druhé sondě můžeme hledat i ve skutečnosti, že takové odkazy bývají většinou součástí těch testamentů, které byly pečlivě připraveny a testátorem promyšleny – v případě testamentů, které byly zapsány „*post mortem*“ svědky ústního porčení, jsou odkazy bratrstvům mnohem vzácnější. A právě v knize testamentů kléru z 60. let 18. století je takových závětí zapsáno mnohem více než v knihách ze 70. a 80. let 17. století. Současně je také třeba vzít v potaz majetkové zázemí farního kléru. Je totiž zřejmé (a to platí i pro první sondu), že bratrstvům odkazovali především faráři, kteří disponovali větším majetkem a rozdělovali na zbožné účely více peněz. Počet testamentů se v průběhu let přirozeně zvyšoval s početním nárůstem farního kléru. Přitom se zdá, že závěti opravdu chudých duchovních byly do konzistoriálních knih zapisovány ve druhé polovině 18. století v mnohem větším množství než dříve. Tomu ostatně nasvědčuje i délka závětí – pro sondu č. 1 bylo třeba zpracovat sto závětí zapsaných na 217 foliích, zatímco o necelé století později již sto testamentů zabralo jen 133 listů. I když vezmeme v úvahu úspornější písmo v knize z 18. století, nevyhneme se konstatování, že většina tehdejších závětí byla kratších a vesměs i chudších.

Při úvahách nad rozdíly testamentů kléru v obou sondách je však třeba také sledovat, jaký byl charakter testamentů, které bratrstvům nic nedávaly. Patří sem především porčení skutečně nemajetných duchovních, kteří disponovali nepatrnou nebo žádnou finanční částkou a v podstatě neměli, co by odkázali. Takových případů však nebyla zdaleka většina, odhadem jde o třetinu, maximálně o polovinu z testamentů, které s bratrstvy nepočítaly. Pak je tu skupina posledních vůlí, jejichž autoři rozhodně nebyli nemajetní, ale potřebu dát majetek na zbožné účely uspokojili větší či menší fundací nebo větším finančním darem církevní instituci či svatyni. V takovém případě je možné, že drobné legáty bratrstvům již záměrně opominuli. Poslední část testamentů diecézního kléru, které nepamatovaly na bratrstva, tvoří porčení zámožných kněží, kteří při rozdělování pozůstalosti preferovali jednoznačně

širokou rodinu a okruh svých přátel a známých a „*piae causae*“ vyřídili většinou odkazem peněz na nějaké zádušní mše pro vlastní duši.

Je tedy zřejmé, že odkazy bratrstvům nelze mechanicky vázat na majetnost kněze. Ostatně konfraternitám se ani v jedné sondě neodkazovaly nějaké horentní sumy, což lze konstatovat při bližším pohledu na finanční částky, které jim duchovní připisovali. V obou sondách se v uvedených 56 testamentech nalézá celkem 152 odkazů bratrstvu.¹⁴ V pěti případech nejsou legáty finančně vyčísleny, protože se v nich nejednalo o peníze – jednou šlo o knihy, dvakrát o obrazy, jednou o pole a v jednom testamentu odkázal farář bratrstvu dobytče, „*bovem optimum*“. Zbývajících 147 odkazů je peněžních, nejmenší odkazy byly ve výši jednoho zlatého (celkem osmkrát), mezi největší pak patřilo 100 zlatých (dvakrát, z toho jednou jako mešní fundace). Bratrstvu v kladském Habelschwerdtu (dnes Bystrzyca Kłodzka v Polsku), který jako celé Kladsko spadal v 17. a 18. století pod správu pražské arcidiecéze, byla roku 1680 připsána jiná mešní fundace ve výši 100 tolarů.¹⁵

Do tabulky č. 2 a do grafu č. 1 byly zaneseny počty peněžních odkazů bratrstvům odstupňované v intervalech po 20 zlatých. Ukazuje se, že naprostá většina legátů (83,5 %) se pohybovala v rozmezí 1–20 zlatých. A dokonce (což v tabulce ani grafu není zachyceno) většina těchto odkazů nepřesáhla 10 zlatých (šlo o 107 legátů). Je tedy patrné, že až na výjimky se bratrstvům neodkazovaly velké částky. Zahrnout bratrstvo nebo více bratrstev do závěti nemuselo být primárně finanční záležitostí, ale spíše šlo o to, zda si testátor na konfraternity, se kterými měl kdy co do činění, vůbec vzpomněl, a zda je považoval za natolik významnou součást svého života, aby jim něco věnoval.¹⁶ I v našich sondách se projevuje skutečnost, že faráři, kterým stálo za to něco bratrstvům odkázat, se stále cítili být jejich členy, občas to i v testamentu uváděli.¹⁷ Současně si někteří z nich také výslovně přáli, aby jejich duše užívala alespoň něco z posmrtné podpory v podobě modliteb a zádušních mší, kterou členství v bratrstvech poskytovalo a jež byla pro barokního katolíka velmi důležitá.¹⁸

¹⁴ V průměru tedy připadají na jeden testament necelé tři odkazy bratrstvům. Reálné počty jsou zajímavější: 23 testamentů (tedy 41 % z celkového počtu 56 závětí odkazujících bratrstvům) obsahuje odkaz jen jedné konfraternitě. Po dvou bratrstvům je odkazováno v devíti závětích, třem také v devíti, čtyřem a pěti bratrstvům věnovalo odkaz vždy pět duchovních, šest konfraternit je uvedeno ve dvou závětích a největšímu počtu (sedmi, osmi a deseti bratrstvům) odkazuje vždy pouze jeden testátor.

¹⁵ NA Praha, APA B 22/13, 84v. Další dvě fundace, které se ve spojitosti s bratrstvy ve studovaných testamentech také vyskytují, do sumářů nezapočítávám, protože jde o mešní fundace určené jednou oltáří a jednou kostelu, které sice bratrstvům sloužily, ale konfraternity v závětích výslovně jmenovány nejsou. V prvním případě šlo o fundaci 100 zlatých kostelu sv. Jana Nepomuckého na Skalce na Novém Městě pražském, což byla v 18. století svatyně nejvýznamnějšího pražského bratrstva; založil ji jako vlastní zádušní fundaci v závěti kaplan tohoto kostela – viz NA Praha, APA B 23/8, f. 88r. Druhá fundace ve výjimečně výši 1000 zlatých byla určena malostránským karmelitánům a zádušní mše se měly sloužit u oltáře škapulířového bratrstva, jehož byl testátor členem a kterému také odkázal sumu 50 zlatých – viz NA Praha, APA B 22/13, f. 77r–v. Zřejmě omylem však testament uvádí kostel sv. Josefa, náležející karmelitánkám, škapulířové bratrstvo se však nalézalo v mužském klášterním chrámu u Panny Marie Vítězné.

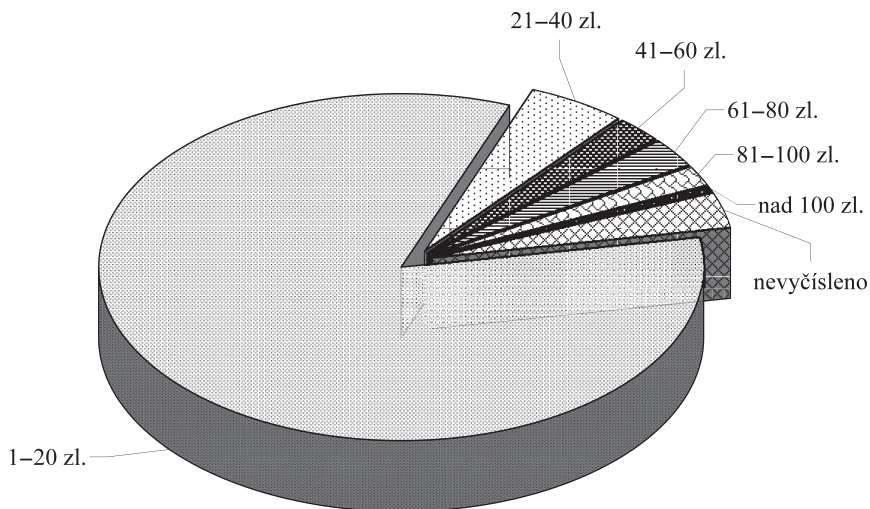
¹⁶ Pod tímto zřetelem by bylo možné výše uvedený úbytek odkazů bratrstvům v 60. letech 18. století chápat jako důsledek obrovského nárůstu konfraternit, kvůli němuž již členství v nich nemuselo být považováno za tak významnou záležitost, jak tomu bylo o sto let dříve.

¹⁷ Na příklad: „*Congregationi B. V. M. ... ubi sodalis B. Virginis factus sum...*“ – NA Praha, APA, B 22/13, f. 47v; „*Congregationibus quibus inscriptus fueram...*“ – NA Praha, APA, B 22/14, f. 121v; „*Congregationi ... cui incorporatus sum*“ – NA Praha, APA, B 23/8, f. 94v.

¹⁸ „*Tě celé naděje, že pan Pater praeses kázati velebné congregati o to se vynasnaží, aby co nedřívěji (!) po smrti mé jedna mše svatá zpívaná v přítomnosti pántův sodalův za mě sloužena byla.*“ – NA Praha, APA, B 22/14, f. 136r; „*Recordentur frequentius in Sacris suis animae meae.*“ – Tamtéž, f. 145v. Testátor ovšem nemusel vždy být členem bratrstva, jak alespoň naznačuje zápis u odkazu tří zlatých: „*Venerabili congregationi..., ut pro anima mea officium, tanquam pro sodali suo, dicant et Sacrum legant.*“ – Tamtéž, s. 37r. O podpoře duší

Tabulka č. 2 – Peněžní částky odkazované bratrstvům v testamentech

suma (zlaté)	počet odkazů	procent
1–20	127	83,5
21–40	8	5,3
41–60	4	2,6
61–80	4	2,6
81–100	3	2
nad 100	1	0,7
nevyčísleno	5	3,3
celkem	152	100

Graf č. 1 – Peněžní částky odkazované bratrstvům v testamentech

Sondy do testamentů kléru nám však mohou prozradit ještě jeden zajímavý detail, pokud blíže pohlédneme na určení oněch 152 odkazů bratrstvům v 56 testamentech. Z tabulky č. 3 vyplývá, že větší část odkazů směřovala k jezuitským mariánským družinám. To je dobře vysvětlitelné dvěma důvody. Především tím, že latinské mariánské družiny byly určeny studentům jezuitských gymnázií i seminářů, takže většina intelektuálů v pobělohorské době nějakou takovou kongregací prošla. Duchovní do nich tedy vstupovali během studií, a jak je patrné, někteří se za jejich členy považovali po celý život. O tomto studijním východisku

členů bratrstev v jejich očistcovém údělu pojednává Jiří MIKULEC, *Náboženská bratrstva – institucionalizovaná zbožnost i smrt*, in: Martin Holý – Jiří Mikulec (edd.), *Církev a smrt. Institucionalizace smrti v raném novověku*, Praha 2007, s. 163–186.

členství v družině zřetelně vypovídá zápis v jedné závěti, jejíž autor odkázal jeden zlatý „*ad congregationem Clattoviae, ubi initia studiorum meorum jeci*“.¹⁹

Tabulka č. 3 – Počty odkazů bratrstvům v testamentech

odkazy	sonda 1		sonda 2		celkem	
	počet	procent	počet	procent	počet	procent
jezuitským kongregacím	76	63	15	47	92	61
ostatním bratrstvům	44	37	17	53	60	39
celkem	120	100	32	100	152	100

Druhá příčina velkého množství legátů jezuitským kongregacím vyplývá z postavení těchto společenství v katolické společnosti, kde představovala skutečně elitní bratrstva.²⁰ Jejich členy nebyli jen zmínění studenti jezuitských škol (v případech latinských družin) a měšťané (u českých a německých sodalit), ale zejména do latinských kongregací se zapisovala jak šlechta, tak i klérus ze širokého okolí. To do jisté míry vysvětluje, proč někteří duchovní odkazovali většímu množství těchto družin, někdy i třem až pěti. Z jezuitských kongregací se v našich sondách objevují především družiny v Praze (nejvíce traktovaná je sodalita v konviktu u sv. Bartoloměje na Starém Městě, po ní i tzv. „větší“ latinská družina Zvěstování Panny Marie v Klementinu, setkáme se však také s novoměstskou a malostranskou latinskou družinou, stejně jako s vlašskou sodalitou), dále se ve studovaných testamentech vyskytují družiny ve většině sídel jezuitských kolejí v Čechách (v Jindřichově Hradci, Klatovech, Kutné Hoře, Hradci Králové, Jičíně, Chomutově, Litoměřicích) i u kolejí v dalších zemích České koruny (v Telči, Jihlavě, Kladsku a v Nise). Z družin v jiných provinciích Tovaryšstva jsou v testamentech odkazy do Vídně a Prešpurku.

Celkově je zřejmé, že kněží ve svých závětech vzpomněli na bratrstva, jejichž byli členy, ale která u nich současně vzbuzovala na sklonku života určité sympatie. V této souvislosti je zajímavé, že se setkáme s případy, kdy farář neodkázal nic bratrstvu, které prokazatelně působilo v jeho kostele a s nejvyšší pravděpodobností je i sám vedl. To je patrné hlavně v té skupině testamentů, kde se bratrstvům neodkazuje nic.²¹ Ale i u farářů, kteří konfraternitám

¹⁹ NA Praha, APA, B 23/8, f. 44r.

²⁰ K mariánským družinám viz Josef MILLER, *Die Marianischen Kongregationen im 16. und 17. Jahrhundert. Ihr Wesen und ihr marianischer Charakter*, in: *Zeitschrift für katholische Theologie* 58, 1934, s. 83–10; Josef VASICA, *Počátky mariánských družin*, in: *České literární baroko*. Praha 1938, s. 151–160; Karel BERÁNEK, *Pamětní kniha kongregace P. Marie v koleji sv. Klimenta (1574–1621)*, in: Zdenka Hledíková (ed.), *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 129–139; Zdeněk ORLITA, „*Non multi, sed boni*“. *Mariánské sodality při jezuitské koleji sv. Jiří v Opavě v 17. a 18. století a vývoj v ostatních částech olomoucké diecéze*, in: Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš (edd.), *Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby* (= III. pardubické bienále, 29. – 30. 4. 2004). Pardubice 2005, s. 103–140; Týž, „*Tělo tvrdě chowey*“. *Flagelace a její praxe v jezuitských sodalitách olomoucké diecéze v 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 2006, č. 75–76, s. 134–144; Týž, *Postní a velikonoční období v praxi olomouckých jezuitských sodalit v druhé polovině 17. století*, *Časopis Matice moravské* 125, 2006, č. 1, s. 53–76.

²¹ Duchovních, kteří bratrstvům vůbec neodkazovali, a opomněli tak svou vlastní konfraternitu, bylo poměrně dost, samozřejmě převažují ve druhé sondě. Pro ilustraci uvádím z každé sondy dva příklady takových závětí (křestní jména duchovních zapisují v jazyce testamentu). Sonda č. 1: Most, bratrstvo Nejsvětějšího Těla Páně a Nanebevzetí Panny Marie (zal. 1411, v pobělohorské době existovalo 1620–1783), testátor Martinus Georgius Bardt 1679 (NA Praha, APA, B 22/14, f. 128r–130v); Litomyšl, literátský kůr (předbělohorský, zrušen 1783), testátor Jacobus Franciscus Fortelides 1679 (tamtéž, f. 46v–47v). Sonda č. 2: Lesná (Schönwald), bratrstvo Ježíše, Marie, Josefa (1714–1783), testátor Andreas Klupp 1763 (NA Praha, APA, B 23/8, f. 29r–v);

odkazují, můžeme narazit na případy, že testátor něco odkáže jezuitské družině a opomene bratrstvo ve svém působišti.²² Vysvětlení by samozřejmě mohlo přinést detailní poznání osobnosti daného duchovního a jeho poměru ke konfraternitě v jeho farnosti, to však je jednak náročné na dochovanost pramenů a jednak přesahuje možnosti této studie. My se můžeme omezit pouze na konstatování, že i takové případy svědčí především o významu jezuitských mariánských družin pro život barokního kléru. Pro úplnost je však třeba dodat, že tyto případy jsou v našich dvou sondách ojedinělé. Převážná většina kněží, pokud už bratrstvům odkazovali, myslela i na „svá“ společenství.

Bratrstev, která nebyla mariánskými družinami a která se v testamentech objevují, byla široká škála a příliš se ve studovaných závětech neopakují. Je to logické již vzhledem k tomu, že zatímco jezuitských družin se při kolejiích a rezidencích na území Českého království nacházelo v pobělohorské době celkem 37,²³ ostatních bratrstev zde bylo mnohonásobně více.²⁴ Přesto však nalézáme některé duplicity – dvakrát je kupř. v testamentech z 80. let 17. století uvedena kongregace piaristů v Litomyšli, dvakrát se také setkáme s odkazem významnému bratrstvu sv. Barbory u filiálního kostela v Milči, které patřilo do farnosti Nepomuk. Dokonce třikrát směřoval odkaz škapulířovému bratrstvu u malostranských karmelitánů. Ojedinělé jsou potom legáty různým konfraternitám po Čechách, namátkou můžeme jmenovat růžencová bratrstva v Bílině, v Blovicích, v Nové Bystřici a v Praze na Malé Straně, nebo strakonické bratrstvo Panny Marie Vítězné, studentskou družinu Neposkvrněného početí Panny Marie v broumovském klášteře, případně společenství zasvěcené sv. Norbertovi a Janu Nepomuckému v městečku Senožaty (u Želivi). Testamenty zachycují dokonce i několik literátských kůrů (v Turnově, Kostelci nad Labem a v Počátkách).

Z tabulky č. 3 je patrné, že v sondě ze 60. let 18. století jsou jezuitské družiny lehce v menšině, ale i tak tam tvoří téměř polovinu fundací. Hlavním důvodem tohoto malého „převisu“ bratrstev nad kongregacemi byl nejspíš obrovský nárůst zbožných bratrstev, k němuž došlo během 18. století. Odkazující kněží v 60. letech 18. století měli mnohem více možností být členy nejrůznějších bratrstev než jejich předchůdci o necelých sto let dříve. Zatímco mnoho farářů v 17. století nemělo ve své farnosti dosud žádné bratrstvo, jejich nástupci zachycení ve druhé sondě již často ano. O to zajímavější je skutečnost, že většina z nich veškerá bratrstva (ať již své vlastní nebo ta, k nimž je vázala třeba studijní minulost) ve svých závětech jednoduše opomínula.

Z hlediska zájmu o členství v konfraternitách v 18. století se do naší druhé sondy promítá skutečnost, že na počátku 18. století vstoupil mezi elitní náboženská bratrstva v Čechách nový fenomén. Roku 1706 vydal papež Kliment XI. odpustkové privilegium mariánskému bratrstvu, které se současně obracelo k tehdy již módnímu, byť ještě nekanonizovanému

Staré Sedliště (Alt-Zedlitz), bratrstvo P. Marie Bolestné (1715–1783), testátor Josephus Maatz 1765 (tamtéž, f. 117r–118v).

²² Kupř. Havlíčkův Brod, literátský kůr (1649–1783), testátor Matthaues Schima 1680, také odkazy dvěma jezuitským kongregacím (NA Praha, APA, B 22/14, f. 104r–106r); České Budějovice, literátský kůr transformovaný v řádné barokní bratrstvo Božího Těla (1637–1783), testátor Laurentius Benedictus Durban 1681, tři odkazy jezuitským kongregacím (tamtéž, f. 124v–125v); Sobotka, literátský kůr (1626–1783), testátor Jiří Řehoř Lev 1681, odkazy třem jezuitským kongregacím (tamtéž, f. 133v–141r); Rokycany, bratrstvo Panny Marie Sněžné (1693–1783), testátor Sebastianus Tomadl 1763, odkazy dvěma jezuitským družinám a pražskému mariánsko-nepomucenskému bratrstvu (NA Praha, APA, B 23/8, 50v–52r).

²³ Jiří MIKULEC, *Jezuitská bratrstva v Chomutově*, in: Petr Rak (ed.), *Comotovia 2002. Sborník příspěvků z konference věnované výročí 750 let první písemné zmínky o existenci Chomutova (1252–2002)*, Chomutov 2003, s. 102–114, tabulka na s. 111.

²⁴ Celkový počet náboženských bratrstev se pochopitelně měnil v čase, celkově v současnosti evidují pro České království téměř 900 společenství existujících zde mezi léty 1620–1783.

světci Janu Nepomuckému, jehož kult mělo šířit. Označovalo se jako *Confoederatio sub patrocinio fidelissimae Beatissimae Mariae Virginis ad ampliandum honorem s. Joannis Nepomuceni* a sídlilo v dřevěné kapli na novoměstské zahradě či vinici písaře královského berního úřadu Kristiána Floriána Högera z Högersteinu. Po Nepomukově kanonizaci si tato konfraternita vystavěla ve 30. letech 18. století kostel sv. Jana Nepomuckého na Skalce, jehož architektem byl Kilián Ignác Dientzenhofer.²⁵ Již z tohoto finančně nesmírně náročného počínu je zřejmé, o jak majetné a prestižní bratrstvo šlo.

O tom, že jako luxusní konfraternita bylo novoměstské společenství na Skalce od svého vzniku záměrně konstruováno, svědčí již první stránky jedné z jeho matrik. V roce 1707 se sem jako první zapsal císař a král Josef I., po něm řada dalších příslušníků a příslušnic habsburské dynastie a mnoho významných dvořanů. Bratrstvo také sdružovalo příslušníky společenských elit Českého království – aristokraty, preláty katolické církve, intelektuály pražských měst.²⁶ Vzbuzovalo zájem u široké veřejnosti svým prestižním charakterem, který se v dalších desetiletích po jeho vzniku násobil v důsledku všeobecné obliby nepomucenského kultu. Přitahovalo tedy další zájemce o členství, z nichž mnozí již nebyli tak významní a vysoce postavení. V naší sondě č. 2 jsme našli odkazy tomuto bratrstvu v pěti testamentech. V absolutních číslech to sice není mnoho, ale vzhledem k celkovému počtu 13 duchovních, kteří odkazovali bratrstvům, je tento počet významný. Ukazuje, že více než třetina z těchto testátorů byla nejspíše jeho členy. Jiný tak výrazný zájem o nejezuitskou konfraternitu v provedených sondách nenajdeme. Významné a elitní pražské společenství ze 17. století, které se snad svou prestiží a postavením mezi konfraternitami v Čechách trochu přibližovalo významu této mariánsko-nepomucenské konfederace, existovalo pod titulem Narození Panny Marie za šťastnou smrt u kostela sv. Benedikta a Norberta na Starém Městě pražském.²⁷ Z hlediska našich sond ovšem zůstává za bratrstvem u kostela sv. Jana Nepomuckého na Skalce značně pozadu, vyskytuje se v nich jen jednou.

* * *

Výsledky zkoumání testamentů farního kléru v pražské arcidiecézi v 17. a 18. století na základě našich dvou sond je třeba brát jako předběžný náhled do složité problematiky. Tezí, že ve druhé polovině 18. století klesají mezi sekulárním duchovenstvem pražské arcidiecéze odkazy náboženským bratrstvům, by bylo vhodné ověřit na větším množství pramenů. Pokud se potvrdí, pak při hledání důvodů tohoto jevu bude třeba vzít v úvahu širší souvislosti náboženského a společenského života. Vedle již zmíněné „inflation“ prestiže bratrstev v důsledku jejich masového rozšíření musíme také počítat s nástupem osvícenského katolicismu. Skutečnost, že v paměti kléru při tvorbě závěti převažují jezuitské družiny spojené se studiem, případně s dalším náboženským a společenským životem kněze, lze na základě dvou provedených sond považovat za prokázanou. Silný nepoměr mezi relativně malým množstvím jezuitských družin v rámci bratrstev v Čechách a jejich značným zastoupením v paměti kléru vypovídá o významu tohoto druhu bratrstev a implicitně poukazuje na zcela výjimečné postavení, které Tovaryšstvo Ježíšovo zaujímal ve společenském i náboženském životě katolické společnosti 17. a 18. století.

²⁵ Milada VILÍMKOVÁ, *Stavitelé paláců a chrámů. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*, Praha 1986, s. 148–150.

²⁶ Matrika je uložena v NA Praha, České gubernium – Komise pro likvidaci náboženských bratrstev (NB), rkp. 3404, kniha č. 1.

²⁷ K němu srov. J. MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva*, s. 85–91.

Das Gedächtnis des Pfarrklerus. Barocke Konfraternitäten in den Testamenten der Priesterschaft

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie geht der Frage nach, welche Stelle religiöse Bruderschaften im 17. und 18. Jahrhundert im Bewusstsein der Angehörigen des Pfarrklerus bei der Abfassung ihrer Testamente einnahmen. Dieses Thema ist deshalb von Bedeutung, weil Laienbruderschaften im katholischen Milieu Böhmens einen bedeutenden Teil des religiösen Lebens ausmachten und weltliche Priester oft an ihrer Spitze standen. Die Untersuchung erfolgt durch zwei Sonden in Testamentsbücher der Prager Diözese. Die erste Sonde umfasst 100 Testamente, die das Konsistorium in den Jahren 1671–1681 bestätigt hatte, die zweite Sonde betrifft 100 Testamente, die in den Jahren 1763–1766 bestätigt wurden.

Einleitend wird der Inhalt der Testamente kurz charakterisiert, und zwar entsprechend ihrer Einteilung in drei Hauptbereiche: Mittel zur Sicherung von Bestattung und Totenmesse, Nachlässe für Individuen und Nachlässe für „*piae causae*“, also fromme Zwecke, wozu auch Nachlässe für religiöse Bruderschaften gehörten.

Die vorgenommenen Sonden ergeben Folgendes:

1. Zwischen beiden Sonden besteht in der Anzahl der Bruderschaften ein Unterschied. In der Sonde aus dem 17. Jahrhundert enthalten 43 % der Testamente eine Hinterlassenschaft für Bruderschaften, im darauffolgenden Jahrhundert sind es nur 13 %. Eine Erklärung dafür wird unter anderem auch in der massiven Zunahme der Bruderschaften gesucht (zu verzeichnen in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts), was einen Verlust ihres Status als einer elitären Gemeinschaft zur Folge hatte, den sie im 17. Jahrhundert besaßen.
2. Hinsichtlich des Umfangs der Hinterlassenschaften an die Bruderschaften zeigt es sich, dass die Mehrzahl der Nachlässe (83,5 %) aus kleinen Beiträgen bis zu 20 Gulden bestand. Die Mehrzahl der Nachlasser wollte mit ihrem Vermächtnis eher an ihre Mitgliedschaft in der Bruderschaft erinnern, als diese in größerem Ausmaße zu beschenken.
3. Unter den Bruderschaften, denen vom Pfarrklerus etwas vermacht wurde, überwiegen die Marianischen Kongregationen, die an den Jesuitenkollegs bestanden. In sie traten Pfarrer noch während ihres Studiums ein, und einige verstanden sich ihr ganzes Leben lang als ihre Mitglieder. Doch konnten sie auch später Mitglied werden, denn diese Kongregationen waren Prestigegemeinschaften und nahmen Geistliche aus der weiteren Umgebung ihres Wirkungskreises auf. Dies zeugt von der Ausnahmestellung, die der Jesuitenorden im gesellschaftlichen und religiösen Leben Böhmens im 17. und 18. Jahrhundert innehatte.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

NEJSTARŠÍ ZPOVĚDNÍ SEZNAMY A VÝKAZY PANSTVÍ VYSOKÝ CHLUMEC ZE ČTYŘICÁTÝCH A POČÁTKU PADESÁTÝCH LET 17. STOLETÍ¹

MARIE RYANTOVÁ

THE EARLIEST CONFESSIONAL REGISTRIES AND STATEMENTS OF THE ESTATE OF VYSOKÝ CHLUMEC IN 1640s AND EARLY 1650s

This study presents an overview of development of confessional practice. It focuses on the duty of so-called ‘Easter confession’ and traces the origins of fixed forms of evidence relating to the reception of this sacrament. The author summarises extant evidence relating to Easter confessions, which were introduced in order to supervise the progress of re-Catholisation in Bohemia after 1620. Main focus is on the registries from the demesne of Vysoký Chlumeč, from which three texts are included in appendix.

Key words: confession – ecclesiastical control of penitents – re-Catholisation – imposition of state discipline – Vysoký Chlumeč estate

I po vzniku a rozšíření křesťanské církve si byli její představitelé vědomi, že člověk je tvor nedokonalý a dopouští se různých provinění, přečinů či prohřešení, označovaných jako hříchy (*peccata*); bylo však možno dosáhnout jejich odpuštění, a to prostřednictvím svátosti, označované jako svátost vyznání, přiznání (hříchů), pokání nebo smíření (*confessio peccatorum*), resp. zpověď. V průběhu doby došlo k velkým proměnám konkrétní formy, v jaké církev tuto pravomoc vykonávala.²

V prvních stoletích bylo smíření těch křesťanů, kteří se po udělení křtu dopustili zvláště těžkých hříchů (např. modlářství, vraždy nebo cizoložnictví) spojeno s velmi přísnou disciplínou: kajníci museli činit často několikaleté veřejné pokání, než získali odpuštění, a tato možnost byla navíc přípustná jen vzácně, v některých oblastech dokonce jen jednou za hříšníkuv život. Během 7. století zavedli irští misionáři na evropském kontinentě praxi „privátního pokání“, které k tomu, aby bylo dosaženo rozhřešení (odpuštění) ze strany církve, nevyžadovalo žádné dlouhé veřejné výkony, ale svátost se udělovala jen tajným způsobem mezi kajníkem a knězem. Nová praxe umožňovala i opakování, a vedla tak k pravidelnému přijímání svátosti, navíc připouštěla odpuštění nejen těžkých, ale i lehčích hříchů. Tato forma pokání pak dosáhla během dalšího vývoje obecného rozšíření.

Významný vliv přitom měla i keltská a anglosaská církev se svými knihami pokání (*Bußbücher; libri poenitentiales* již z doby přelomu 6. a 7. stol.). Asi kolem roku 1000 již

¹ Příspěvek byl zpracován s využitím prostředků výzkumného záměru MŠMT č. 6007665807 *Společnost českých zemí v raném novověku – struktury, individua, vztahy, instituce moci*, a také v rámci stipendia Andrewa W. Mellona v Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

² Reinhard KITTL, *Der Beichtzettel im Wandel der Zeit*, Reith im Alpbachtal 1999. Pokud není uvedeno jinak, jsou následující informace čerpány především z této práce.

bylo včasné vyzpovídání všeobecně uznávaným pravidlem. Od 10. století byly vydávány nesčetné dekrety, které kněžím stanovily povinnost zpovídat, a věřící na tuto skutečnost byli neustále odkazováni ve zpovědnici i z kazatelny; církev tak disponovala svátostným prostředkem, který byl každému kdykoli přístupný a měl charakter zvykového práva. Prostřednictvím biskupů a jejich kněží udělovala církev ve jménu Ježíše Krista odpuštění a určovala způsob zadostiučinění, navíc prosila za hříšníka a vykonávala s ním pokání, čímž byl hříšník uzdraven a znovu přijat do církevního společenství. Kdo chtěl být smířen s Bohem a církví, musel se knězi vyzpovídat ze všech těžkých hříchů, ze kterých se dosud nezpovídal a na které si na základě svědomitého zpytování svědomí vzpomněl, současně se doporučovalo vyzpovídat se i z hříchů lehčích; předpokladem pro udělení rozhřešení bylo i projevení lítosti nad svými hříchy a úmysl napravit se.

Místem příslušným pro přijetí zpovědi byl kostel nebo kaple se zpovědnicí opatřenou pevnou mřížkou mezi kajcíníkem a zpovědníkem; mimo zpovědnice mohla být zpověď provedena jen v oprávněných případech. Zpovědník musel jako služebník církve dodržovat při udělování svátosti všechny normy, zpovědní tajemství bylo nedotknutelné. Prominout zpověď bylo možno jen v nouzi a časové tísní či v případě smrtelného nebezpečí. V prvních stoletích, kdy bylo svaté přijímání praktikováno často všeobecně, nebylo určeno, kdy má ke zpovědi dojít, ale předpokládalo se, že to bude co nejdříve po provinění. Časový odklad byl, i vzhledem k povinnosti přijímat svaté přijímání častěji v roce a zejména v době hlavních svátků, vyloučen. Později, kdy již tato povinnost nebyla pociťována tak silně, byly na provinciálních konziliích vydávány výslovné příkazy k přijímání, které se samozřejmě týkaly i zpovědi.

Speciální příkaz zpovídat se byl vydán papežem Inocencem III. na čtvrtém lateránském koncilu v roce 1215. Tento reformní koncil přijal známý kánon *Omnis utriusque sexus*, jímž uznal všeobecnou praxi své doby a spokojil se s jedním povinným přijímáním v roce; exkomunikací (resp. zapovězením vstupu do kostela a odepřením církevního pohřbu) pohrozil těm, kteří by tento minimální požadavek nesplnili.³ V souvislosti s tím bylo stanoveno, že se má ze svých hříchů vyznávat každý věřící obojího pohlaví, když dosáhl roku, kdy byl schoopen si je uvědomit, tj. zhruba sedmi let (tzv. léta rozlišování), a to nejméně jednou za rok před svým farářem, tak, aby mohl nejméně o Velikonocích přijmout svátost eucharistie. V jaké roční době se měla zpověď konat, koncil blíže nestanovil, ale v dodatku byl příslušný příkaz spojen právě s příkazem velikonočního přijímání odkazem, aby se splnění obou povinností konalo většinou ve stejné době. Tento příkaz čtvrtého lateránského koncilu měl být oznámen v kostelích, aby nikdo nemohl požadovat omluvu z důvodu nevědomosti. Později jej obnovil i Tridentský koncil a potvrdil jej i kodex kanonického práva. Velikonoční dobou byla obvykle míněna doba od Květné do Bílé neděle, příp. v německých zemích do druhé neděle po Velikonocích (nazývané proto i *Prediger-Kirchweih*) nebo dokonce až do svátku Nanebevstoupení Páně, který byl např. v Uhrách označován jako „čtvrtek komunikantů“. Povinnost přistoupit k přijímání platila až do Letnic, pouze poutní místa (např. Mariazell) měla privilegium, že tam mohla být velikonoční povinnost plněna po celý rok.

Již od středověku podléhalo neplnění velikonoční povinnosti církevnímu trestu, jímž obvykle bylo nejprve všeobecné a následně jmenovité napomenutí z kazatelny, kterému

³ Peter BROWE, *Die Eucharistie in Mittelalter: Liturgiehistorische Forschungen in kulturwissenschaftlicher Absicht*. (Mit einer Einführung hrsg. von Hubertus Lutterbach und Thomas Flammer), Münster – Amburg – London 2003, zejm. s. 39–49, 111–114, 192–193.

mohlo předcházet vyvěšení jmen provinilců na biskupskou katedrálu, a napomenutí tak bylo trojnásobné. Tvrdošíjným nekajícím, kteří nereagovali na tato varování, měl být odepřen vstup do kostela a církevní pohřeb a jejich jména měla být oznámena biskupovi. Aby se někdo nemohl vyhnout své povinnosti tím, že by přestoupil do sousední farnosti, měl být oznámen tamnímu duchovnímu správci a doporučen k důraznému napomenutí, kromě toho neměly být o Velikonocích připuštěny k přijímání cizí osoby bez dosvědčení o vykonané zpovědi. Dekrety biskupů a synod se lišily a skutečná praxe nebyla jednotná, záleželo na přístupu jednotlivých duchovních správců či jejich nadřízených. Zatímco v některých farnostech byl uplatňován přísný postup, mnohem častější byla v následujícím období opačná praxe – tím, jak zanedbávání velikonoční povinnosti přibývalo a vliv církve ubýval, bylo požadováno, aby dekreta byly vykládány mírněji a církevní pohřeb byl odpírán jen těm, kteří otevřeně odmítali svátosti, nebo se jednalo o známé nekající se hříšníky, jejichž pohřbení by budilo pohoršení; císař Josef II. po roce 1780 zakázal, aby za neplnění velikonoční povinnosti následovala exkomunikace. (Současné církevní právo nezná žádná trestní ustanovení za opomenutí přijetí velikonoční svátosti, církevní pohřeb je odepřen jen těm, kteří vystoupili z církve.)

Aby bylo možno kontrolovat plnění velikonoční povinnosti, vydávaly církevní synody už asi od konce 12. století různá ustanovení. Například pařížský biskup Vilém přikázal kolem roku 1209 zpovědníkům, aby sepisovali jména zpovídajících se a sdělovali je biskupovi na synodě. Po provinciálním koncilu v Arles roku 1275 zase museli všichni faráři založit knihu a každý rok v postní době do ní zaneš jména zpovídajících se, naopak jména těch, kteří se nezpovídali, měla být rovněž sepsána a oznámena na velikonoční synodě. Ve většině dalších zemí se však podobná nařízení objevují až později, od přelomu 13. a 14. stol. až do století patnáctého. Zapisování do knih ale nebylo příliš výhodné, protože ani duchovní v nejmenších obcích nemohli všechny znát osobně, případně nemohli delší dobu držet v paměti jména lidí, kteří odložili zpověď. Navíc – i když bylo ve středověku přísně nakázáno chodit k přijímání ve vlastním farním kostele – museli faráři dohlížet i na ty, kteří přistoupili ke svátosti jinde. Protože však byli odkázáni jen na jejich výpověď, mohli být nezřídka obelháni, a začali proto požadovat svědectví. (Tak zakázala synoda v Lambeth 1281 udělit přijímání tomu, o kom se vzhledem k nějakému důvěryhodnému dosvědčení nevědělo, že se zpovídal.) Jindřich ze Segusie vydal jako biskup ze Sisteronu (1241–1250) synodální statuta, v nichž požadoval, aby každý, kdo se nechce zpovídat u svého faráře, k tomu měl písemné povolení a aby mu farář, který ho vyzpovídá, písemně potvrdil vykonání zpovědi. Podobně zavázala roku 1308 synoda v Luce farníky, aby tímto nebo jiným způsobem prokazovali faráři velikonoční zpověď. Synoda v Augsburgu vydala roku 1452 nařízení, aby ten, kdo u nějakého kněze vykoná zpověď a bude mu uloženo pokání, to svému faráři dosvědčil nějakou hodnověrnou osobou nebo zpovědníkovým listem. Dochovaly se i zprávy o těchto dosvědčeních nebo jejich exempláře.⁴ Doklad o vykonané zpovědi odevzdávali také ti, kteří byli za svá provinění odsouzeni k trestným poutnickým cestám (*Bußwallfahrten*) a v poutních místech se měli smířit s Bohem.⁵

⁴ Už od 13. stol. přinášeli pasovští měšťané, kteří byli dlouho nepřítomni, zpovědní lístky odjinud. Gertraud K. EICHHORN, *Beichtzettel und Bürgerrecht in Passau 1570–1630. Die administrativen Praktiken der Passauer Gegenreformation unter den Fürstbischöfen Urban von Trenbach und Leopold I., Erzherzog von Österreich*, Passau 1997, s. 26.

⁵ Pramenně jsou tyto cesty doloženy poprvé na konci 13. stol. ve vlámských biskupských městech. V roce 1400 byli ve Štrasburku odsouzeni mnozí „kacíři“ k poutnické cestě do Einsiedeln. Ve švýcarském Zugu bylo roku

V průběhu staletí se postupně uvolnila povinnost zpovídat se vlastnímu faráři (*proprio sacerdote*) a možnost splnit tuto povinnost u jiného kněze byla stále častější, tím spíše, že ne každý byl připraven zpovídat se vlastnímu faráři a převahu získal názor, že je lépe zpovídat se jinde, než vůbec ne. Již v 15. století se poprvé objevil výraz „zповědní lístek“ (*schedula confessionis*) a doklady o jejich existenci se množí ještě v předtridentské době,⁶ přičemž brzy se jednalo již o lístky předtištěné. Nejstarší doklady jsou zřejmě z roku 1516, kdy byly vytištěny zповědní lístky v Curychu, jejichž použití je doloženo v poutním místě Einsiedeln, a to dokonce ještě o šest desítek let později, v roce 1576. To by svědčilo pro vydávání lístků ve velkých nákladech – a navíc pro dodržování kontinuity již z doby předtridentské.

Rozvoj reformace však přinesl do chápání svátosti pokání změnu a vedl k zániku zповědních lístků zvláště v těch oblastech, kde se reformace šířila velice rychle a intenzívně. Přetrvávající kontrola velikonoční zповědi prostřednictvím zповědních lístků se tak stala vhodným prostředkem, jak zjistit odpadlíky – a zповědní lístek se stal i dokladem příslušnosti farníků ke staré katolické víře. Východiskem reformy bylo italské prostředí a do konce 17. století již byly velikonoční zповědní lístky pevným zařízením ve všech katolických oblastech Říše, Uher a Švýcarska, stejně jako v habsburské monarchii. Vedení zповědních seznamů paralelně k soupisu duší (*status animarum*) nařídila správcům všech farností IV. milánská synoda, která se konala pod vedením kardinála Karla Boromejského roku 1576:⁷ žádný zповědník neměl opomenout vydat těm, kteří se mu vyzpovídali ze svých hříchů, psané nebo tištěné svědectví, vlastnoručně podepsané a opatřené vlastní pečeti, o vyslechnuté zповědi, a kromě toho měl v době Velikonoc zapsat jména a příjmení zповědajících se osob do knihy k tomu určené, s poznámkou o dni a měsíci, aby se zabránilo opakovanému zneužití, a na požádání ji předložit k nahlédnutí biskupovi. To vypovídá jak o tom, že nebylo nutno se zpovídat přímo u územně příslušného faráře, tak o tom, že v tu dobu byly používány tištěné zповědní lístky. Již předtím, roku 1569, bylo v milánské provincii farářům nařízeno vést zповědní seznamy pro poutníky a příchozí z jiných farností. Vyhотовování seznamů bylo postupně vyžadováno i jinde.⁸

Zatímco ve středověku ležela kontrola plnění velikonoční povinnosti výlučně v rukou církve a byla povinností samotných duchovních, v novověku ji v souvislosti se zásadami augsburského náboženského míru přejímá i světská moc. Doklad o vykonané zповědi se tak vedle církevního osvědčení právě katolicity stává současně součástí kritérií pro udělení a poskytnutí poddanských či jiných práv. V rakouském prostředí přikázal již roku 1530 Ferdinand I. v jednom ze svých mandátů plnění povinnosti velikonoční zповědi a přijímání a o dva roky později pak v dalším mandátu žádal vedení zповědních rejstříků.

1512 uloženo pokání s úkolem: „*Zu Einsiedeln bichten und ein Urkund oder Gschrift, versiglet von sinem Bichtvater bringen*“. R. KITTL, *Beichtzettel*, s. 16.

⁶ R. KITTL, *Beichtzettel*, s. 16, uvádí příklad z „*Acta Sanctorum Septembris*“ s epizodou ze života sv. Tomáše z Villanovy z pol. 16. stol. (*Acta Sanctorum Septembris V*, Antverpiae 1755, s. 799an), kde je zmiňován zповědní lístek vystavený jako doklad pro zpovídání, resp. jeho faráře.

⁷ Srov. Eduard MAUR, *Církevní soupisy obyvatel v katolické a protestantské Evropě*, Historická demografie (dále HD) 4, 1970, s. 4–18, zde s. 9.

⁸ Tamtéž, s. 9–10, o situaci v Polsku (poprvé bylo nařízeno řádně kontrolovat velikonoční zповěď a podat o tom biskupovi písemnou zpravu roku 1586) a ve Slezsku, kde na diecézní synodě 1596 nařídil biskup Ondřej Jerin (1585–1596), aby faráři „před Velikonocemi, nebo též v době velkého půstu shlédli všechny domy, bedlivě zjistili a sepsali všechny, kdož mají jít ke zповědi a svatému přijímání“ a poté se přesvědčili, zda všichni tuto povinnost splnili; stejná synoda nařídila farářům, aby pro lepší kontrolu vyhradili při zповědi jednotlivým vesnicím určité dny a také aby se zabývali i statistikou protestantů a snažili se je obrátit na katolickou víru.

Podobná nařízení, podle nichž musely být zpovědní lístky relativně dlouho předkládány světské vrchnosti, vydával i Ferdinand II. Tyrolský a jeho nástupci a objevovala se i v dalších oblastech, kde existovalo těsné spojení církve a státu, např. v Bavorsku.⁹ Plnění velikonoční povinnosti, prokázané zpovědním lístkem, bylo nadto čistě právní povinností a důležitou podmínkou pro uchazeče o politické úřady nebo jejich držitele, např. u dvora Marie Terezie.¹⁰ Důraz na plnění povinnosti velikonoční zpovědi byl kladen v Salcbursku.¹¹ Nařízení týkající se zpovědních lístků platila v habsburské monarchii ještě na počátku 19. století.¹²

Velký význam se zpovědní povinnosti a povinnosti sv. přijímání přisuzoval ve školství – podle dekretu dvorské studijní komise ještě z roku 1819 měl každý žák prokázat zpovědním lístkem účast u zpovědi pětkrát v roce (vždy po začátku školního roku, po Vánocích, Velikonocích, Letnicích a konci školního roku). V průběhu první poloviny 19. století však již zpovědní lístky postupně mizí a od druhé poloviny 19. století se omezují především na venkovské prostředí. Ve 20. století od meziválečné doby či nejpозději od skončení druhé světové války jakákoli kontrola zpovědních lístků končí, což poté, co s osvícenstvím skončila státní, resp. světská moc, znamená i konec církevní kontroly. Pouze v některých tradičně katolických oblastech, např. v jihoněmeckém jazykovém prostoru, se zpovědní lístky udržely i po skončení druhé světové války jakožto památky či upomínky, ve své původní funkci pak nejdéle zřejmě jako „svatební lístek“ (*Brautschein*), ale pouze do II. vatikánského koncilu.

Zpovědní seznamy v českých zemích, resp. v pražské arcidiecézi, se objevují spíše ojediněle ještě v době předbělohorské, více a postupně stále častěji však až v souvislosti s pobělohorskou rekatolizací, soustřeďující se po roce 1628 důkladněji i na poddané obyvatelstvo, od konce dvacátých a poté ve třicátých až šedesátých letech 17. století. Těmito nejstaršími seznamy a jejich zpřístupněním se zabývala Eliška Čáňová, vyvrcholením jejího zájmu jsou tři svazky faksimilových edic nejstarších seznamů z let 1570–1670.¹³ Pokud pomíneme dva dokumenty z roku 1570 a 1584, které mají charakter pouhých zpráv, pochází nejstarší známý dochovaný skutečný seznam z českého prostředí z 28. dubna 1582 a obsahuje údaje o městu Most a třinácti dalších obcích,¹⁴ následují dva soupisy z Kaplice, které zachycují

⁹ Např. v roce 1601 byl malíř Christoph Wiser z Imst požádán městskou radou v Innsbrucku, aby během čtrnácti dní předložil svůj zpovědní lístek. Další četné příklady přesné kontroly zpovědních lístků státní instancí viz Ernst J. HUBER, *Beichtzettel*, Schweizerisches Archiv für Volkskunde 73, 1977, s. 170–175; Týž, *Beichtzettel. Funktionen kirchlicher Gebrauchsgraphik bei den Ostersakramenten*, Jahrbuch für Volkskunde 6, 1983, s. 182–207; Týž, *Braut-Beichtzettel*, Forschungen zur Rechtsarchäologie und Rechtlichen Volkskunde 6, 1984.

¹⁰ R. KITTL, *Beichtzettel*, s. 25, uvádí příklad Václava Antonína Kounice, který se kvůli nemoci nemohl na Zelený čtvrtek 1774 zúčastnit velikonočního přijímání svátosti, a proto poslal svůj zpovědní lístek císařovně, která potvrdila jeho přijetí a vyslovila naději, že příští rok se oba při této příležitosti potkají.

¹¹ Franz KALDE, *Vom kirchenrechtlichen Zeugnis zum Frommen Andenken. Oster-Beichtzettel in der Erzdiözese Salzburg*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 135, Salzburg 1995, s. 101–130.

¹² Shrnutí uvádí Joseph HELFERT, *Darstellung der Rechte, welche in Ansehung der heiligen Handlungen, dann der heiligen und religiösen Sachen sowohl nach kirchlichen, als nach Österreichisch-bürgerlichen Gesetzen Statt finden*, Prag 1826.

¹³ Eliška ČÁŇOVÁ (ed.), *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny. I. Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., Praha 1973, a Týž (ed.), *Prameny pro hospodářské a sociální dějiny. I. Nejstarší zpovědní seznamy 1628–1670*, III., Praha 1983; dále i Týž, *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*, HD 4, 1970, s. 19–32; Týž, *K problematice studia zpovědních seznamů arcibiskupství pražského jako pramene pro demografickou statistiku*, HD 5, 1971, s. 47–60; Týž, *Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské jako pramen pro demografickou statistiku*, HD 6, 1972, s. 59–77; Týž, *Seznamy obyvatel vzniklé při rekatolizační činnosti jako prameny pro demografickou statistiku*, HD 8, 1983, s. 61–74.

¹⁴ Národní archiv v Praze (dále NA), fond Archiv pražského arcibiskupství (dále APA) I., Recepta C 72, kart. 715; E. ČÁŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. 2–3.

počty zpovídáných v devíti termínech roku 1615 (od 25. března do 7. června) a ve čtyřech termínech roku 1616 (od 20. března do 3. dubna), a to kromě samotné Kaplice i pro 27 obcí a 15 dvorů.¹⁵ Hlavním důvodem těchto soupisů, které zachycují osoby přijímající *sub una* i *sub utraque*, ovšem nebylo hlášení o velikonoční zpovědi, ale především podání důkladnější zprávy o příslušné oblasti.

Také nejstarší pobělohorská hlášení nejsou dochována z celé arcidiecéze, což odráží situaci v tehdejší církevní správě a konkrétní možnost církve udělovat svátost smíření: vzhledem k tomu, že řada farností nebyla zvláště v době třicetileté války vůbec obsazena a nepočtení katoličtí duchovní byli pověřeni péčí o rozsáhlé obvody a setkávali se s různou formou odporu či nedůvěry farníků, nepřipadala mnohdy zpověď v úvahu. První soupisy či hlášení pocházejí z roku 1629 z Plzeňska, Boleslavska (Mimoň), Rakovnicka (Mělnicko, Kladensko) a Žatecka (Podkrušnohoří), o rok mladší jsou zprávy z jižních Čech (resp. Bechyňska), Plzeňska, Čáslavska, Kouřimska, Litoměřicka a Kladska, které v té době rovněž patřilo k pražské arcidiecézi.¹⁶ Jejich vznik nepochybně souvisel s působením rekatolizačních komisí po roce 1628 a navíc se jednalo o důsledek arcibiskupského přípisu, určeného všem duchovním pražské arcidiecéze, kteří podle něho měli dbát nejen na vykonání zpovědi a přijímání, ale také na to, aby si každý věřící o tom vyžádal potvrzení; arcibiskup tak reagoval na to, že obyvatelstvo neuposlechlo jeho nařízení ze 7. dubna 1629 o povinném vykonávání velikonoční zpovědi, přijímání svátosti pod jednou a odevzdávání potvrzení.¹⁷ Potvrzení od poddaných měla být nejprve odevzdávána vrchnosti a jejím prostřednictvím reformačním komisařům, v roce 1631 ale bylo stanoveno, že je mají přijímat sami faráři; v královských městech měla být odevzdávána na radnici osobám, ustanoveným komisaři; městské rady se tak stávaly prostředníkem mezi věřícími a arcibiskupem, resp. reformačními komisaři. Tato praxe se patrně udržela ještě dlouhá léta poté, takže konzistoř vyžadovala výkazy o vykonané zpovědi přímo od měst. Sporné otázky mělo řešit místodržitelství, problematické bylo získávání zpovědních lístků především z pražských měst. Odevzdávány nebyly (alespoň v této době) lístky z maltézských a jiných řádových far a i později samozřejmě z Chebska, které nebylo součástí arcidiecéze.

V roce 1651 vydala arcibiskupská kancelář nařízení odvolávající se na příkaz císaře, podle něhož měli faráři provést vizitaci ve všech městech celého království a podat podrobné hlášení o náboženské situaci mezi obyvatelstvem, a to s velmi podrobnými údaji o každém jednotlivci (jméno, místo bydliště, zaměstnání, věk, náboženství), včetně informace, zda uvedená osoba byla u zpovědi a má o tom potvrzení – toto nařízení tedy souviselo s vypracováním seznamů podle víry, ale hlášení odpovídající této instrukci se nedochovala, někdy se objevují jen jednotlivé údaje z ní.¹⁸ Podle nařízení z roku 1653 pak měli duchovní ve svých hlášeních odlišovat ty, kteří se vyzpovídali, od těch, kteří u zpovědi nebyli.¹⁹ V průběhu prvních pobělohorských desetiletí ale zřejmě neexistovala povinnost (resp. není doklad pro nějaké ustanovení), aby duchovní pravidelně odevzdávali arcibiskupské konzistoři hlášení o vykonaných zpovědích a sepisovali seznamy zpovídáných (materiály však

¹⁵ NA, APA I., Recepta C 79, kart. 753; E. ČÁNOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. 79. K oběma nejstarším seznamům E. ČÁNOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 59–62.

¹⁶ E. ČÁNOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. 10–368. Faksimilovou edici doplňuje abecední rejstřík míst, které jsou v editovaných dokumentech zachyceny.

¹⁷ E. ČÁNOVÁ, *K problematice studia zpovědních seznamů*; TĀŽ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. V.

¹⁸ E. ČÁNOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. VI, VII (nařízení: APA I., sign. C 83, kart. 800).

¹⁹ Tamtéž, s. VII.

nejsou zcela úplné) – neumožňoval to ostatně ani stav církevní správy či válečné události. Tím spíše není pravděpodobné, že by existovala přesná norma, co by měla tato hlášení obsahovat. Dokládají to i samy dochované zprávy, které se liší formou, obsahem i pečlivostí zpracování a dokonce i použitým jazykem, protože vedle latiny, obvyklé v církevním prostředí, byla hlášení psána také česky i německy. Velmi pestrá podobu mají především soupisy z konce dvacátých a počátku třicátých let, které tak mnohdy obsahují specifické údaje, navíc se nejednalo pouze o výkazy velikonočních zpovědí, ale spíše o výkazy obyvatelstva, které přestoupilo ke katolické víře, poprvé se vyzpovídalo a přijímalo pod jednou. Termín přitom nebyl přísně vázán na období obvyklé pro velikonoční zpověď.²⁰ To stanovila již pražská synoda v roce 1605 na dobu od páté neděle postní do svátku sv. Trojice, tj. celkem deset týdnů, s připuštěním přijímat svátost již na svátek Zvěstování Panny Marie.²¹ V roce 1634 byl tento termín stanoven pravidelně,²² v roce 1645 i opakovaně 1650 znovu na pátou neděli postní (Judica). V šedesátých letech 17. století, patrně na základě zkušeností z praxe, pak bylo možno absolvovat velikonoční zpověď v celé době postní před Velikonocemi, tj. od Popeleční středy, a poté až do sv. Trojice, v celkové délce čtrnácti týdnů.²³ Pravidelnější zasílání zpráv se objevuje v padesátých letech, kdy už je také větší pozornost věnována jejich obsahu, nejsou však dochovány soustavně.

Ze třicátých a čtyřicátých let (1634–1636, nedatované z let 1636–1642, další z roku 1642) se dochovaly soupisy z Plzeňska, Loketska (včetně hornických oblastí krušnohorských) a z Boleslavska (1642), další přibýly v padesátých a šedesátých letech (1650–1655, 1658–1663) – v souvislosti s průběhem rekatolizace nepřekvapí, že teprve tehdy se poprvé objevuje i Hradecko (1650, 1659), převahu však mají jižní Čechy (Bechyňsko, Prácheňsko), i když se objevují (v roce 1651) i další zprávy z Litoměřicka, Rakovnicka a Boleslavska, a nechybí ani Podbrdsko.²⁴ Pro Prahu jsou dochovány seznamy pouze pro některé fary Starého a Nového Města z let 1635 a 1636 a nedatovaný soupis z Malé Strany, který je ovšem cenný tím, že byl vypracován pro každý dům zvlášť a podchycuje jmenovitě příslušníky celé rodiny s označením rodinných vztahů, pracovního zařazení a částečně i včetně věku – zatímco staroměstské seznamy uvádějí jménem jen hlavu rodiny a u ostatních členů rodiny včetně služebných jen příslušnost k ní, pouze někde je uvedeno zaměstnání. V malostranském soupisu je navíc výslovně zaznamenáno, pokud nebyly dodány zpovědní cedulky,²⁵ v ostatních případech zmínky o nich zpravidla chybějí.²⁶ Nejmladší z pobělohorských nepravděpodobně dochovaných dokumentů je sumář z roku 1666, který obsahuje údaje o počtu vyzpovídáných a přijímajících, vyzpovídáných a nepřijímajících a luteránů pro všechny kraje (včetně Kladska) s výjimkou Hradecka a Litoměřicka, které již tehdy tvořily samostatné diecéze.²⁷

²⁰ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 63.

²¹ *Synodus archidioecesana Pragensis*, Praha 1605, s. 62–63.

²² NA, APA I, sign. D 131/1–4, kart. 2608, konzistorní patenty, 16. 3. 1634 – viz E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. VI.

²³ Tamtéž; NA, APA I, sign. D 131/1–4, kart. 2608, konzistorní patenty, 17. 3. 1645, a dále APA I, sign. B 76/8, 2. 10. 1662, Kopíř a tisky synodních konstitucí a konzistorních dekretů z let 1626–1756, ustanovení pro rok 1663; doba pro přistoupení ke zpovědi je důležitá i pro bližší určení nedatovaných soupisů.

²⁴ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 62–63, 66–67; TÁŽ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. 369–401 a 402–650, 653–725; TÁŽ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1628–1670*, III.

²⁵ NA, APA I, sign. D 136/4 a D 136/5, kart. 2632, E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 66; TÁŽ, *Prameny pro demografickou statistiku*.

²⁶ Zpovědní cedulky by měl obsahovat kart. 978 v NA, APA I, sign. C 101, nebyly zde však nalezeny (tím spíše např. tištěné).

²⁷ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. 651–652.

Významný mezník ve vedení zpovědních seznamů představuje rok 1671, od něhož se seznamy vyskytují soustavně pro celé území pražské arcidiecéze.²⁸ Jak uvádí i E. Čáňová, v této době se již dalo předpokládat, že většina obyvatelstva alespoň formálně přijala katolickou víru, což měly dokládat i pravidelně odevzdávané zpovědní seznamy.²⁹ Normou pro vedení seznamů se stal patent z 2. dubna 1670, který stanovil i rubriky, do nichž měli duchovní uvádět čísla ze svých farností: rozlišování tak měli být jednak ti, kteří se vyzpovídali a přijali či nepřijali svátost oltářní, jednak ti, kteří se nevyzpovídali, a konečně kacíři; vyzpovídání ale byli nakonec uváděni bez rozlišení.³⁰ Současně došlo i ke změně vnějšího vzhledu seznamů – hlášení z jednotlivých míst již nebyla uchovávána v originální formě, tak, jak byla zaslána, ale byla přepsána jednotně písařem v arcibiskupské kanceláři a přepisy za celý rok byly vždy svázány do samostatné knihy. Ještě v roce 1671 se v přehledech objevují i jména všech zpovídajících se, ale už v následujícím roce došlo ke zjednodušení (není přítomné jasné, zda i v originálních zprávách, nebo až při přepisu) a výslovně uváděna jsou již pouze jména těch, kteří zpověď zanedbali nebo byli podezřelí z kacířství, zatímco zpovídající se jsou označeni jen souhrnným číselným údajem. Seznamy „nekajících se“ (*negligentes*), které tvoří zajímavý zdroj informací např. pro genealogii, jsou někdy velmi rozsáhlé, což ovšem vypovídá nejen o problémech s prosazováním rekatolizace, ale i s dosud nepřiliš hustou sítí far, v důsledku čehož mohlo být místo zpovědi vzdálené a obtížněji dosažitelné, zvláště pro starší osoby. Pokud se však v příslušné farnosti vyzpovídali všichni, je konstatováno pouze „*restat nullus*“. Pro některé farnosti hlášení vůbec neexistuje, což objasňuje vysvětlující poznámka. Pražská města v této době většinou podchycena nejsou, případně někde jen částečně (nejčastěji z farnosti u sv. Víta, jindy se objevuje poznámka, že zpovědní listky byly odevzdány městské radě). Zpovědní seznamy z této doby zachycuje známá edice Josefa Vítězslava Šimáka.³¹

Od roku 1725 následuje v záznamech o zpovědích mezera,³² od roku 1737 do roku 1741 jsou pak opět k dispozici celé ročníky zpovědních seznamů, tentokrát se ale již nejedná o pouhé výtahy z originálních hlášení, zapsané konzistentním písařem, ale o samotná svázaná originální hlášení, i když se stejným obsahem jako dříve, tzn. pouze s číselnými údaji o počtu zpovídáných a s uvedením jmen u „nekajících se“, kterých však je v té době již velmi málo.³³

V roce 1743 byl zaveden nový typ hlášení, v němž se kromě stálých rubrik (*rubricae consuetae veteres*) objevují i rubriky nové (někde výslovně označené jako *rubricae novae*), které představují shrnuté údaje z matrik a uvádějí počet dospělých zemřelých bez udělení svátosti umírajících, počet dětí zemřelých bez křtu či narozených v kacířství, nebo počet pokřtěných židů či údaje o kacířích; jedná se opět o originální hlášení vikářů, jejichž správnost stvrzovali faráři svým podpisem a pečeti. V takovém stavu se udržela

²⁸ NA, APA I, sign. B 24/1 – 53.

²⁹ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1628–1670*, III., s. I.

³⁰ E. ČAŇOVÁ, *K problematice studia zpovědních seznamů*.

³¹ Josef Vítězslav ŠIMÁK (ed.), *Zpovědní seznamy arcidiecéze Pražské (Consignationes paschalter poenitentium) z let 1671–1725*, Praha 1909–1938, I./1 (I, II), *Boleslavsko a Kouřimsko*, Praha 1909; I./2 (III, IV), *Chrudimsko, Čáslavsko*, Praha 1918; II./1 (V), *Bechyňsko*, Praha 1928; II./2 (VI), *Vltavsko*, Praha 1929; II./3 (VII), *Podbrdsko*, Praha 1929; II./4 (VIII), *Prácheňsko*, Praha 1931; III./1 (IX, X), *Plzeňsko, Loketsko*, Praha 1935; III./2 (XI), *Žatecko*, Praha 1937; III./3 (XII), *Slánsko*, Praha 1937; XIII.–XV., *Rakovnicko. Praha s okolím. Kladsko*, Praha 1938.

³² Jsou ale dochována originální hlášení, např. z roku 1733 – NA, APA I., kart. 4508, nedatované seznamy viz APA I., sign. B 24/54.

³³ NA, APA I, sign. B 24/55–59 (1741).

podoba zповědních výkazů až do roku 1811, v této době jsou k dispozici již i hlášení z pražských měst.³⁴ Ještě před zavedením této změny se objevují jednotlivá hlášení s podobnými údaji (o počtu pokřtěných, oddaných a zemřelých za období jednoho roku) již v letech 1737 až 1742. Od roku 1811 do roku 1816 existuje opět mezera, poté je zachována další souvislá řada zповědních výkazů až do roku 1855, které se odlišují tím, že nejsou svázány do knih, vnitřní obsah však zůstává v podstatě nezměněný, jen někdy mohly přibýt ještě další rubriky (počet mládeže, její vyučování, počet sirotků, přičemž děti byly, ale nikoli soustavně, rozlišovány podle pohlaví).³⁵ Z mladšího období jsou pak dochována již jen potvrzení o vykonané zповědi učitelů a kněží z některých oblastí z let 1861 a 1866,³⁶ která se rovněž nesoustavně objevují už v některých hlášeních z roku 1855. Vedle knih existují ještě nsvázaná hlášení ze stejných let, ale také nikoli soustavně pro všechna léta, případně se údaje obou řad neshodují.³⁷

Otázkou při zpracování zповědních seznamů – zejména z hlediska historické demografie, ale i pro sledování dějin rekatolizace – je, jakou část obyvatelstva zachycují. Na problémy v tomto ohledu a na různou cenu nejstarších seznamů dostatečně upozornila E. Čáňová.³⁸ Nejcennější – ale také nejméně početné – jsou ty zprávy, které přinášejí úplné seznamy obyvatel s případným rozlišením vyzpovídáných a nevyzpovídáných osob, a to jmenovitě tak, že je možné provést rekonstrukci rodin včetně čeledi. Na základě některých seznamů je ale rekonstrukce rodiny obtížná, protože jsou uváděna pouze jména osob bez označení rodinné příslušnosti. V některých seznamech ovšem byli uváděni pouze ti, kteří přistoupili ke zповědi. Těch však bylo zejména na počátku rekatolizace a zvláště v některých oblastech výrazně méně, soupisy proto zachycují jen blíže neurčenou část populace. Jindy není jasné, zda nebyli do seznamů bez označení zahrnuti i nekající se. Jen informativní charakter mají hlášení, kde jsou uvedeny pouze sumární počty zповídajících se, tím spíše, že nejsou k dispozici celkové počty farníků, resp. osob povinných se zúčastnit zповědi. Z tohoto hlediska jsou pro historickou demografii bezcenné, pro sledování průběhu rekatolizace ale zajímavé – současně ovšem i diskutabilní – stručné informace, že se vyzpovídali „*omnes*“, příp., že nekající byli „*nonnulli*“ či „*pauci*“.³⁹

V souvislosti s počtem podchycených obyvatel je velmi důležitá také skutečnost, že ke zповědi bylo možno přistoupit až v určitém věku, resp. otázka, od kterého věku jsou zповídající podchyceni. Římský katechismus, schválený a vydaný tridentským koncilem, nestanoví přesně věkovou hranici pro způsobilost člověka ke zповědi – „*zákonem zповědi není nikdo vázán před tím věkem, kterým počíná rozum uzavíratí*“, dětem „*má se uložití zповídání, když dovedou rozdíl činiti mezi dobrým a zlým a jejich srdce k zlomyšlnosti*

³⁴ NA, APA I., sign. B 24/59b–62, B 25/1–9, B 26/1–8, B 27/1–5, B 28/1–9, B 29/1–13, B 30/1–4.

³⁵ NA, APA I, sign. D 102/1, kart. 2456 až D 104/, kart. 2368.

³⁶ NA, APA I, Věcné skupiny, kart. 3002.

³⁷ E. ČAŇOVÁ, *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*, s. 26–27.

³⁸ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zповědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 64–66; TÁŽ, *Seznamy obyvatel vzniklé při rekatolizační činnosti*, s. 64. Viz i srovnání údajů zповědních seznamů s relacemi z let 1677 a 1700 a údaji duchovenských fassí 1713, provedené pro několik vikariátů, které ve většině případů ukázalo, že počet těch, kteří vykonali velikonoční zповěď, měl být vyšší než skutečný počet duší, což je dáno nepřesnými údaji relací – TÁŽ, *K problematice studia zповědních seznamů*; podobně přineslo vyšší počty zповídajících se srovnání se soupisem poddaných podle víry a berní rulou – TÁŽ, *Nejstarší zповědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 66–73, a TÁŽ, *Nejstarší zповědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. VIII–XXIV; autorka současně upozornila na problémy, které jsou s podobným srovnáváním spojené (rozdílné vnitřní členění – u zповědních seznamů podle farností, u jiných pramenů podle panství; neúplnost pramenů; různé podoby příjmení; rozdíly v označení sociální příslušnosti, apod.).

³⁹ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zповědní seznamy arcidiecéze pražské*, s. 64, 67.

schopno jest“, na jiném místě považuje katechismus za nejnižší věk, ve kterém „*lze užívat rozumu*“, stáří sedmi let, a to pro přijetí svátosti biřmování.⁴⁰ Věk pro způsobilost ke zpovědi nestanovila ani pražská synoda v roce 1605, ale pro přijetí nejsvětější svátosti předpokládala dosažení věku dvanácti let.⁴¹ Vzhledem k tomu, že všichni poddaní navíc ani neznali svůj přesný věk, záleželo spíše na úvaze duchovního, které děti uznal za schopné zpovědi, takže se mohly zpovídat i děti mladší.⁴² Protože mezi léty 1671 a 1725 nebyli v soupisech rozlišováni ti, kteří se vyzpovídali a nepřistoupili k přijímání, mohli být mezi zpovídající se zařazeni i mladiství, kteří přistoupili ke zpovědi, ale přijetí svátosti bylo odloženo pro nedostatek věku; ti byli výslovně odlišeni až v soupisech po roce 1737. Více mohou prozradit upřesňující poznámky v některých soupisech, které stanoví věk nebo nepřesně označují kategorii mladistvých (*parvuli*, počet *gross und klein*).

Mezi dochovanými, resp. známými seznamy, vypracovanými ještě před pravidelným vedením soupisů od roku 1671 a považovanými za nejstarší, zcela chybí prameny ze Slánského a také Vltavského kraje.⁴³ Tato skutečnost je překvapivá zvláště pro Vltavsko, ležící jižně od Prahy, jehož nemalou část zaujímalobkovické panství Vysoký Chlumeč, které patřilo nejvyššímu kancléři Království českého a přednímu představiteli katolické strany Zdeňkovi Popelovi z Lobkowicz, resp. jeho manželce Polyxeně, rozené z Pernštejna, a v době sepsání berní ruly bylo nejen největším panstvím celého Vltavského kraje, ale i třináctým největším panstvím v Čechách vůbec.⁴⁴ Religiózní situace na celém dominiu však byla velmi komplikovaná, a to tím spíše, že po Bílé hoře se jeho rozsah zvětšil o několik menších konfiskovaných sousedních panství a statků (Kamýk nad Vltavou, Obděnice, Nedrahovice a statky Nové Dvory, Čachořice a Skoupý), zakoupených v roce 1623 Polyxenou, na nichž měli převahu nekatolíci.⁴⁵

Protestantští kněží ale působili i v dalších částech panství, připojených již dříve – především v jediném městě Sedlčany, které jako součást původně rožmberského a posléze Jakubovi Krčínovi z Jelčan a Sedlčan zastaveného panství Křepenice připadlo Lobkowiczovi (který je koupil od Petra Voka z Rožmberka) až po Krčínově smrti v roce 1604. Střídali se v něm utrakvističtí a luteránští duchovní, katolického kněze se podařilo po několika neúspěšných pokusech dosadit až v roce 1614; i poté ale projevovali Sedlčanští se svým děkanem nespokojenost a zůstávali převážně nekatolíky jak do jeho smrti v roce 1625, tak poté.⁴⁶ Už od roku 1525 byla utrakvistická fara v Dublovicích, položená

⁴⁰ *Katechismus z nařízení sněmu tridentského k pastýřům duchovním a z rozkazu Pia V. papeže římského na světlo vydáný*, Praha 1867, s. 236, 270, 196.

⁴¹ *Synodus archidioecesisana Pragensis*, Praha 1605, s. 61.

⁴² E. ČAŇOVÁ, *Prameny pro demografickou statistiku v archivu pražského arcibiskupství*; TÁŽ, *K problematice studia zpovědních seznamů*.

⁴³ E. ČAŇOVÁ, *Seznamy obyvatel vzniklé při rekatolizační činnosti*, s. 63; TÁŽ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1628–1670*, III., s. V.

⁴⁴ Marie RYANTOVÁ, *Lobkowiczké panství Vysoký Chlumeč*, Vlastivědný sborník Kralupská – Lobkowiczský sešit, V/1–2, 1998, s. 51–59; TÁŽ, *Lobkowiczké panství Vysoký Chlumeč za třicetileté války a po ní*, Muzejní a vlastivědná práce (Časopis Společnosti přátel starožitností) 42 (112), 3/2004, s. 136–144; Eva LISÁ (ed.), *Berní rula. Kraj Vltavský*, Praha 1951.

⁴⁵ Marie RYANTOVÁ, *Polyxena z Lobkovic a její hospodářská činnost*, in: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách. Sborník příspěvků z konference konané 8.–9. 9. 1993 v Pardubicích*, Pardubice 1995, s. 105–114; TÁŽ, *Faráři na lobkowiczském panství Vysoký Chlumeč po Bílé hoře a jejich podíl na rekatolizaci*, in: Pavla Stuchlá (ed.), Antonín Jan Václav Vokoun (1691–1757) a církevní správa jeho doby v Čechách, Vodňany 2008, s. 95–108.

⁴⁶ Antonín PODLAHA, *Posvátná místa Království českého*, VI., *Vikariáty Sedlčanský a Votický*, Praha 1912, s. 75; Emanuel JEŽEK, *Z dějin města Sedlčan*, Vlastivědný sborník Podbrdská 15 – Sedlčanský sborník 2, Příbram 1979, s. 7–50, tam s. 29–30.

severněji a získaná ve stejné době jako Sedlčany; po Bílé hoře zůstala neobsazena a byla připojena k děkanství v Sedlčanech. Stejný osud měla farnost v přikoupeném Kamýku nad Vltavou, odkud ještě před Bílou horou odešel utrakvistický a v roce 1622 luteránský kazatel. Až do čtyřicátých let 17. století naopak zůstala uprázdněna fara na nevelkém statku Krásná Hora nad Vltavou, získaném v roce 1576, kde působil rovněž protestantský duchovní. Katolickou byla v předbělohorské době fara na původně rytířském statku v Počepicích, který zakoupila Polyxena v roce 1609 a o rok později tam dosadila katolického kněze. Po Bílé hoře pak k této faře připadlo konfiskované panství Obděnice s farami v Obděnicích a Nechvalicích a teprve dodatečně již zmíněná Krásná Hora. Utrakvističtí kněží původně působili i v městečku Sedlec v nejstarší části dominia, patřící Lobkowiczům už od 15. století, ale brzy poté, co se panství ujal po svém otci Ladislavovi Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkowicz, byl v roce 1593 na tamní faru dosazen katolický kněz; jeho pozice sice nebyla zpočátku jednoduchá, nakonec však zůstala fara katolickou až do Bílé hory a poté k ní byla v roce 1625 přiřazena původně protestantská a v roce 1621 uprázdněná fara Jesenice z dalšího konfiskovaného panství, resp. statku Nové Dvory (nejprve přidělená faráři v Počepicích).⁴⁷

Na území celého rozsáhlého dominia tak byly po Bílé hoře obsazeny katolickými duchovními (resp. vůbec obsazeny) pouze fary v Sedlci a Počepicích a děkanství v Sedlčanech. Duchovní správci těchto katolických far však na tak rozsáhlé obvody mohli sotva stačit, tím spíše, že poddaní se nechtěli své víry vzdát a kromě toho nebyl odchod nekatolických kněží definitivní: na to, že „*ještě tu okolo ... zdržují se kněží kalvinští*“, si v létě 1622 stěžoval jak hejtman vysokochlumeckého panství Pavel Drahnětický, tak sedlčanský děkan Ondřej Diviš.⁴⁸ Nejvyšší kancléř proto – podobně jako krátce před vypuknutím stavovského povstání v roce 1618 – požádal o pomoc jezuitu, kteří vyslali svého zástupce. Jezuita Vít Joannides dorazil do Sedlčan v doprovodu hejtmana panství dne 13. prosince 1623 a okamžitě začal se svým působením na poddané.⁴⁹ O svém příchodu a počátcích své činnosti vypracoval na samém začátku roku 1624 zprávu, jejímž obsahem jsou stručné seznamy dosavadních katolíků, konvertitů i těch, kteří zatím obrácení pouze přislíbili; nejzajímavější je ovšem přesný záznam výpovědi osob, které se přímo vyjádřily, že konvertovat nechtějí a své rozhodnutí podepřely různými důvody, příp. výmluvami.⁵⁰ Přes svou nespornou zajímavost nemá tento dokument charakter zpovědního seznamu. Jezuita Joannides působil na panství po čtyři měsíce, a když po Velikonocích 1624 odcházel, vykázal ve své zprávě Lobkowiczovi sumárně takřka stovku konvertitů, přičemž své výsledky dokládal počtem osob, které přistoupily ke zpovědi a přijímání – aniž si však kladl otázku, zda „přestup“ nebyl pouze formální, zatímco přesvědčení lidí zůstalo nezměněné; sám se však netajil

⁴⁷ A. PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 18–20, 30, 45, 50, 53–54, 65, 141–142; E. JEŽEK, *Z dějin města Sedlčan*, s. 20–21 a 22–23; Antonín Norbert VLASÁK, *Okres sedlčanský. Nástin historicko-archaeologický*, Praha 1876, s. 85–86.

⁴⁸ Dopis hejtmana Pavla Drahnětického Zdeňkovi Vojtěchovi Popelovi z Lobkowicz z 20. 6. 1622 – Rodinný archiv Lobkovicové roudničtí (dále RA LR – od léta 2010 je fond v držení rodu), sign. J 1/5, fol. 6r–7r; Eliška ČÁNOVÁ, *Počátky rekatolizace ve Středočeském kraji*, Středočeský sborník historický 7, 1972, s. 61–75, tam s. 70.

⁴⁹ Marie RYANTOVÁ, *Podíl jezuitů na rekatolizaci panství Vysoký Chlumec v době třicetileté války*, in: Ivana Čornejová – Hedvika Kuchařová – Kateřina Valentová (edd.), *Locus pietatis et vitae*. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13. – 15. září 2007, Praha 2008, s. 319–333.

⁵⁰ RA LR, sign. R 10/41. K seznamu, resp. záznamu odpovědi Marie RYANTOVÁ, *Rekatholisierung der Lobkowitzers Herrschaft Vysoký Chlumec (Hoch-Chlumetz) in Mittelböhmen*, přednáška v GWZO Leipzig 30. 8. 2006 a její písemná verze, v tisku.

zklamáním, že jeho všestranná a usilovná činnost nebyla úspěšnější. Navíc se soustředil pouze na Sedlčany, oblast Sedlecka a vesnice v okolí Vysokého Chlumce, ostatní oblasti zůstaly jeho činností naprosto nezasaženy.

V druhé polovině dvacátých let a v letech třicátých se náboženská situace na panství – přes zesílená opatření celostátního rázu i zásahy vrchnosti především proti nekatolíkům v Sedlčanech – ještě dále zkomplikovala. Ke zhoršení přispíval kromě válečné situace i postoj vysokochlumeckého hejtmana, na něhož si u vrchnosti stěžoval sedlčanský děkan a kritizoval ho, že panstvím procházejí protestantští predikanti a odvracejí poddané od katolické víry, udělují přijímání pod obojí nebo oddávají, aniž by proti tomu hejtman jakkoli zasáhl.⁵¹ Neúspěchy v potlačování nekatolíků vedly vrchnost, nyní již syna Zdeňka Vojtěcha a Polyxeny, Václava Eusebia z Lobkowicz, k tomu, že byli opět povoláni jezuité, kteří dorazili na samém začátku postu – na masopustní úterý – roku 1642 a usadili se tentokrát přímo na hradě Vysoký Chlumeč.⁵² Podle hejtmanovy zprávy se okamžitě dali do působení na poddané a podařilo se jim dosáhnout toho, že řada lidí se dostavila na zámek a přislíbila svou účast na velikonoční zpovědi a přijímání.⁵³ Kromě toho jezuité během svého působení ještě konali každou druhou neděli kázání v Kamýku a Krásné Hoře a navíc vyučovali v domácnostech i na zámku. Na zámek se ale mnozí poddaní odmítali dostavit a jezuité přitom poukazovali na nedostatečnou autoritu hejtmana i na slabost sedlčanského děkana, kterého každou druhou neděli zastupovali přímo v Sedlčanech.⁵⁴ Působení jezuitů na panství trvalo do roku 1644, a jak vyplývá ze série jejich zpráv zasílaných knížeti,⁵⁵ hlavní důraz při své činnosti kladli na svátosti, tj. opět zpověď a přijímání.

Právě z doby jejich působení se dochoval první stručný, pouze souhrnný výkaz zpovídaných osob, které na vysokochlumeckém panství přistoupily v roce 1642 ke zpovědi a přijímání, s názvem *Poznamenání lidí poddaných J[eho] M[ilosti] Knížecích na panství chlumeckém, kteří k svatě spovědi a přijímání velebné svátosti oltářní přistoupili A[anno] 1642* (viz Příloha č. 1).⁵⁶ Výkaz zahrnuje kromě devíti osob „od zámku“ (Vysoký Chlumeč) ještě souhrnný počet celkem 98 osob z dvaceti lokalit nacházejících se v menší či větší vzdálenosti od sídla panství (vzdálenější byl především Kamýk nad Vltavou, ale i Dublovice s vesnicemi Hrachov, Líchovy, Břekova Lhota a Solopysky, případně Nedrahovice; blíže byly Nechvalice s vesnicemi Libčice, Bratříkovice, Křemenice a Mokřany a v nejbližší vzdálenosti se nacházely Doubravice, Rudolec, Záduší a zejména Počepice, Rovina, Pořešice, Viska a Vápenice). Zatímco z Mokřan a Bratříkovic je zapsáno jen po jednom konšelovi a také u ostatních míst jsou uváděni pouze jednotlivci, překvapivě vyznívá záznam, že v dříve nekatolickém Kamýku se vyzpovídali a přistoupili k přijímání „*mimo dvou všichni*“ – snad mohlo jít o důsledek intenzivního působení jezuitů. Záznamy z druhé ze zmíněných lokalit, jinak problematické Krásné Hory,⁵⁷ však chybějí. Podobně podezřele vyznívá i přípis týkající se města Sedlčany a městečka Sedlec, kde „*na větším díle všichni*

⁵¹ A. PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 76; dopis Pavla Drahnětického Václavu Eusebiovi z 1. 5. 1638, RA LR, sign. J 14/3.

⁵² M. RYANTOVÁ, *Podíl jezuitů na rekatolizaci panství Vysoký Chlumeč*.

⁵³ Zpráva hejtmana Pavla Drahnětického ze 17. 3. 1642 – RA LR, sign. R 8/2, fol. 62r–63v.

⁵⁴ RA LR, sign. R 8/2, fol. 20r–21v.

⁵⁵ RA LR, sign. R 8/2.

⁵⁶ RA LR, sign. R 10/7, fol. 11r.

⁵⁷ M. RYANTOVÁ, *Podíl jezuitů na rekatolizaci panství Vysoký Chlumeč*, zejm. pozn. 35–37.

jsou katolíci“, a závěrečná poznámka, že „ještě víceji jich jest, kteréž Pan Páter ráčí jmiti poznamenané všechny“.

Přes všechno úsilí a domnělé zásluhy však museli jezuité ve své závěrečné zprávě při odchodu z panství konstatovat, že zvláště v některých částech zůstává mnoho nekatolíků, jejichž konverze se nepodařilo dosáhnout.⁵⁸ Právě tomu odpovídá druhý z dochovaných seznamů, tentokrát již detailní seznam osob v městečku Sedlci a přilehlých vesnicích Měšetice, Sušetice, Šanovice, Veletín a Vratkov, nacházejících se v nejuvýchodnější části panství, z roku 1645 s údaji o tom, kdo přistoupil či nepřistoupil ke zpovědi, nadepsaný *Poznamenání sousedův v měst[ečku] Sedlci a v těch tří vesnicích, kteří v létu 1645 spověď svatou slyšeli a velebnou svátost oltární přijali i těch, ježto se nezpovídali* (viz Příloha č. 2).⁵⁹ Autor seznamu není uveden, ale vzhledem k tomu, že je soupis uložen mezi vrchnostenskými písemnostmi, mohl jím být buď někdo z vrchnostenských úředníků, nebo nejspíše duchovní správce v Sedlci Jan Alois Katerský.⁶⁰ Cena seznamu spočívá nejen v tom, že zachycuje počet osob, které se vyzpovídaly a přistoupily k přijímání, ale především je jmenným soupisem všech osob, které se v příslušných lokalitách nacházely, a to s grafickým oddělením podle rodin (včetně osob „přátelských“), a teprve do něho je slovem „byl“ nebo „byla“ a připojením křížku (příp. pouze křížkem) označeno, kdo splnil svou velikonoční povinnost, takže lze stanovit její úspěšnost. Tu však lze s určitou výhradou konstatovat pouze v Sedlci, kde ke svátostem přistoupilo 63 lidí z celkem 153 (tj. 41,17 %); jmenné výčty v okolních vesnicích byly doplněny již jen souhrnnými součty osob, jichž bylo celkem 142, a přípisy, že se „žádný nespovídal“. Tím se podíl obyvatel řádně plnících svou povinnost snížil zhruba o polovinu (na 21,35 %). Přitom Sedlec patřil mezi ty farnosti, které měly svého duchovního správce bez přerušení již z doby předbělohorské.

Cenné u uvedeného seznamu je také to, že na jeho základě lze provést výše zmiňovanou rekonstrukci rodin (bohužel není uveden věk a sociální status či příp. zaměstnání) a navíc lze sledovat skutečný počet obyvatel příslušných lokalit, jenž vynikne zvláště ve srovnání s dalšími prameny, především urbáři a berní rulou, které ovšem evidují pouze část obyvatelstva.

Časově nejbližším dochovaným urbářem je urbář vysokochlumeckého panství z roku 1637, který je čtvrtým urbářem v pořadí, zachycujícím poprvé i panství získaná v roce 1623.⁶¹ Vzhledem k tomu, že jména v urbářích nebyla vždy aktualizována, omezí se srovnání (přes časovou blízkost obou pramenů) pouze na počty usedlých, stejně jako u berní ruly.⁶² Srovnání nelze provést s pramenem podobným nejen časově, ale především obsahově, totiž se soupisem poddaných podle víry z roku 1651, protože se pro panství Vysoký Chlumec nezachoval.

⁵⁸ Dopis Bernarda Hermanna Václavu Eusebiovi z Lobkowicz z 9. 3. 1644 – RA LR, sign. R 8/2, fol. 68r–69v.

⁵⁹ RA LR, sign. R 8/2–2, fol. 51r–53v (vesnic je ve skutečnosti pět).

⁶⁰ A. PODLAHA, *Posvátná místa*, s. 142, 77, 98, 131 (farářem v Sedlci od 1640 či 1639 zřejmě do roku 1651, pak farářem v Arnoštovicích a nakonec od roku 1658 do své smrti 9. ledna 1663 děkanem v Sedlčanech).

⁶¹ RA LR, sign. O 17/13c, *Registra urburní a správa panství Chlumeckého, na čem též celé panství v celé podstatě záležit., obnovená léta 1637*. Srov. JOSEF KRIVKA, *Panství Vysoký Chlumec v první polovině 17. století*, Sedlčanský sborník, Sedlčany 1971, s. 44–60; MARIE RYANTOVÁ, *Urbáře panství Vysoký Chlumec z první poloviny 17. století*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Vlast a rodný kraj v díle historika*. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi, Praha 2004, s. 371–386.

⁶² E. LISÁ, *Berní rula. Kraj Vltavský*, s. 38, 49, 50, 65–66, dále s. 266–269. V tabulce je uveden pouze souhrnný počet hospodářů, bez oddělení na sedláky, chalupníky a zahradníky (kteří však byli pouze v Sedlci – 4 chalupníci a 14 zahradníků, jeden chalupník byl ve Vratkově a dva zahradníci v Měšetících).

Název lokality	Urbář 1637	Berní rula	Seznam 1645		Počet vyzpovídáných osob
			Osob	Rodin	
Sedlec	31 hospodářů 16 podsedků	46	153	52	63
Měšetice	2	9	43	15	–
Sušetice	7	7	28	10	–
Šanovice	6	6	32	9	–
Veletín	6	6	22	7	–
Vratkov	4	4	17	8	–
Celkem	72	78	295	101	63

Hodnota obou seznamů tkví nejen v tom, že pocházejí z oblasti Vltavského kraje, z něhož zatím zpovědní seznamy či výkazy nejsou pro starší období k dispozici, ale i v tom, že vznikly ve čtyřicátých letech 17. století, v nichž je tento typ pramene doložen jen v malém množství i v rámci celé arcidiecéze.⁶³ Nové dílčí zpovědní seznamy byly na Vysokochlumcku vyhotoveny na jaře 1650 a 1651. Podle prvního z nich přistoupilo v době od Květné neděle až do svátku Nejsvětější Trojice (tj. od 7. dubna do 9. června) 1650 k svátostem v Sedlčanech 227 osob a v Kamýku pouze 18,⁶⁴ o Velikonocích následujícího roku (30. března 1651) bylo v Sedlčanech zaznamenáno 168 a v Dublovicích 56, tedy celkem 224 osob.⁶⁵ Tyto seznamy již nezachycují všechno obyvatelstvo, ale právě pouze ty, kteří splnili svou velikonoční povinnost; vzhledem k rozsahu je od jejich edice upuštěno.

Poslední dochovaný zpovědní výkaz vysokochlumckého panství byl vypracován pro dobu od konce dubna do začátku června (25. 4. – 3. 6.) 1651 a zachytil pouze souhrnné údaje z celého panství, tj. pro děkanství v Sedlčanech a fary v Sedlci, Počepicích a také Chlumu (viz Příloha č. 3).⁶⁶ Celkem přijalo v tu dobu svátosti 494 osob – nejvíce v Počepicích (201), dále v Sedlčanech (170 – údaj se tedy liší od výše uvedeného seznamu), Sedlci (96) a nejméně v Chlumu (27), kam ale připadala nejmenší část panství. Zajímavá je přitom zmínka o *registřících pánův farářův*, která nasvědčuje tomu, že evidence zpovědí byla v této době již pravidelnější. O dvacet let později, v prvním roce vedení zpovědních výkazů, byly příslušné počty mnohem vyšší (i když současně zahrnují větší množství lokalit) a dokládají tak, že působení duchovních na vysokochlumckém panství i postupný průběh rekatolizace přinesl své ovoce.⁶⁷

⁶³ E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1628–1670*, III., s. VI.

⁶⁴ RA LR, sign. 8/2–3, *Poznamenání osob z města Sedlčan, kteří v tyto vejšroční svátky od Květný neděle až do svatý Trojice u svatý spovědi a přijímání velebné svátosti byly; tuto zejména zaznamenán se nacházejí Anno 1650; Poznamenání Kamejckých, kteří jsou byli léta tohoto 1650 u svatě spovědi a přijímání velebné svátosti oltářní při času velikonočním.*

⁶⁵ RA LR, sign. R 8/2–4, *Poznamenání, kteří u spovědi a přijímání velebné svátosti oltářní při těchto velikonočních svatcích byly; zejména jeden každý poznamenán tuto se nachází; Zduši Dublovského poznamenání v tomto roce 1651, kteří u spovědi a přijímání velebné [svátosti] byly.*

⁶⁶ RA LR, sign. R 8/2–1, *Extrakt z registřikův pánův farářův, jak mnoho lidí poddaných [Jeho] O[svícené] K[nížecí] M[ilosti] k panství chlumeckému náležejících od šťastného odjezdu [Jeho] K[nížecí] M[ilosti] až do dnešního dne, to jest od 25. Aprilis až do 3. Junii, se spovídalo a velebnou svátost oltářní přijímalo.*

⁶⁷ J. V. ŠIMÁK, *Zpovědní seznamy*, VI, *Vltavsko*, s. 296, 302 (a NA, APA I., sign. B 24/1, nefol.) – údaje pro rok 1671: Chlum 1045 (nevyzpovídáný nezůstal nikdo), Počepice (s Krásnou Horou, Nechvalcemi a Obděnicemi, ale i dalšími farnostmi) 1605 (a 610 nekajících se), Sedlčany (s Dublovicemi a Kamýkem) 1747 (a 99 nekajících se), Sedlec 1000 (a pouze 3 nekající se – Matěj Vřešťál, Jan Hala, Anna Bankova; jméno Matěje Vřešťála

Zpovědní seznamy, které vznikaly v souvislosti s udělováním církevní svátosti a později i jako prostředek kontroly přijímání katolického náboženství, představují cenný pramen v mnoha ohledech – pro dějiny rekatolizace, historickou demografii, ale i genealogii či dějiny regionální. Přestože pro období před rokem 1671, od něhož začaly být v pražské arcidiecézi vedeny soustavně a pravidelně, již bylo doloženo velké množství zpovědních výkazů různého druhu a z různých lokalit, stále existuje možnost objevení dalších exemplářů, které mohou přispět k osvětlení vývoje i v oblastech, pro něž zatím k dispozici nebyly – tak jako tomu je v případě předloženého příspěvku, který je dokladem situace v části tehdejšího Vltavského kraje.

Příloha č. 1

Poznamenání lidí poddaných J[eho] M[ilosti] Knížecích na panství chlumeckém, kteří k svaté spovědi a přijímání velebné svátosti oltářní přistoupili A[nno] 1642 (RA LR, sign. R 10/7)

Od zámku osob	9
Z Visky	6
Z Rovině	6
Z Vápenice	2
Z Dublovic	25
Z Solopysk	9
Z Lhoty Břekové	7
Z Doubravice	3
Z Rudolce a Záduší	3
Z Pořešic	5
Z Nechvalic	5
Z Libčic	5
Z Mokřan konšel	1
Z Bratříkovic konšel	1
V Počepicích	15
Z Nedrahovic	2
Z Kamejka	mimo 2 všichni
Z Křemenice rychtář	1
Z Hrachovištný rychtář	1
Z Líchov rychtář	1

Z města Sedlčan a Sedlce na větším díle všichni jsou katolíci.

A ještě víceji jich jest, kteréž Pan Páter ráčí jmíti poznamenané všechny.

se objevuje i v seznamu z roku 1645, mohlo jít o stejnojmenného syna nebo syna jiného nositele stejného příjmení). Nárůst počtu vyzpovídáných prozrazuje již sumář z roku 1666 (E. ČAŇOVÁ, *Nejstarší zpovědní seznamy 1570–1666*, I., II., s. 651–652), podle něhož z celého Vltavska přistoupilo ke zpovědi celkem 4657 osob, za „nekající se“ jich bylo označeno 557.

Příloha č. 2

Poznamenání sousedův v měst[ečku] Sedlci a v těch tři vesnicích, kteří v létu 1645 spověď svatou slyšeli a velebnou svátost oltární přijali *i těch, ježto se nezpovídali* (RA LR, sign. R 8/2–2)

V měst[ečku] Sedlci

Jindřich Haruda	byl +	Lidmila Zrubková	
Anna žena jeho	byla +	Dorota dcera	
Kateřina dcera	byla +	Jan Pičinský	byl +
Rozina dcera	byla +	Alžběta žena jeho	
		Anna dcera	+
Tobiáš Klauz		Dorota dcera	
Anna žena jeho			
		Adam Kaviček	
Jan Pospíšil	+	Mandelína žena jeho	+
Marjána žena jeho	+	Jan syn	
Mikuláš Hlaváček		Bohuslav Kopřiva	+
Kateřina žena jeho		Kateřina žena jeho	+
Adam syn	byl +	Zuzana dcera	+
Václav syn	+	Apolína matka	byla +
Alžběta dcera	byla +		
Kateřina děvka	byla +	Martin Zlouže	
		Alžběta žena jeho	
Jan Bečvář	+		
Anna žena jeho	+	Jakub Bohdal	+
Jan syn	+	Kateřina žena jeho	
Matěj syn	+	Jiřík syn	
Kateřina dcera	+	Mandelína sestra	
		Alžběta podruhně	
Pavel Černý	+	Dorota podruhně	
Alžběta žena jeho	+	Markyta Vítková	
Matěj Šnejdar	byl +	Martin Frýdlan[t]ský	byl +
Mandalína žena jeho	+	Mandelína žena	byla +
Václav Stejskal		Franc Pumr	
Anna žena jeho		Veronika dcera	
Martin syn			
Štěpán syn		Jan Lexa	
		Dorota žena	
Matěj Pelikán	byl +		
Anna žena jeho	+	Řehoř Pistor (?)	
Anna děvčeka		Zuzana žena jeho	

Jan Bezděkovský		Matouš Hrnčíř	+
Kateřina žena jeho		Alžběta žena jeho	
Petr syn		Mandelína dcera	byla +
Alžběta dcera		Adam Měšťan	
		Dorota žena jeho	
Matěj Mašát	byl +		
Anna žena jeho	byla +	Daniel Klužkurský	
Lidmila dcera	byla +	Anna žena jeho	
		Tobiáš syn	
Anna Vávrová	byla +		
Jan syn	+	Václav Hlavsa	byl +
Salomína	+	Alžběta žena jeho	byla +
		Dorota dcera	byla +
Pavel Krejčí	byl +		
Alžběta žena jeho	byla +	Jan Vřešťál	
Anna matka		Voršila žena jeho	
Justýna		Pavel bratr jeho	
Dorota Veverková		Lukáš Javůrek	
		Kateřina žena jeho	byla +
Petr Pýša			
Anna žena jeho		Pavel Kořínek	+
		Anna žena jeho	
Václav Smrž	byl +	Marjána matka jeho	
Dorota žena jeho	+		
Anna sestra její		Jakub Gehel (?)	
		Dorota žena jeho	
Václav Pýša	byl +	Eliáš syn	
Marta žena jeho			
		Jan Trnka mladší	
Mikuláš Vřešťál		Kateřina žena jeho	
Marie žena jeho			
Jakub Hrad		Alžběta Sobíšková	byla +
Děvečka		Pavel přátelský	+
Václav Czekryt	+	Jan Trnka starší	byl +
Markyta žena jeho		Kateřina žena jeho	
Kryštof syn	byl +		
Mandelína dcera	+	Matěj Beran	
Anna dcera	+	Anna žena jeho	
Jan Dusík	byl +	Tomáš Kavka	byl +
Alína žena jeho	byla +	Alžběta žena jeho	
Marie dcera	byla +	Frydrych	byl +
Václav syn			

Matěj Vřešťál
Vít Stejskalů
Dorota žena jeho
Jan syn
Václav syn
Alžběta podruhyň

Matěj Stejskal
Kateřina žena jeho
Pavel syn
Kryštof přátelský

Matěj Šourek

Samuel Pekař
Anna žena jeho
Anna děvka jeho

Jan Pýša
Voršila žena jeho

Kateřina Koubková
Voršila dcera
Kryštof Dusýk

Martin Řeřicha
Dorota žena jeho

Martin Lexa
Lidmila žena jeho
Jan syn

Sum[m]a 153.
Z těch se zpovídalo a velebnou svátost
oltářní přijímalo 63 osoby.

Ves Měšetice
Adam Mrhal
Markyta žena jeho

Mikoláš Klauz
Lidmila žena jeho
Kateřina dcera

Jan Braše
Eva žena jeho

Václav Soukup
Kateřina žena jeho
Tomáš syn

Šimon Klauz
Kateřina žena jeho
Řehoř přátelský

Martin Němců
Voršila žena jeho

Václav Mrhal
Markyta žena jeho
Adam syn

Šimon Kovář
Kateřina žena jeho

Václav Douša
Anna žena jeho
Jiřík syn

Jan Krejčí
Anna žena jeho
Pavel syn
Štěpán syn
Václav syn Krejčího
Anna žena jeho

Blažej šenkýř
Kateřina žena jeho
Tomáš syn

Jiřík Mlynář
Mandelína žena jeho
Anna dcera
Jakub syn

Václav Šafář
Voršila šafářka
Markyta vnučka
Mikuláš pacholek

Václav Hrad
Markyta žena jeho

Jakub Brašů

Sum[m]a 43 osoby.
Z těchto žádný se nespovídal.

Ves Sušetice

Mikuláš Haša
Marjána žena jeho
Bartoň syn jeho

Václav Haša
Marjána žena jeho
Alžběta matka jeho

Václav Beneš
Marjána žena jeho
Jan syn jeho
Mikuláš syn
Mandelína dcera

Adam Muzikář
Alžběta žena jeho

Jiřík Racek
Mandelína žena jeho

Petr Maršů
Alžběta žena jeho

Jan Maršů
Markyta žena jeho
Kateřina dcera

Petr Říhů
Dorota žena jeho
Alžběta matka

Jiřík Beran
Alžběta žena jeho
Pavel syn jeho

Matěj Hrad
Anna žena jeho

Sum[m]a 28 osob.
Žádný se z nich nespovídal.

Ves Šanovice

Martin Kaviček
Václav syn
Marjána žena jeho
Tomáš syn jeho

Matěj Kotrbáček
Mandalína žena jeho
Anna dcera
Dorota dcera
Jiřík syn
Jan syn
Václav syn

Jan Babin
Dorota žena jeho

Jan Haša
Dorota žena jeho
Anna dcera
Alžběta dcera
Mikuláš syn

Jan Horšt
Kateřina žena jeho
Jiřík syn
Anna dcera

Mikuláš Krupka
Anýška žena jeho
Jakub syn
Mandelína dcera
Jan syn
Anna žena jeho

Petr Kotrbáček
Alžběta žena jeho

Jan Zet

Anna žena jeho

Sum[m]a 32 osoby.

Žádný se z nich nespovídal.

Summarum všech lidí 256.

Ves Veletín

Matěj Soukup

Dorota žena jeho

Marek bratr jeho

Dorota žena jeho

Jan Krejčí

Voršila žena jeho

Jan Svobodů

Dorota žena jeho

Petr Mára

Alžběta žena jeho

Markyta dcera

Dorota dcera druhá

Jakub Šebků

Voršila žena jeho

Jarolím bratr jeho

Dorota Šebková

Bartoň Šenkýř

Václav syn jeho

Alžběta žena jeho

Václav Kubát

Dorota žena jeho

Petr syn jeho

Sum[m]a 22 osoby.

Žádný se nespovídal.

Ves Vratkov

Tomáš Čejka

Anna žena jeho

Alžběta dcera

Václav syn

Václav Sychrovský

Anna žena jeho

Petr Pýša

Markyta žena jeho

Jiřík syn

Voršila žena jeho

Havel Sychrovský

Jan Křížků

Lidmila žena jeho

Adam Lžičař

Anna žena jeho

Martin Krejčí

Anna žena jeho

Sum[m]a 17.

Žádný se nespovídal

Summarum všech lidí nachází se 295 osob.

Příloha č. 3

Extrakt z registříkův pánův farářův, jak mnoho lidí poddaných J[eho] O[svícené] K[nížecí] M[ilosti] k panství chlumeckému náležejících od šťastného odjezdu J[eho] K[nížecí] M[ilosti] až do dnešního dne, to jest od 25. Aprilis až do 3. Junii, se spovídalo a velebnou svátost oltární přijímalo (RA LR, sign. R 8/2–1)

u pana děkana sedlčanského	170 osob
u p[ana] faráře sedleckého	96 osob
u p[ana] faráře počepického	201 osob
u p[ana] faráře chlumského	27 osob
Summa	494 osoby

Actum na zámku Chlumci 3. dne Iunii A[nno] 1651.

Jan Cziedik m[anu] p[ro]pria]

Ediční poznámka:

Text byl upraven podle dnešního úzu, zejména v přepisu *y* (Rozina, Lidmila, Voršila, Šimon, Jarolím, Stejskal), *ie* (Štěpán, Alžběta, žena), *w* (Václav), *cz* nebo *cž* ve významu *c* nebo *č* (Václav, dcera, Hlaváček), *rz* (Kateřina), *th* (Tobiáš, Tomáš, Alžběta, Dorothea), jednotně bylo psáno jméno Mandelína, příp. Mandalína (v originále Mangkdelyna, Mangkdalya), Apolína (Apolyna), Salomína (Salomyňa), Alína (Alyna), ponechána byla podoba nezvyklých příjmení (Czekryt, Gehel, Pýša, Dusýk) a tvary slov „spověd“⁴⁴, „spovídat“.

MARIE RYANTOVÁ

Die ältesten Beichtverzeichnisse und Nachweise der Herrschaft Hochchlumetz (Vysoký Chlumeč) aus den vierziger und zu Beginn der fünfziger Jahre des 17. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Die ältesten Beichtverzeichnisse in der Erzdiözese Prag sind vereinzelt erhalten: zum Teil noch aus der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg, zum Teil aus der Zeit des Dreißigjährigen Krieges und den 50er Jahren des 17. Jahrhunderts. Regelmäßig vorhanden sind sie dann für die ganze Erzdiözese mit Beginn des Jahres 1671. Unter den ältesten Verzeichnissen sind fast alle damaligen Kreise vertreten, einschließlich der hinsichtlich der Rekatholisierung problematischen. Bisher nicht nachgewiesen sind Beichtverzeichnisse aus dem Moldauer und Slaner Kreis in Mittelböhmen, was vor allem für den Moldauer Kreis in gewisser Hinsicht überraschend ist, denn einen großen Teil dieses Kreises nahm die Herrschaft Hochchlumetz (Vysoký Chlumeč) ein, die dem Oberstkämmerer des Königreichs Böhmen, Zdenko Popel von Lobkowitz und seiner Gattin Polyxena – also strengen Katholiken –, gehörte. Die konfessionelle Situation der Herrschaft war jedoch nicht einfach, weshalb man Jesuiten hierher berief. Erst nach ihrer Abreise entstand 1645 das erste Beichtverzeichnis für den östlichen Teil

der Herrschaft (Sedlec, Měšetice, Sušetice, Šanovice, Veletín, Vratkov), das 295 Personen erfasste, von denen jedoch nur 63 Personen beichteten. Der Wert dieses Verzeichnisses besteht auch darin, dass es alle Einwohner (nicht nur die beichtenden) nach den Familien vermerkt, und dass aus dieser Zeit nur wenige Verzeichnisse im allgemeinen erhalten sind. Andere Verzeichnisse für einen anderen Teil der Herrschaft folgen dann am Anfang der 50er Jahre.

Deutsche Übersetzung Autorin

RÉTOŘI NA MOŘI A POMERANČ V REFEKTÁŘI NEBOLI UMĚNÍ ELOKVENCE P. JOHANNA KRAUSE SJ

MARTIN SVATOŠ

ORATORS AT SEA AND ORANGE IN THE REFECTORY OR THE ART OF ELOQUENCE OF FATHER JOHANN KRAUS SJ

This biographic study presents the Jesuit Johann Kraus, secondary school teacher, university professor, preacher, poet, writer, and missionary. He was a keen supporter of new literary aesthetics, which endorsed, for example, conceptual sermons. The author presents an overview of his historiographic, hagiographic, and meditative works but also his poems, polemics, and last but not least, sermons. Using the example of his opening speech for incoming students of rhetoric, he analyses his sermonic style, and in an appendix provides an edition of his rhetoric performance.

Key words: P. Johann Kraus SJ – conceptual sermons – rhetoric – Jesuits in Bohemia

Joannes Aloysius Kraus.
Ex Baptismo Joannes, ex Confirmatione Aloysius.
In reliquo vanitas et nihil.
Ex Gratia Divina, Magni DEI, parvum plasma.
Sanctissimae Trinitatis cernuus cultor.
Christi JESU redemptus et mancipium.
Beatissimae Virginis MARIAE humilis servus.
SS. Angelorum omniumque Beatorum devotus cliens.
Sanctae Romanae Ecclesiae Catholicae
inavulsus filius.
Societatis JESU ex voto juratum membrum.
Credo in unum DEUM natura, trinum in personis.
Spero me visurum de prope, Quem hactenus vidi a longe.
Amabo in Aeternitae, Quem semper amavi in tempore.
Nunc pulvis et cinis.
Vade, populus meus! Intra cubicula mea!
Ostia tua claude super te!
Abscondere modicum ad momentum,
donec pertranseat indignatio: Isa. 26 v. 20.
O, Sol! in Die Domini iterum Te videbo.¹

¹ Po Krausově smrti otiskl Josef LAURITSCH SJ, *Primum saeculum Divae Ruthenicae, seu Historica relatio de origine, cultu et beneficiis Vetustissimae Ruthenicae Imaginis Mariae Matris Divinae, Quae Giczinii Bohemorum in Ecclesia Sancti Ignatii PP. Societatis Jesu altero jam saeculo percelebri hyperdulia colitur,*

Takto sám sebe charakterizoval P. Johann Kraus SJ, v prohlášení (*protestatio*)² ve formě náhrobního nápisu, které si přál uložit do hrobu se svými ostatky. Johann Kraus, gymnaziální učitel, univerzitní profesor, kazatel, misionář, zpovědník, mariánský ctitel etc.³ přitom ze skromnosti zamlčel jednu svou významnou aktivitu, jíž věnoval mnoho času i energie a díky níž je jeho jméno známo i dnes, byť jen několika málo zasvěcencům: literární činnost, která z něj učinila spisovatele, a hned dodejme spisovatele pilného, plodného a pozoruhodného. Dle Františka Martina Pelcla se před zrušením starého Tovaryšstva Ježíšova v jezuitské koleji v Jičíně nacházel obraz patera Krause, pod nějž kterýsi jeho řádový spolubratr nechal připsat nápis, v němž zmiňuje Krausovo učitelské působení, jeho ostré útoky na nekatolíky „perem i jazykem“, jeho mnohostrannou vzdělanost, díky níž se prý po různých krajích Evropy rozšířilo jeho literární dílo čítající na osmdesát tisíc tiskem vydaných exemplářů.⁴

Oněch osmdesát tisíc exemplářů knih reprezentuje zhruba sedmdesát knižních titulů svého času uznávaného a čteného německy a latinsky pišícího náboženského spisovatele, řečníka, zvláště pak kazatele, i polemika. Krausovy spisy vycházely nejenom v Praze a v Olomouci, ale i v Kolíně nad Rýnem, Dillingen, Norimberku a ve Štýrském Hradci;

Reginae-Hradecii 1741, s. 180. Celý Lauritschův spis přeložil do češtiny zatím nám neznámý český jezuita pod názvem: *První věk Rodičky Boží Rušánské, nebo Kronycká zpráva o počátku, ctění a dobrodinných starostlivého rušánského obrazu Marye Matky Boží, který v českém Jičíně, v chrámě Svatého Ignacia Tovaryšstva Ježíšova již na druhý věk s velikou pobožností ctěn bývá. V latině na světlo vydaná od kněze Jozefa Lauritsch z téhož Tovaryšstva. A od jiného kněze též z Tovaryšstva Ježíšova na češtinu přeložená*, Hradec Králové nad Labem 1743.

² V dobovém překladu „osvědčení“; viz J. LAURITSCH, *První věk Rodičky Boží*, s. 155 – odtud vydal Jan KVAPIL, *Tak jeho péro aneb Vzpomínky (na) Jana Krause*, Souvislosti 11, 2000, č. 2 (44), s. 223.

³ První nástin Krausova života, chvályhodných vlastností a působení v Tovaryšstvu přinesla nekrologia sepsaná jeho spolubratry v jičínské koleji: jedno ve formě oběžníku představeným jezuitských domů České provincie SJ je dochované v rukopise v Národním archivu v Praze, fond Jesuitica, JS III_o-455, č. kart. 184, fasc. 1, f. 147; druhé tvoří součást vypsání událostí v jičínské koleji za rok 1732 a je dochováno v rukopise *Historia Collegii Giczinensis* v Knižnově Národního muzea v Praze, sign. VIII D 22 (dřívě 3 H 3), p. 628–629. Řadu zmínek o J. Krausovi jako ctiteli Panny Marie Rušánské, jeho svědectví a řadu básní o ní uveřejnil Krausův řádový spolubratr Josef LAURITSCH v mariánském spise *Primum saeculum Divae Ruthenicae*, l.c. První biobibliografický medaillon Johanna Krause vydal tiskem František Martin Pelcl, jenž využil jezuitské rukopisné podklady: Franz Martin PELZEL, *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte und Schriftsteller aus dem Orden der Jesuiten von Anfang der Gesellschaft bis auf gegenwaertige Zeit*, Prag 1786, s. 108. O Krausově působení v jičínské koleji a o jeho misionářské činnosti se zmiňuje František LEPAŘ, *K dějinám gymnasia Jičínského*, in: Výroční zpráva gymnasia vyššího v Jičíně za školní rok 1885/6, Jičín [1886], s. 5 a 51. Obsah dialogu *Schwan- Gans- und Adler-Gespräch von den Geschichten, so sich zu Zeiten des Johann Huss und Martin Luthers, und hinführo die Glaubenssachen betreffend, hier und dorten zugetragen haben* (Prag 1716) stručně vylíčil Arnošt KRAUS, *Husitství v literatuře zejména německé, II, Husitství v literatuře barokní a osvícenské*, Praha 1918, s. 109 – o tom viz dále. Životopisné kalendárium P. Johanna Krause s výběrovou bibliografií jeho děl sestavily Ivana ČORNEJOVÁ – Anna FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*, Praha 1984, s. 229–232. Dosud nejpodrobnější Krausův životopis sepsal Jan KVAPIL, *Johannes Kraus a Panna Maria Rušánská v Jičíně*, in: Václav Petrbok – Radek Lunga – Jan Tydlitál (edd.), *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, Boskovice 1999, s. 330–337; Týž badatel připomenul Johanna Krause krátkým životopisem, stručnou charakteristikou jeho díla a přeloženými úryvky z *Geistlich Curieuse Nachrichten* (Prag 1717) a z českého překladu Lauritschova spisu *První věk Rodičky Boží* v článku *Tak jeho péro aneb Vzpomínky (na) Jana Krause*, s. 208–223. Pro studium germanistiky zařadil Kvapil víceméně shodné úryvky z *Geistlich Curieuse Nachrichten*, spolu s ukázkami z jiného Krausova německého spisu, v původním jazyce do své *Čítanky německé barokní literatury z českých zemí*, Ústí nad Labem 2001, s. 64–76; Kvapil rovněž načrtl malý, ale výstižný portrét J. Krause především jako německého spisovatele: Týž, *Jan Kraus. Rozjímání nad pomerančem*, A2. Kulturní čtrnáctideník, 2007, č. 13, s. 7.

⁴ „Pater Ioannes Kraus Societatis Iesu Professus Professorumque in hac Provincia Decanus. Vir ut pietate doctrinaque eximius, ita calamo aequo ac lingua haereseos insectator acerrimus, de cuius multifaria eruditione in acatholicos praecipue typo vulgatis opusculis per varias Europae regiones sparsa sunt ad octoginta millia exemplaria semper cum fructu [!] per octodecim continuos annos incola fuit hujus domus et cubilis, in quo et diem suum obiit XVIII. Martii A. MDCCXXXII. aetatis suae LXXXIII.“ Viz F. M. Pelzel, *Boehmische, maehrische und schlesische Gelehrte*, s. 108.

dodnes se v České republice nacházejí v každé větší knihovně s historickými fondy.⁵ A přece, nebýt germanisty Jana Kvapila, jenž v posledních dvanácti letech napsal o pilném jezuitovi několik menších článků a otiskl pár úryvků z Krausovy tvorby (v německém originále i v českém překladu),⁶ sotva komu z dnešních čtenářů, ba i z literárních historiků by jméno Johanna Krause něco řikalo.

Najdeme jistě několik důvodů, proč se málem naplnilo jeho sebehodnocení „marnost a nic“ (*vanitas et nihil*), proč i on téměř zmizel z literární krajiny svých krajanů: změna literární estetiky a čtenářského vkusu, změna nábožensko politických poměrů, redukce národnostního složení obyvatelstva Čech a Moravy na českou populaci a z toho vyplývající absence německých čtenářů, rozdílný charakter latinské vzdělanosti barokního humanismu a vzdělanosti dnešní.

Život a působení P. Johanna Krause

P. Johann Kraus SJ se narodil dne 22. 5. 1649 v Dubě.⁷ Od podzimu 1662 studoval na jezuitském gymnáziu v Jičíně, načež v roce svého studia rétoriky vstoupil do noviciátu Tovaryšstva Ježíšova v Brně (30. 9. 1668). Po absolvování dvouletého noviciátu a ročním opakovacím studiu (*repetitio studiorum*) ve slezské Zaháni⁸ vystudoval v letech 1672–1674 filozofii na olomoucké univerzitě, pak působil tři roky jako učitel gramatiky a jeden školní rok coby profesor poetiky na jezuitských gymnáziích v Brně a v Jičíně, aby následně v Praze vystudoval teologii (1678–1681).⁹ Ve školním roce 1682–1683 vyučoval rétorice na řádovém gymnáziu v Brně, poté zastával několik jiných řádových funkcí v Opavě; od r. 1687 přednášel tři roky filozofii na filozofické fakultě v Olomouci a r. 1690 začal přednášet morální teologii na teologické fakultě v Praze. Protože však, jak uvádí F. M. Pelcl, při výkladu prý příliš lpěl na tomistickém učení a jeho zvláštní způsob uvažování vyvolával u jeho studentů různé nesrovnalosti, musel pražskou univerzitu po roce vyučování opustit. Později zastával různé funkce, především však roli kazatele v jezuitských kolejích v Kladsku a ve Slezsku, kde působil i jako misionář. František Lepař tvrdí, že jako misionář „ze všech Jesuitů nejbedlivěji ve krajině té vyhledával a odnímal knihy neschválené“.¹⁰ Roku 1704 byl povolán do chomutovské koleje, resp. do rezidence v Bohosudově (tehdy

⁵ Nejúplnější bibliografii Krausových děl publikoval Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Bibliographie*, Tome IV, Bruxelles – Paris, 1893, sl. 1219–1229.

⁶ Viz pozn. 3.

⁷ Lat. Duba, něm. Dauba – F. M. Pelcl a František Lepař uvádějí jako jeho rodiště Eiche, Český Dub; zjevně tak interpretují Krausův přídomek *Dubensis* vyskytující se v některých jezuitských pramenech. Dle Pelcla jsem uvedl jako Krausovo rodiště Dub i já v hesle o Johannu Krausovi ve *Slovníku latinských spisovatelů*, Praha 2004, s. 353. Teprve nekrology P. Johanna Krause, sepsané v jičínské koleji Tovaryšstva Ježíšova, mě přesvědčily, že se Pelcl mýlil a že pravdu mají I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník pražské univerzity*, s. 229, kde se uvádí jako Krausova rodná obec Dubá.

⁸ Uvádí J. KVAPIL, *Tak jeho péro*, s. 208, na základě Krausovy zmínky v *Geistlich Curieuse Nachrichten*.

⁹ Těže ze scholastické teologie mu k obhajobě na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v r. 1681, v aule Karolina, zadal *praeses* jeho obhajoby, prof. Vilém Dvorský SJ (Guilielmus Dworsky SJ), t.č. děkan filozofické fakulty pražské univerzity – viz *Theses ex universa Theologia scholastica, quas in Alma, Caesarea Regiaque Universitate Carolo-Ferdinandea Pragensi, Praeside Reverendo ac Eximio Patre Guilielmo Dworski e Societate Jesu SS. Theol. Doctore ejusdemque in eadem Universit. Professore publico nec non Facultatis Philosophicae Spectabili Decano publice defendendas suscepit P. Joannes Kraus ejusdem Societatis Jesu Religiosus, Anno M. DC. LXXXI. Mense ... Die ... in Aula Carolina, horis ante et post meridiem consvetis*. Pragae [1681], 8 s.; exemplář dochován v konvolutu Národní knihovny v Praze, sign. 46 F 75, adl. 41.

¹⁰ F. LEPAŘ, *K dějinám gymnasia Jičínského*, s. 51.

Mariaschein); zde se podílel na slavnosti přenesení bohosudovské milostné piety do nově zbudovaného poutního kostela – pro tuto příležitost složil panegyrik a pár písní.¹¹ Nakonec odešel roku 1711 natrvalo do jičínské koleje, kde strávil více než dvacet posledních let svého života při různých řádových povinnostech a psaním. Během dvou desítek let pobytu v jičínské koleji uveřejnil většinu ze svého mnohočetného díla, jehož zásluhou – dle jednoho z jičínských nekrologů – se stal daleko známým a oceňovaným autorem. V Jičíně se mnohokrát projevil jako horlivý a vroucí ctitel obrazu černé Panny Marie Rušánské, chovaného v tamním jezuitském kostele. Sepsal nejenom samostatný spisek o tomto zázračném obraze, ale i řadu latinských básní věnovaných Panně Marii Rušánské (viz dále). Z nich se mj. dovídáme, že trpěl ledvinovými či močovými kameny, od nichž mu prý Panna Maria pomohla. Zemřel v předvečer svátku sv. Josefa Pěstouna po sedmé hodině večerní („*Divi Christi Nutritii pervigilio post 7^{mam} vespertinam*“), tedy v úterý 18. března roku 1732, ve věku nedožitých osmdesáti tří let, „když v důsledku stáří pozbyl sil, nakonec vyčerpán stravujícími teplotami a letargií“ (*post defectas e senio vires hecticis extremum caloribus lethargoque consumptus*). Nekrology vyzdvihují jeho zbožnost, zvláště pak něžnou lásku k Panně Marii, pokoru, oddanost chudobě, duševní vyrovnanost, schopnost trpělivě snášet obtíže, mnohostrannou erudici a obzvláštní obratnost v potírání nekatolíků, jimž věnoval větší část své spisovatelské práce.¹²

Literární situace v Krausově době

Johann Kraus studoval a do literárního světa vstupoval v době, kdy na školách v českých zemích dominoval pozdní latinský humanismus katolického rázu, jak jej tradovaly vzdělávací ústavy náboženských řádů. V době Krausových studií se postupně začalo i na latinských školách prosazovat tzv. nové umění elokvence, které narušovalo dříve neotřesitelný charakter humanistického vzdělání postaveného na systému antické vzdělanosti, na napodobování antických vzorů a soupeření s nimi. Nová literární estetika šířící se hlavně ze středomořského kulturního prostoru a z románských literatur, u nás však často zprostředkovávaná vzdělanci z okolních zemí (Německo, dnešní Polsko), narušovala klasický kánon antické slovesnosti a literární tvorbu zakládala na tzv. konceptu, ostrovtipu, pointě (*agudeza, acutezza, la pointe*, v latinských ekvivalentech: *argutia, acumen*). *Argutia, acumen* znamenaly duchaplný, neočekávaný nápad, překvapivou myšlenku či metaforu, rafinovaný básnický obraz, slovní hříčku apod. Tyto neobvyklé, neočekávané výrazy či myšlenky byly používány tak, aby čtenáře či posluchače udivily, překvapily, aby rázem získaly jeho pozornost či přilákaly jeho zvědavost. Literatura byla skládána

¹¹ O tom J. KVAPIL, *Johannes Kraus a Panna Marie Rušánská*, s. 333.

¹² „*Virum pietate doctrinaque eximium, cum late notum aestimatumque reddiderit numero multifariamque typis vulgata eruditio praecipuaque in A catholicis, qui plurimum calamum occuparunt, confutandis dexteritas, tum vero quotquot diuturna annorum serie veterano-domus incolae convixerunt, non aetate magis quam virtute omnimoda consummatum spectabant. Erat religione in Deum maxima voluntateque in Eundem resignatissima; aequanimitate et patientia in molestis heroica, humilitate profunda; cura disciplinae etiam per extremam senectutem exacta; tenerissimo in Dei Matrem affectu...*“ Viz nekrolog P. Johanna Krause dochovaný v Národním archivu v Praze; odtud jsou vzaty i další citace v textu. Dle druhého nekrologu P. Kraus v oddanosti chudobě mj. odmítl nabízený nový breviář a používal dál svůj opotřebovaný, z něhož se uvolnily jednotlivé listy, takže si jej sám musel sešít; autor tohoto nekrologu oceňuje schopnost zesnulého spolubratra obrátit řadu jinověrců na katolickou víru a zmiňuje i skutečnost, že jednoho člověka vyrval d'áblu, jenž k tomu muži přilétl vzduchem, atd. Viz nekrolog dochovaný v *Historia Collegii Giczinensis* – oba nekrology jsou uvedeny v pozn. 3.

podle nějakého „ostrovtipného“ konceptu (*conceptus, concetto, concepto*), tj. na základě důmyslného rozvrhu textu nebo překvapivého rozvíjení nějakého obrazu, udivujícího nápadu apod. Latinští stoupcenci tohoto „nového umění elokvence“ si libovali v novotvarech, v neobvyklých slovech, v deminutivech, v kupení či rozvíjení řečnických figur a dalších řečnických ozdob, v náruživém užívání metafor, v nahrazování větných period ciceronovského rázu sentencemi senekovského stylu apod. Koncept se začal uplatňovat jak v poezii, tak v próze, byl aplikován v různých literárních žánrech: v básnické produkci velmi často v epigramu, v oblasti rétoriky v elogiích, ve slavnostních řečech, zvl. panegyricích, patrně největší prostor našel v duchovním řečnictví, v kázáních, kde se od konce 17. do poloviny 18. století uplatnil asi nejčastěji.¹³

Někteří kazatelé se nespokojovali pouze s údivem, který měla vyvolat jejich slova, kázání mnohdy předcházely či doprovázely nonverbální prvky komunikace, efektní gesta, mimika, rozdávání obyčejných věcí, jejichž symbolický význam se ukázal až při kázání, apod. Z kazatelů Krausovy doby česká literární historie již připomněla Bohumíra Ignáce Bílovského, Jana Klekara, Caspara Knittela, Karla Račina, Matěje Václava Štejera, Fabiána Veselého, Ondřeje de Waldta a několik dalších, z nichž některé vyzdvihla jako velmi nápadité konceptuální tvůrce. Z jejich vrstevníků stále zůstává řada spisovatelů, kterých si historici vzdělanosti a literatury dosud nevšímají, nebo je dosud plně nezhodnotili. To je i případ Johanna Krause.

Jubilantka, jíž je toto číslo HUCP věnováno, spolu s dr. Fechtnerovou ve svém *Životopisném slovníku pražské univerzity* tvrdí, že Krausovo dílo „je pozoruhodné spíše svou kvantitou než kvalitou“ (s. 229). Jakkoli si práce obou badatelek na tomto slovníku vážím a často z ní i těžím, v tomto případě nemohu s jejich názorem souhlasit. V následujících řádcích se pokusím ukázat proč.

Literární dílo P. Johanna Krause

Je pochopitelné, že v tak rozsáhlém díle, jakým Krausovo literární dílo je, se setkáme s různými žánry, se spisy různého tematického zaměření a různé úrovně, zacílené na různé adresáty; je zároveň logické, že u literárně činného duchovního najdeme především žánry obvyklé v raném novověku při zpracování náboženských témat a odpovídající funkci spisu a jeho adresátům. Dá se též předpokládat, že intelektuálně a literárně náročnější díla psal v latinském jazyce, neboť ta byla určena pro vzdělance a pro literárně poučené čtenáře, případně posluchače, kteří mohli a měli učenou literaturu ocenit. Především na latinskou část jeho díla, v němž Kraus projevil své literární školení a talent ještě výrazněji než v německých spisech (i když i tam mnohdy ukázal svou nápaditost a duchaplnost), se zaměřím tento příspěvek.

¹³ Trochu více jsem o konceptismu a o tzv. *argutia-Bewegung* psal a základní literaturu k tomu shrnul v článku Martin SVATOS, „*Nova et vetera*“. *Rétorika na jezuitských gymnáziích a řečnická praxe v Českých zemích v 17. a 18. století*, in: Petronilla Cemus – Richard Cemus (edd.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Tomus 2, Praha 2010, s. 877–891; též v úvodní studii Týž, *Český Livius i Quintilian* předcházející edici spisu Bohuslava Balbína *Ovaesita oratoria* (v tisku ve vyd. Scriptorium); viz dále Týž, *Porcování martinské husy na barokní kazatelně. Příspěvek k požitkářské obraznosti barokních kazatelů*, in: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae* 47, 2007, č. 1–2, s. 207–224.

Řádový historik, elogista, hagiograf, meditativní spisovatel

Pater Kraus byl za pobytu v jičínské koleji Tovaryšstva několik let pověřován funkcí „historika domu“: jako analista této koleje pokračoval v jejích rukopisných dějinách (*Historia Collegii Jičimensis*), započatých Bohuslavem Balbínem, a zapisoval události let 1711–1712.¹⁴ Avšak již jako student teologické fakulty Univerzity Karlo-Ferdinandovy sepsal spis, jenž může být pokládán za historické pojednání sui generis, protože se zabývá historickým tématem, byť je zpracováno beletrizovanou formou. Jde o oslavný spis, jenž vyšel ke stému výročí založení Semináře sv. Václava v Praze – papežského alumnátu, předchůdce dnešních školních internátů, tehdy spravovaného Tovaryštvem Ježíšovým.¹⁵ Byl publikován bez udání autora pod názvem *Domus Pietatis et Literarum lapide fundamentalis ac septem columnis illustris...* v roce 1680.¹⁶

Celý spis, skládající se z literárních elogií¹⁷ a básní oslavujících zakladatele, představené a významné alumny tohoto semináře, rozdělil Kraus na osm oddílů (jak napovídá již jeho celý titul), jež představují základní kámen a sedm sloupů, o něž se opírá tento „dům zbožnosti a věd“ (rozuměj: humanitních věd): křesťanská statečnost, horlivost ve víře, mravopověstnost, urozenost rodu, vzdělanost, dobrá pověst a bdělost představených. Po úvodních básních na oslavu sv. Václava a císaře Leopolda I. autor klade elogia zakladatelů semináře, jejichž štědrost (*liberalitas*) tvoří základní kámen alumnátu: papeže Řehoře XIII., císaře Ferdinanda II. a hlavního fundátora, Jana staršího Popela z Lobkovic, a souhrnné elogium dalších mecenášů ústavu. V jednotlivých oddílech – sloupech elogista velebí pamětihodné muže, kteří byli někdy alumny semináře, či jeho zasloužilé představené: mučedníky pro víru (mj. Jana Sarkandera, jezuity Matěje Burnatého a Melchiora Grodeckého), horlivé vyznavače katolické víry, kněze žijící v pověsti světců a významné preláty (mj. Šimona Brosia, Kašpara Arsenia z Radbuzy, Johanna Bennona, Martina Středu SJ), členy šlechtických rodů, zvl. ty, kteří dosáhli důležitého společenského postavení (např. Pavla Michnu z Vacínova, Jana Jakuba Sinapia-Horčíčku), význačné učence a básníky (v jednom elogiu jich vyjmenovává řadu: vedle dvorního básníka Rafaela Mnišovského celou plejádu jezuitských učenců od Kašpara Sturma přes Bohuslava Balbína, Melchiora Hanela, až po Matěje Tannera; samostatné elogium věnuje pak Guilielmu Lamormainovi) a v posledním elogiu připomíná prvního regenta semináře Alexandra Voíta (Woyta) SJ. Jednotlivé oddíly Kraus končí básní – ódou jakožto nápisem na sloupu; tyto ódy byly většinou složeny v horáciiovských metrech. Na samý závěr spisu je připojen seznam aktuálních představených a alumnů semináře, tj. k roku 1680.¹⁸

¹⁴ Viz rukopis *Historia Collegii Jičimensis* dnes dochovaný v knihovně Národního muzea v Praze (viz pozn. 3). Na s. 507 je k roku 1711 připísáno: *Conscriptit P. Jo. Kraus*. Na Krausův podíl na sepsání analýz jičínské koleje upozornil již F. LEPAŘ, *K dějinám gymnasia Jičínského*, s. 5.

¹⁵ O tomto a druhém papežském alumnátu zřízeném v Praze viz studii Evy DOLEŽALOVÉ, *Seminář sv. Václava a konvikt sv. Bartoloměje na Starém Městě pražském*, *Pražský sborník historický* 31, 2000, s. 186–261. Autorka se v něm zmiňuje i o tomto jubilejním spisu.

¹⁶ Jeho úplný titul zní: *Domus Pietatis et Literarum lapide fundamentalis ac septem columnis illustris, quibus innixa jam saeculum stetit. Sive Seminarium S. Wenceslai juventutis studiosae sub cura Societatis Jesu Pragae a pia Fundatorum Liberalitate, tum a Christiana Fortitudine, Zelo Fidei, Morum Probitate, Sanguinis Nobilitate, Literaria Eruditione, Nominis Fama, Praesidium Vigilantia celebratum; dum sub felicissimis Auspiciis Augustissimi Romanorum Imperatoris Leopoldi annum M.DC.LXXX. ageret a prima sui fundatione saecularem*, Pragae, Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae in Collegio Societatis Jesu ad Sanctum Clementem Anno 1680.

¹⁷ O elogiu jako žánru oblíbeném v literatuře raného novověku viz Martin SVATOŠ, *Bohuslav Balbinus SJ und literarische Elogia seiner Zeit*, *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 3. Graecolatina Pragensia 19, 2002, s. 119–134.

¹⁸ Svou beletrizovanou formou, již zpracovává historické téma, i oslavnou funkci toto dílo připomíná o několik let starší spis věnovaný „slavným“ dějinám pražské univerzity *Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae*

Z hagiografie vybíral Kraus výroky a exempla ze života křesťanských světců a světeček, z nichž kompiloval tzv. *Flores*, resp. *Flores gratiarum*.¹⁹ Mezi hagiografickou literaturu můžeme zařadit i spisek věnovaný účtě k Panně Marii *Nigra, sed formosa Sanctissimae DEI Genitricis MARIAE Ruthenica effigies* (Pragae 1713), sepsaný na počest milostného obrazu Panny Marie Rušánské uctívaného v jezuitském kostele sv. Ignáce v Jičíně – vyšla v nadnárodním jazyce evropských vzdělanců a v obou zemských jazycích, tedy latinsky, německy a česky.²⁰ V nevelké knížce podal historii tohoto zázračného obrazu a vypsal svědectví o jeho zázračném působení do roku 1712. Ze slovesné stránky je styl spisku věcný až suchopárný, jako by chtěl autor věrohodnost údajů podpořit strohostí bez řečnických ozdob a básnické hravosti. Je to poněkud překvapující, známe-li jeho ostatní tvorbu, v níž si různé řečnické či básnické finesy neodpustil.

Svědectvím Krausova blízkého vztahu ke křesťanské mystice je více děl, např. meditační spis o touze po Boží lásce a duševní spáse *Theophilus quaerens et amans Deum suum* („Bohumil hledající a milující svého Boha“, 1706), jenž dokládá i skutečnost, že Boží láska byla jedním z pilířů jezuitské spirituality, či jiný kontemplativní spis *Coelestinus inter sacras contemplationes ad coeleste Hierusalem tendens* („Celestin [= Nebeský] uprostřed svatých rozjímání mířící k nebeskému Jeruzalému“, 1719).

Polemik

Jako horlivý odpůrce nekatolické víry a náruživý polemik věnoval řadu spisů (v drtivé většině německých) sporům s luterány, v nichž se snažil vyvrátit věroučné názory či útoky evangelických teologů, někdy ve formě pojednání, traktátů (tzv. *controversiae*, *Controversen*)²¹ – opakovaně a patrně nejčastěji polemizoval se superintendentem luterské církve v Drážďanech a zastáncem luterské ortodoxie Valentinem Ernstem Löscherem –, jindy v kázáních (jednu homiletickou sbírku nazval přímo *Gründlich- und Nützliche Controvers-Predigten*, Alt-Stadt Prag 1714), jindy, a to zjevně s chutí, ve formě fiktivních dialogů (*Gespräch*), tedy v žánru oblíbeném od antiky přes středověk, renesanční humanismus až po jeho dobu. V barokní době měly dialogy hlavně funkci společensko-vzdělávací či zprostředkující vědění.²²

Pragensis (Pragae 1672), o němž letošní jubilantka napsala informativní článek, viz Ivana ČORNEJOVÁ, „*Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*“ – Oslava pražské univerzity v barokních Čechách, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (edd.), *Baroko v Itálii – Baroko v Čechách*. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem, Praha 2003, s. 89–100.

¹⁹ Srov. např. exempla ze života a zjevení sv. Brigity: *Flores Gratiarum ac Virtutum ex revelationibus Sanctae Birgittae viduae. Collecti et descripti a P. Joanne Kraus, Soc. Jesu sacerdote*, Pragae 1719, v nichž jsou exempla řazena abecedně, podle témat: *Abstinentia, Acedia, Amor DEI inter homines rarus* etc., či nedlouho před smrtí vydaná exempla ze života německého středověkého mystika Jindřicha Suso: *Flores ex vita Venerabilis Henrici Susonis, ex Ordine Praedicatorum. Collecti et descripti* [...], Pragae 1730.

²⁰ Jak se zdá, do dnešní doby se dochovala pouze latinská verze, v knihovně Královské kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, sign. EL XIII 27.

²¹ K tomu cituje C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, sl. 1219–1220, z rukopisu: „*Opuscula controversistica facile 60 vulgata ab anno 1714 usque ad annum 1720, omnia Germanice Pragae, typis Wolfgangi Wikart, praeter illud, cui titulus: Fictus Romanus Anti-Christus, quod Pragae impressit Wenceslaus Helm, et Lutheranium scrupulantem, de sua secta dubitantem, recusum Pragae et tertio Coloniae, 8°. Et horum opusculorum exemplaria in universum ultra 60 millia per diversas Europae provincias, non sine approbatione et fructu sparsa sunt.*“

²² O německé dialogické literatuře Krausovy doby psal nedávno Volker MEID, *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock. Vom Späthumanismus zur Frühaufklärung*, München 2009, s. 760–770.

Z jeho dialogických spisů je v moderní době nejznámější rozhovor Labutě (symbolizující Luthera žijícího v Německu), Husy (metafora Jana Husa působícího v českých zemích) a Orla (představujícího katolické duchovní, nejspíše jezuity) *Schwan- Gans- und Adler-Gespräch von den Geschichten, so sich zu Zeiten des Johann Huss und Martin Luthers, und hinführo die Glaubenssachen betreffend, hier und dorten zugetragen haben* (Prag 1716).²³ Tato alegorická satira upomíná na středověké a renesanční alegorie, jakými byly rady zvířat či různá tzv. hádání.²⁴ Je však více vázána na historickou realitu, než bývaly starší alegorie. Na rozdíl od nich není výklad hovorů alegorických postav, tedy vztahování reality díla k mimoliterární skutečnosti, ponechán čtenáři a jeho zkušenostem (v tomto případě jeho znalostem církevní historie a náboženské situace jeho doby), nýbrž je v samotném díle jednoznačně autorem podán a určen: Husa a Labuť se potkají a vyprávějí si novinky z krajin, kde žijí, Husa si stěžuje, že je ve své vlasti, v Čechách, pronásledována „černými dravci“ (*schwartzte Stoßvögel*), kteří zvláště v postní a velikonoční době pronikají do jejich domovů a uchvacují jejich spisy.²⁵ Naštěstí Huse a jejímu rodu prý pomáhají souvěrci ze Saska a Lužice i z Uher, leč kontrola a dohled nad Husou a jejím rodem jsou velmi silné.²⁶ Během jejich hovoru k nim přiletí Orel, jenž je pro ně právě tím dravcem, který jim „oškube křídla“.²⁷ Rozhovor pak vedou ve třech. Labuť si libuje, že jejího učení je v její vlasti (rozuměj: v Německu) plno. Husa a Labuť líčí historii odpadnutí Husa a Luthera od katolické víry, vznik a podstatu jejich učení a Orel k tomu připojuje svůj soud. Husa se diví, že upálili ji a neoškubali Labuť. Obě se na sebe v řeči rozzlobí, načež se sobě posmívají tónem katolických kritiků. Labuť předhazuje Huse husitské ukrutnosti a Husa Labuti selskou válku. Orel chce přetrumfnout mučednictví Lutherových stoupců mučednictvím zabitých katolíků v Čechách. Na konci hovoru uvidí Husa letět „eskadru havranů“ (*ein Geschwader der Raaben*), jež před sebou žene stádo husí. Protože se bojí, že to jsou ti dravci, kteří pronásledují její souvěrce, aby je trestali, nakvap odlétá, aby si zachránila „kůži a peří“.²⁸ Když odletí i Labuť, zůstává Orel sám a komentuje jejich odlet příslovím: „*Dieß ist der Lauff der Ketzer: Einer nach dem andern, wie das Wasser wandern.*“ V závěrečném monologu Orel rozvádí tento příměr a se zadostiučiněním konstatuje, že přes přílivy vod (*Wassergüsse*), řádění větru a jiné útoky žilvlů katolická církev (*die Kirche Gottes*) stále stojí a navzdory „světským mudrcům“ (*Weltweisen*), kacířům, pronásledovatelům a tyranům nebude připravena o Boží lásku.

Vedle obvyklých věroučných disputací obligátního „katolika“ s „luteránem“²⁹ otázek blíže neurčené „ovečky“ a odpovědi jejího duchovního pastýře³⁰ nechal někdy vstupovat

²³ O tomto dialogu psal první A. KRAUS, *Husitství v literatuře zejména německé*.

²⁴ O tom viz např. úvodní studii Eduarda PETRŮ, *Jan Dubravius a jeho Theriobulia*, in: Jan Dubravius, *Theriobulia*. Rada zvířat, edd. Miroslav Horna – Eduard Petrů, Praha 1983, s. 9–39.

²⁵ „*Inmassen uns, besonders um die Fasten und Oesterliche Zeit, einige schwartzte Stoßvögel (wir nennen sie Jesu zuwider) nachsetzen, unsere Behausungen und Laden durchlauffen, und was sie etwan von unsren Schrifften ertappen, weggraffen.*“ – To je evidentní narážka na jezuitské velikonoční misionáře, kteří navštěvovali domy podezřelých z praktikování nekatolické víry a slídili po nekatolických knihách.

²⁶ „*Allein es giebt der Habicht so viel, die auff unser Thun und Lassen Acht haben, dass man kaum einmal im Jahre unsre Gänssichen könne mästen lassen.*“

²⁷ „*Hola! Stille main Maul. Schau, da bringt der Geyer gleich einen solchen Stoß-Vogel daher, der und die Federn rupffen wird.*“

²⁸ „*Vielleicht seynd es die schwartzte Stoß-Vögel, von welchen ich oben gemeldet, daß sie meine Glaubens-Genossen durch ganz Böhmen in allen Winckeln auffsuchen und zur Straffe zihen. Das wäre der Geyer. Wie ich sehe, so hab ich Noth mich auß dem Staube zu machen, will ich Leder und Feder ganz behalten.*“

²⁹ Srov. např. *Freündliches Gespräch eines Catholischen Christens mit einem Luthrischen*, Alt-Stadt Prag 1712.

³⁰ Viz *Etwas Altes, doch nothwendig zuwissen. Als nehmlich: Daß ein Hölle und daß sie ewig seye: Durch ein freündliches Gespräch vorgestellt*, s. l. s.a.

do hovorů i zástupce různých společenských vrstev a povolání: obchodníky, hospodské, sedláky, vojáky, kočí, žebráky – ti pak užívali svůj jazyk, mnohdy k pobavení čtenářů.

Neúnavný spisovatel Kraus dále vydával sbírky exempel, svědectví a naučení s mravní a náboženskovýchovnou tendencí – z nich byly v jeho době patrně nejznámější *Geistlich Curieuse Nachrichten von Begebenheiten, so sich meistens von der Zeit des entstandenen Lutherthums Religion-Sachen betreffend zugetragen, den dieses Jahr ausgegangenen leipziger unschuldigen Nachrichten entgegen gestellet* (Prag 1717). Mezi taková exempla a historické anekdoty vsunul i příběhy z vlastního života nebo historiky o svých spolubratrech z Tovaryšstva Ježíšova (potýkáni s démony apod). Jinou sbírku exempel vydal v latině pod titulem *Exempla conversionum* (Dilingae 1719), v níž sebral příklady konverzí ke katolické víře. Tu uspořádal do kapitol podle původní víry konvertitů (od židovství, od islámu, od kalvínství, luterství atd.), dále podle jejich urozenosti či proslulosti, k nim přidal učence (podrobněji hovoří např. o konverzi proslulého filologa Justa Lipsia); na závěr připojil jakousi statistiku stavu katolické církve ve světě k roku 1700 a další exempla, tentokrát bídných osudů jinověrců, kacířů, rouhačů, které vybral z jezuitských výročních zpráv různých provincií Tovaryšstva Ježíšova nebo z děl jezuitských spisovatelů. Na samém konci spisu uvedl seznam pramenů pro svou sbírku, mezi nimiž najdeme autory proslulé (Baronia, Balbína, Bayerlincka, Masenia a jiné) i neznámé (např. rukopis jednoho hlohovského měšťana), katolické i nekatolické (mj. samotného Luthera).

Básník

Jak jsme viděli již ve spise *Domus Pietatis et Literarum*, Pater Kraus si rád zaveršoval, rád prokládal prozaické německé i latinské texty básněmi, jednak uznávaných básníků antiky či novověku, jednak svými. Někdy to byla poetická meditace, někdy tzv. *affectus* (vzdychání) k Panně Marii, jindy satirický útok proti luteránům.³¹ Např. na závěr svého spisu plného neskrývané ironie, nazvaného *Historischer Beytrag für Das Zweyte Luthrische Jubel-Jahr. Den Luthrischen Worts-Dienern, welchen es etwann an Büchern und Concepten mangelt zum Geschencke praesentieret...*, připojil ironickou báseň k blížícímu se dvoustému výročí počátku reformace, resp. vzniku luteránské církve – svou báseň nazval jezuitský satirik *Apobaterion*,³² což v antické poezii označovalo báseň vítající navrátilce do vlasti.³³

Zdá se však, že zálibu ve veršování v něm více než polemická náruživost či potřeba oslavovat podnítila horlivá úcta k Panně Marii, zvláště pak zanícená oddanost zázračnému obrazu tzv. Panny Marie Rušánské v Jičíně, o níž byla řeč výše. Krausův mladší řádový spolubratr Josef Lauritsch, jenž k blížícímu se stoletému jubileu uctívání tohoto obrazu v jezuitském kostele vydal knihu oslavující tento jičínský mariánský obraz a vypisující dosti

³¹ I germanista Kvapil si všiml nápadné četnosti různorodých básní „rozesetých“ po celém Krausově díle – srov. J. KVAPIL, *Jan Kraus. Rozjímání nad pomerančem*.

³² *Apobaterion oder: Freundliches Bewillkommen des herzunahenden 1717ten Luthrischen Jubel-Jahrs, als eines Anniversarii, des in dem 1517ten übel angefangenen und noch schlimmer gegründeten Lutherthums. Zu der M. Valentin Löscher außgeschryenen Solennität für eine Triumphs-Pforten concipiret und wohlmeynend communiciret. Viz Historischer Beytrag für Das Zweyte Luthrische Jubel-Jahr. Den Luthrischen Worts-Dienern, welchen es etwann an Büchern und Concepten mangelt zum Geschencke praesentieret...* Alt-Statt Prag 1716, s. 193–199.

³³ Tento druh básně uvedl do novodobé literatury humanista Julius Caesar Scaliger, jenž z ní vytvořil literární žánr – viz Perrine GALAND-HALLYN – Fernand HALLYN (edd.), *Poétiques de la Renaissance. Le modèle italien, le monde franco-bourguignon et leur héritage en France au XVIème siècle*, Genève 2001, s. 434–435, 504. Zmiňuje jej též Bohuslaus BALBINUS, *Verisimilia humaniorum disciplinarum*, ed. Olga Spěváková, Praeae 2006, s. 264.

podrobně jeho historii i zázračné působení: *Primum saeculum Divae Ruthenicae* (Reginae-Hradecii 1741); v ní vícekrát citoval mj. svědecké zápisy Johanna Krause a řadu jeho básní: V některých se Kraus obrací k Panně Marii jako „arcilékačce“. Buď jí žádá o vypuzení (ledvinového?) kamínku (*Affectus pro depellendo calculo*), nebo jí děkuje za uzdravení, jindy ji zdraví s evidentní narážkou na „Zdravas“ (*Mille... vicibus pronuntio Salve*), ke konci života jí prosí za šťastný skon a dává jí „poslední sbohem“ (*Sancta, vale*). Některé, ač v tradičních metrech a strofách, nás zaujmou i dnes.³⁴ Zde uvedu aspoň jednu – půvabné vyslovení vděku a dluhu Panně Marii za pomeranč, jenž jezuita dostal k obědu:

*Aurantium misisti, / cor aureum remitto; / ex gratia misisti – / ex debitu remitto. // Est mille plenum gratiis, / quod, Virgo, Tu misisti; / Est mille plenum debitis, / quod Virgini remitto. / In Matris illo aurantio / sunt dona mille, mille; / in corde misso debita / sunt mille, mille, mille.*³⁵

Mnoho veršů, nejčastěji epigramů ve formě elegických distichů, zařadil do své sbírky sentencí a gnomů s mravně výchovnou tendencí. Seřadil je do dekád a vydal pod názvem: *Qvaestiones et responsa eruditorum. Pleraque ad moralem doctrinam et institutionem pertinentia* (Pragae 1709). Řada otázek a odpovědí má charakter hádanek, jak je známe z novodobých pohádek. Výklad zdůvodňující odpověď je tu většinou podpořen výrokem, sentencí, anekdotou proslulých učenců a spisovatelů antického, křesťanského i židovského světa jakožto mravních či literárních autorit, vyjadřujících se buď prózou (např. Senekovy sentence) nebo ve verších (často Martialovy epigramy); někdy je autorem připojených veršů patrně sám Kraus. Uvedu aspoň jeden příklad, v němž je odpověď rozvedena hexametry s vnitřním rýmem, dle mého složenými Johannem Krausem:

Decas trigesima nona. [...] Q[uaestio] 5. Quid ad omnes pertinet, quod tamen nemo scit? R[esponsum:] Quis primus e nobis hinc migraturus sit, id enim vero nemo scit.

Quando placet Christo, de mundo tollimur isto:

*Nemo potest scire, quis primus debet abire.*³⁶

Verše s oblibou vkládal i do svých kázání, což ani u jeho současníků, kteří rádi své posluchače (či potomní čtenáře) překvapovali a něčím zaskočili, nebylo tak obvyklé.

Kazatel

Kázání představovala v raném novověku vedle pastorační činnosti jeden z nejdůležitějších úkolů duchovních a po dlouhou dobu hrála významnou společenskou roli. Vedle

³⁴ Kvapil otiskl jako ukázky Krausovy básnické tvorby tři mariánské básně z českého překladu Lauritsche (srov. J. KVAPIL, *Tak jeho péro*, s. 217, 222–223); jde však o české variace na Krausovy latinské básně od překladatele Lauritschova spisu, Kraus pochopitelně česky nepsal. Abych alespoň trochu přiblížil Krausovo básnické umění, otiskuji jednu báseň v latinském originále.

³⁵ Viz J. LAURITSCH, *Primum saeculum Divae Ruthenicae*, s. 135–136; v dobovém českém překladu zní báseň takto: „Jablkos zlaté poslala, / srdce zlaté odsílám; / z Tvě si Milosti poslala, / z povinnosti odsílám. / Je plně tisíc milostí, / co si, Panno, poslala; / plně tisíc povinností, / co Ti, Panno, odsílám. / V jablku oném mateřském / jest daru tisíc, tisíc; / v srdci pak dluhu synovském / jest tisíc, tisíc, tisíc.“ Viz J. LAURITSCH, *První věk Rodičky Boží*, s. 115.

³⁶ V českém překladu asi takto:

„39. dekáda, 5. otázka: Co to je, co se týká všech, a přesto to nikdo neví?

Odpověď: Komu z nás je souzeno odejít z tohoto světa jako prvním – to totiž opravdu nikdo neví.

Když se zlíbí Pánu, vezme nás k sobě v tu ránu;

nikdo z nás nemůže znát, kdo první má před Pánem stát.“

výchovné funkce však často splňovala i úkol pobavit, takže je možno říci, že proslovená kázání šikovného kazatele byla pro věřící událostí, na niž se těšili, a vydané sbírky kázání se stávaly čtenářským „bestsellerem“.³⁷ P. Kraus působil léta jako německý i latinský kazatel, svá kázání a duchovní promluvy sebral do několika sbírek, v nichž se patrně nejvíce projevil jeho literární talent i záliba v konceptuálním způsobu tvorby. Často volil jako východisko neobvyklý koncept, který pak dále rozváděl, užívaje přitom slovní hříčky, řadu řečnických figur a tropů, zvláště metafor a metonymií. S udivujícím nápadem nepřestával na slovech, nýbrž překvapoval i jinými, nonverbálními prostředky: Kazatel např. před kázáním k svátku Jana Křtitele (*Am hohen Fest St. Johannis Trauffers*) rozdával posluchačům z natrhané kytice sedmikrásky (německy zvané též *Johannisblumen*) a třezalku (německy *Johanniskraut*, resp. *Johanniskräutlein*), jež se pak staly východiskem jeho kázání. Květiny, jež svým názvem byly přiřčeny sv. Janu, pro Krause symbolizovaly tohoto světce a předznamenávaly téma kázání.³⁸

Jako stoupenec módních trendů slovesné tvorby se Kraus ukazoval i v německých i v latinských kázáních. Konceptem první části německých postních kázání (vydaných ve třech částech pod titulem *Allocutiones de Passione Domini, oder Fasten-Predigten, von dem bitteren Leiden und Sterben unsers Herrn Jesu Christi* (I–III, Franckfurt 1705), byl symbolický výklad příběhu o hledání ztracené perly (*Der verliebte Perlen-Sucher*), který Kraus vyprávěl svým posluchačům na začátku prvního kázání: Kníže Philander poctil svého služebníka vzácnou perlou s tou podmínkou, že ji bude střežit, aby se nedostala do cizích rukou. Naneštěstí ukradl tomu muži perlu jakýsi dravec (*raub-vogel*), jenž mu ji vytrhl z ruky. Později však narazil na hromadu koster, na nichž mu záleželo více než na perle, a tak perlu nechal perlou. Kníže dal tu perlu hledat. Jediný knížecí syn, aby vyhověl otcovu přání, se vydal do světa, aby perlu hledal. Po mnohém putování a hledání ji našel. Tento příběh chápe kazatel jako parabolou a vykládá symbolicky: Kníže je Bůh Otec, jeho oblíbená ztracená perla je lidská duše – jeho lidské děti, které miluje a má v nich zalíbení. Tuto milovanou perlu světil jednou našim prarodičům, jimž ji v ráji vyrval z rukou dravec; tím dravcem rozumí kazatel „pekelného ducha“, jenž ponoukl naše prarodiče, aby skrze zakázané ovoce, proti Boží vůli a skrze svou neposlušnost přišli o onu perlu, tj. o svou duši, krásně ozdobenou Božími milostmi. Perlu se vydal hledat knížecí syn, tj. věčný Syn Boží Ježíš Kristus, zamilovaný hledač perel, jenž z lásky k tomuto pokladu sestoupil s nebes, aby tu krásnou perlu hledal. A právě tomuto hledání oné perly – lidské duše na různých místech a jejímu nalezení Ježíšem Kristem jakožto hledačem perel věnoval Kraus první část svých postních kázání.

Jinou část kázání téže sbírky založil na obraze nářikající hrdličky (*die ächzende Taube*), jejíž nářky a vzdechy symbolizují stížnosti a nářky zbožné duše nad falší a klamavostí tohoto světa, nad strastmi lidského života, nad přísností a děsivostí Posledního soudu, nad hrůzností pekelného ohně etc. Kazatel přitom vychází z traktátu kardinála Bellarina *De gemitu columbae*.

Sbírku chvalořečí na svátky svatých nazval *Kleinodien-Schatz, mit welchen der grosse Himmels-Schatz-Meister seine hier streitende, droben Sieg-reiche und triumphirende*

³⁷ O oblíbě, funkcích a podobách německých kázání v barokní době viz V. MEID, *Die deutsche Literatur*, s. 771–813.

³⁸ Zmíněné kázání je obsaženo ve sbírce kázání nazvané *Kleinodien-Schatz* (o ní viz dále), s. 93–100. Na to, že Kraus použil květiny přisouzené sv. Janu jako konceptuální východisko svatojánského kázání, upozornil již J. KVAPIL, *Jan Kraus. Rozjímání nad pomerančem*.

Kirche, ale mit verschiedenen Himmels-Gestirnen, allergnädigt gezieret: Durch Christliche Lob-Predigten von den lieben Heiligen Gottes, deren Gedächtnus bey der Cathol. Gemeinde an jährlichen gebräuchlichen Fest-Tägen feyerlich begangen wird (Prag 1720). Na začátku prvního kázání „k Novému roku a k závěru toho starého“ vypráví posluchačům o svém setkání (údajně předcházejícího dne) s nemohoucím starcem nad hrobem („*eraltete schwache Krippe*“) a rozhovoru s ním o pomíjivosti světa a světských radostí, aby pak posluchačům odhalil, že oním starcem je Čas, čas uplynulých let. Kázání ukončil básnickou variací na téma pomíjivosti světa, jichž známe z barokní literatury spoustu; třebaže použil tehdy oblíbený princip ozvěny (opakování verše, slova či jejich částí) a řadu všeobecně užívaných motivů, přesto báseň nazvaná *Nach-Klang* nepostrádá originální nápady:

„I. *So geht es in der Welt; / Was gestern hoch gestiegen, / Muß heut zu Boden liegen, / So geht es in der Welt.*

II. *So geht es in der Welt / Nach vielen Puff und Paffen, / Muß legen seine Waffen; / So mancher tapfer Held.*

III. *So geht es in der Welt, / All Gunst und hohe Würde / All Reichthum, guldne Bürde / Wie Schaum am Meer zerschnellt.*

IV. *Wer nach dem Glücke stellt, / Wird oft mit leeren Händen, / Den Korb nach Hause senden, / So geht es in der Welt.*

V. *Die schöne Blum am Feld / Erdorret wie die Matten, / Verlaufft sich wie der Schatten, / So geht es in der Welt.*

VI. *Fort, fort, o schnöde Welt; / Gott dienen und Gott lieben / Sey unser aller üben; / Gott uns allein gefällt.“*

K této sbírce kázání připojil panegyrik k počtě Bolestné Panny Marie v Bohosudově u Krupky, kterou pronesl při příležitosti přenesení jejího milostného obrazu do nově postaveného kostela 5. září 1706. V tištěné podobě upozorňuje čtenáře, na kterých místech byla hrána hudba a s jakými nástroji a podává výčet zázraků, které tamní obraz způsobil. Na samý závěr připojil svou báseň složenou k této příležitosti a nazvanou *Sonnet uber den herzlichem und höchst-erfreulichen Eintritt der Archen des Bundes, des Marianischen Gnaden-Bildes der schmerzhaftigen Mutter Gottes, von Mariä-Schein*.

Na verše nezapomněl ani ve sbírce latinských kázání, která pronesl před akademickým publikem za svého působení na pražské a olomoucké univerzitě. Třebaže v evidenčních pramenech Tovaryšstva není v době své profesury na pražské či olomoucké univerzitě (v letech 1687/88–1689/90 na FF v Olomouci a ve školním roce 1690/91 na TF UKF v Praze) uveden i jako univerzitní kazatel, stojí v nich přece, že v Olomouci byl ve svém profesorském tříletí zároveň jmenován studijním prefektem a exhortátorem.³⁹ Jak se dozvídáme z jednoho kázání, právě z tohoto titulu byl v té době pověřen i úřadem kazatele a jako takový měl povinnost připravovat pro akademickou obec kázání o nedělích a svátcích. Tato nedělní i sváteční kázání pak později shrnul do sbírky *Allocutiones academicae partim Pragae, partim Olomucii ad academicos habitae*, která mu vyšla v Kolíně nad Rýnem v letech 1706–1707. Sbírkou začíná kázáním na začátku školního roku, dvacátou třetí nedělí po Velikonocích, a končí poslední „exhortací“ (jak kázání sám nazval) šestnáctou nedělí po Velikonocích následujícího roku. Pro první promluvu zvolil téma: „Zbožnost studentů, možná

³⁹ Viz I. ČORNEJOVÁ – A. FECHTNEROVÁ, *Životopisný slovník*, s. 230.

o podzimních prázdninách odumřelou, je třeba ne pohřbít, nýbrž obživit“;⁴⁰ z jiných témat, která originálně zpracoval, je zajímavé např. kázání (patrně ve svátek sv. Františka Xaverského, 3. prosince) o nových jazycích, které jim prý tehdy nabízela nebesa. Svět má dle řečníka své jazyky, nebesa také své. To jsou ale staré, dávné jazyky, kterými se vyjadřovaly staré básně nebo dávné naděje či lidská zpupnost nebo pokora maličkých. Ale nový jazyk, jazyk xaveriánský, je jazykem plným nezištné a vroucí lásky k Bohu, kterou nežene strach, netáhne naděje, neděsí hrozby, nelákají lichotky: „O, DEUS,“ říká sv. František Xaverský, „ego amo Te, nec amo Te, ut salves me, aut ne aeternum damnes me! Amo tamen, amo te.“ O planoucí lásce k Bohu připojil Kraus na závěr hymnus jako ukázkou onoho nového xaveriánského jazyka, který by měli studenti studovat.⁴¹

Za povšimnutí stojí i Krausovo masopustní kázání, které je jeho zpracováním tématu ošemetnosti světa a jeho lákadel.⁴² Na začátku reprodukuje posluchačům rozhovor, který údajně měl s jedním z nich, jehož po masopustním veselí bolí hlava od pitky, záda od bitky, kulhá, tvář má zafáčovanou, utratil hodně peněz a je mu špatně. Zpočátku ale tvrdí, jak se cítí dobře, jak po tři dny dobře jedl a pil (akorát neví, jak se dostal domů), jak si zatančil a jak si užil herců a maškar. Teprve na konci rozhovoru přizná knězi své rozčarování, že čekal od světa radosti a veselí a místo toho nemůže spát pro bolesti hlavy, pajdá, bolí ho záda atd. Stěžuje si, že takto si s námi svět zahrává, slibuje radosti a zanechá smutek, slibuje pokoj a zanechá neklid, slibuje tělesné osvěžení a přivodí nemohoucnost. Toho se chopí kazatel, aby posluchačům ukázal marnost světských radostí, klamavost světa a d'ábla, lživost světa. A protože „člověk je malý svět“;⁴³ je i člověk lživý; člověk je ovšem malá lež, velký svět je velká lež. Proč tedy posluchači milují svět, ptá se kazatel; vzápětí cituje první sloku slavné středověké básně *De contemptu mundi* („*Cur mundus militat sub vana gloria...*“) a nato vrší tehdy všeobecně rozšířené metafory pomíjivosti, falše a marnosti světa a prokládá je dalšími básnickými variacemi na toto téma (patrně složenými Krausem samotným). „Co je svět“, ptá se a odpovídá si: „Bublina, pavoučí síť, rychlá voda, divadlo,⁴⁴ nestálá koule bez pevného základu, proměnlivá moře, nestálá vlna“ atd. Proto se dle něj akademici mýlí, když se domnívají, že na tomto světě je štěstí, radost, blaženost. Všechny jeho sliby jsou klam a předstírání. A proto kazatel apeluje na jejich svědomí a zkušenost, aby se nedali těmito falešnými sliby světa oklamat. Kdyby prý ten student, o němž řečník hovořil na začátku exhortace, zůstal o masopustu doma, nepotřeboval by teď lékaře, aby se postaral o jeho tělo, ani zpovědníka, aby se postaral o jeho duši. A proto kazatel na konci volá: „Ale svět chce být klamán. Tak mu to oplaťte: tolikrát oklamáni, i vy jednou svět oklamejte. Jak? Když jste mu slíbili hodně věrnosti, nedodrže nic z toho. K věrolomníkovi se chovejme rovněž věrolomně.“⁴⁵

⁴⁰ KRAUS, *Allocutiones academicae*, s. 1.

⁴¹ *Ibidem*, s. 15–22.

⁴² *Ibidem*, s. 138–144.

⁴³ Myslénka, že člověk představuje mikrokosmos, svět v malém, se objevuje v literatuře již od Aristotela přes středověké učence (Bernhard de Chartres, Mistr Eckhart), renesanční myslitele a humanisty (Agrippa z Nettesheimu, Pico della Mirandola, Luis Vives, Paracelsus, Campanella) až po barokní autory (Jakob Böhme). V 17. století byla několikrát vydána oblíbená emblematická kniha, jejímž autorem byl Martin MEYER VOM HAYN, *Homo microcosmus, hoc est: parvus mundus, macrocosmo, id est: magno mundo, in variis aeri incisus figuris totque carminibus Latinis, per selectiores veterum poetarum fabulas, nec non elegantiores quasdam historias, emblematicè expositus; cujus haec editio tertia. In qua Latina ista carmina puris rhythmis, Germanicis sunt donata ... Opus, non solum ad studiosae juventutis, sed etiam pictorum, sculptorum aliorum artificum [...] usum et delectationem adornatum* [...]. K dispozici jsem měl 3. vyd., Francofurti 1670.

⁴⁴ Narození je prolog, smrt epilog; když se rodíme, umíráme; většinou hrajeme komedii a na konci radosti je žalost.

⁴⁵ „*Sed mundus vult decipi. Ergo revancé!* Toties decepti, et vos semel mundum decipite. Quomodo? Qui multam illi fidem promissistis, nullam servate. Frangenti fidem fides frangatur eidem“ (viz KRAUS, *Allocutiones academicae*, s. 144).

Poslední kázání na rozloučenou s akademiky a duchovními, pro něž kázal, mu poskytl příležitost pro úvahy na téma „Věčnosti musí ustoupit vše“:⁴⁶ Vycházejí z evangelijního citátu „Uvolni mu místo“,⁴⁷ hovoří o lidské křehkosti, o pomíjivosti lidského života, lidské slávy a moci (známý motiv *Ubi sunt?*). Přitom opět vkládá verše, tentokrát cituje verše Senekovy a polského jezuita Sarbiewského⁴⁸ o tom, že nic není věčné. Rozvíjí úvahu o krátkosti našeho bytí v čase, které je vlastně jenom malinkým úsekem mezi nebytím v minulosti a nebytím v budoucnosti. Naši časnost srovnává s věčností, již přirovnává k nehybné, neměnné, trvalé skále. A vrací se k výchozímu biblickému citátu „Uvolni mu místo“: I on prý rád ustoupí a přenechá kazatelnu jinému. Děkuje všem za pozornost, kterou jeho kázání věnovali, za učenou touhu po posvátných věcech a přeje si, aby svůj pohled upřeli do věčnosti. Na možnou otázku, kdo bude jeho nástupcem na kazatelně, odpovídá nepřímou slovy Kazatele: „Kdo bude, již nazváno jest jméno jeho: i ví se, že jest člověk“⁴⁹ a doplňuje: „jako já“. A na případnou otázku, kam půjde on, odpovídá opět neurčitě slovy z Kazatele: „Běře se člověk do domu věčnosti své,“ a dodává, že se tam odebereme všichni.⁵⁰ Nakonec pokorně žádá posluchače, aby si na něj – hříšníka – vzpomenuli ve svých modlitbách. Jistě tehdy netušil, že než se dostane na věčnost, má před sebou ještě více než čtyřicet let života a mnoho práce a mnoho spisování, že jej čeká ještě několikaleté působení v Kladsku a ve Slezsku a poté bezmála dvacet let života v jičínské koleji.

Řeč *In renovatione studiorum. Celeusma rhetorum*

Pokud jsem na předcházejících stránkách čtenáře, a zvláště kolegyni Čornejovou, nepřesvědčil o literárních kvalitách alespoň části Krausova díla, pokusím se důvtip a originalitu Johanna Krause jakožto slovesného tvůrce ukázat ještě na jednom jeho textu, jenž může být chápán jako *pars pro toto*, jako dílčí doklad celého Krausova umění elokvence.

Na začátku nového školního roku, při tzv. *renovatio studiorum*, která se obvykle konala den po Dušičkách,⁵¹ snad přímo ve středu 3. listopadu 1682,⁵² pronesl profesor Kraus latinskou řeč, kterou později v tištěné podobě nazval *In renovatione studiorum*.

⁴⁶ Ibidem, s. 345–352.

⁴⁷ „Da huic locum“ (Luc, 14, 9).

⁴⁸ Jehož – po vzoru jiných – nazývá Horatiem své doby (ibidem, s. 146).

⁴⁹ „Qui futurus est, iam vocatum est nomen ejus et scitur homo est“ (Eccl. 6, 10). „Supple: qualis ego.“ Český překlad dle *Bibli česká čili Pismo svaté starého i nového zákona*, přel. Innocenc Ant. FRENCL, Praha s.d., s. 987.

⁵⁰ „Ibit homo in domum aeternitatis suae.“ (Eccl. 12, 5), „Huc imus omnes.“ Český překlad dle I. A. FRENCL, *Bibli česká*, s. 994.

⁵¹ Viz *Consuetudines*, předpisy pro chod jednotlivých domů a úřadů Tovaryšstva: „In festo Sanctorum Simonis et Judae recolligitur iuventus et ad medium octavae datur primum signum solito prolixius ad scholas et ad Sacrum paulo post, quam convenerint. Renovatio studiorum habetur, si fieri potest, postridie Animarum aut pro usu ac necessitate patriae post absolutam vindemiam. Intersunt Professores omnes et theologi et discipuli. Conandum omnino est, ut quantum fieri poterit, ubique eodem tempore et eodem modo detur initium scholis.“ Z rukopisu uloženého in: Archivum Romanum Societatis Iesu, Germ 128, *Consuetudines communes Provinciae Rhenanae inferioris ab Admodum Reverendo P. Nostro Generali P. Mutio Vitellesco revisae, correctae et confirmatae anno 1628. Consuetudines communes provinciae Rhenanae circa scholas*, fol. 332r. Text mi laskavě poskytla kolegyně Kateřina Valentová.

⁵² Ve školním roce 1682/83 působil Kraus jako profesor rétoriky na gymnáziu při brněnské koleji SJ. Je tedy velmi pravděpodobné, že tato řeč, v tisku nedatovaná, byla určena jeho studentům rétoriky. Není však vyloučeno, že vzhledem k jeho pověsti výborného řečníka a pozoruhodného spisovatele mohl být o pronesení takové řeči před studenty rétoriky požádán později a jinde, když zastával jiné funkce, např. jako studijní prefekt a exhortátor v Olomouci (1687/88–1689/90).

Celeusma rhetorum a připojil ji na samý konec sbírky kázání *Allocutiones academicae partim Pragrae, partim Olomucii ad academicos habitae*.⁵³ Chtěl jí uvítat *neorhetores*, tj. čerstvé rétory, studenty rétoriky (posledního ročníku jezuitského gymnázia) ve škole a pobídnout je ke studiu. Proto ji v názvu označil jako *celeusma*, což je latinská pravopisná varianta řeckého slova κέλευσμα, které původně znamenalo povel či pobízení veslařů při veslování. Jak možno tušit již z názvu řeči, řečník zde zvolil jako konceptuální východisko metaforu rétorů jako plavčků, námořníků, kteří se na lodi znamenající školní třídu plaví mořem symbolizujícím studium rétoriky.⁵⁴ Od samého začátku řeči tento nápad rozvíjí a na této metafoře s velkou nápaditostí a tvůrčí invencí staví další obrazy, přirovnání, připodobnění, vychází z ní při použití dalších řečnických figur až do úplného konce proslovu, v němž ukazuje Boha jako kotvu lidského života – pro všechny křesťany notoricky známý symbol naděje.

V řeči vyjmenovává řečnické autority, které studenty povedou – v nich se projevuje jako typický humanista, resp. klasicista opírající výuku humanitních disciplín o antické vzory. V tomto výčtu autorů připomíná klasifikaci antických spisovatelů, kterou ve svém školském spise *Qvaesita oratoria*, určeném adeptům rétoriky, učinil jeho starší řádový spolubratr a předchůdce za školní katedrou Bohuslav Balbín,⁵⁵ dokonce některé Krausovy charakteristiky autorů jsou s Balbínem totožné (např. *lacteus Livius*).⁵⁶ S Balbínem se shoduje i v odsudku Apuleiova jazyka a stylu v románu *Zlatý osel*, ve výsměchu zálibě některých jejich současníků v těžko srozumitelných a zbytečně vymyšlených neologismech, v kritice nadužívání solecismů, deminutiv a podobných rarit.⁵⁷ Na konci promluvy Kraus vypočítává i úkoly, které má dle něj správná elokvence plnit; je to jakási trest' jeho pojetí společenských funkcí elokvence: „ostrovtipně disputovat o subtilních věcech, subtilně o ostrovtipnostech, zasedat v senátu, vykonávat úkol vyslanců, sněmovat, hájit spravedlnost, přesvědčovat k užitečným věcem, chválit poctivé věci, rozhodovat se pro blahodárné, útěchou dodávat ztraceným důvodům sil, divoké povahy umírňovat, rozhněvané uklidňovat, promlouvat k přítomným, s nepřítomnými mluvit prostřednictvím dopisů a konečně ve své řeči mít na zřeteli celé potomstvo...“.

V úvodu se obrací ke svým posluchačům – absolventům poetiky (předposlední třídy jezuitského gymnázia), kteří se navrátili z pěší cesty, jako „poutníci Helikónu přišli z Parnasu, vlasti stop“, kam předtím vystoupali, aby „trhali vavříny Múz“, a nyní „unaveni se řítí s hor“ a přejí si, aby se jejich nohy zastavily („*Sta, mi pes*“): řečník zde kupí idiomatická spojení slova *pes*, resp. v plurálu *pedes*, a jeho odvozeniny, hraje si s dvojznačností tohoto latinského pojmenování (*pes* = noha, chůze, stopa, ale i stopa metrická). Dává sbohem chůzi, posluchači dle něj ušetří bolavé nohy, vyhnou se nebezpečí pěší cesty, neboť nyní poplují: „*Valete pedes, nos navigabimus*.“

Rétóři poplují na moře, ale než vystoupí na loď, která jim pak bude domovem, má pro ně připravenou větu, která, ač má šest stop [= hexamet], přesto pro „vysloužilé“ poety

⁵³ Viz KRAUS, *Allocutiones academicae*, s. 353–359; celá řeč je v originále otištěna v Příloze tohoto příspěvku.

⁵⁴ Obraz moře jako symbolu světa, lodi jako Kristovy katolické církve a Krista jako lodníka použil Kraus v jednom svém „kontroverzním kázání“ o tom, jak byla katolická církev pronásledována husity, luterány, kalvíny a novokřtěnci, ale zůstala nepřemožena (viz *Gründlich- und Nützliche Controvers-Predigten*, Prag 1714, s. 105–118).

⁵⁵ Viz Bohuslav BALBÍNUS, *Qvaesita oratoria, utilissimus liber...*, Pragrae 1676, s. 156–159. Komentovanou edici a překlad tohoto spisu jsem připravil k vydání ve vydavatelství Scriptorium – vyjde v r. 2011.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 156.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 201–206.

nemá být monstrem. Načež jim zopakuje známou školní mnemotechnickou pomůcku *Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando?*⁵⁸ Ale předtím se ptá: *Quorsum?* Kam? Na to se prý nejdříve zeptá námořník v přístavu před vyplutím, voják ve válce, pocestný před cestou. A na tuto otázku sečtělý řečník odpovídá mnoha básnickými obrazy, za využití řady řečnických figur: Poplují tam, kde Orfeus vytváří svým projevem z lesních monster lidi, kde šíří své světlo Aristotelés, chrlí přívaly [slov] Cicero, metá blesky Démostenés atd.: „*Eo navigabimus, ubi [...] de sylvarum monstribus homines oratione efformat Orpheus. [...] Eo navigabimus, ubi sua lumina Aristoteles, sua flumina Tullius, sua fulmina Demosthenes, ille spargit, iste fundit, iste circum de verberat.*“⁵⁹ Poplují „tam, kde se z řečníka stává konsul, a bude-li konsul chtít změnit osud, tam, kde se z konsula stává řečník“. Zkrátka, zamíří do Itálie, do Latie, „království výmluvnosti, kde je významný pouze ten, kdo je řečníkem“.

Dále vypočítává moře, která by mu posluchači mohli navrhnout pro směr plavby: Rudé moře, Mrtvé moře, Africké moře, Severní moře – nebrání se plout těmito moři, ale vysvětluje nebezpečí, která cesta po nich skýtá: např. na Mrtvém moři, které je nazýváno též Líné moře a v němž se prý všichni opeřenci utopí, je třeba varovat ty, kteří nadměrně milují postel a peřiny a k peři mají lepší vztah než k péru, aby líné vlny dychtící po peři nestrhly ty ospalce a „živé peřiny“ (*dormituriones animatique pulvilli*) do hlubin moře a neutopily je. A třebaže Tiché moře (Pacifik) je klidné a mírné a nedují na něm žádné větry, přesto řečník dává přednost suchému moři. Jeho zdůvodnění vychází z anekdoty o starořeckém mudrci Anarchisovi, jenž na otázku, kdo ze smrtelníků pluje nejbezpečněji, prý odpověděl: „Ti, kdo se plaví na souši, ti se plaví nejbezpečněji.“ Výmluvnost je totiž střizlivá; vtip, který je solí moudrosti, se v tekutině rozpustí. Do čeho? Do žvanivosti. Proto poplují na suchu, aby pluli bezpečně.

A tu řečník předstírá, jak pozoruje, že jeho posluchači mají starost o to, s jakoupak lodí poplují na tak suchém moři. I ona bude suchá? On na to „suše“ odpovídá, že neví. Přiznává, že budou na suchu. Ví, že jejich loď bude mít zobce (*rostra*), protože patří řečníkům.⁶⁰ Ví, co chce říci: Na Mélu byl zvyk stavět lodě z papyru a z rákosu tak, že se papyrus a rákos navzájem podivuhodně proplétaly a obplétaly, aby se z těchto rostlin vytvořilo pro lodníky plavidlo i příhodné bydlení. A protože řečník chápe papyrus a rákos metonymicky jako papír a pero, vyzývá studenty, aby jimi opatřili, obklopili, obvinuli, obemkli svou třídu, a tím získali jemně opracované (*eruditissimum!*) plavidlo chránící před běsnícími boulemi a různými úskalími. Ta loď prý dobře zná mostní oblouky,⁶¹ vodní cesty, nebezpečí prohlubní a skal, umí prorážet přívaly vln, vyhnout se úskalím a mělčinám etc. U kormidla sedí hlava veškerého námořnictví, vrchol zalitý září věd, jenž mnohokrát spatřil Polárku,⁶² jenž má

⁵⁸ Hexametř shrnující tzv. *elementa narrationis* – konstitutivní prvky vyprávění, které původně sloužily k podrobnému zkoumání předmětu sporu v soudní řeči, v nichž řečník odpovídal na základní otázky: kdo (to udělal), co, kde, jakými prostředky, proč, jak a kdy (se to stalo). Otázky původně formuloval řecký rétor Hermagorás z Temnu; římský rétor C. Marius Victorinus je dal do souvislosti s Ciceronovým systémem přidružených faktů, okolností: *persona, factum, locus, facultas, causa, modus, tempus*. Viz Heinrich LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, 2. Aufl., München 1973, s. 164; Victorinův graf viz Karl HALM, *Rhetores Latini minores*, Leipzig 1863, s. 206–207.

⁵⁹ Povšimněme si, že kromě paronomázie (*lumina, flumina, fulmina*) použil princip vztažných veršů, kde se jednotlivá slova druhého verše vztahují k odpovídajícím slovům verše předcházejícího; zde: *lumina – spargit, flumina – fundit, fulmina – circum de verberat*.

⁶⁰ „Rétoři“ dobře věděli, že *rostra* bylo v Římě metonymické pojmenování řečníků.

⁶¹ *Anfractus* znamená zároveň odkliku v řeči.

⁶² *Cynosura* = Polárka, severní hvězda, kterou námořníci využívali při orientaci na moři.

výmluvnost přitahující rozum jako magnet, jenž mnohdy užívá ciceronovské signály [tj. mluvu] – povede je totiž Cyprianus Suarius.⁶³

V dalších obrazech řečník popisuje obtíže „plavby“ [tj. studia rétoriky] a vlastnosti, které musí námořníci prokázat, aby byla jejich plavba úspěšná: Vlny bude rozrážet zástup veslařů, kteří představují sílu nadání, učenlivost ducha, práci a mnohostrannou píli; proti běsnícímu nebi, hněvu větrů a zásahům bouří je bude chránit vytrvalost; plachty spisovatelů větrem roztahují a zase svinují duševní čilost, zanícená touha po vědění, bdělost učitelů a přičinlivost – ty je budou vzdělávat; u přídě se budou držet nečinné a k domovu se ohlížející starosti – některé budou ochabovat, jiné dřímat, jiné odumřou, takže v nich nebudou vyvolávat zmatek. Konečně ke štěstí celé plavby svorně přispěje vše, co výmluvnost řečníků zdokonalila nebo dosáhla.

Učený jezuita dále jmenuje řadu vynikajících antických mistrů slova, kteří budou rétoru doprovázet a které zároveň charakterizuje nějakým rozvitým přívlastkem: „Jsou s námi v řeči stručný Thúkydídés, v projevu obšírný Hérodotos, ve výmluvnosti půvabný Xenofón, v úsudcích božský Platón, v potírání pronikavý Aristotelés, v pobavení uhlazený Isokratés, v uvažování velmi závažný Démostenés. Plútarchos se s námi podělí o břitkou duchaplnost, Hérodianos o líbeznost, Lúkianos o skvělost, Livius o ryzost zlata, Aphthonios o uhlazenost, Aristeidés o řád, Sallustius Crispus o závažnost sentencí, Caesar o čistotu [jazyka], Seneca o pravdivost, Martialis o ostrovtip. Půjdou s námi Florus půvabný jako zahrada, Curtius Rufus jasný jako maják, Quintilianus jako magnetická střelka a za všechny tresť všech řečníků, Marcus Tullius Cicero.“ Řečník se sice raduje z toho množství znamenitých vůdců a průvodců, ale zároveň posluchače nabádá, aby zavrhl ty podezřelé, aby s sebou nebral osla Apuleia, byť zlatého, i kdyby chtěl být pokládán za „mořského osla“.⁶⁴ Dále varuje, aby někdo nezanesl na loď Ovidiovy „nečisté lásky“ (*Amores*),⁶⁵ aby na ni nezatáhl Petroniovy sprostoty, Tibullový špinavosti (jinak bude přivázán za krk k otáčivému mlýnskému kameni jako osel), neboť moře, po němž se budou plavit, je panenské, panensky čisté, zasvěcené mučednické panně Kateřině.⁶⁶

Vybízí posluchače, ať si s sebou vezmou spíše bystrost ducha, důvtip, díky němuž se povznesou do výšin, proniknou do subtilních problémů, objasní temné nejasnosti, prozkoumají hlubiny. Ať si na loď přinesou velkorysý duševní rozlet, aby jim mohli překonat různé obtíže a nástrahy plavby. Narážejí na oblibu galantní poezie, dvorských her a románů s módními vumělkovanými jmény postav a na četnost podivných zdobnělin v dobové literatuře, prosí, ať všichni ti „zhýčkaňouččí“ Florillové, Rosimundové, Florimundové, Basilindy a Chitrindy (a jiná slova lenosti tohoto druhu) zůstanou doma v peřinách dřívě, než by se k nim mohli dostat, už „drobet zvetšeli“. A dodává, že chce lidi, ne nějaké lidské měkoty, aby se neroztekli jako máslo, když na ně člověk upře zrak.

⁶³ Cypriano Soarez (lat. Soarius), portugalský jezuita, autor základní příručky rétoriky na jezuitských školách (*De arte rhetorica libri tres. Ex Aristotele, Cicerone et Quintiliano deprompti*, Coimbra 1565, a poté řada dalších vydání po celé Evropě) a v jezuitské výuce rétoriky vrcholná autorita.

⁶⁴ „Mořský osel“ (*asellus marinus*) patřil dle starověkých a středověkých učenců mezi mořské tvory: řecký termín *onos* a latinský *asellus* ve starověku označovaly patrně nějaký druh ryb z čeledi treskovitých, ve středověku to bylo spíše pojmenování mořského monstra; středověcí iluminátoři jej zobrazovali jako zvíře s rybím tělem a oslí hlavou. Viz Tomáš z CANTIMPRÉ, *De monstis marinis (De natura rerum VI) – Mořská monstra (O přírodě VI)*. Latinská edice, překlad, úvod a komentář Hana ŠEDINOVÁ, Praha 2008, s. 90, 154–155, 263–265, obr. na s. 350 a 361; za vysvětlení a upozornění na příslušnou pasáž u Tomáše z Cantimpré děkuji kolegyni Haně Šedinové. Těžko určit, co si pod tímto pojmem představoval Johann Kraus, v případě jeho hry se slovy to však nepokládám za důležité.

⁶⁵ Naráží přitom na Ovidiovo příjmení *Naso*: „určitě mi neodejdeš s nosem bez újmy“.

⁶⁶ Svatá Kateřina byla patronkou filozofů a filozofických fakult.

Posluchači by však měli hlavně vědět, že loď není holubník, z něhož holubi létají hned tam, hned nazpátek, hned na pole, hned z pole, hned do stínu lesa, hned z lesa atd., je to dle něj *perpetuum mobile*, pohyb, který se nezastaví. Ne tak během plavby. Když už se odrazili od pevniny, z lodi nevystoupí, dokud nedorazí do přístavu. A když vystoupili, nebudou znovu přijati na palubu, dokud se nebude chystat nové loďstvo. Řečník chce, aby jejich loď byla archou Noemovou, z níž neodletí ani havran, jestliže jej nevyslal Noe. A ani holubice se nevrátí, pokud nepřinese na znamení míru olivovou ratolest.⁶⁷

„Tedy pojďme,“ vybízí řečník. Ale ještě si bere slovo. Někdo se prý zeptá, co hodlájí během plavby dělat? V noci budou spát, dovolí-li to počasí. Ale co přes den? Nuže, tu budou poslouchat Cicerona pronášejícího sentence, tu Démosthena přesvědčujícího k uzavření smlouvy nebo od ní odrazujícího; jednou jim bude Florus ukazovat starověký Řím, jindy jim tragéd Seneca ukáže Thyestův osud a Atreovy zločiny, jindy zase jim Soarez odkryje skryté svatyně řečníků. Také si nazují střevíce tragiků či komiků a vyzvou Parnas na souboj, načež učiní výpad po vzoru pirátů a odnesou si lup, jednou z Homéra, podruhé z Pindara, potřetí ze Sofokla. A co budou dělat kromě toho? To, co činí a může činit pouze výmluvnost. Načež řečník vypočítává úkony a úkoly, které má zastávat elokvence (citovány výše).

Na závěr Kraus už jenom klade kontrolní otázky stran několika věcí, na něž prý zapomněli: Zda mají v měšci peníz na cestu (*naulus*) – ten si mají schovat pro školu a ne na víno (*pro lycaeo, non pro lyaeo*).⁶⁸ Zda vědí, kde je Polárka (*Cynosura*),⁶⁹ kde je i naděje – zajiště na nebesích. Zda vědí, kde je kotva: „V Bohu! V něm je i to podstatné.“ A řečník končí přáním šťastné cesty, neboť vše, co chtěl říci, již řekl.

Přáním štěstí jubilantce na její další životní pouti končím i já, neboť mohu říci s Johannem Krausem: *Ego, quod volebam dicere, jam totum dixi.*

PŘÍLOHA

Joannes Kraus: *In renovatione studiorum. Celeusma rhetorum*

Bene veneritis, chara capita; imo chari pedes, debebam dicere. Bene, inquam, ex pedestri itinere, ex Parnasso pedum patria veneritis, charus Phoebi coetus, Heliconis peregrini, eloquentiae candidati, neorhetores. Hactenus Apollini fuistis a pedibus et in Latium, famosam illam latininitatis simul et eloquentiae provinciam, iter terra fecistis, et pedibus: et quidem nutrice ac ductrice grammatica per scholarum subsellia tunc magis repsistis apodes, quam ibatis viatores. Inde per eruditorem aetatem, in pedes erecti ad carpendas Musarum lauros Parnassum conscendistis; neque illud infeliciter, quando caelum omnia subjecit poetarum pedibus. Nunc de montium praecipitiis lassique fessique, quid ni dicitis: Sta, mi pes, sta, pes; sta, pes, ne labere, mi pes?

Macte animis, imposterum mari ibimius; et quod omnibus pedibus bonum, felix, faustum fortunatumque eveniat, hodie bonis avibus, ponti avibus vela sumus facturari. Valetate pedes!

⁶⁷ Smysl této pasáže byl novým studentům rétoriky jasný: škola není holubník, absence ve škole se nebudou trpět, absentěři budou muset ročník opakovat.

⁶⁸ Opět vtípná paronomázie s metonymií; *lycaeus* byla latinská verze příjmení Apollónova, zde užito metonymicky pro pojmenování gymnázia, *lyaeus* bylo příjmení Bakchovo, zde metonymicky pro víno, příp. obecně prostopášnosti.

⁶⁹ Tj. zda vědí, kam mají směřovat, zda se umí správně orientovat.

Non tantum pedes, sed jam quoque dolent et manus et caput. Toties per digitorum scalas currere, recurrere, discurrere; ibi quia pedes fortes superfluunt, ibi quod pedes metro non sufficiunt; ibi quod excurrunt longius, ibi quod incendunt segnius; ibi quod versus claudicat, quid haec sunt aliud quam frangere et pedes et manus et caput. Testis est mihi hoc vestrum, toties sollicito ungue, quoties poëtico pectine, pexum caput. Nos navigabimus; in motu quieti, in quiete festini; stantes, sedentes, recumbentes integros marium tractus transcensuri.

Valete pedes. Longum iter per praecepta, brevius per exempla. Parcite, dicere debebam: Longum iter, quod fit terra; brevius, quod fit mari. Tot per iter poëticum, verborum monstra, tot abstrusa vetustatis rudera! Tot fabularum, vel sola vocis enunciatione, dentibus crudelia portenta, tam obscurae oraculorum ambages suffecerant; ut si vobis viam non eriperent, impedirent. Nos vero navigabimus. Iter nostrum praerupta non habet. Plana sunt magistrae eloquentiae omnia; sunt omnia pontus. //

Valete pedes! Res plena periculi, iter, quod fit pedibus. Cardinibus coeli pedes inambulat Mulciber et crurifragia refert. Pedes ingressa Divorum symposium diva similitudo, id gratiae retulit ab hospitibus, ut etiamnum claudicet. Rosis inambulat pedes Venus et cruenta spinarum reportat spicula. Et quotusquisque tam feliciter pedibus usus est, ut non aliquando offenderit in lapidem. Nos navigabimus. Substernent sese nobis fluctus: omni rosa, omni pulvillo de oloribus molliores sunt. Ibunt per jocantium carbasorum sinus ludentes Zephyri; omni poëtriarum melo svaviores sunt. Navis nobis domus, navis tectum; hac sub magni tridentis tutela, Triunius Dei protectione inquam, tuti securique ibimus. Valete pedes; nos navigabimus.

Imo pedes, pedes vobiscum afferte, neorhetores. Cupio enim quam maxime, ut navigatio nostra habeat et caput et pedes. Maria navigabimus. Quid si vestrum sunt futuri aliqui, ejusmodi pisces, qui perambulant semitas maris; cancros poenae nominaveram; hi certe pro versu suo retrogrado pedibus opus habebunt. Erit forte etiam, ut ad retinendam animorum benevolentiam, in poëtarum regiones excensionem faciamus; nolim tunc quisquam pedum defectu laboret. Atque utinam hoc anno, ad bella nato, salutem non quaeramus in pedibus, pedes itaque vobiscum ferte, neorhetores.

Verum priusquam navigium conscendimus, habeo ad vos verbum, quod quantumvis sex constet pedibus, emeritis poetis monstrum esse non debet. Quis? Quid? Ubi? Quibus auxiliis? Cur? Quomodo? Quando? Imo quaero prius: Quorsum? Quorsum? Hoc primum est, quod navita in ponto: „Quorsum?“ Hoc primum est, quod miles in bello: „Quorsum?“ Hoc primum est, quod viator quaerit in limine. Et vos quorsum? Si quis vestrum nescit, aut si mihi presbytero baptizandi honorem defertis, dicam. Eo navigabimus, ubi de sqvallentibus saxis hirtisque rupibus Devalion, de sylvarum monstris homines oratione efformat Orpheus. Eo navigabimus, ubi Hercules Gallicanus aurearum catenarum de ore fluentium ministerio, qua lubet, trahit populos. Eo navigabimus, ubi sua lumina Aristoteles, sua flumina Tullius, sua fulmina Demosthenes, ille spargit, iste fundit, iste circum deverbatur. //

Eo navigabimus, ubi mella Plato, rosas Pericles, lilia Hortensius, ille liquat, ille pluit, iste explicat. Eo navigabimus, ubi cedunt arma togae; et quamvis durissima corda, eloquio pollens in sua vota trahit. Demum ut paucis absolvam omnia, eo navigabimus, ubi de rhetore fit consul, et si consul fortunam mutare voluerit, fiet de consule rhetor. „Italiam, Italiam!“, primus conclamat Achates, et si me Achatis nomine dignamini, dicam, quod sentio.

Tendimus in Latium; in illam tot nationibus et populis semper amatam, semper expetitam patriam, regnum eloquentiae, ubi solum ille magnus, qui rhetor.

Non habeo necesse quemquam impellere, quo ulro inclinatissimo impetu abripimini. Nolentes trahantur, volentes ducantur. Unum forte hoc loco ex me intelligere avetis, quod mare, quis pontus, quem navigaturi sumus. Nominabitis mare, quod Graecia Erythraeum, nos mare rubrum dicimus – non abnuo. In hoc mari olim mersa fuit Aegyptus; et nobis hic mergendae extinguendaeque venient aegypticae ignorantiae tenebrae. Illud tamen monitos velim, fore hic nescio quem Moysen, qui ad faciendum expeditius iter tot miraculorum patricem virgam sit subinde adhibiturus.

Dicetis Mare mortuum? Hoc pariter Mare pigrum vocatur. Nec istud recuso, quando mare hoc non per modum ranarum paludibus inhaerentium incolere, sed ut Jasones superare venimus. Nolim tamen vos ignorare, mea chara capita, in hoc mari omne plumarum genus illico mergi, ut proinde eos attentos reddi oporteat, qui lecti pulvillorumque plus aequo amantes de calamis parum, de plumis sentiunt plurimum, ne ab hisce pigris plumarumque avidis undis hi dormituriones animatique pulvilli in maris abripiantur profundum demerganturque.

Vocabitis Mare Africum? Id etiam Mare asperum appellatur. Neque in hoc dissentio. Quando tam Africum, quam asperum, quid multis futura est eloquentia. Verum omnis vis superanda mali est et de syrtibus asperisque scopulis victoribus erigenda trophaea.

Appellabitis Mare Hyperboreum. Hoc alioquin mare glaciatum nuncupant. Non repugno; quando perspectum habeo fervorem studio/rum vestrorum, ad cujus ignes et incendia vel ipsa Arctos diffluet. Etsi nihilominus metu me non liberem, ne quibusdam hoc locorum haereat aqua et intra hyemes torpescant nuper accensa desideria.

Denique voletis Mare pacificum. Hoc ego optare debui, vos praestare potestis. Mare nullis ventorum furoribus infame, nullis fulgurum fulminumque minis horridum, nullis fluctuum procellarumque insultibus infectum, placidum, quietum, planum, molle. Quod nec gravidae temerant nubes, nulli exsternant turbine venti.

Verum aliud, nec tamen aliud omnino, sed tale aliud, quod omnia habet, quae alia, laude digna, habuere maria, navigabimus, neorhetores. Anacharsis, vetustae sapientiae insigne monumentum, quaesitus subinde, quodnam mortalium genus navigaret tutissime (vulgo enim ferebatur effatum: nautas quatuor solum digitos, quanta nimirum navalium tabularum esset crassities, a morte distare), respondit: „Qui in sicco navigant, iidem navigant et tutissime.“ In sicco, in sicco navigabimus, neorhetores. Sinamus Ennium navigare inter humida, qui nunquam nisi potus ad arma prosiliit. Nos in sicco, ut in tuto. Sobria est eloquentia, nata inter et educata oratores, non cantores; non amat illa humores. Sal sapientiae est; in humido diffluet. Quorsum? In loquacitatem. Nos in sicco, ut in tuto. In sicco maria gloriosus transcendit Israëliticus populus, cum ex adverso pharaonis sceptrum ejusque ducum fasces et vastissimi exercitus in aqvosio furori maris in victimam abierint. Nos in sicco, ut in tuto. Quanquam nec nos prorsus sicce cum nostris abibimus navigiis; miscuit enim non modo sapientia, sed et eloquentia sui amatoribus vinum. Bibite, charissimi: vina bibant homines; qui nondum homines, sicca aqua contenti sunt.

Et jam sollicitos video, qualis pro tam sicco mari navis futura sit. An etiam sicca? Nescio. Siccum responsum. Fateor: In sicco enim versamur. Hoc scio: navem nostram rostratam fore, quia rhetorum, quia unam de rostris. Ex corio ut sit, qualibus navigiis olim oceanum navigabat Britannia, nolent ii, qui pelli suae timent studiosius, ne forte alicubi ductam

rimam de suo jubeantur obducere corio. De ligno // ac sylvā, qualem olim Jason ac Typhis et nunc omnia habent maria, nolim ego, qui de scabra, orno, aut pinu mallem Mercurios quam ruditer glabra navigia.

Scio, quid dicturus sum! In Mylo navium usus fuit de papyro et arundine ita confectarum, ut papyrus arundinem, arundo papyrum mirifico amplexu ambiens ac rursus includens navigaturis et hospitium praeberet et navigium. En scholam hanc, neorhetores, istam nos papyro et arundine, chartis et calamis instruemus, incingemus, includemus, involvemus, obducemus, obstruemus et adversus omnem tum ventorum vim, tum furorem procellarum, tum scopulorum insidias eruditissimum navigium nacti sumus.

Nemo mihi suos timores, nemo maris tumores objiciat. Novit navis nostra ponti anfractus, aquarum itinera, et si quae erunt, voraginum ac Scyllarum pericula; assveta ire redireque, sciens fluctus frangere, vitare scopulos et syrtes; erit illa magna parte sui, quae fuit.

Ad clavum sedet totius navigationis caput, venerandus multaue scientiarum luce perfusus vertex; multi in Cynosuram illi aspectus, magna cum magnete animorum, eloquentia; multa cum mappis Tullianis commercia; Cyprianus Suarius est – ipse dirigit nos.

Ad latera fluctus frangunt remigum nobilissima turba: ingenii vis, animi docilitas, laborque et multiplex industria, centumque praeterea omnis studiositatis asseclae – ipsi promovebunt nos. Malum aut agit, aut fulcit, quavis orno pinuque adversus caeli furores ventorumque iras et procellarum impetus constantior, audax stare, certa non cedere, perseverantia – ipsa servabit nos. Per antennas transtrorumque ordines curiosa discurret plebs, epibatae velaque scriptorum nunc laxat ventis, nunc colligit in volumina: animi alacritas, ardor sciendi, praeceptoris vigilantia et, a sedendo nescio an bene dicta, sedulitas – ipsa erudient nos. Ad proram et sarcinas inertes patriamque respicientes haerent curae; aliae languent, aliae dormituriunt; aliae emortuae sunt – neque turbant nos. Demum in totius navigii felicitatem conspiravit, quidquid oratorum eloquentia aut excoluit, aut persecuta est. Nobiscum sunt: in oratione brevis Thucydides; in eloquio fusus Herodotus, in facundia amoenus Xenophon, in effatis divinus Plato; in premedo acer Aristoteles, in delectando comptus Isocrates, in ponderando gravissimus Demosthenes. Nobiscum partietur acre ingenium Plutarchus, svavitatem Herodianus, splendorem Lucianus, mella Heliodorus, lacteum candorem Livius, elegantias Aphthonius, ordinem Aristides, sententiarum pondus Crispus Sallustius, puritatem Caesar, veritates Annaeus, // acumen Valerius. Nobiscum ibunt: horti vice amoenus Florus; Phari vice illustris Curtius, acus magneticae vice Quintilianus; omnium vice omnium oratorum compendium Marcus Tullius.

At enim, illud magnopere animo sedeat, oportet, neorhetores, ne, dum tot praestantissimis ducibus aut viae comitibus vitamus scyllas, incidamus in charybdes. Multos nobiscum esse gaudeo; non omnes ambio. Ipsa copia suspecta est et rejicienda, ut unum probum serves. Quare nemo mihi Apulei asinum, quantumvis aureum, secum afferat; nisi et ipse marini aselli instar haberi tractarique velit. Quisquis praeterea Publii Nasonis impuros amores navigio intuleris, nae tu mihi non integro naso abieris. Quisquis Petronii sordes aut Tibulli spurcitas nostrae navi invexerit, ejus collo suspendatur mola asinaria, et quae ibi sequuntur. Parthenium, virgineum castumque est mare, quod navigabimus; Virgini Martyri Catharinae, id est purae, dicatum; cujus niveum de collo fluentum, quisquis impudenti rubore asperserit, cum nos mittemus ad mare, in quo meliora discat orare.

Quin potius afferte vobiscum ingenii sagacitatem, qua sublimia transcendatis, subtilia penetretis, obscura illustretis, profunda investigetis. Quamvis enim cosmopolita sim ego et Tros Tyriusque mihi nullo discrimine habetur; tamen homines volo. Adferetis quoque grandem animi impetum, quo et difficultates syrtium transcendere et procellarum furores ferre et fluctus instantes frangere et voragines transvehi possitis. Florilli vero et Rosilli, Rosimundi et Florimundi, Basilindae et Chitrindae et reliqua ejusmodi pigritiae vocabula, quaeso domi suae inter plumas delicatuli haereant prius, quam nobis accedant putiduli. Homines enim volo, non hominum butyrum, quos ne fixius aspexeris, quin diffuant.

Illud in primis ignorare non debebatis: aliud mihi dici navigium, aliud columbarium. Ex columbario, quoties purius mane illuxerit, quoties sororculae columbae invitaverint, quoties columbus vel columba ingemuerit, toties itur, reditur rursusque exitur, rursus reventur; nunc in agros, nunc ex agris; nunc ad amicos, nunc ab amicis; nunc ad umbrosa sylvarum, nunc ex sylvis; perpetuum hic mobile et si uspiam, hic certe nunquam fit mobile fixum. Non sic inter navigia. Navem solvisti? Ante obtentum portum non exscendimus. Exscendisti? Ante novae classis apparatus non reciperis. Arcam Noë volo nostrum navigium! Ex quo ne corvus ibit, nisi quem Noë miserit. Sed nec columba redibit, nisi pacis tesseram, ramum olivae attulerit. //

Ergo eamus! Sed adhuc verbum et ibimus. Quid, dicet aliquis. Quid totos dies mensesque interea in navigio acturi sumus? Quid? Noctu dormiemus, si tempestates admiserint. Hoc sciebatis; etiam ego. Quid autem per diem? Per diem: nunc audiemus sententias dicentem Marcum Tullium, nunc foedera svadentem aut dissvadentem Demosthenem; modo antiquam Romam nobis exhibebit Florus, modo Thyestis fata Atrique scelera dabit traegodius Seneca, modo abdita quaeque oratorum sacraria reserabit Cyprianus! Subinde cothurnum, subinde soccum induti Parnassum vocabimus in certamina; subinde exscensionem faciemus more piratarum; et nunc ex Homero, nunc ex Pindaro, nunc ex Sophocle spolia feremus. Est enim furtum, quod patronum suum habet; modo ovis tondeatur, non deglubatur.

Quid autem praeterea? Quod sola facit et sola potest eloquentia. Acute subtilia disputare, acuta subtiliter; senatum habere, legationes obire, concionem cogere, tueri aequitatem, utilia suadere, honesta laudare, salutaria discernere, rationes perditas consolatione recreare, feroces lenire, placare iratos, praesentes affari, absentes literis convenire et demum cum omni posteritate oratione rationem habere, haec alii facient, alii volent.

Ergo parata sunt jam omnia? Omnia. Sed ecce. Post omnia obliti sumus aliquid. Ubi Naulus, neorhetores? In marsupio. Bene est. Servate, sed pro lycaeo, non pro lyaeo. Ubi Cynosura? Ubi et spes; nempe in coelo. Hoc melius est. Ubi anchora? In Deo! Ubi et res. Ite jam, neorhetores! Feliciter! Feliciter! Ego, quod volebam dicere, jam totum dixi.

(In: Allocutiones academicae, partim ad celeberrimae Carolo-Ferdinandae Pragensis, partim Caesareae Regiaeque et Episcopalis Universitatis Olomucensis academicos habitae a P. Joanne Kraus, Societatis Jesu, Coloniae 1707, s. 353–359.)

Rhetoren auf dem Meer und eine Apfelsine im Refektorium oder Die Kunst der Eloquenz des P. Johann Kraus SJ

ZUSAMMENFASSUNG

Der Jesuit Johann Kraus war Gymnasiallehrer, Universitätsprofessor, Missionar, Beichtvater, Marienverehrer usw., vor allem aber ein bemerkenswerter Prediger, leidenschaftlicher Polemiker mit Andersgläubigen, ein sehr fruchtbarer deutscher und lateinischer Schriftsteller. Seine literarische Hinterlassenschaft besteht aus 70 größeren oder kleineren literarischen Werken, die in insgesamt nahezu 80 000 Exemplaren gedruckt worden sein sollen. Der Beitrag umreißt sein Leben und Wirken in der Gesellschaft Jesu, charakterisiert in Kürze die literarische Situation seiner Zeit und skizziert anschließend seine literarische Tätigkeit. Der Verfasser des Beitrags ist überzeugt, dass Kraus' literarisches Schaffen immer noch nicht entsprechend gewürdigt ist. Verf. versucht, die Art und Weise des literarischen Schaffens von Kraus vor dem Hintergrund einer neuen literarischen Ästhetik zu charakterisieren, welche die Prinzipien des literarischen Humanismus durch eine neue Kunst der Eloquenz, durch den Konzeptismus ersetzen wollte – Kraus war Anhänger der Argutia-Bewegung, benutzte mit Vorliebe Scharfsinn, Acumina, Pointe, ging in seinem Schaffen gern von einem Witz oder einem überraschenden Konzept aus. In dem Beitrag werden einige seiner historischen Abhandlungen, hagiographischen und meditativen Schriften mit moralisch und religiös-erzieherischer Tendenz erwähnt. Mehr Raum hingegen ist hier seinen Polemiken eingeräumt, die vor allem gegen die Lutheraner gerichtet sind: er polemisierte einerseits in Form von Dialogen (dogmatischen Disputationen und satirischen Gesprächen), andererseits aber auch in Form von Kontroverspredigten. Erwähnung findet auch sein poetisches Schaffen: einerseits seine Gedichte zu Ehren Marias, deren ergebener Verehrer er war, andererseits seine Verse, mit denen der Prediger seine Predigten gern spickte. Seine Meditation über eine Apfelsine, die der Jesuit zum Mittagessen bekam, ist hier in extenso abgedruckt.

Der letzte und hauptsächliche Teil des Beitrags befasst sich mit seiner Redekunst, wie sie in Predigten und Ansprachen zum Ausdruck kam. Verf. des Beitrags beschreibt mehrere für Kraus typische Predigten, die sich durch eine einfallsreiche Bearbeitung des Stoffes auszeichnen, und wendet sich schließlich der Analyse einer Ansprache zu (*In renovatione studiorum. Celeusma rhetorum*), die Kraus zu Studienbeginn vor neuen Studenten der Rhetorik gehalten hatte. Anhand dieser Ansprache will der Verf. dieses Beitrages die Kenntnisse, die Kraus von der Rhetorik besaß (Aufbau einer Rede, Ausschmückung einer Rede: Anwendung rhetorischer Figuren, Tropen u.ä.), seine schöpferische Originalität sowie seine Fähigkeit belegen, mit der er einen geistreichen Einfall weiter entfaltete und seine Hörer bzw. Leser zu fesseln verstand. Eine Edition dieser lateinischen Ansprache ist ganz am Ende des Beitrags beigefügt.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Školství a vzdělanost

UNE PÉDAGOGIE DES VERTUS? LA COUR SAINTE ET LE « PRINCE CHRÉTIEN » DANS LES PAYS DES HABSBOURG

MARIE-ELIZABETH DUCREUX

PEDAGOGY OF VIRTUES? “HOLY COURT” AND “CHRISTIAN EMPEROR” IN THE HABSBURG MONARCHY.

The aim of this study is to examine the notion of ruler’s virtues, as it was understood in the Habsburg Empire of the 17th and 18th century. It draws on the writings of Jesuit authors Wilhelm Lamormaini *Ferdinandi II imperatoris romanorum virtutes* (1638) and Nicolas Caussin *Cour Sainte*. The latter book was simultaneously translated by Wilhelm’s brother Henri Lamormaini. The author analyses the contents of the books, follows the circumstances surrounding their publication, re-editions, and use within Jesuit pedagogical activities.

Key words: Jesuits – Habsburgs – imperial court – Vienna – Lamormaini – ruler’s virtues

La thématique des vertus (*virtutes*) du Prince dans les États des Habsbourg de Vienne a déjà donné lieu à de nombreuses publications, parmi lesquels le livre pionnier d’Anna Coreth et les travaux de Robert Bireley sont parmi les plus éclairants.¹ A la thématique des vertus du souverain, celle des nobles répond comme en miroir.² Les pages qui suivent voudraient tenter une expérience et mettre en parallèle les trajectoires de deux titres imprimés circulant dans les pays de la monarchie des Habsbourg aux XVIIe et XVIIIe siècles, la *Cour Sainte* du jésuite français Nicolas Caussin (1583–1651) et les *Ferdinandi II imperatoris romanorum virtutes* du jésuite luxembourgeois Guillaume Lamormaini (1570–1648). A priori, les deux imprimés appartiennent à deux ordres distincts d’écrits et leurs conditions de production furent aussi dissemblables. L’office de confesseur d’un souverain aurait pu rapprocher leurs auteurs, mais le Père Caussin ne l’exerça que brièvement auprès du roi Louis XIII, alors que le Père Lamormaini fut pendant treize ans celui de Ferdinand II, de 1624 à la mort de l’empereur en 1637.³ Le premier livre, la *Cour Sainte*, rédigé en français, se présente comme un compagnon spirituel pour les gens de la cour de Louis XIII.

¹ Anna CORETH, *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich.*, Vienne 1959; EAD., *Pietas Austriaca. österreichische Frömmigkeit im Barock*, 2e édition révisée, Vienne 1982; Robert BIRELEY, *The Counter-Reformation Prince. Anti-Machiavellianism or Catholic Statecraft in Early Modern Europe*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill and London, 1990.

² La discussion sur les liens entre *virtus* et noblesse est immense, et il ne peut être question d’exposer ici leurs différentes conceptions depuis l’antiquité. Une bonne entrée en matière dans la problématique et de nombreux exemples se trouvent chez: Quentin SKINNER, *The Foundations of Modern Political Thought*, I–II, Cambridge University Press, 1978.

³ Sur Guillaume Lamormaini voir: Robert BIRELEY, *Religion and Politics in the Age of Counterreformation. Emperor Ferdinand II, William Lamormaini and the Formation of Imperial Policy*, Chapel Hill, 1981. Voir aussi ce qu’il écrit de Caussin dans son dernier livre publié, ID., *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts and Confessors*, Cambridge 2003.

Le second, écrit en latin, relate et magnifie les vertus de l'empereur Ferdinand II pendant son existence terrestre; il porte tous les traits d'un panégyrique funéraire destiné à faire voir, y compris au-delà des frontières de la monarchie des Habsbourg, les actes et les traits d'un prince modèle mais réel. Les deux écrits ont en commun d'être des discours sur les vertus du prince et du seigneur chrétien responsables du salut des sujets et des hommes qui leurs sont confiés. Or, la concomitance de l'édition viennoise de la *Cour Sainte* (de 1635 à 1638) avec celle du livre de Guillaume Lamormaini (1638), l'obscurité qui plane encore sur l'éventuelle participation de ce dernier à la traduction de son frère Henri Lamormaini (1575–1647), l'intégration du texte de Caussin dans le contexte viennois et plus largement dans celui d'une politique généralisée de retour au catholicisme, permettent de tenter une lecture intertextuelle. Ensuite, les contextes de production et de diffusion internes des éditions suivantes des deux livres incitent à penser à des usages spécifiques et communs. Ainsi, malgré la différence des stratégies d'écriture, de forme, d'exposition et d'argument, on peut avancer l'idée qu'ils participèrent tous deux d'une pédagogie analogue au niveau des pratiques qu'en proposèrent, dans un deuxième temps, les jésuites centre-européens. Les usages imbriqués de ces deux écrits renforcèrent pour finir l'unité du message délivré: l'apprentissage de la sainteté sur le modèle d'un souverain dont Ferdinand II fut l'exemple indépassable dans l'ordre restauré du monde gouverné par un élu de Dieu.

Définir à coup sûr leurs publics est une question délicate. Pourtant, si l'on prend en considération les dédicaces, les privilèges, les lieux des rééditions, les indications des pages de titres et, le cas échéant, les modalités de leurs traductions, il est possible d'avancer quelques hypothèses et de discerner deux étapes dans leurs usages sociaux. La *Cour Sainte* prétend explicitement s'adresser à un public noble et, dans la traduction latine qui assura d'abord sa fortune et sa diffusion au sein de la Monarchie des Habsbourg, il semble bien que ce soit ce public, élargi aux élites urbaines, qui ait encore été visé d'abord. Cependant, dans une seconde phase, on s'aperçoit que les congrégations mariales et les collèges jésuites ont été le vecteur de la longue survie ou du retour des deux titres, en Autriche et en Hongrie. Ceci ne contredit pas automatiquement le lien originel entre ces textes et la noblesse car les congrégations mariales recrutaient de façon socialement différenciée dans les villes, à l'intérieur comme à l'extérieur des collèges jésuites. Mais le point à souligner est que cette captation des canaux d'édition et de diffusion a existé. La question se pose alors de ses effets: répond-elle d'abord à une politique d'éducation visant des publics plus larges? Se range-t-elle malgré tout encore parmi les pratiques ostentatoires de distributions de livres qui resteraient alors des signes de distinction sociale? A côté des congrégations des étudiants des collèges jésuites, il en existait d'autres destinées aux bourgeois et aux artisans des villes, et parfois même des campagnes, comme l'a excellemment montré Louis Châtellier pour l'Empire, les Pays-Bas habsbourgeois, l'Italie et la France.⁴ Ces compagnies, socialement et linguistiquement différenciées, possédaient une hiérarchie interne. Dans les pays des Habsbourg, elles mettaient à l'honneur les membres de la dynastie, les aristocrates et les prélats dans les grandes congrégations urbaines, à Graz, Vienne, Prague, Trnava (Nagyszombat), et partout ailleurs les nobles, les officiers, les membres du clergé et notables ruraux. Ces sodalités s'organisaient autour d'exercices particuliers, lesquels faisaient place à la méditation individuelle et à la lecture, en latin mais parfois aussi dans les langues vernaculaires: par

⁴ Louis CHÂTELLIER, *L'Europe des dévots*, Paris 1987.

exemple, il existait à Prague une congrégation tchèque pour les bourgeois et les artisans de la Nouvelle-Ville et Vienne en avait deux en langue italienne, l'une pour les courtisans et les marchands et l'autre pour les musiciens et artisans italiens.⁵ Malgré l'interdiction émise en 1587 par le Père Général, certaines étaient ouvertes aux femmes, au moins à Neisse en Silésie, à Innsbruck, à Görz (Gorizia) et même à Vienne.⁶ Enfin, et parallèlement à l'implication de congrégations mariales, les collèges et au moins une université jésuite ont joué aussi un rôle pour perpétuer la réception de ces deux écrits dans les pays des Habsbourg.

Au départ, la rédaction et la première publication de ces deux livres s'étaient insérées dans des configurations sociétales, politiques et événementielles précises et différentes, où ni les congrégations mariales, ni les collèges n'occupaient – semble-t-il – une place centrale. Le livre du Père Caussin (1ère édition Paris 1624) avait été conçu comme l'un des « grands travaux d'écriture »⁷ des jésuites parisiens après la condamnation par le Parlement de Paris des thèses du cardinal Bellarmin sur la prééminence du Pape sur les rois dans les affaires spirituelles et, secondairement, mondaines mais aussi pour répondre indirectement aux querelles de la décennie 1620–1630 mettant aux prises Guez de Balzac, le Père Garasse et Théophile de Viau.⁸ La biographie panégyrique de Ferdinand II (1619–1637) fut rédigée et publiée à Vienne immédiatement après la mort de cet empereur.⁹

La migration des textes de Caussin et de Lamormaini hors de leurs contextes d'origine et le glissement, sinon vers des publics entièrement nouveaux, du moins vers un contrôle de ces publics, posent aussi le problème complexe des langues de publication et celui des traductions, et font resurgir la question des politiques d'éditions jésuites. Comme le remarque Peter Burke, si les jésuites se signalèrent comme de grands traducteurs, « too little is known about different cultures of translation in early modern Europe to place Jesuits with any accuracy ».¹⁰ Là encore, les deux textes montrent au départ des différences très importantes. Ouvrage thuriféraire qui cisèle une fois pour toutes l'image que le monde et la postérité doit se faire de Ferdinand II, la publication de celui de Guillaume Lamormaini, rédigé en latin par l'auteur, se fit d'emblée en plusieurs langues: mais en 1638, cette stratégie de communication n'était pas dirigée uniquement vers un public intérieur à la monarchie des Habsbourg. Lorsque les jésuites de la Province d'Autriche et d'Allemagne Inférieure

⁵ Sur les congrégations mariales, mais aussi les confréries en général en Bohême et en Hongrie, voir: Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách* [Les confréries religieuses baroques en Bohême], Prague 2000; Gábor TŰSKÉS – Éva KNAPP, *Religiöse Bruderschaften im 17. und 18. Jahrhundert*, in: lidem, Volksfrömmigkeit in Ungarn, Dettelbach 1996, p. 280–321. Sur les congrégations italiennes de Vienne: Thomas WINKELBAUER, *Volkstümliche Reisebüros oder Werkzeuge obrigkeitlicher Disziplinierung? Die Laienbruderschaften der Barockzeit in den böhmischen und österreichischen Ländern*, in: Rudolf Leeb – Susanne Claudine Pils – Thomas Winkelbauer (edd.), *Staatsmacht und Seelenheil. Gegenreformation und Gegenprotestantismus in der Habsburgermonarchie*, Munich 2007, p. 155.

⁶ T. WINKELBAUER, *Volkstümliche Reisebüros*, p. 155.

⁷ Christian JOUHAUD, *1626: les jésuites parisiens dans l'œil du cyclone*, in: Bernard Barbiche – Jean-Pierre Poussou – Alain Tallon (edd.), *Pouvoirs, contestations et comportements dans l'Europe moderne. Mélanges en l'honneur du professeur Yves-Marie Bercé*, Paris 2005, p. 185–199.

⁸ Hélène DUCCHINI, *Faire voir, faire croire: l'opinion publique sous Louis XIII*, Paris 2003, p. 92–99; Marc FUMAROLI, *L'Âge de l'Éloquence: rhétorique et « res literaria » de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Genève, 2e édition 2002, p. 334–338, 362–370.

⁹ Robert Bireley vient de consacrer un article à l'image de Ferdinand II dans l'éloge de Lamormaini: Robert BIRELEY, *The image of emperor Ferdinand (1619–1637) in William Lamormaini, S.J., 'Ferdinandi II Imperatoris Romanorum Virtutes' (1638)*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* 78, fasc. 155, January–June 2009, p. 121–140.

¹⁰ Sur les traducteurs jésuites au XVIIe siècle: Peter BURKE, *The Jesuits and the Art of Translation in Early Modern Europe*, in: John W. O'Malley, S.J. – Gauvin Alexander Bailey – Steven J. Harris – T. Frank Kennedy, S.J. (eds.), *The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773*, Toronto 2006, p. 24–32, la citation p. 26.

se réapproprièrent le texte pour des usages internes à la Compagnie, il n'y circulera plus qu'en latin. Au contraire, le texte de Caussin, écrit en français pour des lecteurs français et parisiens, aura besoin de la médiation du latin pour circuler en Europe centrale et n'y sera traduit qu'en allemand et en tchèque. Pourtant l'existence, même restreinte, d'éditions en langues vernaculaires, et la chronologie de ces publications doit être interrogée.

Le latin demeure pendant tout le XVIIe siècle la langue première de l'éducation. Dans les pays des Habsbourg, il reste aussi, ou redevient, comme c'est le cas particulièrement sensible en Bohême où le tchèque avait dominé dans le nombre de titres imprimés de la fin du XVe siècle à 1620,¹¹ la langue majeure de la publication. Par la diminution de la place donnée à l'impression vernaculaire, l'espace public intérieur de chaque pays se rétrécit et se spécialise socialement. Jusqu'à quel point, à travers quelles pratiques et selon quels usages? Nous n'avons pas de réponse toute faite: il faudrait pouvoir reconstituer le destin de chaque titre traduit, avec les stratégies des promoteurs, mais aussi les aléas possibles d'une publication. Ce qui suppose de pouvoir retrouver, à chaque fois, une documentation extérieure à cet écrit: traces dans les archives, correspondances, catalogues de bibliothèques, marques d'appropriation, etc. L'emploi du latin plutôt que celui des langues vernaculaires locales, mais aussi, à l'inverse, le choix de traduire ou d'imprimer directement en tchèque, en allemand, en hongrois, en croate ou dans d'autres langues de communication n'est en tous cas ni indifférent, ni interchangeable. Dans des sociétés où plusieurs langues vernaculaires sont pratiquées au quotidien, l'une des clés réside dans l'invention de publics « imaginés » ou bien captifs par les éditeurs, auteurs et traducteurs.

Pendant, les stratégies de capture des lecteurs et même de contrôle des livres ont leurs limites. Il existe un public socialement déterminé, noble ou bien ecclésiastique, celui des élites sociales et politiques, qui a directement accès à la production écrite européenne et se procure des titres en latin, en italien, en français, en espagnol et en allemand sur le marché international du livre. Le multilinguisme intérieur des pays des Habsbourg se double dans ce cas d'une dimension extra-territoriale. Les catalogues des bibliothèques aristocratiques le montrent, et nous n'en donnerons que quelques exemples, pris par sondage chez des magnats hongrois, sans avoir fait ici d'enquête exhaustive dans toute la monarchie. Dans son château de Czâktornya (aujourd'hui Čakovec en Croatie), le ban de Croatie Miklós Zrínyi (1620–1664), grand capitaine et poète, possède en 1662 surtout des livres en latin puis, dans l'ordre, en italien, en allemand, en français, en hongrois, en croate, en tchèque, en espagnol et en flamand.¹² La collection de livres que le comte Miklós Pázmány, qui possède des terres et l'*incolat* en Moravie, conserve dans son château de Sokolnice montre une structure analogue en 1667, avec des proportions un peu différentes.¹³ Entre 1642 et 1651,

¹¹ Mirjam BOHATCOVÁ, *Le livre et la Réforme en Bohême et en Moravie*, in: Jean-François Gilmont (ed.), *La Réforme et le livre. L'Europe de l'imprimé (1517–v.1570)*, Paris 1990, p. 398. Voir aussi: Anežka BAĐUROVÁ – Mirjam BOHATCOVÁ – Josef HEJNIC, *Frekvence tištěné literatury 16. století v Čechách a na Moravě*, *Folia Historica Bohemica* (FHB) 11, 1987, p. 321–343; Jiří PEŠEK, *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích pozůstalosti Nového města pražského v letech 1576–1620*, FHB 2, 1980, p. 247–282.

¹² *Bibliotheca Zriniana. Die Bibliothek Dichters Nicolaus Zrinji. Ein Beitrag zur Zrinji-Literatur. Mit literatur-historischer Einleitung*, Vienne 1893. Gábor HAUSNER – István MONOK – Géza ORLOVSKY, *A bibliotheca Zriniana története* (Histoire de la Bibliotheca Zriniana), <http://www.eruditio.hu/zrinji3d/bz/zrinji.html>, p. 3, donnent quant à eux la provenance des titres d'après leurs imprimeurs et non la langue: 37,98% proviennent d'Italie (dont plus de 68% de Venise); 21,93% d'Allemagne, 11,55% des Pays-Bas, 8,85% de France, 5,07% de Suisse, 4,52% d'Autriche, 3,58% des Pays-Bas espagnols, 3,34% de Hongrie, des Pays Tchèques, d'Espagne et de Suède (ensemble), et 3,18% sans lieu d'impression identifié.

¹³ Gábor FARKAS – András VARGA – Tünde KATONA – Miklós LATZKOVITS, *Magyarországi magánkönyvtárak 1588–1721* (Bibliothèques privées de Hongrie, 1588–1721), Szeged 1992, p. 43–52.

la bibliothèque d'Ádám Bátthyány (1610–1659), chambellan de Ferdinand II et capitaine général de la Transdanubie à partir de 1633, moins polyglotte, contient des titres en latin, en hongrois, en allemand et en tchèque.¹⁴

Nos deux titres figurent dans ces bibliothèques d'aristocrates hongrois, en français, en latin, en italien et en allemand. Ádám Batthyány, dont l'épouse Aurora Formentini avait été dame d'honneur des filles de Ferdinand II, possédait un exemplaire de l'édition princeps viennoise des *Ferdinandi [...] virtutes*. Il avait en outre envoyé le 15 juillet 1639 à sa mère, Eva Popel de Lobkowitz, un volume de la première traduction en allemand de Johann Jakob Curtz, parue à Cologne en 1638.¹⁵ La *Cour Sainte* ne fut ni traduite en hongrois, ni publiée dans une autre langue vernaculaire du territoire du royaume de Hongrie: elle y circula en latin et dans d'autres langues européennes. Miklós Zrínyi, par exemple, en détenait au moins deux exemplaires en italien. L'inventaire après-décès de son aumônier, l'ermite de saint Augustin Mark Forstall, comporte l'édition de Bologne de 1652 avec la mention: « au dit seigneur Zrínyi »,¹⁶ et le catalogue de la bibliothèque de Csáktornya indique l'impression vénitienne de 1657.¹⁷ Il devait bien connaître le livre de Guillaume Lamormaini: on trouve dans son célèbre poème épique sur le siège de Szigetvár en 1566, *Obsidio Szigetiana* (Vienne 1651), le réemploi assigné ici à son célèbre aïeul, le capitaine de la forteresse, de l'épisode où Ferdinand II, en prières devant un crucifix, voit le Christ se pencher vers lui et l'assurer qu'il ne l'abandonnera pas.¹⁸ Le comte István Czáky gardait au château de Zips (Szepesvár, Špišský hrad en Slovaquie aujourd'hui) une des traductions allemandes de la *Cour Sainte*, classée dans l'inventaire de ses livres parmi les ouvrages de théologie.¹⁹ Le comte Miklós Pázmány (1623–1667), capitaine de Pápa et de Veszprém et neveu du primat de Hongrie avait jusqu'à quatre exemplaires différents, deux en français et deux autres en latin.²⁰

Les textes de Caussin et de Lamormaini voyagent ainsi dans un espace borné par deux modalités de transferts et de réceptions. La première trace un monde ouvert, un univers commun à un public qui ne s'approvisionne pas uniquement sur le marché local et à accès aux langues occidentales. La seconde, au contraire, qui cible des publics plus restreints et plus localisés, ne peut être restituée sans une démarche précise de contextualisation. L'offre en latin se situerait entre ces deux possibilités: en théorie la plus ouverte sur le monde, la

¹⁴ András KOLTAI, *Batthyány Ádám és könyvtára*, Budapest – Szeged 2002. IDEM, *Adam Batthyány und seine Bibliothek*, Budapest – Eisenstadt 2002 (Burgenländische Forschungen, Sonderband 24/1). Sur la carrière à Vienne d'Adam Batthyány: András KOLTAI, *Adam Batthyány in Wien: Die Hofkarriere eines ungarischen Hochadeligen in der Mitte des 17. Jahrhunderts*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526–1740)*, České Budějovice 2002 (Opera historica 10), p. 275–304.

¹⁵ Cf. András KOLTAI, *Batthyány Ádám*, n°s 72 et 185, p. 171 et 198. Batthyány écrit en latin à sa mère (de religion luthérienne alors que lui s'est converti au catholicisme) le 15 juillet 1639: « *Mitto illustrissimae dominae vestrae libellum de virtutibus piissimae memoriae Ferdinandi II, quam vivum illustrissima domina vestra suscipiebat et amabat* », ID., *ibid.*, p. 198.

¹⁶ « 28. Nicolo Caussino S(ocietatis) Jesu) la Corte Santa e Profana. In Bologna 1652. NB. Ad dictum D. a Zrin. » Cf. G. FARKAS – A. VARGA – T. KATONA – M. LATZKOVITS, *Magyarországi magánkönyvtárak*, p. 68.

¹⁷ *Bibliotheca Zrinyana*, p. 7. Caussino, La corte santa. Transport. dal Francese dal Sgr. C. Antonio Coccastello, Venetia 1657. Le livre comporte un ex-libris manuscrit avec l'inscription: « Comitis a Zrínyi ».

¹⁸ Emil HARGITTAY, *Die ungarische Bezüge Wilhelm Lamormainis und der Ferdinandi II. Romanorum Virtutes (1638)*, in: Márta NÁGY – László JONÁCS (edd.), *Swer sinem vriunt behaltet, das ist lobelich. Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*, Pilicsaba – Budapest, 2001, p. 281–288, ici p. 285.

¹⁹ G. FARKAS – A. VARGA – T. KATONA – M. LATZKOVITS, *Magyarországi magánkönyvtárak*, p. 58: « *Aula Sancta Caussinij German(ice)* ».

²⁰ *Ibidem*: « *Cathalogus librorum, nach dem seel(igen) Herrn graffen Pasman* », établi le 9 juillet 1667 à Sokolnice (Sokolnitz); p. 47, n° 198: « *La Cour Sancte* »; p. 50, n° 296: « *La Cour Sainte du R. Pere Nicolas Caussin* »; p. 51, n° 343: « *Caussinus Aulae Sanctae Tomus 4tus* »; p. 51, n° 346: « *Caussini Aula Sancta* ». Tous ces volumes sont classés parmi les livres in octavo.

plus universelle, elle vise un public instruit ou en train de s'instruire, et elle va être l'instrument de la spécialisation de publics dévots et scolaires dans l'espace local des pays de la monarchie des Habsbourg.

Pour résumer avant de poursuivre plus avant, les modalités de la diffusion et de la publication de ces deux titres présentent donc bien au départ un certain nombre de divergences: la fortune de *La Cour Sainte* dans l'espace « interne » de la monarchie des Habsbourg passe beaucoup par sa traduction en latin. Dans les catalogues de bibliothèques nobles et ecclésiastiques, l'attribution à un auteur bien identifié est parfois brouillée: il arrive que des épisodes de *La Cour Sainte* s'y trouvent classées sous le nom de leur traducteur, le Père Henri Lamormaini, le frère cadet de l'auteur de l'éloge de Ferdinand II, et non sous celui de Caussin. Pour ce titre, des traductions vernaculaires, nées à Vienne, Munich et Cologne, puis plus tard à Prague dans le milieu jésuite, prennent le relai et dupliquent les voies d'accès au texte jusqu'au début du XVIIIe siècle. En revanche, c'est seulement en latin que le texte de Guillaume Lamormaini, pourtant traduit en plusieurs langues dès 1638, continuera à vivre dans les collèges, les universités et les sodalités jésuites autrichiennes et hongroises jusqu'au début du XVIIIe siècle. Curieusement, les occurrences manquent alors dans les pays tchèques mais c'est de Prague, on le verra, que nous est parvenu un témoignage manuscrit unique pour le moment. C'est donc dans les congrégations mariales et les collèges que ces textes ont pu avoir une efficacité longue.

L'ambiguïté et la plasticité intrinsèques à la notion de vertu ont sans doute facilité ce passage vers un façonnement moral et spirituel de publics captifs, scolaires et congréganistes. La vertu, d'une part, est la pierre angulaire de la formation par les humanités classiques. « *Ex litteris virtutem percipias* »: l'annonce gravée dans la pierre à l'entrée de la classe de rhétorique du collège des jésuites de Rennes, en Bretagne, que signale Jean-Pierre Gutton, nous remémore le rôle des lettres dans l'éducation morale.²¹ Cependant, avec Juste-Lipse et les anti-machiavelliens, la notion de vertu revêt une consonance politique éminente: elle façonne la qualité la plus essentielle des souverains chrétiens. Chez l'humaniste flamand, en effet, *virtus* se décompose en *pietas* et *probitas*, d'où relèvent *justitia*, *clementia*, *fides* et *modestia* qui, toutes, font la *majestas*.²² Or, la notion de Cour, chez Caussin, est elle-même polysémique et, comme l'a très bien vu Dominique Moncond'huy, « loin que l'ouvrage limite son ambition à construire un modèle touchant la Cour seule, c'est ainsi une lecture chrétienne d'un Etat moderne qui est visée, sinon une lecture chrétienne d'un monde placé sous la juste et éclairée férule d'un roi que Dieu a voulu ».²³ C'est sur cet écart différemment décliné dans les deux livres, dans l'oscillation entre une théorie politique de la vertu et une éthique de comportement que jouent les réemplois des deux écrits de Caussin et de Lamormaini dans les pays des Habsbourg.

Nous savons que leurs éditions destinées aux congrégations mariales furent des livres d'éternelles, mais nous n'avons pas trouvé pour l'instant de détails précis permettant de

²¹ Jean-Pierre GUTTON, *Dévôts et société au XVIIe siècle. Construire le ciel sur la terre*, Paris 2004, p. 116.

²² Jan WASZINK (éd.), *Justus Lipsius-Politica. Six books of politics or political instruction*, Assen 2004, « Introduction » p. 199 et p. 263–345, 424. Cité par Roger Cornelis Emil TESZELSZKY, *De Sacra Corona Regni Hungariae. De kroon van Hongarije en de ontwikkeling van vroegmoderne nationale identiteit (1572–1665)* (thèse de doctorat de l'université de Groningen, 29 juin 2006 (online: Dissertaties – Rijksuniversiteit Groningen), p. 175. <http://dissertations.uib.rug.nl/faculties/arts/2006/r.c.e.teszelszky/?pFullItemRecord=ON>.

²³ Dominique MONCOND'HUY, *Sur quelques modalités de la représentation dans la Cour Sainte: du visible au portrait*, in: Sophie Conte (éd.), Nicolas Caussin: rhétorique et spiritualité à l'époque de Louis XIII, actes du colloque de Troyes (16–17 septembre 2004), Münster 2007, p. 103–185, ici p. 135.

comprendre à quels usages elles étaient destinées. La notice, essentielle mais générale, que consacre aux étrennes le *Dictionnaire de Spiritualité* souligne leur importance particulière « en Allemagne ». ²⁴ Il n'existe encore que trop peu de travaux sur les usages que recouvre cette habitude. Nous manquons d'information sur l'insertion de nos deux textes dans des pratiques d'éducation concrètes, telles celles que détaille *L'Idée de l'estude d'un honeste homme* (1658) du jésuite lyonnais Claude-François Menestrier étudiée par Judi Loach, mais la question mérite d'être posée. ²⁵ Nous savons toutefois que ces sodalités jésuites n'étaient pas uniquement des associations de piété et qu'elles servaient aussi d'académies. ²⁶ Ce qui nous est confirmé par le précepteur des jeunes comtes Batthyány qui, en 1651, insiste sur le profit littéraire, et non seulement moral et religieux, que tireraient ses pupilles d'une inscription à la congrégation appropriée à leur classe d'âge du tout récent collège de Sopron. ²⁷

I. Caussin et *La Cour Sainte*

Le titre de *La Cour Sainte* n'est pas spécifique d'un « auteur », en l'occurrence ici de Caussin. ²⁸ Il se réfère explicitement à une citation des écritures, à la cour divine (*Aula Sancta*) que chante le Psaume 95. Avant Caussin, au moins un autre jésuite avait utilisé cette référence comme titre d'un projet, moins vaste mais assez semblable dans son plan à celui du confesseur de Louis XIII. Le Père Matthaëus Rader ou Raderus, de la province d'Allemagne Supérieure, l'auteur de la *Bavaria Sancta* commandée par Maximilien de Bavière, avait fait paraître en 1608 une première « cour sainte » en latin, une *Aula Sancta* dédiée à l'épouse du duc, la princesse Elisabeth. ²⁹ Cette première « cour sainte » fictionnelle mettait déjà en scène l'histoire de l'empereur Théodose, en choisissant des épisodes en partie différents de ce que fera Caussin, mais il insistait comme lui sur la médiation de sa sœur Pulchérie dans la sanctification de la cour. ³⁰ D'emblée, il nous faut noter l'ambivalence d'un titre qui suggère la descente de la cour céleste sur la terre ou plus exactement son reflet, que manifeste une cour profane devenue par là-même chemin de sainteté.

Dans *La Cour Sainte*, Caussin passe en revue les différents états de la société noble et propose à chacun d'eux, en distinguant selon le sexe, le comportement à suivre pour se sanctifier à la cour. ³¹ Pour étayer son propos, il recourt à la fiction d'apologues exemplaires

²⁴ Paul BAILLY, *Étrennes, 2. Les étrennes dans les congrégations mariales*, in: *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique*, T. IV, 2e partie, Paris 1961, col. 1532–1551, ici col. 1533.

²⁵ Judi LOACH, *Revolutionary Pedagogues? How Jesuits used Education to change Society*, in: *The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773*, p. 66–85.

²⁶ Notice *Congrégations de la Sainte Vierge*, in: *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique*, T. II, Paris 1953, col. 1474–1491, ici col. 1485–1486.

²⁷ István FAZEKAS, *Count Adam Batthyány I and his children*, in: Katalin Péter (éd.), *Beloved Children. History of Aristocratic Childhood in Hungary in the Early Modern Age*, Budapest 2001, p. 171.

²⁸ Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, volume II, Bruxelles et Paris 1891, rubrique Caussin, n° 7, col. 902–927, donne une bibliographie des éditions et des traductions de *La Cour Sainte*.

²⁹ Mattheus RADERUS, *Aula sancta Theodosii iunioris, s. Pulcheriae Sororis, Evdociae uxoris, Augustorum Res gestas complexa, e Latinis, Graecis, editis, ineditis Scriptoribus extracta...*, Augsburg, Christoph Mangus, 1608.

³⁰ IDEM, *ibidem*, dédicace à la duchesse de Bavière Elisabeth, fol. 2r: « *Aulam tamen sanctam a s. Pulcheria potissimum nuncupendam putam [...] Illa enim fuit, quae Theodosium germanum fratrem suum, ad summam vitae innocentiam perduxit; illa eundem omnibus liberalibus & imperatoris artibus ac discipulis imbui curavit; sub illius magisterio tantam sibi pietatis, eruditionis, religionis famam comparavit* ».

³¹ Il existe peu de travaux anciens ou récents sur *La Cour Sainte*. Voir cependant: Volker KAPP, *Un jésuite à la recherche du « grand homme »: La Cour sainte de Nicolas Caussin*, in: Pierre-Jean Dufief (ed.), *L'Écrivain et le grand homme* (Travaux de Littérature, XVIII), Genève 2005, p. 179–194; Julien-Eymard d'ANGERS, *Sénéque*

dont le héros, tout à tour, incarne des vices et des vertus politiques et éthiques. Ceux-ci peuvent avoir été des souverains régnants, mais pas toujours, puisqu'il s'agit au fond de mettre en scène des personnages auxquels Dieu a confié un statut de responsabilité vis-à-vis des autres humains. Cependant, puisque tous sont placés en référence à une Cour qui n'est jamais décrite pour elle-même, la figure du souverain est bien présente, soit en creux, par ellipse, ou bien directement, lorsque princes et rois de l'Antiquité chrétienne et de l'histoire européenne sont les acteurs principaux d'épisodes illustrant les grands thèmes de cette éducation à la sainteté dans le monde. La métaphore et le jeu entre présence et absence, l'interrelation posée entre le roi du ciel et les rois de la terre sont ici fondateurs. Les effets d'exposition et de transition appliqués entre les trois parties du premier livre lui donnent pour finir le caractère d'un manuel instruisant des pratiques et de la doctrine catholiques post-tridentines, appliqué à la vie des gens de qualité.

Mais *La Cour Sainte* est un objet-livre polymorphe qui pose bien des problèmes. En effet, sa composition connut dès ses éditions françaises de nombreuses transformations.³² La première édition de 1624, à Paris chez Sébastien Chapelet, comprenait cinq parties ou livres. Elle s'adressait explicitement à la noblesse en lui proposant d'abord, dans l'ordre, trois traités. Le premier, plus général, portait sur les obligations que les courtisans et autres personnes de qualités ont à la vertu chrétienne et mettait en regard, pour mieux les réfuter, des « maximes de la cour profane » avec celles de la « cour sainte », pour démontrer par cet effet d'exposition que la cour et la dévotion n'étaient pas incompatibles. Un noble, affirmait Caussin contre une idée qui, écrivait-il, commençait à se répandre dans les milieux de cour, est de par sa noblesse obligé à la perfection.³³ Le second traité prenait pour objet les obstacles au salut que les mondains rencontrent en ce monde. Le troisième se concentrait sur la pratique journalière des vertus, entendues ici comme le véritable règlement quotidien d'une vie dévote, divisée entre l'existence diurne et nocturne, précisant la façon de recevoir les sacrements, expliquant la nécessité de l'examen de conscience, enseignant l'art de méditer, mais aussi la prudence dans la conversation et le devoir de combattre l'ignorance. Enfin, les cinquième et sixième parties étaient à l'origine deux histoires, l'une exemplifiant la « cour salutaire » (celle de Théodose) et l'autre la « cour damnatrice » (celle d'Hérode), et constituaient le second volume. Ces deux épisodes furent retranchés par la suite, modifiés et redistribués pour trouver place dans un second volume à côté de quatre autres apologues publiés pour la première fois en 1627.³⁴

Les éditions suivantes supprimèrent des détails, ajoutèrent des livres et des parties. Le nombre des histoires exemplaires finit par atteindre la quarantaine et les « sections » se

et le stoïcisme dans la « Cour Sainte » du jésuite Nicolas Caussin (1583–1651), Revue des Sciences Religieuses 28, 1954, p. 258–285; Hélène MERLIN-KAJMAN, *Public et littérature en France au XVIIe siècle*, Paris 2004, p. 54–57; Sophie CONTE (éd.), *Nicolas Caussin: rhétorique et spiritualité à l'époque de Louis XIII, actes du colloque de Troyes (16–17 septembre 2004)*, Münster 2007, p. 103–185; Marc FUMAROLI, *L'Âge de l'Éloquence*, p. 362, rapproche le livre de Caussin d'un ouvrage italien du jésuite Bernardino Castori paru à Rome en 1622, *Institutione civile et christiana per uno que desidero vivere tanto in corte che altrove quanto honoratamente, e christianamente*. Volker KAPP, *Deux jésuites face à la tâche d'évangéliser la cour: Bernardino Castori et Nicolas Caussin*, in: s. Conte (ed.), *Nicolas Caussin*, p. 153–168, montre au contraire l'indépendance du livre de Caussin par rapport à celui de Castori.

³² Cf. V. KAPP, *Un jésuite à la recherche du « grand homme »*, p. 182–185; Barbara PIQUÉ, *De l'histoire exemplaire à la galerie: les 'Reynes et les Dames' de la Cour Sainte*, in: s. Conte (ed.), *Nicolas Caussin*, p. 121–122.

³³ « Il est noble, il a d'autant plus d'obligation d'être parfait », Nicolas CAUSSIN, *La Cour Sainte*, T. I., Paris 1624, p. 6.

³⁴ Nicolas CAUSSIN, *La Cour Sainte*, T. II., *Le Prêlat. Le Cavalier. L'homme d'Etat. La Dame*, Paris, Sébastien Chapelet, 1627.

multiplièrent. A partir de la dixième édition de 1640, il en apparaît une sur les monarques et une autre sur les reines.³⁵ A travers les histoires de David, Salomon, Saint Louis, et surtout de celle de Constantin, le fondateur de l'Empire chrétien et celle de Charlemagne, son refondateur, on retrouve un discours très développé sur les vertus et les devoirs du Prince.

Avant de détailler la fortune singulière que connut le livre de Caussin à Vienne, et de Vienne vers Cologne et l'Empire, enfin à Prague, disons quelques mots de ses traductions dans d'autres langues que le latin, que l'allemand et le tchèque, sans entrer ici dans les détails des éditions françaises choisies comme sources. *La Cour Sainte* du Père Caussin fut traduite en anglais dès 1631 et connut dans cette langue de nombreuses éditions. Le tour de l'espagnol vint en 1644 avec une édition madrilène suivie de plusieurs autres et de rééditions.³⁶ Une version en flamand ou en néerlandais fut imprimée en 1657 à Anvers, suivie d'une deuxième traduction en 1659 à Amsterdam. Une autre, en portugais, vit le jour en 1652.³⁷ Des parties de l'œuvre furent traduites en italien comme autant de volumes séparés par le Père Berardi et imprimées entre 1634 et 1650 à Venise, Rome et Milan.³⁸ D'autres éditions de la *Cour Sainte* en italien eurent lieu à Bologne en 1652, et à Venise en 1657. De l'italien, une traduction très tardive en polonais fut établie en 1786 par le provincial de la province jésuite de Lituanie.³⁹

II. *La Cour Sainte dans l'espace habsbourgeois*

Dans cet espace, Vienne joua le rôle primordial. On peut distinguer deux parcours distincts, le premier en latin, avec un rameau en allemand explicitement adressé aux lectrices nobles, et l'autre, hors de Vienne, incarné par des traductions intégrales en allemand et en tchèque. Dès 1635, en effet, les jésuites de Vienne se distinguent en produisant la troisième traduction en Europe, après la traduction allemande de 1627 et la traduction anglaise de 1631. La leur est en latin, et elle fut effectuée par le jésuite Henri (Heinrich, Henricus) Lamormaini.⁴⁰ Il traduisit d'abord, en un seul volume, les trois livres du premier tome de *La Cour Sainte* d'après l'édition parisienne de 1629. Puis parurent en 1636, 1637 et 1638, en trois volumes séparés, les trois premières histoires figurant au second tome de cette même édition, et qui s'en tiennent encore aux « types » introduits dans l'édition de 1627 : le « pré-

³⁵ L'édition parisienne de 1653, qui contient 31 de ces « histoires », porte le titre suivant: *La Cour Sainte du père Nicolas Caussin de la compagnie de Jésus Tome second, contenant les vies et les éloges illustres de la Cour, tant du vieil que du nouveau Testament, divisées en cinq ordres. Les monarques et princes, les reynes et dames, les cavaliers, les hommes d'estat, les hommes de Dieu. Augmentée en cette dernière édition de la vie de l'Autheur, & de diverses histoires.* A Paris, Chez D. Bechet ruë Saint Iacques, au Compas d'or, & à l'Escu au Soleil, M.DC.LIII. Avec privilège et approbation.

³⁶ C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, col. 912–913.

³⁷ C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, col. 913 et 917.

³⁸ *Il Politico infelice*, Venise, Marco Ginammi 1634, 1642, et Bologne, 1643; *I Monarchi e gli uomini di Stato della Corte Santa*, Bologne 1648; *La pietà vittoriosa e l'empietà domata*, Rome 1647; *Le massime della corte santa*, Milan, Francesco Mognaga, 1650. Je cite d'après C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, col. 913–914.

³⁹ C. SOMMERVOGEL, *Bibliothèque*, col. 916–917.

⁴⁰ C. Sommervogel ne répertorie pas toutes les éditions de ces traductions latines du Père Henri Lamormaini, ni dans la rubrique « Caussin », ni dans celle consacrée à Lamormaini. J'ai recherché les autres titres dans les catalogues des bibliothèques nationales de Vienne et de Budapest, de la bibliothèque de Strahov à Prague, où je les ai consultées, et sur internet dans le « VD17- Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts » (<http://gso.gbv.de/DB=1.28/SET>).

lat », le « cavalier », « l'homme d'état ». ⁴¹ Quant au quatrième apologue de cette édition parisienne, la « dame », incarnée par la reine des Francs Clotilde, il fut traduit d'abord en latin, toujours par Henri Lamormaini qui le retraduisit ensuite en allemand avec l'aide de deux jésuites anonymes. C'est en allemand seulement, semble-t-il, que le volume fut publié à Cologne, chez Kinckius, en 1642, devenant alors un « Miroir des grandes dames » dédié à la baronne Catharina Eleonora von Paar, dame de Cour et *Fräuleinhofmeisterin* de l'impératrice Maria Anna. ⁴² Or, si l'on rapproche ceci du cas d'Eva Popel de Lobkowitz Batthyány, auquel son fils, qui lui écrit en latin envoie effectivement un exemplaire en allemand des *Virtutes Ferdinandi II.*, ⁴³ cette préférence affichée pour l'allemand comme langue de lecture féminine ne laisse pas d'intriguer: elle peut être le signe d'un usage relai de ces livres, une incitation faite à ces grandes dames à les diffuser à un entourage moins lettré qu'elles-mêmes. Ceci suggère aussi un rapport non purement fonctionnel, mais codifié par la position sociale et le genre, au choix d'une langue pour un public donné. Le petit format de ces livres suggère une utilisation courante et portable.

Cet Henri Lamormaini (1575–1647) avait été le *praefectus* du séminaire hongrois de Vienne, le *Pazmaneum*. Il devint provincial de la province jésuite d'Autriche à l'époque où commencèrent à paraître ses traductions de Caussin. Il semble s'être spécialisé dans la traduction en latin d'ouvrages contemporains français de spiritualité, avec à son actif au moins sept titres différents (neuf si nous considérons à part les éditions séparées de *La Cour Sainte*), dont deux de saint François de Sales (le *Traité de l'amour divin* ⁴⁴ et les *Entretiens et colloques spirituels* ⁴⁵), *L'académie d'honneur dressée par le fils de Dieu au royaume de son église sur l'humilité selon les degrés d'icelle opposés aux marches de l'orgueil* du Père Louis Richeome ⁴⁶ et *Les attrait tout puissants de l'amour de Jésus-Christ et du paradis de ce monde* du Père Etienne Binet. Comme l'histoire de Clotilde, ce dernier titre fut retraduit du latin en allemand et imprimé à Vienne en 1657. ⁴⁷ Henri Lamormaini traduisit encore des écrits de Guillaume Du Mont et des jésuites Guillaume Baile et François Poiré. ⁴⁸

Il vaut la peine de s'arrêter sur les dédicataires de ses traductions de Caussin. Celle du volume imprimé en 1635, avec les trois premiers traités du premier livre de la *Cour Sainte*, s'adressait « aux très nobles seigneurs consuls et sénateurs de la Ville de Vienne ». ⁴⁹ Désormais trop âgé pour d'autres formes d'apostolat, Henri Lamormaini

⁴¹ VD17 12 : 101023Z (*Aulae Sanctae tomi primi liber tertius* Vienne 1635 ; VD17 12 : 101069W (*Aula Sancta complectens tomi II [...] libros tres (=2,1)*, Vienne 1636) ; VD17 12 : 101071S (id., = 2, 2, Vienne 1637 ; VD17 12 : 101080R (id., = 2, 3, Vienne 1638).

⁴² VD17 : 23/254888B : *Spiegel des hochadelichen christlichen Frauenzimmers, Das ist : Clotildis erste christliche Königin in Frankreich [...]*, Cologne, Johann Kinckius, 1642.

⁴³ Voir infra, note 15.

⁴⁴ VD17 12 : 107523C, VD17 12 : 102033L et VD17 12 : 103291Z, *Tractatus amoris divini*, 1ère édition Vienne 1648, in-8°, 562 p. ; 2e édition Cologne 1657, in-8°, 590 p. ; 3e édition Cologne 1697, in-8°, 590 p.

⁴⁵ VD17 12 : 103192B: *Collocutiones spirituales Beati Francisci de Sales...*, Vienne, Cosmerovius, 1648.

⁴⁶ VD17 12 : 102088F: *Academia honoris erecta per filium Dei in regno ecclesiae super humilitatem et superbiam...*, Vienne 1635, in-12°, 1079 p.

⁴⁷ VD17 12 : 100200V *Magnes amoris, efficacissime trahens cor humanum ad Jesu Christi dilectionem, & vitae huius felicitatem*, Vienne, Rictia, 1636; traduit par le Père Michael Denck sous le titre de: *Magnet Stain der Lieb, welcher das menschliche Herz zu der Lieb Christi Jesu, und dises (sic) Lebens Glückseligkeit, sehr kräftiglich ziehet...*, Vienne, Kürner, 1657 (VD17 12 : 100933A).

⁴⁸ Peter BURKE, *The Jesuits and the Art of Translation*, qui choisit de considérer comme des traducteurs « professionnels » les jésuites ayant traduit au moins dix titres, ne le prend donc pas en considération.

⁴⁹ *Aula Sancta complectens tomi primi libros tres...* : « Nobilibus, magnificis, clarissimis sapientissimisque domini consuli, et caeteris Almae Viennensis urbis senatoribus... », f. 2r.

a décidé de traduire du français en latin des livres utiles à la *Res Publica* chrétienne. C'est autour de la figure centrale de Daniel Moser, l'actuel bourgmestre de Vienne après deux autres périodes à cet office (1609–1613, 1616–1622, 1626–1637),⁵⁰ que s'organise le discours, qui interpelle dans la péroraison finale dix-sept autres échevins ou officiers. Par l'appui résolu de Moser aux Jésuites et sa fidélité sans faille à l'empereur, les rebelles de Bohême et de Basse-Autriche ont été repoussés en 1620 et la Compagnie de Jésus sauvée. Par sa conduite intransigeante pendant la recatholicisation, l'hérésie a été éradiquée de la ville. Un changement si subit de mœurs et de religion est l'œuvre du Très-Haut, qui a guidé Ferdinand II: c'est au souverain que l'action formidable accomplie par les consuls viennois doit être rapportée.⁵¹ L'ordre social est restitué, la vraie foi triomphe. Par une « révolution décidée dans le Ciel », Vienne convertie est méconnaissable: naguère nid d'hérétiques, elle est aujourd'hui « cité sainte et pour ainsi dire nouvelle Jérusalem descendue du Ciel ».⁵² Vienne, devenue d'un coup métaphore de la cour sainte, peut maintenant en apprendre les pratiques par le truchement du Père Lamormaini. Le dispositif métatextuel mis en scène présentifie et assimile la cour virtuelle de Caussin à la réalité de l'Autriche recatholicisée et rendue aux Habsbourg. Il hiérarchise aussi: Dieu, puis l'empereur, son image et son bras sur la terre, enfin ses officiers et conseillers. Alors seulement peut intervenir, non plus comme un texte rendant compte du réel local, mais bien dans la distance d'une traduction, la dédicace originelle de Caussin au roi Louis XIII, dont le contenu redouble l'idée de l'élection divine des souverains légitimes et de leur responsabilité absolue quant au salut de leurs sujets.⁵³

Les dédicaces des trois volumes viennois séparés correspondant au second tome de Caussin publié à Paris en 1627 ne sont pas moins éloquentes, cependant nous passerons plus rapidement sur elles. Comme les pages de titres, qui louent la munificence et l'investissement financier des dédicataires, elles établissent ici des liens de patronage avec trois grands personnages de Hongrie et de Basse-Autriche. Elles soulignent en même temps d'emblée trois vertus essentielles des serviteurs d'un prince qui vient de triompher de ses ennemis et de l'hydre de l'hérésie: dans l'ordre, la fermeté dans la foi, le talent militaire et la fidélité personnelle. La première dédicace, celle du « prélat » (1636: *Praelatus qui est Liber primus tomi secundi Aulae Sanctae*) s'adresse à l'évêque du diocèse de Győr en Hongrie, *comes* du comitat du même nom et vice-chancelier du royaume, György Draskovich.⁵⁴ La seconde, celle du « cavalier » (1637: *Eques Christianus seu Constantinus Magnus*)⁵⁵ est dédiée au palatin Miklós Esterházy, le plus haut dignitaire du royaume de Hongrie, qui est aussi *comes* des comitats de Zólyom (Zvolen), de Sopron et de Pest, et la troisième – « L'homme d'État », devenu *Politicus Christianus seu Boëtius* (1638) – au baron Johann Baptista Weber zu Pisenberg, conseiller aulique et

⁵⁰ Voir: Felix CSEIKE, *Moser, Daniel von*, in: *Neue Deutsche Biographie* 18, 1997, p. 186.

⁵¹ *Ibidem*, f. 6v.

⁵² *Ibidem*, f. 7r: « *Civitas sancta, & velut nova Ierusalem descendens de coelo...* », « *O mutatio dextrae Excelsi!* ».

⁵³ Henri Lamormaini corrige une erreur de Caussin, au demeurant assez inexplicable: à la fin de cette dédicace à Louis XIII, le texte en français présentait au roi Très-Christien des modèles de saints souverains étrangers, en finissant par saint Venceslas pour la Pologne. Le jésuite viennois restitue bien entendu le saint patron principal de la Bohême à son pays.

⁵⁴ VD17 : 12 : 101069W : *Praelatus qui est Liber primus tomi secundi Aulae Sanctae Per R. P. Nicolaum Caussinum e Societate Iesu Gallico idiomate quartum editus anno 1629, iam autem interprete P. Henrico Lamormaini eiusdem Societatis Sacerdote in Latinum translatus...*, Vienne, Maria Rictia, 1636.

⁵⁵ VD17 : 12 : 101071S : *Eques Christianus seu Constantinus Magnus, qui est Liber secundus Aulae Sanctae...*, Vienne, Maria Rictia, 1637.

conseiller au gouvernement de Basse-Autriche.⁵⁶ Les deux éditions des « histoires » de Théodose et d'Hérode, qui constituaient les 5e et 6e livres de l'édition parisienne princeps de 1624, successivement parues à Cologne chez Kinckius en 1643 et 1644 (*Aula Impia Herodis, pia Theodosii junioris et Caroli Magni castra impietatis victricia*),⁵⁷ intégraient dans cette géographie des honneurs et des charges le grand burgrave de Bohême, Jaroslav Bořita de Martinitz, l'un des défenestrés de Prague en 1618 et le premier *locumtenens* responsable du gouvernement du royaume. Ici, une hésitation sur l'identité du traducteur est possible: si le frontispice porte bien le nom d'Henri Lamormaini, la page de titre indique son frère aîné Guillaume, l'auteur des *Vertus de Ferdinand II*.

Au contraire de se qui se passe avec un autre titre de Caussin, la *Journée Chrétienne* mise en tchèque et en latin,⁵⁸ nous n'avons pas trouvé de lien prouvé au XVIIe siècle entre les éditions centre-européennes de la *Cour Sainte* et les congrégations mariales en Autriche, dans les Pays Tchèques et en Hongrie. C'est au XVIIIe siècle qu'interviennent de façon sûre au moins deux congrégations mariales: celle des Messieurs de la maison professe de Vienne, et celle de l'Annonciation liée au collège de Linz, la capitale de la Haute-Autriche. En 1753 pour la première, en 1772 pour la seconde, des rééditions du *Politicus Christianus* avec, pour l'une, un titre modifié, et qui ne se réfèrent plus au rôle joué par Henri Lamormaini furent offertes en étrennes à tous leurs membres.⁵⁹

Dans le Saint-Empire, la *Cour Sainte* circula aussi en latin et en allemand pour l'histoire de Clotilde, par le biais des traductions en latin de Lamormaini. Cependant, elle y fut aussi traduite en allemand à quatre reprises et sous trois titres différents. La première version sortit trois ans après la première édition parisienne, en 1627 à Munich, sous le titre *Heilige Hof-Leben*. Une seconde version parut à Constance en 1650. Enfin, la dernière traduction, qui suit quant à elle l'édition parisienne de 1640, fut l'œuvre du jésuite Johann Ulrich (Udalricus) Groschan et fut imprimée à Munich chez Johann Jäcklin en 1656 et 1657.⁶⁰ Elle fut rééditée à Cologne en 1677 et en 1690, à Munich en 1705. Mais nous sommes ici dans une tout autre configuration éditoriale, en général sans dédicace avant l'avertissement au lecteur, l'approbation et le privilège, à l'exception de l'impression de 1677, où c'est

⁵⁶ VD17 : 12 : 101080R : *Politicus Christianus seu Boëtius, qui est Liber tertius tomi II Aulae Sanctae...*, Vienne, Maria Rictia, 1638.

⁵⁷ VD17 12 : 100249Q et VD17 23 : 297898K.

⁵⁸ Sur les éditions en latin et en tchèque d'un autre titre de Caussin, *La Journée Chrétienne*, à l'usage des missions et de la congrégation mariale des bourgeois de Prague; voir: Marie-Elizabeth DUCREUX, *Dévotion, littérature et poésie au XVIIe siècle: Bridel et Nádasí*, in: Ladislav Kačič (éd.), *Aurora musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert*, Bratislava 2008, p. 89–112.

⁵⁹ *Anicius Manlius Torquatus, Severinus Boetius sive Christianus sancte politicus. Et R.P. Nicolaum Caussinum Societatis Iesu theologum, olim Galliae propositus, postea plerisque Europae linguis publico bono datus, nunc illustrissimae sodalitate Dominorum sub titulo Assumptae in Coelos Deiparae in domo professa soc(ietatis) Iesu Viennae, jam olim erectae, anno salutis M DC LIII in xenium oblatus*, Vienne, Gregorius Kurtzböck, 1753, in-8°, 253 p.; *Politicus Christianus seu Boetius ex Aula Sancta P. Nicolai Caussini e Soc. Iesu Almae Dominorum Sodalitati sub titulo B.V. Mariae ab Archangelo salutata in caesareo et academico collegio Lincii erectae et confirmata in xenium oblatus anno a partu Virginis M.DCC. LXXII*, (1772) Linz, in-8°, 291 p.

⁶⁰ IDEM, *ibidem*. Un exemplaire de la traduction de Groschan est conservée à la Bibliothèque Nationale de France sous la cote D 6868 (*Heilige Hoffhaltung / Das ist: Christliche Werweisung für alle hoch- und nidere (sic) Weltliche Standspersohnen / forder ist aber die Jenige / welche an Fürstlichen Höfe, bedient / sehr Trost-Nuss- und annehmlich zulesen: Erstlich von R. P. NICOLAO CAVSSINO Soc. Iesu in Frantzösischer Sprach beschriben; Anjetzo durch R. P. VDALRICUM GROSCHAN, ermelter Societe Priester / in du Teiteche Sprach ubersetzet / und in drey Theil verfasset. ERSTER THAIL. Cum Privilegio Caesareo speciali, & Superiorum Licentia. Getruckt zu München / bey Johann Jäcklin, In Verlegung Johann Wagner Buchhanlere. Anno M.DC. LVII (1657).*

l'imprimeur Johann Wilhelm Friessem, de Cologne, qui adresse son livre à « la plus sainte des Trinités: Jésus, Marie, Joseph ».

Dans les pays de la Maison de Habsbourg, la *Cour Sainte* connut encore une traduction en tchèque au début du XVIIIe siècle, à Prague en 1700 et 1705, par le jésuite Jan Barner.⁶¹ Barner modifie le titre pour faire du livre une « instruction chrétienne pour toutes sortes d'exercices spirituels et des vertus », mais son texte suit fidèlement celui du livre de Causin à partir de sa réécriture en 1640 et il est possible qu'il ait été retraduit de la version en allemand de Groschan.

III. Lamormaini et l'éloge de Ferdinand II.

Les « vertus » du vainqueur de la Montagne Blanche, mises en livre par son confesseur furent au cœur du système théologico-politique de la *pietas habsburgica* dans sa construction viennoise du XVIIe siècle.⁶² Comme le rappelle Robert Bireley, le jésuite et l'empereur défunt avaient été liés par un long compagnonnage, remontant à 1598, alors que Ferdinand n'était encore qu'archiduc régnant en Styrie, et Lamormaini professeur, puis le recteur du collège de Graz.⁶³ Le texte de Lamormaini fut la matrice de toutes les anecdotes édifiantes propagées sur Ferdinand II dans de nombreux écrits postérieurs, dans toutes les langues de la monarchie, dans l'Empire et l'Europe. A travers Ferdinand II se trouvaient certes démultipliées les qualités de l'ancêtre fondateur, Rodolphe Ier (1218–1291). Mais sous la plume de Lamormaini, Ferdinand II incarne un nouveau départ approprié au siècle. Le confesseur actualise et même fonde plus qu'il ne refonde la *pietas austriaca*: c'est dans les formes ainsi données à voir de la piété de Ferdinand que se coulera désormais celle de ses successeurs. Les difficultés auxquelles Dieu permit qu'il fut exposé, mettant en péril ses trônes et parfois, nous est-il dit, la sûreté de sa propre personne – les rébellions de Bohême et de Gábor Bethlen en Hongrie, la sécession des états protestants de Haute-Autriche et d'une partie de ceux de Basse-Autriche, le protestantisme initial d'une majorité des nobles de ses pays, la guerre de Trente Ans, font de lui l'image du Christ et rendent manifeste entre toutes l'élection que Dieu a fait de lui sur la terre. Cette élection divine singulière et la sanctification de Ferdinand II, mises en scène par le texte de Lamormaini, peuvent alors rejaillir sur son successeur immédiat, son fils Ferdinand III, destinataire et probablement commanditaire du livre et, dans la seconde vie de ce texte, sur ses descendants Léopold Ier (1657–1705) et même Charles VI (1711–1740).⁶⁴

⁶¹ *Dvůr svatý, aneb křesťanské naučení ve všelijakých duchovních cvičeních a ctnostech z franštiny přeložený*, Prague, collège jésuite de Saint-Clément, vol. I, 1700, vol. II, 1705. L'exemplaire que j'ai consulté est celui de la Bibliothèque nationale de la République tchèque, sous la cote 54 C 59.

⁶² *Ferdinandi II. romanorum imperatoris virtutes a Guglielmo Lamormaino Societatis Jesu sacerdote conscripta. Viennae Austriae, a Gregorio Gelbhaar excusae, anno 1638. 4°*. J'utilise ici un des exemplaires de la Bibliothèque Nationale de France, provenant de la maison professe romaine de la Compagnie de Jésus (cote M 3806).

⁶³ Robert BIRELEY, *The image*, p. 123.

⁶⁴ Robert BIRELEY, *The image*, p. 123–125, qui reconstitue les circonstances de la publication des *Ferdinandi II. [...] virtutes* en utilisant des sources manuscrites de l'Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI), en particulier la *Vita Lamormaini* rédigée par le père Eustachius Sthäal et la correspondance du supérieur général de la Compagnie de Jésus, Muzio Vitelleschi, ne parle pas de cette éventualité. En revanche, il mentionne le soutien que le nouvel empereur et Vitelleschi apportèrent à son projet de rédiger une seconde vie de Ferdinand II en 4 volumes. Mais ce projet non exécuté, dont le livre que nous analysons est censé figurer le dernier volume, est annoncé par Lamormaini dans sa préface au lecteur comme une « commande » répondant au « désir de nombreuses personnes ».

La propagation du livre fut clairement organisée dès la mort de l'empereur. Comme en témoignent le privilège impérial et la faculté plénière (*plena facultas*), donnés à Guillaume Lamormaini par l'empereur Ferdinand III le 8 mars 1638,⁶⁵ d'imprimer à son gré en latin, allemand, italien et tchèque l'éloge de son père, le texte était destiné, avant même sa publication, à une très large diffusion. La référence à l'italien, et bien sûr avant tout à l'emploi du latin, contient implicitement cette extension. Plusieurs publics vernaculaires étaient donc visés dès ce privilège impérial, qui révèle une stratégie programmatique de distribution et de propagation. L'original latin connut cinq éditions différentes en 1638: deux à Vienne, l'une de format in-4° et l'autre de format in-12° chez l'imprimeur Gregorius Gelbhaar, une troisième à Anvers en format in-16° chez Jean Meurs, une autre à Cologne chez Johann Kincki avec un frontispice portant le faux-titre *Idea Principis Christiani*.⁶⁶ Cette modification survenue dès l'année de la parution du texte, le transforme donc en « Idée du prince chrétien », titre en vogue en cette période chez d'autres auteurs anti-machiavelliens et en particulier pour le livre d'emblèmes de Saavedra Fajardo.⁶⁷ Elle en décale le sens premier et introduit une typisation du héros en modèle général et abstrait du souverain. Gelbhaar imprima encore, toujours en 1638, une traduction en italien⁶⁸ et une autre en allemand, œuvre d'un jésuite originaire de Bohême, le Père Curtz ou Curtius,⁶⁹ qui devint le confesseur de Ferdinand III. C'est cette dernière que reprendra un peu plus tard, en l'insérant dans le 12e volume de ses *Annales Ferdinandi* le Grand Maître de Cour de l'impératrice Eléonore de Mantoue, Franz Christoph Khevenhüller (1588–1650).⁷⁰ L'édition viennoise in-4°, ornée des armes de Ferdinand III au verso du titre, très soignée et probablement destinée à la représentation. A cette exception près, c'est un petit format in-12° et même in-16° qui fut choisi pour les autres éditions de 1638. Faut-il y voir le désir d'une diffusion importante et d'une lecture individuelle rendue plus commode par la maniabilité des exemplaires ? Quoi qu'il en soit, toutes les éditions suivantes furent de petite taille.

L'édition « princeps » était donc d'emblée conçue comme dédoublée et plurilingue et dès ce moment, tout l'espace d'influence des Habsbourg d'Autriche se trouvait ciblé. Peut-être pour produire un effet de proximité, l'édition d'Anvers soulignait de surcroît l'appartenance

⁶⁵ *Ferdinandi II. romanorum imperatoris virtutes*, A3: « Summa privilegii Caesarei. Sacra Caesarea Regiaque Majestas Ferdinandus III Die 8 mensis Martii 1638. Posenii Adm. R. P. Guglielmi Lamormaino plenam facultatem & potestatem dedit, Libellum de ejusdem Sac(rae) Caes(arae) M(ajesta)tis colendissimi Genitoris, Imperatoris Ferdinandi II. Glor(iss)imae recordationis Virtutibus, qui Vitae illius quartus est ordine, conscriptum, & jam suo loco revisum, censum, & approbatum, intra omnes suae M(ajesta)tis Provincias & Regna, ac sacrum Romanum Imperium, Latinè, Germanicè, Italicè & Boëmicè pro libitu imprimendi, sine cujusquam molestia aut impedimento ».

⁶⁶ *Idea Principis Christiani. Ferdinandi II. Imperatoris virtutes...*, Colonia Agripinae apud Johanem Kinchium..., 1638, petit in-12. Carlos SOMMERVOGEL, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, volume IV, Bruxelles et Paris 1893, col. 1428–1431, et col. 1745. VD17 : 23.303208Y. Réédition à Cologne, sans le frontispice semble-t-il, en 1639 (VD17 39 : 122432F).

⁶⁷ Diego de SAAVEDRA FAJADRO, *Idea de un principe politico christiano representada in cien empresas*, 1ère édition Munich 1640, plus de quinze éditions en espagnol entre 1640 et 1681. Ce livre circula dans la traduction latine de J. Mulman sous le titre *Idea principis christiano-politicis*, 1ère édition Bruxelles 1649 chez Jean Mommaert. D'autres suivirent immédiatement à Munich en 1650 et à Amsterdam en 1651 (2 fois), 1658, 1659 (2 fois) et 1660, à Paris en 1660, à Cologne en 1669, à Léna en 1686, enfin à Pest en 1748. Il n'en exista, semble-t-il qu'une édition en allemand en 1655 à Amsterdam, une seule aussi en hollandais en 1662, également à Amsterdam, une en anglais en 1700, et deux en français, l'une à Paris en 1668 et la seconde à Amsterdam en 1670. Sur Saavedra, voir Robert BIRELEY, *Religion and Politics*, chapitre 8, p. 188–216.

⁶⁸ *Virtù di Ferdinando II. Imperatore, scritta in lingua latina dal R.P. Guilielmo Lamormaini sacerdote della Compagnia di Gesù. Et hora translata in lingua italiana*. Vienne, Gregorius Gelbhaar, 1638, in-4°.

⁶⁹ *Tugenden Kayser Ferdinandi II.*, Vienne, Gregorius Gelbhaar, 1638, in-4°.

⁷⁰ Franz Christoph KHEVENHÜLLER, *Annales Ferdinandi*, 1ère édition, Ratisbonne 1640–1646, 2e édition Leipzig, 12 vol., 1721–1726.

de Guillaume Lamormaini à la province jésuite de Belgique, alors qu'il ne l'était plus depuis sa jeunesse. Si aucune traduction en tchèque, qu'envisageait pourtant le privilège de Ferdinand III, ne vit jamais le jour, deux traductions dans les langues vernaculaires des Pays-Bas espagnols se succédèrent immédiatement, en 1638 pour le flamand, en 1639 pour le français.⁷¹ Enfin, en 1640, Gelbhaar publiait à Vienne une traduction en croate établie par le baron György Ráttkay/Juraj Ratkaj, chanoine de Zagreb, avec une dédicace au nouveau ban de Croatie János Draskovich.⁷² Une version espagnole, due à José Pellicer de Ossau y Tovar, historiographe (*cronista mayor*) au service du roi Philippe IV, parut à Saragosse en 1640.⁷³ Elle est à comprendre dans un contexte de jeux de miroirs qui nous porte loin de Vienne, sur le terrain de la branche aînée madrilène de la dynastie: elle est en effet contemporaine de publications de Diego Saavedra Fajardo et de Baltasar Gracián construisant la figure légitimatrice de Ferdinand d'Aragn. Ainsi, l'éloge de l'empereur défunt pouvait être lu en Espagne comme une métaphore de cet ancêtre local primordial, et renforcer l'image de la piété du roi catholique par celle d'une symbiose spéculaire entre les deux branches de la Maison d'Autriche.⁷⁴

Dans sa préface au lecteur, Lamormaini présentait le texte comme le dernier volume d'une vie projetée de l'empereur défunt en quatre volumes, vie qui fut peut-être rédigée mais qui n'est pas parvenue jusqu'à nous. Il est significatif en tous cas que seul ait été imprimée la partie destinée à promouvoir et célébrer les vertus de ce prince. Il faudrait s'interroger ailleurs sur les relations entre les oraisons funèbres prononcées dans les pays des Habsbourg, dont Robert Bireley rappelle les titres les plus importants,⁷⁵ et les développements présents dans le texte du confesseur de Ferdinand II. Ici Guillaume Lamormaini écrit une sorte de ménologe: il rappelle, immédiatement après le trépas de l'empereur et roi Ferdinand II, les événements de sa vie, en suivant un plan en trente chapitres organisé autour de ses grandes qualités de souverain chrétien et catholique et de la protection divine sans défaillance qu'elles lui valurent. Immédiatement après la dédicace à l'empereur Ferdinand III, dont Lamormaini souligne la ressemblance avec son père, s'insère un rappel lapidaire de dates précisément choisies de la vie du défunt: entre sa naissance à Graz le 9 juillet 1578 et

⁷¹ *De Deuchden von Ferdinandus den II...., verduyst door R.P. Franciscus de Smidt, S.J. T'Antwerpen*, 1638, 12°; *Le narré des vertus de Ferdinand II...., traduit par le P.J. Leurechon, S.J. Mons*, 1639, 12°.

⁷² *Kripozti Ferdinanda II. Rimzkogha Czeszara, Kraleztvih Nimskogha, Wgerzkogha, Cheskogha, Dalmatinzkogha, Hervaczkogha, i Szlovinkogha, Kralia, &c. Po Ottezu Gulielmusu Lamormaini diachkim izikom zlosene, szadapako. Po Iurju Rattkai, Szlobodnom Gozponidnu od velikogha Thabora grada, i Zagrebachkim Canonicom Szlovinkim izikom popisane. Stampano u Bechu po Gerguru Gelbharu, M.DC.XL*. Je n'ai pas réussi à approfondir les circonstances particulières de cette édition. Werner Lehfeldt, *Juraj Ratkaj Velikotaborski « Kripozti Ferdinanda II. » im Vergleich mit ihrer lateinischen Vorlage*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, donne seulement une analyse linguistique du texte comparé à l'original latin de 1638. Sur Ráttkay et son dédicataire, voir: Sándor BENE, *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriája*, Budapest 2004.

⁷³ José PELLICER DE OSSAU Y TOVAR, *Virtudes i vida espiritual de Ferdinando de Austria, segundo del nombre...*, s.l.n.d. (Saragosse 1640). (Bibliothèque Nationale de France : M-14326).

⁷⁴ Voir: Enrico BOGLIOLO, *Alle origine del mito di Ferdinando il Cattolico, 'principe virtuoso'*, in: Chiara CONTINISIO – Cesare MOZZARELLI, *Repubblica e virtù. Pensier politico e Monarchia Cattolica fra XVI e XVII secolo*, Rome 1995, p. 13–22 ; Ángel FERRARI, *Fernando el Católico en Baltasar Gracián*, Madrid 2006, p. 381 ; Robert BIRELEY, *The image*, p. 137–138.

⁷⁵ Références citées par Robert BIRELEY, *The image*, p. 121, notes 1 et 2: Nicolaus VERNULAEUS, *Nicolai Vernulaei Laudatio funebris [...] imperatoris Ferdinandi II*, Louvain 1637; Petrus WADDING, S.J., *Laudatio funebris dicta cum cleris et proceres regni exequias celebrarent Ferdinandi II. Romanorum imperatoris et Regis Bohemiae*, Vienne 1637; Aldus RHEIN, *Oratio funebris in exequiis Ferdinandi II Romanorum Imperatoris Caesaris Optimi Maximi*, Graz 1637; Ferdinandus MANTEGNANA, S.J., *Oratio funebris in exequiis Ferdinandi II Romanorum Imperatoris dicta*, Graz 1637; Sylvester A. PIETRASANTA, *Oratio funebris habita ad Urbanum VIII. Pont. Max. dum insta exequiarum Ferdinando II Imperatori persolventur*, Rome 1637; Francesco RONDINELLI, *Esequi ... dell'Imperatore Ferdinando II, celebrate da Ferdinando II, Gran Duca di Toscana, Florence, 1637*.

sa mort à Vienne le 15 février 1637 après « 58 années, 7 mois et 6 jours d'existence », ne sont ici mentionnés que ses couronnements comme roi de Bohême le 29 juin 1617, comme roi de Hongrie le 1er juillet 1618, puis son élection à la dignité impériale le 28 août 1619 à Francfort et son couronnement dans la même ville le 8 septembre. Ce « memento » de ses dignités souveraines est suivi du détail des membres de sa famille lui ayant survécu, par conséquent de sa généalogie descendante, associée à lui dans l'abord du livre proposé au lecteur: sa veuve Eléonore de Mantoue, les quatre enfants issus de son premier mariage avec Marie Anne de Bavière et le nombre de ses petits-enfants.⁷⁶ La préface de l'auteur au lecteur annonce ensuite une façon de lire le contenu des quatre parties du livre, en sélectionnant d'abord les habitudes et exercices du Prince (*Princeps*) dans son enfance et sa jeunesse, puis la façon dont il a administré ses Etats (nommés ici « provinces héréditaires ») et gouverné l'empire, enfin l'exposé proprement dit de ses vertus. Lamormaini distingue ici entre celles qui regardent Dieu et les habitants du ciel, celles qui « accomplissent et parfont l'âme de celui qui les possède », enfin celles qui dérivent des précédentes.⁷⁷ Ce plan est fictif, car la dernière partie est en réalité la trame des autres: dans l'ordre de la lecture continue, l'intitulé comme le contenu des trente chapitres fournissent de fait l'inventaire des vertus de Ferdinand mises en exemples et en citations tirés de sa vie. Se présentent la foi et le zèle pour la religion catholique et l'anéantissement de l'hérésie, l'espoir et la confiance en Dieu, l'amour pour celui-ci, la fréquentation des sacrements et le culte de l'Eucharistie, la prière et la lecture de textes sacrés et pieux, une volonté conforme à celle de Dieu, la dévotion envers la Vierge et les saints, le respect des prêtres et l'amour du clergé et des religieux, la piété envers les parents, l'humilité et le mépris de soi, la sincérité et la candeur d'âme, le mépris des honneurs et des richesses qui accompagnent un pouvoir qu'on ne veut tenir que de Dieu, la mortification et la pénitence, la chasteté et la patience, la constance égale dans l'adversité et la prospérité, l'ardeur au travail, la prudence à gouverner l'Etat, la charité envers amis et ennemis, la douceur et la bénignité, la justice, la clémence, la munificence et les libéralités, les bienfaits prodigués aux pauvres, la promotion de l'étude des belles-lettres par l'appui apporté à la création de collèges jésuites et d'autres ordres religieux. La réunion de toutes ces qualités chez Ferdinand II, conclut Guillaume Lamormaini, chez ce souverain qui disait « être un vermisseau et non un homme » et que « les sages et les pieux exaltaient au dessus des hommes comme le Prince saint » peut étonner le lecteur, dans le sens fort des termes latins *mirus* et *miratus*. Les trois derniers chapitres, dans une progression constante, dénouent et dévoilent le prodige. Ferdinand a été choisi par Dieu qui a montré les signes de sa singulière protection, et la Vierge a été, sa vie durant, la médiatrice sur la terre de la volonté du Tout-Puissant: *Non est consilium contra Dominum*.⁷⁸ Par son zèle, Ferdinand a accompli, en renversant l'hérésie en Autriche et en Bohême, « ce que l'humaine prudence ne croyait pas pouvoir être fait, et qui n'a pu être achevé sans miracle ». A travers Ferdinand II, c'est Dieu lui même qui opère le miracle: « *Deus per Ferdinandum operatur miracula* ». ⁷⁹ Signe de sa sanctification confirmant le dessein de Dieu sur son élu, son corps exposé trois jours durant ne se corrompt pas.⁸⁰ On retrouve ici le message de la dédicace

⁷⁶ *Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris Virtutes*, 4e, fol. A2v.

⁷⁷ *Ibidem*, fol. Br.

⁷⁸ *Ibidem*, dernière phrase du chapitre XXVIII, intitulé *Quaedam in Ferdinando mira*. Celle-ci peut se traduire par : Il n'y a point de volonté contre (celle du) Seigneur.

⁷⁹ *Ibidem*, chapitre XXX.

⁸⁰ *Ibidem*, chapitre XXVIII.

aux consuls de la ville de Vienne de la *Cour Sainte* traduite par Henri Lamormaini: c'est bien par Ferdinand, saint et élu du Ciel, que la Providence a rétabli l'ordre de Dieu dans le monde, réduit ici aux dimensions d'une synecdoque de la cour sainte.

IV. La seconde vie des *Vertus de Ferdinand II*.

La biographie hagiographique de Ferdinand II trouva rapidement un public plus vaste que celui des nobles proches de la cour de Vienne et celui du haut-clergé.⁸¹ Le livre ne semble pas avoir été réimprimé sous Ferdinand III, mais sa fortune se ranime sous Léopold Ier, grâce aux congrégations mariales et aux collèges jésuites. Dans certains de ces derniers, il fut parfois étudié et résumé par les étudiants: en témoigne un « epitome » en six pages du livre de Guillaume Lamormaini insérée entre 1659 et 1661 par un élève anonyme du collège Saint-Clément de Prague entre des « théorèmes » anti-machiavelliens et des sentences tirées des lettres de saint François-Xavier.⁸² Une réimpression avec le faux-titre déjà utilisé à Cologne en 1638, *Idea principis christianis*, aurait eu lieu à Vienne en 1676, mais je n'ai pu l'identifier ni la localiser. De même que la *Cour Sainte* servit d'étrennes dans au moins deux congrégations mariales dans une deuxième période de sa diffusion, les éditions des *Vertus de Ferdinand II* publiées dans les pays de la Maison d'Autriche à la fin du XVIIe siècle et au XVIIIe siècle sont toutes liées à ces milieux. Il est remarquable qu'elles aient alors, sauf la dernière qui est une thèse académique, systématiquement transformé l'annonce du titre. La congrégation mariale de Linz, capitale de la Haute-Autriche, la rebaptise en « miroir théologico-politique » pour les étrennes de 1678.⁸³ A Feldkirch en Autriche Antérieure, l'imprimeur Johann Georg Barbisch en donne en 1667 une édition pour les besoins du collège jésuite. La mise en scène du titre est ici très élaborée: le message délivré procède par étapes didactiques, d'abord en universalisant la portée du texte de Lamormaini, puis, avant de répéter le titre originel, en le resserrant autour de la piété de Ferdinand II, unique cause à la fois de sa félicité et de sa majesté. Un ajout précédant le titre originel dévoile en effet sans ambiguïté les enjeux du faux-titre: « l'Idée exemplaire et de l'homme et du prince chrétien » amène l'identification à « l'empereur Ferdinand II vraiment pieux et par ce fait heureux et auguste ».⁸⁴

Les éditions précédentes des *Vertus de Ferdinand II* ne comportaient que la dédicace au nouvel empereur Ferdinand III. Dans le cas des deux réimpressions offertes en

⁸¹ Un exemplaire du livre figure par exemple dans l'inventaire après décès de János Szasz, évêque de Sirmie, établi le 12 octobre 1674. Cf.: *Magyarországi magánkönyvtárak 1588-1721*, p. 85: « 42: Virtutes Ferdinandi 2di P(at)ris Lamerman(ni) ».

⁸² Manuscrit de la Bibliothèque Universitaire de Budapest : Egyetemi Könyvtár, Budapest, collectio manuscriptorum, cote G 6, p. 251–256: *Epitome virtutum Ferdinandi 2. Rom. Imp(erator)is a R.P. Guglielmo Lamormaini conscripsarum*.

⁸³ *Speculum Theopoliticum Virtutes Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris ... a Gulielmo Lamormaini e Societate Jesu ... olim conscriptas repraesentans ... pro xenio anni M.DC.LXXVIII ... oblatum*, Linz, Johann Jakob Mayr, 1678. VD17 1 : 085533Z. Sur les congrégations mariales et leurs étrennes à Linz: G. KOLB, *Mitteilungen über das Wirken der P.P. Jesuiten und der marianischen Kongregationen in Linz während des 17. und 18. Jahrhunderts. Mit dem überblick der xenia ofder Jahresandenken der Kongregation in Linz vom Jahre 1678–1783*, Linz 1908.

⁸⁴ *Idea Exemplaris et Hominis et Principis Christiani. Ferdinandus II. Imperator, Vere Pius, & ideo Felix atque Augustus: sive Ferdinandi II. Romanorum Imperatoris virtutes*, Feldkirch, Johann Georg Barbisch, 1667, 12°. VD17 12 : 196517B. Sur l'imprimeur Barbisch, voir: Norbert SCHNETZER, *Zur Buchdruckgeschichte Feldkirchs im 17. und 18. Jahrhundert*, in: *Rheticus. Vierteljahresschrift der Rheticus-Gesellschaft* 30/1, 2008, p. 53–138.

étrennes par la congrégation *major* de Graz, elle se trouve précédée, comme pour les traductions de la *Cour Sainte*, par Henri Lamormaini, d'une première dédicace à un grand personnage, en 1687 au comte Johann Otto de Dernbach, chambellan de Léopold Ier, seigneur d'Arnfels, maréchal héréditaire du duché de Franconie, qui était le neveu du prince-évêque de Würzburg et de Bamberg et, en 1715, au comte Georg Sigismund de Dietrichstein, échanson héréditaire de Carinthie, grand veneur de Carniole et capitaine du duché de Styrie. Cette congrégation de Graz était l'une des plus prestigieuses par le nombre des archiducs et archiduchesses, des princes et des aristocrates de toute l'Europe inscrits sur ses registres. C'est dans l'église de l'université jésuite fondée par son père l'archiduc Charles de Styrie que Ferdinand II avait voulu être enterré. Le titre du livre publié en 1687 « offrait pour étrennes » à tous les membres de la sodalité cet « auguste congréganiste », le premier d'entre tous.⁸⁵ Le vainqueur de la Montagne Blanche, le restaurateur de la religion catholique non seulement revêtait ici l'identité d'un confrère, il était lui-même – ou plutôt son portrait – la matière d'un présent. Par rapport à cette édition, le livre publié en 1715⁸⁶ pour le cent-vingt-et-unième anniversaire de la fondation de la sodalité sous un titre légèrement modifié, se terminait par la liste des congréganistes de 1595 à 1714. Avant cela, elle apportait deux textes d'une importance majeure, puisqu'ils construisaient le culte terrestre de Ferdinand II: l'un portait sur sa sépulture, l'autre sur la consécration de son mausolée.⁸⁷

Pendant, cette édition de 1715 comportait encore une seconde dédicace destinée aux congréganistes. Elle rapproche d'abord l'empereur défunt des membres de la sodalité. Ferdinand II « fut à Graz un confrère, et c'est un confrère qu'il convient d'imiter ». Mais c'est une autre forme de présence et d'appartenance, physique et sacralisée, que souligne aussi le texte. Ferdinand II a quitté la terre pour le ciel, d'où il protège la congrégation qu'il a garanti sur en ce monde, mais son corps est présent. Par conséquent, son legs est double: d'une part sa *pietas* qu'il faut émuler, de l'autre ses reliques, qui appellent la vénération due à la mémoire d'un empereur, mais aussi à un saint de l'Eglise. Cette dualité n'est pas sans évoquer sous un registre particulier celle des deux corps du roi, du *corpus mysticum*, qu'incorporeraient ici littéralement les confrères de Marie héritiers de Ferdinand II:

« Confrère de Marie, prends et lis! On dépose entre tes main le plus distingué prototype de confrère marial [...] Ferdinand fut toujours à vous lorsqu'il vivait, il a voulu rester à vous-même une fois mort et enterré... ».⁸⁸

⁸⁵ *Sodalis Augustus, seu Ferdinandus secundus, romanorum imperator primus almae congregationis maioris Immaculatae Virginis ab angelo salutatae, in academico Soc. Jesu collegio Graecii erectae, ac confirmatae sodalis, & protector, suis virtutibus a R.PL. Guilielmo Lamormaini e Soc. Jesu, eiusdem Caesaris confessario olim expressus. Ac nunc dictae congregationis DD. sodalibus in xenium oblatus, anno a partu Virg. M.DC. LXXXVII*, Graz, Gerog Widmanstetter, 1687. VD17 23 : 677576S.

⁸⁶ *Sodalis Augustus, seu Ferdinandus secundus, romanorum imperator primus almae congregationis maioris Verbis Incarnati, et originaliter Immaculatae Virginis ab angelo salutatae, in academico Soc. Jesu collegio Graecii erectae, ac confirmatae sodalis, & protector, suis virtutibus a R.P. Guilielmo Lamormaini e Soc. Jesu, eiusdem Caesaris confessario olim expressus, ac noviter iterum proelo subjectus et DD. Sodalibus dictae congregationis in xenium oblatus. Anno a partu Virg. MDCCXV congreg. nostrae CXX coepti Caes. Mausolei CI consecrate*, Graz, héritiers de Widmanstetter, 1715. Cette édition, connue de Sommervogel (T. IV, col. 1429-1430), n'est pas répertoriée par le VD 17.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 143-165.

⁸⁸ *Ibidem*, fol A4r: « Tolle, lege Sodalis Mariane! En venit in manus tuas elegantissimus Mariani Sodalis prototypus, Augustissimum Sodalitatis Vestrae quondam pignus, nunc autem, ut sperare licet, in coelis Praesidium FERDINANDUS II. Romanorum Imperator semper Augustus, qui postremis hisce temporibus Constantini Theodosiique virtutes renovavit. [...] Vester nimirum semper fuit FERDINANDUS dum viveret; vester esse voluit etiam mortuus & sepultus... ».

« Ce sont ses vertus extraordinaires que te présente ce livret [...]; inspire-toi, agis selon l'original de ce portrait qui t'est montré du faite de la majesté humaine: mais que la grandeur inatteignable et sublime de la dignité impériale ne t'effraie point: tu trouveras en ces pages beaucoup à admirer, mais plus encore à imiter [...] Quel bonheur parfait est le vôtre, messieurs les confrères: jadis vous possédâtes Ferdinand vivant et vous le conservez maintenant qu'il est mort! [...] A vous il est permis de vénérer [ses] cendres [...] dans le mausolée marial du couvent. De ses cendres et de ses vertus, que vous lirez en étrennes [...] puisse Ferdinand renaître en vous, tel un nouveau phénix ». ⁸⁹

Le recueil manuscrit de notes et d'extraits de lectures de l'étudiant anonyme de l'université de Prague, peut-être originaire de Hongrie, suggère lui aussi une identification de Ferdinand II aux confrères mariaux. C'est à un empereur deux fois confrère, au moins deux fois inscrit sur les registres de deux congrégations mariales, en 1618 à Vienne et, sans doute à Prague, en 1624 que se réfère en effet son résumé des *Virtus de Ferdinand II*. ⁹⁰

L'exemplaire de la réédition de 1715 à Graz conservé à la Bibliothèque Nationale de France porte l'ex-libris de Ferenc Ambró, un petit noble de Haute Hongrie, avec une mention de sa main en latin précisant qu'il reçut ce livre en 1755 du comte András Józef Koháry, maréchal de camp et chevalier de la Toison d'Or, par ailleurs *comes* du comitat de Hont et membre de la congrégation mariale de Graz. ⁹¹ C'est encore en Haute-Hongrie, à l'université jésuite de Trnava (Nagyszombat), que furent republiées les *Ferdinandi II [...] virtutes* à deux reprises en 1693 et en 1739. Nous arrêterons notre cheminement sur cette dernière apparition de l'œuvre de Lamormaini. Elle est intéressante, car il s'agit cette fois d'un réemploi pour la thèse de logique du comte Joannes Nepomucenus Erdődy de Monyorókerék, thèse que présidait le Père jésuite Koller. ⁹² Or, ce Père Koller avait été dix ans plus tôt, en 1729, l'auteur d'un éloge imprimé de la famille Erdődy. ⁹³ L'existence de liens de patronage entre ce jésuite et cette noble maison se joue alors comme dans une triple spéculation en miroir, entre lui-même, le mentor jésuite, l'empereur défunt modèle du chrétien, du souverain et du noble, et l'héritier d'une maison dont les fils se devaient d'atteindre

⁸⁹ *Ibidem*, fol. A4v: « *Illius ingentes Virtutes, tanquam illas inclusas nuci, praesenti tibi libello proponuntur Sodalis Mariane. Inspice & fac secundum exemplar, quod tibi è culmine humanae Majestatis monstratum est. Neque te terreat inaccessum illud ac sublime Imperatoriae Dignitatis fastigium; invenies hisce in foliis complura, quae admirari; pluria, quae imitari possis. [...] Felices omnino vos! D.D. Sodales, qui, ut quondam vivum, ita nunc etiam mortuus teneris FERDINANDUM. Fortunates! quibus, ad venerandos Pientissimi Imperatorem cineres, in Mausoleo Mariano Conventus a saeculo non interrupta hucusque pietate licuit celebrare. Facite autem, ut ex ipsis cineribus, dum Ejusdem Virtutes hoc in Xenio legitis, tanquam novus phoenix Heroica emulatione denuo in vobis reviviscat FERDINANDUS* ».

⁹⁰ *Epitome virtutum Ferdinandi 2. Rom. Imp(erator)is a R.P. Guglielmo Lamormaini conscripsarum*, Egyetemi Könyvtár, Budapest, collectio manuscriptorum, cote G 6, p. 251.

⁹¹ « *Liber Francisci Ambró, Fiscalis Koháriani* ». La mention sur la page suivante, intercalée par le relieur, indique: « *Librum hunc dono dedit mihi Excellentissimus Dominus Andreas Joseph Comes Koháry, auri velleris Eques et Campi Mareschallus, Dominus mihi gratiosissimus die 5ta Junii, Anno 1755, Szent-Antalini* ». BNF 16-M-6531.

⁹² *Ferdinandi II. Romanorum imperatoris virtutes, a R.P. Guilielmo Lamormaini e Societate Jesu conscriptae. Dum in alma, ac celeberrima archi-episcopali Societatis Jesu Tyrnaviensi Theses logicae prooemiales propugnaret illustrissimus dominus comes Joannes Nepomucenus Erdődy de Monyorókerék, Montis Claudii, & comitatus Varasdinensis perpetuus comes, &c., &c. praeside R.P. Josepho Koller e Societate Jesu, AA.LL. I Philosophiae doctore, & in logicis professore ordinario, auditoribus oblatae. Anno a parta salute M.DCC. XXXIX. Mense Febr. Die 23, Tyrnaviae, typis acad. S.J. per Leopoldum Berger, 1739.*

⁹³ *Imago heroum qui de cognatis prosopiis Palfi de Erdöd et Erdödi de Monyorókerék sago et toga incltyti ad aetatem hanc in reipublicae emolumenta florueru, compendio adumbrata; praemissa vita cardinalis Bakacz ab Erdöd. Tyrnaviae, 1729* (selon Jozsef SZINNEYI, *Magyar írók élete és munkái* <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>). C. Sommervogel (T. IV, col. 1183–1184) donne un titre un peu différent.

à la perfection des vertus morales et politiques. La dédicace du jeune János Erdődy au comte Gundakar Thomas de Starhemberg, maréchal héréditaire de l'archiduché d'Autriche, président de la Députation ministérielle bancaire, ministre des Conférences impériales et conseiller privé de l'empereur souligne la figure de Ferdinand II, modèle indépassable, et pourtant réactualisé, des vertus souveraines et chrétiennes.

Conclusion

Ainsi se conclut le jeu entre deux cours fictives: la première, dilatée par la reconversion au catholicisme aux dimensions des pays des Habsbourg, la seconde représentée par les grands officiers, les conseillers auliques, et tous les hauts dignitaires dédicataires des éditions étudiées ici. Mais ces deux cours ont un même prince, dont l'exemple est Ferdinand II. Au delà du milieu aulique et nobiliaire, elles sont l'image d'une société réordonnée, confessionnellement et hiérarchiquement, sous la puissance d'un souverain élu et imposé par Dieu. La médiation par les congrégations mariales permet la diffusion et la réactualisation de ce message pendant les règnes des quatre souverains suivants Ferdinand III, Léopold Ier, Joseph Ier et Charles VI. Elle fait peut-être aussi saisir comment a pu se transmettre dans la société – du moins parmi leurs membres – une éducation active à la *pietas austriaca*, qui de la sorte dépasse les dimensions du modèle théorique construit il y a maintenant plus de cinquante ans par Anna Coreth. La dévotion, projet unificateur politiquement mis en œuvre par Ferdinand II et continué par ses successeurs, habita donc, dans les pays sous leur autorité, la sphère publique et la production imprimée. La diffusion par les livres d'étrennes a pu avoir une efficacité plus vaste, dans la mesure où ces volumes furent prêtés, donnés, et que chaque congrégation, non seulement celles des élites, en a imprimé pour ses membres, surtout à partir du milieu du XVIIe siècle. Pour aller plus loin, cependant, il faudrait pouvoir mieux préciser les usages du livre à l'intérieur des Congrégations mariales, qui restent un point obscur de la recherche, y compris dans les travaux les plus actuels sur l'action culturelle de la Compagnie de Jésus.⁹⁴ La récente contribution que Judi Loach a consacré à l'analyse du programme éducatif élaboré par le Père Ménestrier pour deux sodalités lyonnaises, celle des « messieurs » et celle des artisans, suggère que la piste peut être prometteuse et que bien des découvertes restent à faire,⁹⁵ si tant est que les sources permettent de confirmer ou d'enrichir les indices que nous offrent, déjà, ces écrits. Deux voies s'ouvrent donc au chercheur: celle, évidemment aléatoire, que permet la découverte de pratiques telles que l'usage du résumé pratiqué par notre étudiant pragois anonyme, celle d'une analyse intertextuelle des livres rédigés, traduits et publiés pour les confrères, resitués dans leurs différents contextes. Le message transmis par les deux livres que nous avons présentés dans le contexte des pays des Habsbourg s'insérerait dans un terreau labouré par d'autres livres d'étrennes – *xenia et strenia* – semblables, non tant par leurs titres que par leur contenu, qui transforme la lecture en action quotidienne par la méditation, la remémoration, le chant, la découverte d'exemples antiques et modernes: en une éducation où religion, morale et vision politique ne se séparent pas.

⁹⁴ John W. O'MALLEY, S.J. – Gauvin Alexander BAILEY – Steven J. HARRIS – T. Frank KENNEDY, S.J. (édd.), *The Jesuits II: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773*, Toronto 2006.

⁹⁵ Judi LOACH, *Revolutionary Pedagogues? How Jesuits used Education to change Society*, *ibidem*, p. 66–85.

Pedagogika ctností? „Svatý dvůr“ a „křesťanský panovník“ v habsburském soustátí

RÉSUMÉ

Jezuita Jindřich Lamormaini (1575–1647), bratr zповědníka Ferdinanda II., pátera Viléma Lamormainiho, zastával stejně jako on funkci provinciála rakouské jezuitské provincie. V době, kdy Vilém Lamormaini vydal (r. 1638) svou proslulou knihu o ctnostech zesnulého císaře, Jindřich Lamormaini přeložil do latiny dílo francouzského jezuita Mikuláše Caussina *La Cour Sainte* (Svatý dvůr). Článek sleduje dějiny vydávání, překladů a šíření obou titulů v rámci habsburského soustátí a zkoumá kontexty jejich reedici v rámci jezuitských kolegií a univerzit. Přitom zjišťuje, že přední místo v „druhém životě“ obou titulů měly mariánské kongregace. Zamýšlí se nad společnými body jejich obsahu a sdělení. Přitom se snaží alespoň částečně odkázat na nábožensko-pedagogické praktiky, díky nimž měly v prostoru habsburské monarchie dlouhou životnost a působivost.

NYMBURSKÁ MĚSTSKÁ ŠKOLA A JEJÍ SPRÁVCI ZA TRICETILETÉ VÁLKY¹

MAREK ĐURČANSKÝ

NYMBURK TOWN SCHOOL AND ITS ADMINISTRATORS DURING THE THIRTY YEARS' WAR

This study presents an exploration into textual sources related to the history of the city of Nymburk. Its aim is to estimate further possibilities of research of the development of primary education in a period starting with the defeat of the Estates in the battle at White Mountain. The author follows the gradual disintegration of the pre-1620 system of education in the town. The appendix contains an edition of three documents from 1631–1633 related to the administrators of the Nymburk school.

Key words: Nymburk – town school – school rector – teacher – town council – Thirty Years' War

Porážka českých stavů v bitvě na Bílé hoře je všeobecně brána jako výrazný předěl, jímž se označují dvě odlišná dějinná období: termíny „předbělohorský“ a „pobělohorský“ používají historici jako výstižnou zkratku zcela běžně. Podobný předěl představuje pád českého povstání i v případě partikulárního školství, kdy zrušení dosavadní utrakvistické akademie a předání jejího majetku do rukou jezuitů znamenalo zásadní zásah do stávajícího systému nekatolického školství českojazyčných oblastí země. S rektorem stavovské univerzity zmizel ústřední bod, u nějž se sbíhala rozvětvená síť vztahů propojujících jednotlivé partikulární školy. Předbělohorskému školství byla věnována značná pozornost už Zikmundem Wintrem,² na jehož velkorysé fresky navázali ve druhé polovině 20. století zejména Jiřina Holinková,³ František Palacký⁴ a Jiří Pešek.⁵ Zatímco základní rysy předbělohorského školství jsou poměrně dobře zpracovány, o následujících desetiletích to konstatovat možné

¹ Tato studie je součástí řešení výzkumného záměru MŠM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, blok V/d: Česká vysokoškolská vzdělanost.

² Zejména Zikmund WINTER, *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Kulturně-historický obraz*, Praha 1901; Týž, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1899.

³ Vedle menších studií monograficky: Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období. Příspěvek ke kulturním dějinám Moravy*, Praha 1967; Táž, *Čtyři kapitoly z dějin městské školy u sv. Mořice v Olomouci*, Praha 1972; Táž, *Dvě studie z dějin městské školy na Moravě v předbělohorském období*, Olomouc 2005.

⁴ František PALACKÝ, *Města severozápadních Čech a studium na universitách v 16. století*, Sborník Pedagogické fakulty Ústí nad Labem, řada dějepisná, Praha 1968, s. 27–63; Týž, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, Československý časopis historický 18, 1970, s. 345–370.

⁵ Z mnoha studií vybírám alespoň Jiří PEŠEK, *Univerzitní správa městských latinských škol v Čechách a na Moravě na přelomu 16. a 17. století*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis 30/2, 1990, s. 41–58; Týž, *Pražská univerzita, městské latinské školy a měšťanské elity předbělohorských Čech (1570–1620)*, Český časopis historický 89, 1991, s. 336–355; Týž, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993, zvl. s. 30–58; Týž, *Univerzita a městské latinské školy*, in: Michal Svatoš (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy I*, Praha 1995, s. 219–226.

není. Na otázku, jak rychle a nakolik rozmetaly válečné události a společenské proměny po desetiletí budovaný školský systém, je těžké odpovědět. Scházejí dílčí studie, o něž by se mohl syntetičtější pohled opřít.⁶ Předkládaná práce je pokusem o takový dílčí analytický pohled, který by naznačil, nakolik prameny podobné mikrosondy umožňují a jaké výsledky je možné očekávat.

Základní kontury předbělohorského školství v Nymburce jsou známy. Podle údajů autora dosud nejobsáhlejšího zpracování nymburských dějin Františka Kulhánek⁷ byla škola umístěna na dnešním Kostelním náměstí, vedle fary. Byla postavena zřejmě na začátku 40. let 16. století, k r. 1544 je zmiňována jako „nová“. Školní personál v relativně klidných předbělohorských letech sestával z rektora, kolegy, kantora a sukcentora. Kulhánek cituje zmínku z register zádušních z r. 1611 o „světničce pana bakaláře (rektora, správce školy), o komoře pana kollegy, o komoře kantorové, o velké světnici školní, o komoře suxentorové [!], o dolejší světnici školní, o mazhauze, kuchyni a sklepech“.⁸ V Nymburce působila na postu správce školy řada absolventů pražské utrakvistické akademie, přičemž pro většinu z nich, jak to bylo ostatně běžné, nepředstavovala školská služba definitivní uplatnění, nýbrž především odrazový můstek k předním pozicím v městské správě. Zmíňme alespoň dlouholetého radního písaře Samuela Phagella z Nysdorfu,⁹ primátora z období stavovského povstání Ondřeje Thobaea¹⁰ nebo jednoho z pobělohorských císařských rychtářů Jana Moutvičku-Motovecia.¹¹ Bývalí správci městské školy se většinou i nadále angažovali v zajišťování jejího chodu, protože byli běžně vybíráni do šesti- až sedmičlenného sboru tzv. „inspectores“.¹²

Kulhánek svůj výklad víceméně uzavírá rokem 1620, po němž „nastala strastiplná doba třicetiletá“, a z let po skončení třicetileté války zmiňuje až k r. 1655 Jakuba Černého, živoucího na místě kantora a přivydělávajícího si také zastáváním místa varhaníka, kostelníka či dokonce zvoníka.¹³ O fungování nymburské školy v oně „strastiplné době třicetileté“ však lze přece jen zjistit alespoň pár zajímavých údajů.

Předně můžeme usuzovat, že proces rekatolizace a s ním spojené (e)migrační vlny nezůstaly bez negativního vlivu také na fungování městské školy. Nasvědčovat by tomu mohla pasáž z kšaftu již zmíněného Jana Motovecia, na konci 20. let prvního muže Nymburka, který byl po jistý čas zároveň primátorem i císařským rychtářem. Ve svém posledním

⁶ Podobnou situaci ostatně konstatoval i pro německé poměry před necelými třemi desetiletími Gerhard SCHOR-MANN, *Zweite Reformation und Bildungswesen am Beispiel der Elementarschulen*, in: Heinz Schilling (hrsg.), *Die reformierte Konfessionalisierung in Deutschland. Das Problem der „Zweiten Reformation“*, Gütersloh 1986, s. 309.

⁷ František KULHÁNEK, *Dějiny královského města Nymburka*, Nymburk 1911. O nymburském školství soustavně na s. 135–136 a 284–292.

⁸ Tamtéž, s. 135.

⁹ V zachovacím listu pro jeho syna Jana je zmiňován jako „poctivý a učený muž“. Dožádání svědkové uvedli, že Samuel Phagellus vystoupil „z správy školy nymburské“ v r. 1582, kdy si vzal dceru nymburského primátora Šimona Blažička Magdalenu. Syn Samuele Phagella Jan byl spolu se svými sourozenci „ihned v mladosti své... dán k umění liternímu“. Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond Archiv města Nymburk (dále jen SOkA Nymburk, fond AMN), registra 1629–1634, fol. 84v–85r, zachovací list Janu Phageliovu [!] z Nysdorfu, 12. 4. 1630. Samuel Phagellus Nymburgenus (ml.), jistě Janův bratr, byl promován bakalářem na pražské univerzitě 2. 3. 1617. Karel BERÁNEK, *Bakaláři a mistři promovaní na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v letech 1586–1620*, Praha 1988, s. 46.

¹⁰ Původem z Týna nad Vltavou, promoval v Praze jako bakalář 5. 6. 1601. K. BERÁNEK, *Bakaláři a mistři*, s. 29. Dále srov. Marek ĐURČANSKY, *Nymburská registra z let 1629–1634 jako pramen k dějinám pobělohorské emigrace*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, Ústí nad Labem 2001, s. 293n.

¹¹ Původem ze Zátce, promoval v Praze jako bakalář 4. 7. 1589. K. BERÁNEK, *Bakaláři a mistři*, s. 20.

¹² F. KULHÁNEK, *Dějiny*, s. 286.

¹³ F. KULHÁNEK, *Dějiny*, s. 292.

pořízení uvádí: „*A co se vychování jich [tj. jeho synů a dcer] dotýče, dokudž by k létům rozumným a jinšimu opatření Božimu nepřišli, podle domácího způsobu aby bez újmy spravedlnosti jejich vychování a opatření své (však paní matce své v pracech jeden každý vedle možnosti své nápomocni jsouce) měli. Obzvláště pak co se synův Daniele, Jana i Bohuslava v těchto tak dávno již zbouřených letech nemálo, než velice v literním umění a jiném cvičení dobrém zameškaných [zvýrazněno M. Ď.], dotýče, aby k čemu by je Pán Bůh dobrému nakloňovati ráčil, toliko v lenosti a zahálce nezůstávajíce, buď k řemeslům poctivým s dobrým uvážením a radou poctivých lidí dávání byli, a tak v dobrém se cvičíce, s dobrými a poctivými na světě živi býti mohli.*“¹⁴

Několik zpráv obsahují registra korespondence městské rady z let 1629–1634,¹⁵ zejména ve vztahu k personálnímu obsazení školy. Na přelomu 20. a 30. let se pravděpodobně personál školy zúžil na jednu osobu, prameny nicméně nasvědčují tomu, že škola nadále fungovala a dotčená osoba byla její správou plně vytižena. V žádosti zasláné v lednu 1630 proboštu chotěšovského kláštera Rudryšovi se Nymburští přimlouvají, aby byl propuštěn z poddanství a vybaven zachovacím listem **Jiřík Šapius** s tím, že se chce v Nymburce „*vosaditi a manželkou poctivou, však chudou a potřebnou, opatřiti*“. Je výslovně uveden jako „*cantor a správce školy naší*“.¹⁶ Probošt žádosti měšťanů zjevně nevyhověl, protože v březnu následujícího roku je Jiří Šapius stále označován jako mládenec. V té době ovšem Nymburk po třech letech již opouštěl (srov. přílohu I).¹⁷ Jak je patrné z další dochované korespondence, šel za lepším. Po měsíci vymáhal od Nymburských prostřednictvím rektora jičínské koleje 24 kop míšeňských, patrně alespoň z části úspěšně (srov. příloha II).¹⁸ Stejně jako tomu bylo v předbělohorských letech, ani Šapius nezůstal natrvalo mládcem. Nejednala-li se o shodu jmen, což považuji za zcela nepravděpodobné, stal se v následujících letech rektorem školy v Pardubicích. Zde se v r. 1636 oženil a v r. 1642 již byl majitelem domu na rynku. V letech 1640–1641 a znovu 1647–1649 zastával úřad pardubického primátora, přičemž zároveň plnil funkci císařského výběrčího pivního a vinného tácu.¹⁹

Kariéra Jiřího Šapia odpovídá mnohem spíše modelu běžnému u absolventů pražské utrakvistické univerzity v předbělohorské době.²⁰ Z Nymburka každopádně Šapius odešel do Valdštejnovy „šťastné země“ v pravý čas. Jeho nástupcům už se tak dobře vést nemohlo. Ještě téhož roku byly drasticky zasaženy materiální podmínky života ve městě. V průběhu saského vpádu r. 1631 byl Nymburk obsazený císařskými vojáky pod velením Rudolfa z Tiefenbachu obléhán Arnimovým vojskem. Obléhatelé použili zápalné střely, které způsobily požár s katastrofálními následky. Mezi budovami, které lehly popelem, byla vedle radnice, kostela, fary, špitálu a vodárny také nymburská škola.²¹ Pomalá obnova

¹⁴ SOKA Nymburk, fond AMN, liber testamentorum 1617–1708, fol. 43r, kšaft Jana Motovecia z 12. 5. 1628.

¹⁵ K prameni podrobně Marek DURČANSKÝ, *Nymburk v letech 1629–1634 ve světle městských register a jiných pramenů*, 1–2, Středočeský sborník historický (dále SSH) 25, 1999, s. 85–104; SSH 26–27, 2000–2001, s. 15–43.

¹⁶ SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 60v–61r, Nymburští proboštu chotěšovského kláštera, 15. 1. 1630.

¹⁷ SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 169r, „*vysvědčení kantorovi Jiřímu Šapiusovi*“, 3. 3. 1631.

¹⁸ SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 177v–178r, Nymburští rektorovi jičínské koleje Mikuláš Kučerovi, 12. 4. 1631.

¹⁹ Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubic nad Labem*, II/1, *Zřízení městské do roku 1900*, Pardubice 1924, s. 38–39.

²⁰ O „nadějných vyhlídkách“ absolventů pražské akademie přehledně František ŠMAHEL, *Existenční vyhlídka a kariéry českých humanistů*, in: František Šmahel, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, s. 354–363.

²¹ Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*, Mladá Boleslav 1935, s. 219; Jan EMLER (ed.), *Jana Šuda z Semanína Paměť o žalostivé dvojici zkáze města Nymburka*, Památky archeologické a místopisné 18, 1898–1899, s. 111; SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1635, fol. 206v–207v, Nymburští císaři, 13. 1. 1632.

v následujících letech, při níž se počítalo s opravou výše jmenovaných budov,²² byla často paralyzována dlouhodobým kvartýrováním vojenských jednotek.

O materiálním zajištění výuky a jejím vnitřním obsahu v těžkých letech po prvním saském vpádu se můžeme jen dohadovat, resp. usuzovat podle analogií z poloviny 30. let (srov. dále). Jistého provizoria bylo zjevně dosaženo, k čemuž pomohlo i několik plateb v rámci tzv. Huňatovské nadace (jednalo se o každoroční úroky z tehdy již relativně starého odkazu, ze sumy pojištěné na vesnicích náležejících Pelhřimovu, v době války byl však plat po řadu let reálně nevymahatelný).²³ Radní v souladu s účelem nadace proklamovali, že „*v tento příběh neřesti plný*“ nemohou očekávat pomoc „*odnikud jinud, nežli od samého Pána Boha a z toho ouroku zadržalého na vyzdvižení zase chrámu Páně, fary a školy, abychom se kde k oslavování Pána Boha scházeti a správce církevního vychovávati a žákovstvo k učení dítek liternímu umění osaditi mohli*“.²⁴ Místo Jiřího Šapia bylo každopádně obsazeno záhy, ne-li okamžitě, po jeho odchodu. Novým správcem nymburské školy se stal **Cyprián Theofilakt**, syn kněze Jeremiáše Theofilakta z moravského Jevíčka. Při požáru radnice přišel o zachovací list, který tam měl uložený. Proto si Cyprián Theofilakt nechal půldruhého roku po neštěstí vystavit potvrzení o obsahu zachovacího listu a okolnostech jeho ztráty, díky čemuž známe alespoň tyto kusé informace (srov. přílohu III). Dlouho nový dokument neužil. V srpnu 1634 došlo k dalšímu obléhání města saským vojskem. Při jeho dobytí zahynulo rukou útočníků na dvě stě civilních obyvatel včetně několika radních a starších obecních, městského rychtáře a – správce městské školy.²⁵

Další zprávy o osudech nymburské školy máme hned z následujících let po druhém saském vpádu. V radním manuálu z let 1635–1636 nalézáme v záznamech o jednání městské rady několik zmínek, které opravňují k soudu, že zajištění alespoň provizorních podmínek pro výuku žactva představovalo jeden z důležitých úkolů orgánů městské správy v mimořádné situaci. Hned z kraje června 1635 měla rada zvážít, „*žákovstvu odkudžby své vyživení a vychování jměli*“.²⁶ O půldruhého měsíce později se radní opravdu vážně zabývali tím, jak v provizorních poměrech „*žákovstvu pro cvičení mládeže školu vykázati*“.²⁷ Mělo se tak stát „*v příbytku Jana Mecnara*“, jednoho z nymburských sousedů. Dva z radních byli vysláni, aby vybrané prostory obhlédli.²⁷ Zároveň se konšelé intenzivně zabývali otázkou získání financí na nejakutnější opravy zničených veřejných budov. Jedním dechem jsou při té příležitosti skoro vždy uváděny fara, škola a chrám. Za tím účelem bylo podniknuto několik sbírek mezi sousedy a vysláno několik osob do jiných českých měst s prosbou o příspěví.²⁸ Nymburští se snažili pro účel oprav dosáhnout také odpuštění některých povinných platů, případně získat k ruce obce statky po emigrantech.²⁹

²² SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 218r–v, Nymburští Albrechtovi z Valdštejna, s. d. [léto 1632]; fol. 219v–220r, Nymburští Pelhřimovským, 23. srpna 1632.

²³ Srov. Jan HOJSAK, *Nymburk a Pelhřimov*, Věstník Poděbradska 7, 1904, č. 12, s. 184; F. KULHÁNEK, *Dějiny*, s. 315n; Josef DOBIAŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, II, *Doba reformační*, část I., Pelhřimov 1936, s. 705–707.

²⁴ SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 246rv, Nymburští Pelhřimovským, 13. dubna 1633.

²⁵ J. EMLER (ed.), *Jana Šuda z Šemanína Pamět*. Vdova po něm Kateřina si o rok později vzala služebníka (servusa) nymburské městské rady Samuela Thomanina, turnovského rodáka. Srov. SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 20v a 35r.

²⁶ SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 2v, zápis z 1. 6. 1635.

²⁷ SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 11r, zápis ze 17. 7. 1635.

²⁸ Podrobněji Marek ĐURČANSKÝ, *Zkušenosti Nymburských s vojáky za třicetileté války. Sonda do problematiky obrazu vojáka v českém městském prostředí*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 1, 1999, č. 1, s. 3.

²⁹ SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 13r, zápis ze 24. 7. 1635.

Již ke konci roku 1635 bylo, jak se zdá, obsazeno uprázdněné místo kantora, a to bakalářem **Janem Camillem**.³⁰ Jednalo se o jednoho z posledních předbělohorských absolventů pražské utrakvistické univerzity, původem z Rokycan.³¹ Na shromáždění obce začátkem následujícího roku mu byl schválen stálý čtvrtletní plat 4 kopy míšeňských grošů.³² Lze předpokládat, že v následujících třech letech škola v provizorních podmínkách fungovala, pravděpodobně došlo i k opravení školní budovy.³³ Třetí z velkých ran, které třicetiletá válka Nymburku zasadila, bylo více než půlroční obsazení města švédským vojskem od června 1639.³⁴ Tím bylo zrušeno město dokonáno a v dlouhodobě nejisté situaci patrně i podlomena vůle jeho obyvatel k soustavnější obnově, která přicházela opakovaně vniveč.

Shrneme-li shromážděné dílčí údaje, můžeme na příkladu Nymburka konstatovat, že rozklad vysoce organizovaného předbělohorského systému školství byl v pobělohorských podmínkách na lokální úrovni pozvolný, přičemž setrvačnost snah o udržení hlavních atributů místního školství byla značná. Ačkoli došlo k omezení personálního zajištění výuky, ještě na konci druhého válečného desetiletí byla správcem nymburské školy kompetentní osoba s odpovídajícím vzděláním. Radní se i v nepříznivých podmínkách snažili zajistit materiální a finanční podmínky pro alespoň provizorní provoz školy. Opravě školní budovy byla přisuzována podobná důležitost jako opravě chrámu a fary. Úplný rozvrat přineslo teprve poslední válečné desetiletí počínaje švédským vpádem v r. 1639. Bylo by přínosné porovnat takto načrtnuté schéma s jinými královskými městy; bohužel – srovnatelně zpracované látky není v tuto chvíli k dispozici příliš mnoho. Zdá se však, že jisté paralely lze očekávat.³⁵

³⁰ Poprvé zmiňován k 6. listopadu 1635, kdy mu radní povolují „*dle starobylého způsobu coledam*“. SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 30r. Podle Kulhánka mohli chodit předbělohorskí správci školy a jejich svěřenci na koledu šestkrát do roka; po skončení třicetileté války to bylo již dvanáctkrát a koleda tak představovala pro kantora jeden z důležitých zdrojů příjmu. F. KULHÁNEK, *Dějiny*, s. 287.

³¹ K. BERÁNEK, *Bakaláři a mistři*, s. 48. Jan Camillus Rohecanus byl graduován 7. 3. 1619.

³² „*Panu kantorovi za stans nařizeno každého čtvrt léta po 4 ss m.*“ SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 44v, zápis z 31. 1. 1635. Připomeňme, že Jiřík Šapius měl stálého pololetního platu 10 kop míšeňských (srov. přílohu III.).

³³ V r. 1636 chtěli Nymburští ve škole ubytovat nového děkana: „*Při tom s panem Andrease, kazatelem od sv. Jakuba, co by za Deputat přijíti chtěl, promluvití a místo v škole pro něho dáti spraviti.*“ SOKA Nymburk, fond AMN, radní manuál 1635–1636, fol. 67r, zápis z 10. 6. 1636.

³⁴ Antonín REZEK, *Děje Čech a Moravy za Ferdinanda III. až do konce třicetileté války*, Praha 1890, s. 211; František BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých*, II/3, ed. Antonín REZEK, Praha 1880, s. 269; Otakar ODLOŽILÍK, *Zkáza Nymburka za třicetileté války*, Nymburk 1934, s. 19; J. EMLER (ed.), *Jana Šuda z Šemanína Paměť*, s. 114.

³⁵ Také v případě Mělníka lze sledovat omezení personálu na jednu osobu, sociální vzestup správce školy z období počátku války a postupné zhoršování materiálního zajištění provozu školy. Jan KILIÁN, *Město ve válce, válka ve městě. Mělník 1618–1648*, České Budějovice 2008, s. 46–48.

I.

1631, 3. března, Nymburk – Zachovací list správce a kantora nymburské školy Jiřího Šapia

Vysvědčení p. kantorovi Jiřímu Šapiusovi

My, J. M. C. rychtář, purkmistr a rada města Nymburka na Labi, známo činíme tímto listem naším vůbec všechněm a zvláště tu, kdež náleží, že předstoupiv před nás poctivý mládenec Jiří Šapius, správce a cantor školy naší nymburské, maje se jinam od nás odebrati, za vysvědčení svého mezi námi a v obci naší chování uctivě nás požádal.

I nemohouce my žádosti jeho oslyšeti, tak činíme, a že po všecken čas, kterýž u nás po tři léta pořád zůstával, při správě školy a vyučování mládeže počátkům náboženství katolického, počestným mravům, muzice a jinému literárnímu umění i v chrámech Páně při služebnostech církevních (dobře, poctivě a pokojně se chovaje) povolání své obojí bedlivě a pilně s pochvalou svou vykonával a nitčehož toho, což by dobré jméno jeho a pověst hyzditi mohlo, se nedopustil, to svědectví pravdivě jemu dávajice za něho se ke všechněm vůbec i k jednomu každému obzvláště, jakéhokoliv řádu a důstojenství jsou a k nimž by se svrchu jmenovaný Jiří Šapius zahodil, přimlouváme, že jej přívětivě přijíti, k němu lásku křesťanskou prokazovati a ve všelijakých nastalých potřebách jeho slušných hotově fedrovati ráčíte, učiníc to pro dobré chování jeho a pro naši v podobné i jiné každé slušné příčině přátelskou a volnou odměnu. Toho na svědomí pečeti naší městskou k tomuto listu přitisknouti jsme dali vědomě.

Kterýž dán v zpredpsaném městě Nymburce na Labi 3. martii léta 1631.

SOKA Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 169r.

II.

1631, 12. dubna, Nymburk – Nymburští rektorovi jičínské koleje

Velebnému knězi Mikulášovi Kučerovi, koleje v městě Jičině nad Cidlinou Rectori
Službu svou vzkazujem etc.

Jakou jste přimluvu dnův pominulých za Jiříka Šapiusa, musicum, že bychom mu stalého salarium za půl léta 10 ss míšen. a expensi místo stravy 12 ss m. k vypravení pozůstali, učiniti ráčili, z psaní nám dodaného jsme vyrozuměli.

I ačkoliv bychom témuž Šapiusovi žádnými 10 ss m. slušně povinni nebyli, z příčin, že jest starobylý způsob a nařízení (ujavši se koled všech oficiálských a na ně choditi davše, místo kterýchž takový plat správcům školy ročně vycházel) protrhl a o něj se připravil. Druhé: že jest před časem z správy školy a kůru vykročil.

Však ušetřujíc vzáctné přimluvy V[ašich] M[ilostí] a pohlížeje k časům budoucím, že by k též správě zase potřebován býti mohl, tak učiniti chceme a při ouřednicích, kteříž předešle takový plat vypravovali, aby co náležitého bude, jemu při času sv. Jiří příštím doplatili, opatřiti nepomineme.

Co se pak nákých 12 ss m. za expensi (jakž sobě rozčetl) dotýče, to jakživo za obyčejný a stálý plat od předkův nařízeno nejní, poněvadž správcové školy na faře své vychování

³⁶ Vzhledem k nedostatečnému zpracování tématu jsem považoval za účelné zařadit edici nejzávažnějších pramenů jako přílohy. Při její přípravě jsem postupoval dle doporučení příručky Ivana ŠTOVIČKA a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

měli a do toho času faráři expensi týhodní 2 ss m. na něj a na ně vychází a se odvozuje. Až za správy jeho do času to předešlý primas, aby tím pilnější povolání svého byl, nařídil, ale již na ten čas z takové týhodní expensi kantorovi, maje on v škole s mládenci strojením obědův sousedských své slušné opatření, sešlo a schází. V čemž, že zase nadepsanej mládenec od V[ášich] M[ilostí] spraven bude, nepochybujeme. A my v čem bychom V[ášim] M[ilostem] jaké líbezně přátelství prokázati mohli, volni zůstáváme.

Datum 12. aprilis léta 1631.

Soka Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 177v–178r.

III.

1633, 18. července, Nymburk – Potvrzení obsahu zničeného zachovacího listu správce nymburské školy Cypriána Theofilakta

Vysvědčení vo listu zachovacím Cypriána Theofilakta Jevického

My, J. M. C. královský rychtář, purkmistr a rada města Nymburka na Labi, známo činíme tímto listem našim vůbec přede všemi a zvláště tu, kdež jej čísti a slyšeti náleží, že jest před nás do plné rady shromážděné předstoupil slovutný Cyprián Theofilaktus Jevický, na ten čas správce školy naší, oznamující, kterak léta Páně 1631, 5. dne měsíce prasince [!], když jest celá armáda J. M. C. lidu válečného jízdného a pěšího u nás zůstávala a lid kurfiřtský od Prahy k městu přitáhl a je v několika místech zapálil a na větším díle do gruntu zkazil, že jest mu list zachovací o řádném v stav sv. manželství rodičův jeho, K[něze] Jeremiáše Theofilakta Bystřického, otce, a Doroty, matky, snětí a z nich jeho poctivém na svět zplození a obojích dobrém chování, od slovutné poctivosti pánův purkmistra a rady města Jevička vydaný, od téhož ohně v rathauze spálen a ve v nic [!] obrácen, šetrně nás při tom žádaje, abychom vyslyšíce svědectví hodnověrných lidí, jemu je k budoucí potřebě pod pečeti naší městskou vydali. Kdež my přeslechše slovutných: Joachyma Nejlinka, Jakuba Dvořského, Samuele Bitovce a Václava Měšťánka, sousedův našich dobře zachovalých a víry hodných, vysvědčení (že jsou oni takový list zachovací Cypriána Theofilakta Jevického před tou ohnivou zkázou v jeho podstatě, celý, na pergameně, písmě, šňůře a pečeti neporušený viděli, v rukou svých měli a čtli a budouc Joachymovi Nejlinkovi k schování svěřen, že jest jej od něho Cyprián Theofilaktus (obávaje se, aby mu nepřiležitostí vojenskou k zmaření nepřišel) vyzdvihl a Jakubovi Dvořskému, písaři městskému, v rathauze, v velké světnici radní, do rukou odevzdal a on jej v přítomnosti jeho do Deposití mezi takové listy vložil a zamekl, a tu že jest s jinýma věcmi shošel. Nadto vejše, co jej, Cypriána Theofilakta, od mnoha let znají, že jest se vždycky dobře, poctivě a pokojně choval a chová, o němž nevědí co jiného vysvědčovati, než všecko počestné dobré), takové žádosti jeho jsme povolili a to vysvědčení osob nadepsaných v tento list náš vepsati dali. A poněvadž o jeho náležitém a chvályhodném mezi námi chování, jako i při mládeži školské pilnosti a užitečném prospěchu i nám dobře povědomo jest, pročež se k V[ášim] M[ilostem] a k vám šetrně přimlouváme, kdež by se kdykoliv často jmenovaný Cyprián Theofilaktus zahodil, že mu v tom, což se nadpisuje, víru dáti, jej za řádně na svět zplozeného a dobře zachovalého jmiti, k němu lásku a přízeň prokazovati i ochrannou ruku nad ním v nastalé potřebě držeti ráčíte a budete, pro jeho dobré chování a naše V[ášim] M[ilostem] volně odsloužení a vám přátelské odměnění to učiníce. Na svědomí i dokonalejší toho všeho důvěrnost dali jsme k tomuto listu pečeti naši městskou vědomě přitisknouti. Jehož datum v městě Nymburce na Labi XIIX. dne měsíce července léta tisícího šestistého třicátého třetího.

Soka Nymburk, fond AMN, registra 1629–1634, fol. 256v–257v.

Nymburk Town School and Its Administrators During the Thirty Years' War

SUMMARY

The Battle on White Mountain presents the dividing line not only in the political system of the Lands of the Bohemian Crown, but also in their social, economical, and cultural development. This change influenced also the net of town schools and its decline during the three war decades. In comparison with the pre-war situation there is surprisingly low knowledge about this phenomenon. The study shows one particular case – the town school in Nymburk, a royal city of medium size on the river Elbe in Central Bohemia. Preserved official manuscripts (the book of records from the proceedings of the municipal council and the book of its official correspondence) contain reports about the school and its staff between 1629 and 1636 which so far have remained unknown. It can be stated that the council was still trying to engage qualified employees to ensure at least basic level of the education.

The persons who, during that time, served as headmasters were (in chronological order): a) Jiří Šapius, who left Nymburk in 1630 for the city of Jičín, the administrative centre of Albrecht Wallenstein's principality. Subsequently Jiří Šapius moved to Pardubice, where he held the office of the mayor. b) Cyprián Theofilakt, the son of the utraquist priest from the city of Jevíčko in Moravia. He was killed during the taking of Nymburk by Saxonian troops in August 1634. c) Jan Camillus, who graduated at the utraquist university in Prague in 1619.

The councillors of Nymburk were trying to find the place to continue the lessons even in the burned out city after the siege in 1631 and 1634. These findings give testimony about remarkable inertia of the pre-war education system, which supposedly found its end during the Swedish occupation of the town in 1639–1640.

Translated by the author

STUDIUM STRAHOVSKÝCH PREMONSTRÁTŮ NA JEZUITSKÉ UNIVERZITĚ V INGOLSTADTU V ROCE 1652

HEDVIKA KUCHAROVÁ

THE STUDIES OF PREMONSTRATIENSIS OF STRAHOV AT THE JESUIT COLLEGE IN INGOLSTADT IN 1652

This contribution analyses the circumstances of under which two Premonstratensians from Strahov acquired academic degrees at the Faculty of Philosophy and Theology of the University of Ingolstadt in 1652. Based on extant correspondence, it clarifies the reasons of their academic peregrination, and follows their studies and impressions from travels.

Key words: Premonstratensians – studies – academic degrees – Prague – Ingolstadt – student accommodation

Na základě současných znalostí můžeme konstatovat, že pouť za univerzitním studiem strahovských premonstrátů v 17. a 18. století zpravidla nepřekračovala hranice hlavního města Českého království. Pokud byli nepředvídanými válečnými událostmi donuceni k akademické peregrinaci, necestovali do zahraničí. Praxe v jednotlivých řeholních domech české a moravské cirkvie se přitom lišila: z kláštera Schlägl posílali představení řeholníky na arcibiskupský seminář do Prahy, na benediktinskou univerzitu v Salzburgu, řidčeji na univerzity v Innsbrucku, Štýrském Hradci, Ingolstadtu, Vídni i jinam; v klášteře Louka u Znojma jsou doloženy studijní pobyty v Salzburgu.¹ Důvody strahovské orientace na Prahu lze hledat především v existenci koleje Norbertinum a arcibiskupského semináře, kam byli premonstráti z kláštera nad městem posíláni k filozofickému a teologickému studiu téměř závazně, už z té příčiny, že kolej podléhala strahovským opatům.² Ani kolej, ani arcibiskupský seminář však nemohly svým absolventům nabídnout udělení akademického gradu. Toto privilegium zůstávalo vyhrazeno pro pražskou *alma mater*.

Premonstráti přitom akademické hodnosti neodmítali. K jejich zisku je mimo jiné motivovalo právě poměrně těsné sepětí koleje Norbertinum a arcibiskupského semináře, které jim zaručovalo také podíl na výuce v semináři. V počátcích obou institucí na konci 30. a ve 40. letech 17. století byl návrh, že by výuku v semináři zajišťovali členové českých

¹ Ulrich G. LEINSE, *Studium im Kloster. Das philosophisch-theologische Hausstudium des Stiftes Schlägl 1633–1783*, Averbode 2000, s. 147–234. O studiích louckých premonstrátů na univerzitě v Salzburgu ve 20. letech 18. století jsou zmínky v denících opata Vincence Wallnera (Moravský zemský archiv v Brně, fond E57, kart. č. 8), v následujícím decenniu studoval v Salzburgu s dalšími spolubratry také Prokop Diviš, v roce 1733 zde obhajoval teze z teologie k udělení doktorátu, viz Josef SMOLKA, *Spisy Prokopa Divíše*, Bibliotheca Strahoviensis 6–7, 2004, s. 191–198.

² Hedvika KUCHAROVÁ, *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze (1637–1785)*, Bibliotheca Strahoviensis 3, 1997, s. 15–57.

a moravských premonstrátských, cisterciáckých a benediktinských klášterů, značně iluzorní: daleko lépe byli pro tuto práci kvalifikováni irští františkáni observanti, kteří se usadili nedaleko Prašné brány. Premonstráti se tak zatím spokojili s vyučováním v gymnaziálních třídách při arcibiskupském semináři (gymnázium bylo později přeneseno do budovy Norbertina) a s místem profesora morální teologie, kterou v letech 1636–1638 přednášel Alexius Perelcius. Jak Perelcius, tak vyučující rétoriky Hugo Teiser studovali v letech 1632–1634 na jezuitské univerzitě v Olomouci filozofii (a v Perelciově případě také teologii) spolu s dalšími spolubratry ze Strahova, třebaže důvodem jejich peregrinace nebyla zcela svobodná volba tehdejšího opata Kašpara Questenberga, ale obsazení Prahy nepřátelskými vojsky ve službách saského kurfiřta. Z Perelciova teologického studia se dochovaly zápisy přednášek jezuity Martina Eismana. V prvním rukopisu se nacházejí traktáty *De angelis*, *De beatitudine* a *De actibus humanis*, skončené 7. září 1633.³ V druhém rukopisu pokračují traktáty *De vitiis et peccatis* a *De divina gratia*.⁴ O značné závislosti na olomouckém přednášejícím vypovídají přednášky z vlastní Perelciovy pedagogické činnosti v Praze, zapsané Cyrilem Frommem.⁵

Přelom 40. a 50. let přinesl nejenom ukončení dlouholeté války (jejíž závěr byl v Praze zvláště dramatický) a pozvolný přechod ke stabilizaci života, ale také těžkosti s irskými pedagogy v arcibiskupském semináři. Předmětem sporu se stala personální politika: požadavky na kontinuitu výuky vznášené ze strany pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha kardinála Harracha narážely na personální výměny a přesuny v koleji, způsobené nezřídka svárlivostí mezi bratry z různých irských provincií. Ve školním roce 1650–1651 povolal Harrach do arcibiskupského semináře tři profesory z minoritského konventu u sv. Jakuba na Starém Městě pražském. Protože ani následujícího roku se situace zásadně neuklidnila, začal v semináři v listopadu 1651 přednášet také cisterciák Hilger Burghof, pocházející z rakouského kláštera Lilienfeld a aktuální superior cisterciácké koleje Bernardinum.⁶

Zatímco cisterciáci mohli nabídnout alespoň Hilgera Burghofa, doktora teologie vídeňské univerzity, strahovští premonstráti na tom byli personálně podstatně hůře a graduovaní teologové mezi nimi chyběli. Jako případní kandidáti připadali v úvahu nejspíše ti, kteří před léty studovali v Olomouci, a volba také padla na Pavla Scrabu jako na budoucího profesora filozofie; ten se však v roce 1651 stal proboštem v klášteře Czarnowas. Někteří Scrabovi spolubratři z olomouckého exilu byli již po smrti, Perelcius byl od roku 1643 převorem Strahovského kláštera.⁷ Za těchto okolností byl výběr mezi premonstráty značně neuspokojivý.

Studium na pražské univerzitě ale žádné východisko neposkytovalo, hlavní překážkou byl spor, táhnoucí se již celá desetiletí.⁸ Zde postačí pouze v krátkosti rekapitulovat, že od roku 1638 byla právnícká a lékařská fakulta pod správou panovníkem ustanovených

³ Martin EISMAN, *Tractatus theologici de angelis, beatitudine et actibus humanis*, Strahovská knihovna, sign. DE VI 4.

⁴ Martin EISMAN, *In primam secundae D. Thomae tractatus*, Strahovská knihovna, sign. DA V 20.

⁵ Strahovská knihovna, sign. DA V 33.

⁶ Jan PÁŘEZ – Hedvika KUCHAROVÁ, *Hyberní v Praze. Dějiny františkánské koleje Neposkvrněného početí Panny Marie v Praze (1629–1786)*, Praha 2001, s. 74–77; Benignus MILLET, *The Irish Franciscans 1651–1665*, Analecta Gregoriana vol. 129. Series Facultatis Historiae Ecclesiasticae, sectio B, n. 22, Roma 1964, s. 156–161.

⁷ Zpráva o jmenování převorem *Strahovské anály*, Strahovská knihovna, sign. DJ III 2, s. 461.

⁸ Ivana ČORNEJOVÁ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1754*, Praha 1992, s. 9–61 a s. 97–109 nebo stručněji *Dějiny Univerzity Karlovy, II, 1622–1802*, Praha 1995. Z novější literatury Alessandro CATALANO, *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*, Praha 2008, s. 98–108 a 327–330.

komisařů, filozofickou a teologickou fakultu plně držel jezuitský řád. Tuto komplikovanou situaci ukončil až unijní dekret v roce 1654. Jak uvidíme, premonstrátům nešlo o úplné teologické studium, ale o získání akademické hodnosti na základě uznání (složením vyžadovaných zkoušek, veřejnou disputací) příslušné kvalifikace získané na arcibiskupském semináři, a to bylo za této situace nemožné.

Oba vybraní adeпти titulu nebyli žádní mladíci ani nováčci. Vavřinec (Laurentius) Weigl se narodil pravděpodobně roku 1615 ve Vídni, v roce 1630 vstoupil do Strahovského kláštera a na konci března 1631 složil řeholní sliby. Na konci téhož roku pobýval v klášteře Schlägl, kam s dalšími strahovskými premonstráty uprchl za saského vpádu. V únoru 1632 ho odtamtud společně s Perelciem povolal opat Questenberg do kláštera v Louce u Znojma a v březnu společně s opatem a dalšími bratřimi odcestovali do Olomouce. V matrice olomoucké univerzity jsou strahovští studenti zapsáni až k roku 1633, v srpnu roku 1634 pak Weigl stejně jako Alexius Perelcius, Jan Bövink a Pavel Scrabo obhajovali pod předsednictvím jezuita Theodora Moreta při veřejné disputaci teze z filozofie.⁹ V roce 1636 studoval Weigl v arcibiskupském semináři v Praze teologii,¹⁰ 2. listopadu téhož roku přijal jáhenské svěcení a 12. září 1638 byl vysvěcen na kněze. Od roku 1644 byl podpřevorem kláštera a zároveň učil na domácím studiu kasuistiku, v roce 1647 se stal rektorem koleje Norbertinum. V roce 1648 usiloval společně s rektorem arcibiskupského semináře Jindřichem Meckenburgerem o udělení doktorátu teologie na vídeňské univerzitě prostřednictvím pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha kardinála Harracha.¹¹ Zde se však ukázala první velká obtíž, protože Weigl ani Meckenburger nestudovali předtím teologii na žádné „zavedené“ univerzitě a museli by se podrobit všem zkouškám a veřejně obhajovat teze z celé teologie. Navíc jim doktorát nemohl být udělen bez předchozího bakalareátu.¹²

Vít Rössler se narodil pravděpodobně roku 1614 v Erfurtu, ale do Strahovského kláštera vstoupil až roku 1639 a o rok později složil řeholní sliby. Přestože průběh jeho vzdělávání před příchodem do kláštera neznáme, je velmi pravděpodobné, že absolvoval studium filozofie. Podle dostupných údajů se tak stalo v Praze, základy vzdělání získal ve svém rodném městě. V roce 1641 je uváděn mezi studenty filozofie na arcibiskupském semináři. Toto studium ukončil roku 1643 obhajobou tištěných a nedochovaných tezí pod předsednictvím irských františkánů Ludvíka Cooneye (Connaea) a Daniela Cleryho, v dubnu téhož roku byl vysvěcen na podjáhna, datum přijetí kněžského svěcení neznáme. V roce 1645 byl poslán do arcibiskupského semináře, aby studoval teologii.¹³ Dne 27. dubna 1648 obhajoval teze z teologie za předsednictví irského františkána Eduarda Tyrrella. Teze ve formě knížečky kvartového formátu, jak nás informují analýzy Norbertina, byly dedikovány Oldřichu Františkovi Libštejnskému z Kolovrat a do dnešní doby

⁹ U Weiglových tezí se bohužel nedochoval titulní list, takže datum obhajoby a praesida lze pouze analogicky odhadnout podle tezí jeho spolubratří. Obsah 79 tezí je ovšem totožný. V aristotelském pojetí bylo 11 tezí věnováno látce z logiky, 54 látce z fyziky, 7 etice a 7 metafyzice. Weiglovův výtitsek je věnován „*božským ochráncům Strahova*“ Panně Marii a sv. Norbertovi. Strahovská knihovna, sign. CZ IV 40/4.

¹⁰ Vyplyvá to z personálního seznamu semináře dochovaného v Österreichisches Staatsarchiv Wien, fond Familienarchiv Harrach, kart. č. 176.

¹¹ Žádost arcibiskupa Harracha je v Österreichisches Staatsarchiv Wien, fond Familienarchiv Harrach, kart. č. 177.

¹² Možným řešením bylo udělit bakalareát privátně a několik dní poté veřejně v chrámu sv. Štěpána doktorát. Katrin KELLER – Alessandro CATALANO (Hgg.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Bd. 3, Wien 2010, s. 144 (zápis k 28. červnu 1648).

¹³ Přednášky z jeho studií se zachovaly v knihovně želivského kláštera.

se nedochovaly.¹⁴ Během švédského obsazení malostranského břehu Prahy byl přítomen v klášteře, v roce 1649 byl poslán na strahovský statek Nový Hrad, onemocněl však a musel se vrátit.

V obou případech se tedy jednalo o kvalifikované teology, Weigl měl za sebou dokonce vlastní pedagogickou činnost a o získání akademické hodnosti usiloval již před čtyřmi roky. Šlo pouze o to, vybrat univerzitu, kde by jim mohly být uděleny ve „zkrácené lhůtě“ příslušné grady, které by je opravňovaly k plnohodnotnému působení na arcibiskupském semináři a dokládaly nárok členů Strahovského kláštera etablovat se v akademických kruzích. Praxe žádat o udělení gradu pouze na základě krátkodobého navštěvování přednášek, složení příslušných zkoušek a podstoupení disputace, v nichž kandidáti dokládali svou kompetenci, nabytou ovšem jinde (např. v domácím klášterním studiu) nebyla mezi premonstrátskými kláštery české a moravské cirkárie tak ojedinělá: tento druh kooperace mezi domácím studiem v klášteře Hradisko u Olomouce a olomouckou univerzitou představoval (zvláště v pozdější době) vcelku obvyklý postup.¹⁵

Důvody, proč tehdejší opat Kryšpín Fuck vybral právě univerzitu v Ingolstadtu, ze známých pramenů nevyplývají. Svou roli zřejmě sehrály kontakty s jistým panem de Rottmil, jehož jméno jakožto prostředníka se v korespondenci vyskytuje, a s blíže neurčeným panem Rathem, který studentům poskytoval podporu i ve finančních záležitostech. Univerzita v Ingolstadtu byla otevřena v roce 1472, filozofickou a teologickou fakultu převzali v 80. letech 16. století jezuité (1588, resp. 1585). V 16. a 17. století byla, alespoň podle počtu zapsaných frekventantů, největší univerzitou jihoněmecké oblasti, v rámci celého Německa se dlouhodobě pohybovala někde mezi pátým a šestým místem. Značně oblíbená byla mezi nobilitou.¹⁶ V první polovině 17. století vyučovali v Ingolstadtu poměrně význační jezuitští teologové, např. Adam Tanner nebo Georg Stengel.

Weigl a Rössler přijeli do Ingolstadtu na začátku února 1652 a město opustili v půli července téhož roku, aby se lodí po Dunaji odebrali do Vídně a z Vídně do Prahy (tento cestovní plán mohl být dán Weiglovými příbuzenskými vazbami). V kartonu č. 323 archivu Královské kanonie premonstrátů na Strahově (deponováno v Národním archivu jako fond Řád premonstrátů Strahov) se zachoval soubor patnácti dopisů (z toho dvanáct je od Weigla a Rösslera, tři od jiných osob), které byly zaslány Fuckovi v souvislosti s univerzitním studiem obou řeholníků. Oněch dvanáct dopisů je psáno jednou rukou, a i když jsou (až na jednu výjimku) podepsány *Laurentius et Vitus*, je zřejmé, že jejich pisatelem byl Weigl. Tak se i slušelo: podle počtu let, která uplynula od složení slibů, byl starším členem kláštera než Rössler, v klášterní hierarchii zastával odpovědnější funkce.

Obsah dopisů se věnuje především třem hlavním tématům: univerzitě a studiu, finančním záležitostem, dojmům z města a ubytování. Protože první téma je vzhledem k zaměření tohoto příspěvku nejdůležitější, probereme je nyní v opačném pořadí.

¹⁴ Srov. také *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach*, Bd. 3, s. 125 a Bd. 5, s. 498–499.

¹⁵ Hedvika KUČAŘOVÁ, *Die Weissen und die Schwarzen – Hochschulen der Jesuiten und Prämonstratenser in Böhmen und in Mähren*, in: Petronilla Cemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, s. 351–355.

¹⁶ Rainer A. MÜLLER, *Universität und Adel. Eine soziostrukturelle Studie zur Geschichte der bayerischen Landesuniversität Ingolstadt*, Berlin 1974, s. 108. Zájem českých šlechticů přehledně zrekapitulovala Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku (Čestí páni a rytíři, imatrikulovaní v letech 1550–1620 na univerzitách nynějšího Německa, Rakouska a Švýcarska)*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 46/1–2, 2006, s. 25–131.

Město a bydlení

Pouť za kvalitním ubytováním popisují oba řeholníci hned ve svém prvním dopisu z 8. února. Šli předat dopis pana de Rottmil do domu, kde se ubytovávali studenti univerzity. Dům si také prohlédli, ale zklamal je a zdál se jim nevyhovující. Byl malý a těsný, žilo v něm mnoho šlechticů a mladíků uvyklých svobodě a milujících svobodu, s nimiž by oni jako řeholníci měli žít, hovořit a stýkat se. Rovněž pohodlí bylo minimální, každý by měl zvláštní komůrku sotva jeden a půl kroku (*passus*) širokou a 6 až 7 dlouhou, vše ze dřeva. Poohlédli se tedy v sousedství po jiném ubytování, vesměs však všude nabízeli buď stravu nebo nocleh, nikde ne obojí; teprve poslední majitel po poradě s manželkou souhlasil. Byl ochoten pronajmout jim dva pokoje (jeden pro studium, druhý na spaní) s postelemi a náklady na svíčky a dřevo na topení za 30 zl. na půl roku. Svolil, že jim poskytnou i stravu, ačkoli jinak u sebe nechtěl mít studenty na výživu; stravné včetně piva, praní prádla a posluhy mělo obnášet pět a půl zlatého týdně. Weigl a Rössler nechtěli, jelikož šlo o peníze, rozhodnout bez vědomí opata, a tak se odebrali zpět do hostince „U Zlaté koruny“, kde se ubytovali po příjezdu a kde měli své příznivce, především pana Ratha, který poté, co si přečetl opatův dopis, je uznal nikoli za Čechy, ale za Němce či bratry („*non Boemos, sed Germanos*“, *germanus* = rodný bratr). Při imatrikulaci se však dozvěděli (dopis z 10. února), že univerzitní předpisy zapovídají studentům bydlet ve veřejných hostincích, a tak jim nezbylo nic jiného, než se k domácímu Casparu Kellerovi přestěhovat i bez předběžného opatova souhlasu.

Ani takto vybraný příbytek je příliš neuspokojil (dopis ze 17. února). Bydleli ve vyvýšené části domu, v prostoru tak stísněném, že si připadali jako husy na krmníku a vyrušoval je hluk z tržiště. Přirovnání s krmníkem však bylo značně eufemické, protože strava také nebyla ideální: u stolu jich sedělo sedm, míra piva byla tak malá, že sotva dosahovala množství vína v konvičce, podávaného v konventu starým otcům, a servirovali se kapřicí velcí jako v Čechách dvouletý plůdek. Slovem, v Ingolstadtu kromě univerzity nevládne nic než bída, zvláště kdyby odešli studenti, především právníci, jejichž váčky místní obyvatelé ždímají. Začátkem března (dopis z 2. března) se Weigl poněkud obsírněji rozepisuje o městě, které se mu zdálo velmi chudé. Ve městě není jediný obchodník, lidé nemají, čím by se zaměstnávali, a přesto je tam velmi drahé. Kdyby se netřásly studentské váčky, mnozí by vůbec neměli chleba. Jedinou pozoruhodností je opevnění. Je možné, že dojmy mu kazila skutečnost, že už dva týdny trpěli s Rösslerem nachlazením ze špatného počasí. Většinu dopisů pak doprovázejí stížnosti na problematické poukazování peněz z Prahy; i v Milevsku by s menší námahou našli směnárnu než v Ingolstadtu (dopis z 16. března).

Peněžní záležitosti

V prvním dopisu (z 8. února) Weigl přiznává, že už během cesty utratili 34 zl., protože byli buď napáleni, nebo tíhli ke kvalitnějším hostincům. V dopisu z 9. března se však objevuje jiná částka 52 zl., přičemž samotná cesta stála 35 zl. Na místě za různé potřeby utratili více než 30 zl. I když opat byl na výdaje připraven, vyskytly se technické překážky při poukazování peněžních částek. V Ingolstadtu řeholníci nemohli sehnat směnárníka a v dopisu z 2. března navrhovali zasilání peněz prostřednictvím jistého pana Hanse Henricha buď

do Řezna nebo do Norimberka. Směnárníci si údajně brali poplatky od řeholníků vyšší než od jiných osob, až 8 zl. ze sta. Bylo proto nutné se spolehnout na místní příznivce, jejich kredibilita se však lišila. V dopisu z 16. března Weigl opatovi radí, aby se v peněžních záležitostech neobracel na pana Rotmillera, protože od doktora Ratha mají zprávu, že jemu (Rathovi) dluží 500 zl. a nějakým jeptiškám 200 zl. a nemůže nic vyplatit. Pan Rath však souhlasil, že Weigla a Rösslera podpoří, když mu opat slíbí, že půjčka bude rychle zaslána zpět do Ingolstadtu. Fuck ovšem posílal peníze i poštovním spojením, jako 100 dukátů, které měly pokrýt náklady na doktorskou promoci a za něž oba řeholníci děkovali 3. července. Přesto si při odjezdu museli půjčit od pana Ratha (dopis z 13. července), protože museli zaplatit svému bytnému a jiným (podle dopisu z 15. června se jednalo o prادلenu, chirurga, lékárníka, ševce, krejčího), také nakoupili knihy a nechtěli nevyrovnanými pohledávkami pošpinit dobré mínění, které o nich vzniklo.

Peníze byly třeba vlastně neustále. Imatrikulace stála 2 dukáty (dopis z 8. února), o dva dny později už věděli, že hostina u příležitosti udělení magisteria filozofie vyjde na 24 imperiálů a že je nutno počítat s jedním imperiálem na osobu. Další výlohy se počítaly na 40 zl., totiž určitá suma fakultě, notáři, pedelovi, prokanceléři, vyjma hudebníků. Cena bakalareátu teologie byla kromě hostiny více než 60 zl., samotné fakultě bylo nutno zaplatit 15 zl. (dopis ze 17. února). Ještě vyšší poplatky byly účtovány za doktorát: fakultě zaplatil každý 85 zl. 10 kr., za rukavice („*pro chirothecis*“) 18 zl. 12 kr., za hostinu 24 dukátů oba, 6 hostitelé, 3 zl. trubačům, kteří podle zvyku v domě blahopřejí. Teze stály společně s hedvábím na tisk přes 30 zl. (dopis z 13. července).¹⁷ Přestože podle dopisu z 10. února se v Ingolstadtu bez peněz nikdo nemohl dočkat titulu, o půl roku později Weigl konstatoval, že náklady na doktorskou promoci nebyly až tak vysoké.

Studium

Zatímco Rössler musel v první řadě získat bakalareát a magisterský titul z filozofie, Weigl se mohl hned věnovat studiu teologie. Děkan filozofické fakulty odhadoval, že Rösslera by mohly oba tituly ozdobit asi za tři týdny, získání bakalareátu teologie oba řeholníci odhadovali na dobu kolem Letnic. Oba se krátce po příjezdu imatrikulovali. Poprvé také navštívili přednášky z teologie, kde se zrovna přednášela látka *de iure et iustitia*, což jim vyhovovalo (dopis z 10. února). Rösslerova zkouška na bakalareát a magisterský titul z filozofie byla stanovena na konec února, graduován měl být buď na sv. Řehoře nebo o neděli Laetare. Začali také jednat o udělení licenciátu teologie, ale záležitost byla obtížnější, protože *patres* vůči nim jednak projevovali větší přísnost, jednak je poněkud svazovalo scotistické školení, jehož se jim v Praze dostalo od irských františkánů („*nos miseri cum Scoto nostro lixivium satis acre subibimus*“, dopis ze 17. února).

¹⁷ Podle podrobného přiloženého rozpisu byly náklady na licenciát následující: na teze (3 zl.), na mši (1 zl. 30 kr.), kostelníkovi (30 kr.), fakultě (66 zl.), za občerstvení a španělské víno při zkoušce (7 zl.), notáři za uvítání (1 zl. 30 kr.), pedelovi (3 zl.), trubačům (45 kr.), nosiči žezla (15 kr.), bubeníkům (30 kr.), na hostinu (51 zl.), kucháři (1 zl.) a *convictoribus haustum honorarium de more* 5 fl. 12 kr. Na doktorát: každý kandidát dal fakultě 40 zl., promotorovi 2 zl., notáři 3 zl. 30 kr. a za uvítání stejnou částku jako u licenciátu, hudebníkům při mši 10 zl. 15 kr., trubačům dohromady 7 zl. 30 kr. (při doktorské promoci se dělili na ty *qui procedunt* a na trubače na věži), pěti profesorům *pro saccharo* každému 5 zl., a při hostině, jíž se kromě kandidátů zúčastnilo asi třicet osob, bylo třeba počítat s 3 zl. na osobu. To vše kromě tezí, oslavných básní a drobnějších výdajů.

Na začátku března píše, že jsou velmi zaměstnáni studijními záležitostmi, Rössler připravovaným bakalářem a magisteriem na filozofické fakultě, Weigl přípravou na měsíční disputaci z teologie. Zkouška na licenciát byla již dohodnuta na období po svatodušních svátcích, ačkoli jezuitští otcové oba adepty trochu odrazovali pro její náročnost. Jak píše Weigl, při zkoušce na licenciát se losovala témata z Lombardových *Libri sententiarum*. Vylosované téma musel kandidát během 24 hodin zpracovat a zformulovat patnáct tezí, a ty při disputaci obhájit (dopis z 2. března). Devátého března měl Rössler již zkoušky na bakalářství filozofie za sebou, složil je k všeobecné spokojenosti „jako by byl z černých“. Zároveň se s jezuitskými otci dohodli na tématech k bakalářství teologie: oběma jim bylo (do)poručeno hájit celou látku „*de sacramentis in communi et particulari, de incarnatione, de peccatis*“ a snad „*de s. Trinitate*“ a „*de iustificatione*“. Jezuité však zamítli obhajobu látky „*de gratia*“. Jak z Weiglova dopisu vyplývá, čelili premonstráti mírnému podezření z jansenismu, danému asi osobou jednoho pedagoga z arcibiskupského semináře.¹⁸ V polovině března informuje Weigl opata, že Rössler „nejlepším způsobem“ dosáhl magisteria filozofie, na hostinu přišli všichni hosté, kteří byli pozváni, což se stává zřídka, a na promoce i na hostině byl Fuck s náležitou úctou vzpomenut (dopis z 16. března).

V korespondenci je evidentně mezera, protože další dopis, který informuje o jejich studijních úspěších, je až o tři měsíce mladší a vztahuje se ke zkoušce na licenciát teologie, kterou podstoupili 3. června. Slavnostní promoce se uskutečnila 5. června o vigílii sv. Norberta za přítomnosti rektora, děkanů všech čtyř fakult a vznešených a učených hostů spolu s celou teologickou fakultou. Hostina proběhla ve všeobecné radosti, s velkou ctí byl vzpomenut také opat. Druhého dne čekalo na Weigla a Rösslera překvapení: byli předvoláni k rektorovi, protože hodnostáři teologické fakulty se z vděčnosti ke strahovskému opatovi, tak nakloněnému vědění, rozhodli, „*neočekávaně a pomínouce všechny ostatní*“ udělit oběma premonstrátům 10. července doktorát teologie (promoce se nakonec uskutečnila devátého). Ačkoli bylo velmi pravděpodobné, že tuto poctu Fuck rád přijme, museli ho oba kandidáti titulu upozornit na další výdaje. V první řadě bylo třeba dát vytisknout teze (komu budou dedikovány, záleželo na příkazu opata) na hedvábí nebo na atlasu, dále zaplatit mladým studentům za věnované básně (*oblata carmina*), a pokud by P. Hugo (Teiser, známý svým literárním nadáním) chtěl poslat k vytištění nějakou elegantní gratulaci jim a univerzitě, ať to rychle udělá, v místě by to vzbudilo dobrý dojem (dopis z 15. června). Opat zaslal obratem zmíněných 100 dukátů a 9. července mohli Weigl a Rössler referovat o své doktorské promoci. Fucka „*velkoryse a arcibiskupsky*“ nahradil několikrát zmiňovaný pan Rath a posloužil, čím bylo u doktorské promoce třeba, řetězy, prsteny atd. Exempláře tezí tištěné na hedvábí byly odevzdány profesorům. Podle Weigla akt zvláště oslavily tři okolnosti, a sice po dlouhém suchu začalo pršet, na hostině byli přítomni všichni doktoři teologie, práv a medicíny, stejně jako všichni konšelé, a nedošlo ani k jednomu sporu. Čerství doktoři si ovšem byli skromně vědomi toho, že celý jejich úspěch by měl popsat někdo jiný, což se také stalo v dopisu jistého Isaiase Molitora ze 17. července, adresovaného Kryšpinu Fuckovi.

Dnes patrně neúplný soubor korespondence zajímavě osvětluje praxi získávání nejvyšších akademických hodností v období, kdy na pražské teologické fakultě bylo pro člena

¹⁸ Jednalo se o Malachiáše Fallona, srov. Stanislav SOUSEDÍK, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997, s. 104–107.

jiného než jezuitského řádu a nadto absolventa pražského arcibiskupského semináře krajně problematické gradus získat. Oba doktoři z Ingolstadtu jistě představovali vážný argument v dalších plánech na obsazování pedagogických míst v pražském semináři jinými vyučujícími než irskými františkány. Tento cíl se však přesto podařilo naplnit jenom zčásti: Vavřinec Weigl se stal krátce po ukončení studií proboštem v Perneggu a v této funkci roku 1657 zemřel. Vít Rössler sice byl na podzim roku 1652 ustanoven profesorem filozofie a do Norbertina byli posláni tři strahovští premonstráti jako jeho žáci, ale už v prosinci roku 1654 byl zvolen opatem kláštera Želiv. V této funkci setrval až do své smrti 9. srpna 1661.

HEDVIKA KUCHAROVÁ

Das Studium der Prämonstratenser von Strahov an der Universität Ingolstadt im Jahre 1652

ZUSAMMENFASSUNG

Der Beitrag untersucht die Umstände, unter denen zwei Strahover Prämonstratenser an der philosophischen und theologischen Fakultät der Universität Ingolstadt 1652 ihre akademischen Grade erworben haben. Er hellt die Umstände und Gründe für ihre akademische Peregrinatio auf und berücksichtigt anhand der erhaltenen Korrespondenz ihre neuen Studienerfahrungen und Reiseeindrücke.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

POSLEDNÍ ABSOLVENTI PRAŽSKÉ UTRAKVISTICKÉ AKADEMIE (1618–1620)

MICHAL SVATOŠ

THE LAST GRADUATES OF THE PRAGUE UTRAQUIST ACADEMY (1618–1620)

Using prosopographical approach, the author analyses a set of 145 graduates of the Prague academy who completed their studies in 1618–1620. His aim is to describe a profile of this group, last one to graduate before the re-Catholicisation of the Utraquist school.

Key words: university – Prague – Utraquists – White Mountain 1620 – graduates – prosopography

Situace pražské kališnické univerzity (utrakvistické akademie se sídlem v Karolinu) po vítězství katolické strany v roce 1620 byla bezvýhodná.¹ Karolinští mistři museli vědět, že panovník bude chtít prosadit stěžejní zásadu augsburského míru, podle níž má země sdílet náboženství svého pána. A pražská kališnická univerzita byla vedle konsistoře pod obojí přímo symbolem poražené víry! Jediné, v co mohli kališníci doufat, byla velkorysost vítěze, slitování s poraženými a soucit s osudy jednotlivců.

Sledování zápasu dvou hlavních zemských konfesí na univerzitní půdě je jakýmsi „tenorem“ prací Zikmunda Wintra o pražských vysokých školách v 16. a na počátku 17. století.² Winter detailně probral podobu zápasu karolinských kališníků s klementinskými jezuiti, vylíčil osudy jednotlivých protagonistů zápasu a mocenské (politické) vlivy, peripetie vzájemného poměru obou univerzit a nakonec i téměř reportérským způsobem zachytil dramatické osudy utrakvistické akademie a jejich příslušníků na samotném konci její existence. Zdálo by se, že jen těžko můžeme po Wintrových výzkumech v univerzitních pramenech objevit něco nového, co může doplnit obraz o vnitřním životě Karolina kolem Bílé hory. A přeci jen – naše poznání mohou rozšířit seznamy absolventů pražské akademie po roce 1586.³ Před více než dvaceti lety rekonstruovaná matrika promovaných bakalářů a mistrů

¹ Michal SVATOŠ, *Pokusy o reformu a zánik karolinské univerzity 1556–1622*, in: Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48–1622, Praha 1996, s. 286–288, a Ivana ČORNEJOVÁ, *Správní a institucionální vývoj pražské univerzity*, in: Dějiny Univerzity Karlovy, II, 1622–1802, Praha 1996, s. 25; podrobněji TÁŽ, *Kapitoly z dějin pražské univerzity 1622–1654 (recte 1773)*, Praha 1992, s. 9–17. Starší literaturu shromáždili Miloslava MELANOVÁ – Michal SVATOŠ, *Bibliografie k dějinám pražské univerzity do roku 1622 (1775–1975)*, Praha 1978, s. 53.

² Zikmund WINTER, *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje. Kulturní obraz XV. a XVI. století*, Praha 1889, passim, a TÝŽ, *Děje vysokých škol pražských od secesí cizích národů po dobu bitvy bělohorské (1409–1622)*, Praha 1897, zvl. s. 147–216.

³ Dochovaná matrika promovaných pražské artistické fakulty je dovedena do poloviny osmdesátých let 16. století (*Liber decanorum Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, Tomus I, Pars I–II, in: Monumenta historica Universitatis Carolo–Ferdinandae Pragensis, Pragae 1830–1832, fototypická edice pramene: *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, Praha 1983, pořízena péčí K. Beránka). Po tomto datu jsme byli odkázáni na větší množství

konce 16. a počátku 17. století zaujme hned na první pohled množstvím graduovaných z doby bezprostředně předcházející konci karolinské akademie.⁴

Máme tak před sebou další zajímavé svědectví o konci činnosti kališníků v českých zemích, svědectví vypovídající o konkrétní podobě jejich nadějí a o marné snaze přesvědčit o svém nároku na holou existenci. Čteme-li Beránkovy seznamy promovaných poučenýma očima, udiví nás bezpochyby samotný počet 126 bakalářských a 19 magisterských promocií v době před Bílou horou, dokládající přinejmenším osobní očekávání karolinských absolventů před koncem jejich školy.

Základním pramenným východiskem jsou seznamy promovaných v Karolinu. Jedná se vlastně o rekonstruovanou podobu nedochované univerzitní matriky, která byla zjevně součástí univerzitního archivu ještě do konce 2. světové války.⁵ Pokusme se tedy analyzovat soubor dat, shromážděných K. Beránkem, z hlediska chronologického, geografického, sociálního a nakonec i biografického, abychom získali konkrétní představu o graduovaných studentech pražské utravvistické univerzity z doby před jejím zánikem.⁶

Základní časový rámec našeho výzkumu je dán dvěma mezními daty: 23. květnem 1618 (datem pražské defenestrace, která symbolicky zahájila první fázi třicetileté války, tzv. českou válku) a 8. listopadem 1620 (bitvou na Bílé hoře, v níž zvítězila katolická vojska), i když víme, že předání Karolina jezuitům se odehrálo až dva roky poté (14. listopadu 1622).

Již na úvod musíme říci něco více o průběhu promocií v jednotlivých akademických letech. Důvodem je, že data promocií se ne vždy shodují se statutárními předpisy, které bakalářské i mistrovské zkoušky a promoce určují ke svatojiřskému termínu (okolo 24. dubna) v letním semestru a k svatohavelskému termínu (okolo 16. října) v zimním semestru. Srovnání s univerzitními prameny ukazuje, že karolinská univerzita se v tomto ohledu necítila striktně vázána statuty, takže data bakalářských promocií se soustřeďují na počátek března (5.–7. 3.) v letním semestru a na srpen a září (9. 8., 22. 8. a 1. 9.) v zimním semestru. Pro mistrovské zkoušky (a promoce) byl vybrán dubnový termín v letním semestru a zářijový termín v zimním semestru. Na každý pád platilo ustanovení reformovaných univerzitních statut, že bakalářské i mistrovské zkoušky se mohly konat každý semestr, i když předbělohorská praxe svědčí o tom, že ve skutečnosti byli bakaláři examinováni každý semestr a mistři obvykle jednou za dva semestry. První bakalářská determinace po 23. květnu 1618 se konala ještě v srpnu téhož roku, poslední pak počátkem podzimu roku 1620; mezi těmito mezními daty došlo ještě ke třem zkouškám (promocím), celkově tedy zahrnují 5 termínů. Magisterské promoce se konaly ve sledovaném časovém rozmezí s nepravidelným odstupem. V roce 1618 se mistrovské zkoušky vůbec nekonaly, v roce 1619 proběhly naopak dvakrát, v r. 1620 na ně opět nedošlo.

Už samotné počty promovaných jsou zajímavé. Oněch 126 nových bakalářů (číslo 801–926 Beránkova seznamu) a 19 mistrů (číslo 1085–1103) představuje v celkových počtech

pramenů, převážně univerzitní povahy, které však nedokázaly nahradit ztracené pokračování děkanské knihy (matriky promovaných) od roku 1586.

⁴ Karel BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři promovaní na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v létech 1586–1620*, Praha 1988, seznamy promovaných bakalářů, s. 47–51 (č. 801–926, 9. 8. 1618 – 1. 9. 1620), seznamy promovaných mistrů, s. 59–60 (č. 1085–1103, 18. 4. 1619 – 3. 10. 1619).

⁵ Vydavatel se domnívá, že šlo o matriku M XXI (*Magistri, doctores et baccalauri facultatis philosophicae 1581–1673*), která patří mezi válečně ztráty pražského univerzitního archivu. Vzhledem k tomu, že tato matrika nebyla vydána, ani odborně zpracována, jistotu s její identifikací mít nemůžeme.

⁶ Prosopografickou metodu zkoumání univerzitních pramenů použil na pražském materiálu František ŠMAHEL, *Regionální původ, profesionální uplatnění a sociální mobilita graduovaných studentů Karlovy univerzity v letech 1433–1622*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 3–28.

promovaných nadprůměrná čísla. Zatímco v celém období 1586 až 1620 bylo ročně něco přes 27 bakalářských promocí a mistrovské promoce připadají průměrně na jeden rok tři (jde však o ryze matematický průměr, protože promoce mistrů se nekonaly každý rok), v letech 1618 až 1620 promovalo ročně 37 až 56 bakalářů, u mistrů tvoří průměr dokonce více než dvojnásobek obvyklého počtu.

Zkoumáme-li soubor karolinských absolventů z geografického hlediska, zjistíme, že jednoznačně dominují promovaní z Čech (124 osob). Morava se objevuje jako místo původu pouze u jedenácti absolventů a zahraniční promovaní mají téměř stejné zastoupení jako Moravané (10). Mizivý výskyt mimočeských lokalit (cizinců, ale i Moravanů) je až překvapivý. Mezi cizinci mají převahu osoby označené Pannonius (6), tedy studenti z Uher – všichni byli Slováky z Horních Uher. Vždy jedna osoba je v prameni označena jako původem ze Slezska, z Hlohovska a z Polska (bez bližšího určení) a dále se vyskytl jeden Němec, původem z Duryňska.

U všech graduovaných máme zachován zápis nejen o datu promoce, ale i o místě jejich „původu“. Tento údaj, který mohl ve starších univerzitních matrikách znamenat nejen místo narození, ale i místo předchozí školy, odkud studenti přicházeli na univerzitu, je v našem případě už jednoznačně místem původu (narození), lokalitou, odkud pocházela rodina, a kde také budoucí bakalář nebo mistr zpravidla absolvoval svá první školní léta. Tuto skutečnost bylo možno ověřit u karolinských absolventů, kteří v publikovaných literárních dílech uvedli svá rodiště. Jednoznačně se tak potvrzuje, že v tomto období je latinizovaná forma lokality, uvedená u promovaného nebo imatrikulaného, spolehlivým geografickým a sociálním ukazatelem, podle něhož můžeme promované zařadit nejen regionálně, ale určit i jejich „společenský status“ (šlechtic, měšťan/obyvatel města, vesničan).

Skutečnost, že mezi „domácími“ absolventy mají převahu lokality z Čech s kališnickými partikulárními školami, při jejich silných vazbách na Karolinum nepřekvapí, stejně jako poměrně silné zastoupení obyvatel měst.⁷

Českých a moravských lokalit je zastoupeno 67 (viz příloha), z nichž 40 procent tvoří královská města, včetně královských věnných měst, tzv. horních a komorních měst. Poddanská města představují dalších 30 procent, zbytek pak připadá na vesnice. Hlavní město Českého království nepředstavuje v našem souboru nic výjimečného – 12 Pražanů tvoří necelá čtyři procenta všech absolventů, což se od „obvyklých“ 5 procent ostatních výzkumů příliš neliší. Nápadný je ovšem počet nobilitovaných osob (5) či převaha obyvatel Nového Města pražského (7), odkud také pocházejí všichni promovaní Pražané se šlechtickým predikátem. Nobilitovaných jsem napočítal celkem 16, ale všichni byli měšťany s predikátem.⁸

Při sledování životních osudů jsem vycházel především z detailní analýzy životopisných údajů promovaných mistrů,⁹ ale přihlížel jsem i k celému souboru všech karolinských

⁷ Za všechny: Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993, s. 30–58, a Týž, *Univerzita a městské latinské školy*, in: Dějiny Univerzity Karlovy, I, 1347/48–1622, Praha 1996, s. 219–226.

⁸ Analogicky pro učitele pražských škol Michal SVATOŠ, *Učitelé pražských partikulárních škol v manuálu Mistra Curia*, in: V komnatách paláců – v ulicích měst. Sborník příspěvků věnovaných Václavu Ledvinkovi k šedesátým narozeninám, Praha 2007, s. 87–95.

⁹ Komplexní analýze byli podrobeni mistři, protože (podle dobového názoru) univerzitním absolventem je teprve magistr, i když jsem si dobře vědom toho, že realita byla jiná – především sociální uplatnění pražských bakalářů a mistrů se prakticky neliší až na jedinou výjimku, a tou je univerzita sama, na níž mistři tvoří jádro profesorského sboru.

absolventů v letech 1618 až 1620. Kariéry osob obou částí (bakalářů a mistrů) jsou totiž téměř totožné a navíc se až na malé výjimky neliší od dříve zjištěných dat. Učitelské působení na partikulární škole stojí na počátku každé životní dráhy těch, kteří prošli pražským Karolinem. Mnohdy je učitelské místo mezi bakalaureátem a magisterským titulem jakýmsi předstupněm získání nejvyššího gradu pražské fakulty svobodných umění, zvláště jedná-li se o pražskou městskou školu. Po získání mistrovského titulu jsou (bez výjimky všichni) promováni posláni na učitelské místo v českých zemích nebo se stávají preceptory šlechtické mládeže. Jejich vazba k pražské univerzitě končí většinou sňatkem a získáním měšťanství.

Do osudů mistrů předbělohorského období výrazně zasáhly politické a náboženské poměry v zemi. Bezmála polovina promováných mistrů opustila kvůli své víře vlast a odešla do emigrace (8). Jen čtyři pokračovali v univerzitních studiích v zahraničí a zcela výjimečně zde získali i vyšší vzdělávání. V našem souboru jde o jednoho studujícího medicíny (Daniel Stolcz, č. 1100) a jednoho teologa (Jan Maconius, č. 1092). Jen jediný mistr zůstal věrný akademickému prostředí jako univerzitní profesor (již jmenovaný Maconius), což byl dříve jev pro pražské univerzity obvyklý.

Mám-li shrnout zjištění o sociálním složení promováných karolinské akademie před Bílou horou, konstatuji, že se ničím neliší od předcházejících výzkumů. Znamená to ovšem, že proklamovaná snaha kališníků o reformu pražské univerzity (1609–1611) nepřinesla ani v tomto ohledu žádnou podstatnou změnu. Karolinská akademie zůstala nadále univerzitou s převahou artistické fakulty a univerzitou utrakvistických měst a městeček (bezmála sedmdesátiprocentní převaha obyvatel měst). Vesničané, pro něž je základní překážkou souhlas vrchnosti s univerzitním studiem, tvoří nadále zhruba jednu třetinu karolinských promováných. Snaha učinit studium v Karolinu přitažlivým pro šlechtu, pro jinověrce nebo pro studenty z ciziny buď ztroskotala úplně (šlechta a jiné konfese) nebo se omezila na několik jednotlivců (cizinci), navíc prošlých českými partikulárními školami.

Neměli bychom přehlédnout ani fakt, že se jednalo o tituly jediné, artistické fakulty, oné „průpravné“ fakulty, která byla vstupní branou ke skutečnému univerzitnímu studiu. I to vypovídá mnohé o neúspěšné snaze karolinských mistrů vrátit utrakvistické univerzitě její bývalou, v zahraničí obvyklou podobu.

K. Beránek shromáždil také údaje o bakalářských a magisterských promočních tezích,¹⁰ které se mu podařilo zachytit většinou v univerzitních pramenech. I když až na výjimky neznáme výslednou podobu bakalářských a magisterských „prací“, můžeme si udělat poměrně přesnou představu alespoň o tematice zkoušek, zkušebních předmětech a jejich vztahu k univerzitnímu kurzu. Valná většina bakalářských a magisterských tezí se zabývá otázkami souvisejícími s výukou sedmera svobodných umění. Jen sporadicky můžeme zaznamenat medicínské, právnické či teologické teze nebo teze související s „novými“, humanismem ovlivněnými učebními předměty (poesie, historie). Stále jde však o „obvyklá témata“ scholastické nauky, která mají především prokázat uchazečovo zvládnutí obsahové stránky tématu a metody jeho řešení. Naprosto výjimečné jsou univerzitní teze, v nichž slyšíme bezprostřední ohlas dobových událostí (např. č. 818, 856, 871, 1087, 1088). V celém předbělohorském období můžeme pozorovat neobyčejný zájem o politické teorie, o správu země, o vedení války a poměr křesťanů ke „spravedlivé“

¹⁰ K. BERÁNEK, *Bakaláři a mistři*, s. 142–145, 153–154 (latinské znění), s. 186–190, 196–197 (český překlad).

válce a míru. Nejvýstižněji je tato tendence slyšet v magisterské tezi Jana Cypriána Kozla, obhájené v letním semestru roku 1619, jejímž obsahem bylo řešení otázky, zda kometta, která se objevila na podzim roku 1618, byla předzvěstí nynější pohromy.¹¹

PŘÍLOHY

1. Počty promovaných

Bakaláři	Mistři
1586–1620: 926	1586–1620: 76
1618–1620: 126	1618–1620: 19
Celkem (bakaláři a mistři 1618–1620): 145 osob.	

2. Termíny promocí

Bakaláři		Mistři
	LS	
5. březen		18. duben
7. březen		
	ZS	
9., 22. srpen		26. září
1. září		

3. Země původu promovaných

(číslice odkazují na seznamy bakalářů a mistrů v edici K. Beránka – viz pozn. 4)

Bakaláři:		
Čechy	Morava	Zahraničí
	801	
802–820		821 (Pannonius)
822		
	823	
823–834		835 (Turingus)
		836 (Silesius)
		837 (Pannonius)
838–856		
		857 (Pannonius)
858–868	869	870 (Pannonius)
871	872	
873–877		878 (Supero-Glogovinus)
879–888		889 (Pannonius)
890		891 (Polsko?)
	892	

¹¹ K. BERÁNEK, *Bakaláři a mistři*, s. 153, č. 1093.

893–906		907 (Pannonius)
908	909	
910	911	
912–916	917	
918–921	922–923	
924–926		

Mistři:

1085–1095	1096
1097–1103	

4. Místa původu promovaných (Čechy a Morava)

(číslice v závorkách odkazují na seznamy bakalářů a mistrů v edici K. Beránka – viz pozn. 4)

Bernartice (864, 903)
 Beroun (921, 924)
 Bezno (912)
 Bělá pod Bezdězem (832)
 Brandýs nad Labem (842, 856, 868)
 Březnice (893)
 Budyně nad Ohří (805)
 Čáslav (881, 897, 926)
 Čechtice (841)
 Český Brod (831, 848, 851, 905 – nobilitovaný měšťan, 925)
 Domažlice (863, 873, 914)
 Hradec Králové (813, 877, 1095)
 Chrudim (849, 890, 913)
 Chýnov (1085)
 Jičín (1087)
 Jimramov (892)
 Klatovy (1098)
 Klučenice (1091)
 Kopidlno (804)
 Kutná Hora (802, 807, 822, 824, 859, 865, 884, 898 – nobilitovaný měšťan, 899 – nobilitovaný měšťan, 904, 906, 910, 1094, 1100, 1103)
 Libčany (838)
 Litoměřice (811)
 Louny (803, 882 – nobilitovaný měšťan, 887–888, 1086)
 Lysice (823)
 Mašťov (874)
 Mělník (1089)
 Milevo (900)
 Milovice (833)
 Mníšek pod Brdy (806 – nobilitovaný)
 Moravské Budějovice (801, 1096)

Mýto (1092)
Načeradec (916)
Náchod (854)
Netolice (818, 866)
Nová Ves /Neocomenus/ (894)
Nová Ves na Moravě /Neovessenus/ (869)
Nový Bydžov (828, 896)
Nymburk (830)
Pacov (840, 1099)
Pelhřimov (827)
Písek (861, 880)
Poděbrady (815)
Praha (817, 819 – nobilitovaný měšťan, 820 – nobilitovaný měšťan, 829 – nobilitovaný měšťan, 843, 860, 879, 883, 1088, 1093 – nobilitovaný měšťan, 1097 – nobilitovaný měšťan, 1101 – bez bližšího určení)
– Malá Strana (843)
– Nové Město (819, 820, 829, 860, 883, 1093 – nobilitovaný měšťan, 1097 – nobilitovaný měšťan)
– Staré Město (817, 879, 1087)
Prachatice (844)
Prostějov (872, 917)
Předboř (825)
Přelouč (846)
Rakovník (867, 886)
Rokycany (850, 871 – nobilitovaný měšťan, 908 – nobilitovaný měšťan, 915)
Rovensko pod Troskami (826)
Rychnov nad Kněžnou (875)
Starý Bydžov (876)
Strakonice (809 – nobilitovaný měšťan, 852 – nobilitovaný měšťan, 885 – nobilitovaný měšťan, 1102)
Stříbro (839, 862, 920)
Svinčany (814)
Tábor (855)
Třebíč (860)
Týnec /Teynicenus/ (895)
Ústěk (808)
Valeč (923)
Velešice (919)
Velvary (812, 853, 901)
Vodňany (810, 816, 834, 847)
Vysoké Mýto (918)
Žatec (845)
Žlutice (1090)
Žďár nad Sázavou (909, 911, 922)

5. Biogramy promovaných mistrů

(na základě *Rukověti humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I–V*, edd. Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, Praha 1966–1982; číslice před biogramy odkazují na seznamy bakalářů a mistrů – viz pozn. 4)

1085 – Martin Aquila, Chýnov, vyučoval v Rychnově nad Kněžnou a v Litomyšli. Po 1619 se vrátil do Rychnova/Kn., kde se oženil a stal se měšťanem.

1086 – Ondřej Stupanus, Louny, vyučoval v Kutné Hoře a později v týnské škole na Starém Městě pražském. 1624 se oženil, stal se novoměstským měšťanem, ale po 1624 odešel do exilu do Horních Uher.

1087 – Jiří Colsinius (Kavka), Jičín, vyučoval v Žatci, v Litoměřicích, 1621 se v Litoměřicích oženil, 1625 uvězněn, záhy poté odešel do Pirny, později do Berlína a Drážďan.

1088 – Mikuláš Gelenius, Staré Město pražské, byl správcem škol na Novém Městě pražském, v Lounech a ve Slaném, po 1620 odešel do emigrace.

1089 – Jan Grinvaldus, Mělník, správce školy v Bosňanech, v Kutné Hoře a nakonec v Mělníce (do 1626), kde 1626 zemřel.

1090 – Martin Havlův, Žlutice, vyučoval na Starém a Novém Městě pražském a nakonec v Kutné Hoře, kde se 1621 oženil a získal úřednické místo.

1091 – Martin Buiacius, Klučenice, vesničan – žádost o propuštění z poddanství (1621), správce škol na Starém Městě pražském, pak preceptor šlechtické mládeže, po 1621 informace o něm mizí.

1092 – Jan Maconius, Mýto (u Rokycan), od 1616 učitel v Rokycanech, na Starém Městě pražském a v Třebíči. Poté odešel do ciziny, studoval na univerzitě v Groningenu, Franekeru, Wittenberku, Lipsku, ve Frankfurtu/O. a nakonec (1633) v Basileji. 1643 se uvádí jako profesor teologie, užíval šlechtický přídomek „ab Honnigdorff“.

1093 – Jan Cyprián Kozel/ius/ z Peclínovce, nobilitovaný měšťan, rodem z Nového Města pražského, správce školy v Kutné Hoře a na Novém Městě pražském. 1623 zapsán na univerzitě ve Wittenberku, rok poté v Leydenu. Po návratu do Prahy se oženil a získal po matce (emigrantce) dva domy.

1094 – Sixt ze Zvířetína, Kutná Hora, školní správce v Písku, kde se 1620 oženil.

1095 – Jindřich Vadas z Karlova, Králův Hradec, od 1616 alumnus koleje Všech svatých.

1096 – Jakub Petrozelinus ml., Moravské Budějovice, před magisteriem konrektor školy v Chrudimi, od 1619 preceptor Karla Viléma z Říčan. Stal se bratrským knězem a odešel do emigrace do Horních Uher, kde 1647 zemřel.

1097 – Samuel Benjamin Rosinus z Javorníka, snad lékárník v Rakovnicích (po Bílé hoře).

1098 – Viktorin Moravecus (Morávek), Klatovy, 1620 správce školy v Nymburce.

1099 – Jan Faberius, Pacov, učitel škol na Starém Městě a Malé Straně v Praze (do 1621).

1100 – Daniel Stol/c/z, Kutná Hora, od 1619 preceptor šlechtické mládeže, 1621 zapsán na univerzitě v Marburku, studoval medicínu, 1623 v Oxfordu, 1624 imatrikulován ve Frankfurtu/O., kde 1627 promoval. Roku 1635 pobýval u českých exulantů v Polsku a seznámil se s Komenským, užíval šlechtický přídomek „de Stolzenberg“.

1101 – Jiří Meisner (Meusnerus), Praha, učitel ve Slaném a na Novém Městě pražském, 1622 se oženil. Emigroval do Saska, ale vrátil se při saském vpádu do Prahy, poté konfiskace majetku (domů) v Praze.

1102 – Florián Vermilius, Strakonice, 1617 rektor kůru u sv. Michala na Novém Městě pražském, pak správce škol na Novém a Starém Městě v Praze, v Litoměřicích. 1622 návrat do Strakonice, 1627 emigroval, imatrikuloval se na univerzitě ve Wittenberku. 1632 umřel v Pirně.

1103 – Augustin Stephanus, Kutná Hora, učitel v Hradci Králové a Nymburce, později se zdržoval na valdštejském panství, v letech 1623–1630 spoluvlastník domu v Kutné Hoře.

MICHAL SVATOŠ

Die letzten Absolventen der Prager utraquistischen Akademie (1618–1620)

ZUSAMMENFASSUNG

In vorliegender Studie werden Absolventenverzeichnisse der Prager Akademie analysiert, die K. Beránek für die Jahre 1586–1620 rekonstruiert hat. Eine Analyse der in den Jahren 1618–1620 promovierten Personen (145) zeigt, dass die meisten von ihnen aus Orten in Böhmen oder Mähren kamen, wobei Städte fast drei Viertel der Ortschaften bildeten. Die elf aus Prag kommenden Personen (davon 5 nobilitierte) stellen keine vier Prozent dar.

Biographische Angaben verfolgte Verf. vor allem bei promovierten Magistern, berücksichtigte aber auch die gesamte Liste. Die Karriere von Personen aus beiden Gruppen (Bakkalare und Magister) sind nahezu identisch und stimmen darüber hinaus auch mit dem älteren Zeitraum überein. Am Anfang der Laufbahn steht die Tätigkeit als Lehrer an einer Lateinschule. Nach Erlangung des Magistertitels werden alle Promovierten auf eine Lehrerstelle in den böhmischen Ländern geschickt oder werden Präzeptor für junge Adlige. Ihre Bindung an die Prager Universität endet zumeist mit der Hochzeit und dem Eintritt in den Bürgerstand.

Ein beträchtlicher Teil der Promovierten war nach der Schlacht am Weißen Berg gezwungen, aus Glaubensgründen zu emigrieren. Nur vier Personen setzten ihre Universitätsstudien im Ausland fort und errangen hier ganz ausnahmsweise auch höhere Grade. Nur ein einziger Magister wurde Universitätsprofessor, was früher bei den Prager Universitätsangehörigen der gewöhnlichere Fall war.

Die soziale Zusammensetzung der Promovierten änderte sich in diesem Zeitraum nicht. Die Karlsakademie blieb auch weiterhin eine Universität, an der die Artistenfakultät die Oberhand hatte, und eine „Universität der utraquistischen Städte“. Dorfbewohner machten auch weiterhin ungefähr ein Drittel der Promovierten aus, für die die Zustimmung der Obrigkeit das wesentliche Hindernis für ein Universitätsstudium ist. Das Bestreben, das Studium im Karolinum für den Adel, für Andersgläubige oder für Studenten aus der Fremde attraktiv zu machen, scheiterte entweder völlig (Adel und andere Konfessionen) oder beschränkte sich auf einige Individuen (Ausländer), die zudem böhmische Lateinschulen durchlaufen hatten.

Die Titel der Promotionsthese erlauben uns eine Vorstellung über die Prüfungsfächer und Prüfungsthemen. Die überwiegende Mehrzahl der Bakkalaureus- und Magisterthesen befasst sich mit Fragen aus dem Bereich der Sieben Freien Künste, und die scholastische Methode wird noch beibehalten. Nur sporadisch sind medizinische, juristische oder theologische Thesen oder „neue“, durch den Humanismus beeinflusste Lehrfächer (Poesie, Historie) zu verzeichnen. Auch das Interesse an aktueller Thematik nimmt zu (politische Theorien, Verwaltung des Landes, Fragen von Krieg und Frieden). Am trefflichsten wird diese Tendenz in der im Sommersemester 1619 verteidigten Magisterthese von Johann Zyprian Kozel deutlich, deren Thema die Frage war, ob der im Herbst 1618 aufgetauchte Komet ein Vorzeichen der jetzigen Katastrophe sei.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Češi a jejich stát

DOBRO VŠEM! VIKTOR FELBER – ETOKRAT

JIŘÍ POKORNÝ

GOOD WISHES TO EVERYONE! VIKTOR FELBER – ETHOCRAT

This article presents the personality of the Viktor Felber, professor of technical mechanics at the Czech Technical University in Prague. Felber was an original thinker and social critic active in the ethocratic movement of the 1920s. He published several works on the subject of a unified national state based on ethical principles. In the aftermath of assassination of Reichsprotektor Reinhard Heydrich, Felber was executed on June 2, 1942, as an activist of the National Revolutionary Committee of Intellectuals and anti-Nazi resistance member.

Key words: Viktor Felber – ČVUT (Czech Technical University) – ethocracy – technocracy – anti-Nazi resistance

Postava profesora Viktora Felbera dnes nepatří k obecně známým osobnostem naší minulosti. V paměti historiků se asi ještě udržuje jako člověk, který byl (spolu se svým synem) mezi prvními popraven za heydrichiády, tedy jako příklad vlastence, který doplatil na svou angažovanost v protinacistickém odboji. V prostředí pražského ČVUT žije kromě toho jeho odkaz vynikajícího učitele, druhého profesora technické mechaniky; Felberovo působení dodnes připomíná po něm pojmenovaná medaile, udělovaná za zásluhy o rozvoj ČVUT. Tento článek má připomenout osobnost Viktora Felbera, mimořádně svérázného myslitele a sociálního kritika či přímo reformátora, tedy předního člena Etokratického hnutí.¹

Viktor Felber a ČVUT

Viktor Felber se narodil 11. října 1880 ve Svitavách jako syn železničního úředníka.² Po absolvování reálky studoval v letech 1898–1902 strojní inženýrství na České vysoké škole technické, kde nakonec složil s vyznamenáním obě státní zkoušky. Kromě toho navštěvoval na univerzitě přednášky z matematiky jako mimořádný posluchač.

Po studiích se odebral do Paříže a krátce působil také ve Strojírenské akciové společnosti, dř. Breitfeld, Daněk a spol. Roku 1903 získal titul doktora technických věd na základě práce *Teorie a konstruktivní návrh rotační pumpy*. Šlo vlastně o první doktorát na oboru

¹ Tento článek jsem zpracoval za použití dvou textů, které jsme v roce 1990 napsali společně s kolegou Davidem Krausem, ředitelem Archivu ČVUT, kde jsem tehdy pracoval.

² Jaroslav HÝBL, *Viktor Felber*, Praha 1946, passim. Srov. též Archiv ČVUT, osobní spis Viktora Felbera, osobní tabulky Viktora Felbera 1908, 1925. Kolegyni Magdaleně Tayerlové, ředitelce archivu, děkuji za velkou pomoc při hledání materiálu.

strojního inženýrství. Ve stejném roce se stal asistentem Josefa Sasky na katedře technické mechaniky a teoretické nauky o strojích. Profesor Saska poznal Felberův talent a podporoval ho, takže již v roce 1908 se Felber mohl habilitovat, roku 1911 byl jmenován mimořádným a 1919 řádným profesorem tohoto oboru.

Později následovaly i významné funkce, v roce 1920–1921 Felber působil jako děkan Vysoké školy strojního a elektrotechnického inženýrství a v letech 1930–1931 jako rektor ČVUT. Zapojoval se i do činnosti různých vědeckých institucí a praktických ústavů. V roce 1920 se stal členem Masarykovy akademie práce, 1928 mimořádným členem České akademie věd a umění, dále pracoval jako činný člen Slovanského ústavu a konečně se mj. podílel i na činnosti Patentního soudu v Praze.

Své působení na vysoké škole zakládal Viktor Felber v prvé řadě na vlastním vědeckém působení, které orientoval zhruba třemi směry – věnoval se mechanice tuhých těles, hydraulice a termomechanice. Kromě četných článků v časopisech vydal také několik knih, např. *Příspěvek k teorii a konstrukci rozvodů pístových pump a kompresorů* (Praha 1916). Největší uznání zřejmě získalo dílo *Reálné základy všeobecné mechaniky*, které vyšlo v letech 1912–1913. Felber neváhal psát ani skripta, užitečná hlavně pro ty studenty, kteří z různých důvodů neměli dostatečnou přípravu ze střední školy – třeba pro ty, kteří po maturitě museli narukovat na frontu a již mnoho zapomněli. Skripta vycházela jen litograficky, ale šlo o vynikající díla po odborné i výkladové stránce. Felberův životopisec a nástupce na jeho katedře J. Hýbl je dokonce považoval za vrchol Felberovy činnosti.

Felber byl považován za vynikajícího řečníka a učitele, který se nemusel na své hodiny speciálně připravovat; s jeho přednáškami (mluvil spatra) však někteří studenti, zvyklí spíše na přednášky čtené a často dokonce diktované, měli velké potíže. Také ti, kteří neuměli dostatečně matematiku, na niž Felber kladl mimořádný důraz, si často stěžovali na velkou náročnost a nesrozumitelnost. V zájmu objektivitavy zavedl Felber písemné zkoušky a kromě toho zadával během každého semestru zvláštní písemné práce, aby se studenti pocvičili, ověřili si své znalosti a pracovali soustavně. Proti těmto novotám se mnoho studentů bouřilo, nakonec ale většina pochopila, že pan profesor je přísný v jejich vlastním zájmu. Když však Felber začal vyžadovat určitý minimální prospěch z těchto prací jako předpoklad pro přihlášení se ke zkoušce, studenti se proti tomuto požadavku energicky postavili. Felber to nesl těžce a neméně se ho dotklo, že ho nepodpořili ani jeho kolegové. Jeho postup byl však z hlediska výkladu zkušebnímu řádu skutečně právně sporný. Felber proto hledal podporu na Ministerstvu školství a národní osvěty, ale když ani tam neuspěl, rozhodl se, že podá žádost o předčasný odchod do penze. Ačkoli se mu pak profesorský sbor pokoušel tento radikální krok rozmluvit, nedal si říci a v roce 1935 skutečně z ČVUT odešel.

Byl to svým způsobem paradox, protože asi málokterý tehdejší vysokoškolský profesor se tak staral o studentské záležitosti a uvědomoval si, že ve výuce nejde jen o vlastní vědecké výsledky, ale také o poměr ke studentům.³ Navíc se zejména v době krátce po převratu podílel na nepochybně úspěšných reformách, jako byla reorganizace celého vysokého učení (rozdělení Techniky, rozčleněné dosud v pouhé odbory, ne však fakulty, na jednotlivé vysoké školy) a také reorganizace vlastního studia (povinnost studentů vykonat různé zkoušky

³ Felber se angažoval např. také v pokusech o reformu Hlávkových studentských kolejí, zde však výrazně neuspěl, protože v tomto prostředí byl cizí. Srov. Jiří POKORNÝ, *Odkaz Josefa Hlávky. (Historie České akademie věd a umění, Hlávkových studentských kolejí, Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových, jakož i Národohospodářského ústavu)*, Praha 2005 (vyšlo 2006); druhé vydání 2008, s. 142–146.

v předepsaných termínech, jisté povinné pořadí zkoušek, částečně omezený postup do druhého ročníku apod.). I proti těmto změnám se reptalo, ale vžily se.⁴

Viktor Felber bral své učitelské poslání nepochybně velice vážně a jeho předčasný konec určitě těžce nesl. V té době však našel nové pole působnosti – Etokratické hnutí.

Etokracie

Ještě za působení Viktora Felbera na technice se začalo formovat etokratické hnutí. Jeho myšlenky Felbera, který již v roce 1920 konal kurz přednášek o energetické zásadě životní, velice zaujaly. K tomu, aby se stal jedním z předních stoupenců tohoto hnutí, stačilo celkem málo.⁵

Základ etokracie představují dvě publikace Ing. JUDr. Josefa Horáka, který v roce 1933 vydal knihu *Etokracií na kořen krize*. Tuto příliš teoreticky zaměřenou studii rozvedl o rok později v populárněji formulované brožuře *Etokracie, řád dobra*.⁶ Už na jeho první vystoupení zareagovali sympatizanti, kteří vytvořili Etokratické hnutí, jehož program v té nejstručnější formě hlásal: „*Usilovati o to, aby byl vědecky vybudován a prakticky uskutečněn společenský řád, jenž by byl založen na základních zásadách mravních, jakožto vrcholném principu života.*“ Ještě jasněji etokratické cíle prozrazovalo jejich heslo Dobro všem!

Etokratům vadilo, že rozum „*zpyšněl a omámen svými ohromnými úspěchy, zpit mocí a slávou, opustil a zradil svého věrného druha, opustil a zradil srdce!* ... *Přišel však čas, kdy nutno souditi a odsouditi tento zpychlý rozum. Přišel čas, kdy nutno zkritizovati jeho vládčivost, tyranii, jeho diktaturu; kdy nutno stanoviti hranice pro jeho činnost a povolati opět k spoluvládě pohrnuté srdce.*“⁷ Společenský řád byl podle nich rozrušen abnormálním vývojem politického řádu, resp. spojením politiky a hospodářství a zanedbáním kulturní a mravní složky lidské společnosti. Za úkol svého hnutí etokraté považovali v první řadě formulování a precizování základních etických zákonů; především je ale chtěli sestavit v etický řád, který by byl základem celého společenského řádu, a na tomto podkladě reformovat kulturní, politický i hospodářský život společnosti.

Etokraté si při realizaci svých plánů mnoho slibovali od inteligence, která se měla chopit vedoucí role ve společnosti na základě etických principů, jež by měly být všem lidem společné. Pokud se intelektuálové stanou mravní autoritou, k níž by měl lid instinktivní úctu, jakou má žák k laskavému učiteli, „*řád přijme jejich vedení. Je to ostatně v zájmu inteligence samotné, která se musí postavit vlně násilí a prostřednosti, která se šíří světem. Jinak se duševní pracovníci octnou pod řítícím se válce, který rozdrtí všechny snahy o uplatnění svobodného ducha. Bylo třeba se učit od sousedů, nebylo možné*

⁴ Přehled těchto reforem obsahuje *Jednání širší poradní komise při Českém vysokém učení technickém v Praze O reformě studia*, Praha 1930. Na tomto jednání měl V. Felber hlavní referát. Jinak J. HVB, *Viktor Felber*, s. 21–23.

⁵ Mezi hlavními představiteli etokratického hnutí figurují tato jména: Adolf Dubský, štábní kapitán v. v., Alice Fidrmucová, Ing. Antonín Havel, Edvard Maška, redaktor, Ing. Dr. Viktor Felber, prof. ČVUT, Ing. JUDr. Josef Horák, Ing. Václav Kelbich, Ing. B. Pour, B. Marta Radovská, František Rezáč, bankovní ředitel v. v. Viz Josef HORÁK, *Etokracie, řád dobra: Dobro všem!*, Veřejné svědomí, sv. 1 (rediguje Edvard Maška), Praha 1934, s. 4.

⁶ Josef HORÁK, *Etokracií na kořen krize. Návrh na organisování hnutí pro výchovu a propagandu lidstosti*, Praha 1933; Týž, *Etokracie, řád dobra*, Veřejné svědomí, sv. 1, Praha 1934.

⁷ J. HORÁK, *Etokracie, řád dobra*, s. 3 a 7.

předpokládat, že se Československu něco vyhne, že jeho obyvatelé zůstanou pouhými pozorovateli.“⁸

Jak vyplývá z několika dopisů Viktora Felbera, uložených v Archivu Národního muzea, Felber se s představitelem Etokratického hnutí, zejména asi s Josefem Horákem, rozešel.⁹ Není však pochyby o tom, že zásadám hnutí, které zcela odpovídalo jeho ideálům, zůstal věrný.

Etokracie jako obdoba i protiklad technokracie

Už z doby, kdy etokratické hnutí vznikalo, lze snadno odvodit, že reagovalo především na velkou hospodářskou krizi počátku 30. let, na nepochopitelné zjevy, které přinášela, a hrozby, jež s ní byly spojeny. Stoupenci etokracie přitom museli konfrontovat svá stanoviska s jiným, protikladným, ale zároveň v něčem i dosti podobným hnutím, které rovněž mělo ambice vyslovovat se k nejzávažnějším otázkám vývoje lidského rodu – technokracií. Toto hnutí se začalo formovat již po I. světové válce v USA a značnou odezvu našlo také v Evropě, včetně Československa. Technokraté, vedení především inženýrem Howardem Scottem a sdružující se v inženýrském oddělení Kolumbijské univerzity, prosazovali myšlenku, aby se hospodářské řády přizpůsobily lidskému pokroku; dokonce si přáli, aby tyto nové řády, jež nebude charakterizovat „*sobectví a nenávisť, nýbrž láska k lidstvu, láska k technické vědě a příslovečná technická preciznost*“, technici sami vytvářeli. Technokraté viděli v hospodářských problémech (a konečně i obecně ve společenských) především technologické problémy, které se dají zvládnout, bude-li se postupovat metodicky, racionálně a na nejvyšší úrovni vědeckého a technického poznání.¹⁰

Za těchto okolností mohly být názory Viktora Felbera jako stoupence etokratické nauky, ale přitom předního zástupce technické inteligence, který byl o technokratických myšlenkách velmi dobře informován, velice důležité a zajímavé. Jak bude on vidět perspektivy lidstva, jak si bude představovat vztah etického řádu a expandující techniky?

Příspěvek V. Felbera k rozvoji etokratických myšlenek

Kromě mnoha kratších článků se V. Felber vyslovil k těmto problémům ve dvou více než stostránkových publikacích. První z nich, práce *Řád mravní a sociální*, vznikla již roku 1935 a patřila tedy k základním dílům etokratického hnutí. Felber si velice palčivě uvědomoval rozpory své doby, kdy se společnost na jedné straně topila v nadbytku, ale na straně druhé se právě z tohoto důvodu ničily suroviny, plodiny, výrobky. Současný stav společenských věd i národohospodářské teorie ho neuspokojovaly, všude nacházel jen popisy, ale nikde vysvětlení, nikde pokusy předpovídat další vývoj a hledat východiska. Proto se pokusil řešit problémy uspořádání společnosti sám, opíraje se především o vlastní pozorování

⁸ J. HORÁK, *Etokracie, řád dobra*, s. 21–25.

⁹ Archiv Národního muzea, Drobné fondy, k. 2: Etokratické hnutí, dopis Viktora Felbera neznámé ženě (spisovatelce Pavle Moudré?) z 28. července 1937.

¹⁰ František HAVELNA, *Technokratismus základem nových hospodářských řádů?*, Knihovna Stavitelského přehledu, sv. 5, Praha 1933. Srov. obecně též *Technokracie v českých zemích (1900–1950)*. Práce z dějin AV ČR, řada A, sv. 6 – Studie z dějin techniky, sv. 3., Praha 1999.

a úsudek technika, který bere fakta jako základní stavební kameny, ale zároveň má již v mysli výslednou podobu svého díla. Paradoxně se však technickými záležitostmi příliš nezabýval, v zásadě měl za to, že technický vývoj je už tak daleko, aby dovolil skutečně nový krok v organizaci společnosti. V tom se mimochodem zcela shodoval s technokraty, kteří již tehdy prohlašovali, že při plném využití veškerých technických vymožeností by stačilo, aby všichni lidé mezi 25 a 40 lety pracovali pouze 13,5 hodiny týdně při čtrnáctidenní roční dovolené. (Upozorňovali např. na skutečnost, že k semletí veškeré mouky v USA je potřeba jen 18 dělníků, že výroba jednoho automobilu trvala 1219 hodin v roce 1904, 303 v roce 1919 a jen 92 v roce 1929 apod.).¹¹ Ani v otázce surovin a energie neviděl žádný problém, i když vyzýval k šetrnosti. Nedělal si však opravdu starosti s tím, že by se něčeho mohlo lidstvu nedostávat. Kdyby však přece jenom vznikly nějaké potíže např. s energií, určitě by se našla náhrada – Felber upozorňoval na ohromné rezervy, jaké má lidstvo s využitím slunečního záření. Za přirozené ovšem považoval, že zásobárny surovin i energií budou každému člověku k dispozici bez jakýchkoli omezení, podle jeho výrobních potřeb, že v této oblasti přestane existovat soukromé vlastnictví.

V souladu se základním zaměřením svého hnutí konstruoval Felber stavbu nové společnosti na etických základech. Vycházel ze základního axiomu, že člověk je tvor společenský a v zásadě dobrý a jediným i nejvyšším cílem lidské společnosti je život sám. To, co život obohacuje, podporuje, je dobro; zlo ho naopak jen omezuje. Každý by se měl postavit na stranu dobra a usilovat, aby „*křivka životní míry co největšího počtu jednotlivců trvale stoupala a tím rostla životní úroveň společnosti jako celku*“. Vlastně šlo o uspokojování potřeb, existenčních i kulturních, o blahobyt i osobní svobodu, přičemž je jedinec vázán a omezován ohledy na své bližní, sebekázní, které se podrobuje dobrovolně a uvědoměle. Přirozeně na něj ovšem působí také výchova. Organizování lidstva nemělo a ani nemuselo být podle Felbera násilné. Na současné úrovni vývoje nemuseli totiž lidé zápasit o existenční prostředky jako v dřívějších dobách skutečného nedostatku, když sami představovali součást přírody. Etokracie tedy neznamenala popření vlastního ega, ale jeho usměrnění. Přesto bylo třeba tyto výdobytky chránit – mravní řád měl mít oporu v právu a demokratické státní moci.

S těmito celkem obecnými tezemi spojoval Felber ovšem velmi konkrétní (a nepochybně i neobyčejně utopický) pokus o nastolení nového hospodářského řádu, odpovídajícího patřičným morálním nárokům. Tento řád znamenal zásadní rozchod s dosavadním vývojem kapitalistické společnosti. Snad nejvíce mu vadilo, že ideálem (ovšem zvrhlým) dnešního člověka se stal bezpracný zisk. „*Hospodářský řád rozdělil lidstvo ve dva tábory vzájemných nepřátel, uvolnil všechny pudy, vypěstoval je ve zločinnost mravní i právní; zvrhl přirozený pud sebezachování v touhu po ničení. Svět stal se civilizovaným pouze s kulturním nátěrem. A tato civilizace se šíří a uměle vstěpuje lidem „nekulturním“ nebo „méně pokročilým“, nikoli aby byli povzneseni vskutku kulturně, ale hlavně z vypočítavosti, aby se získaly levné pracovní síly k potření tíživí konkurence*.“¹² Z toho pak mělo vyplývat pohrdání prací, chápané jen jako nutné zlo. Hlavní východisko Felberových úvah bylo totiž odmítnutí peněz v jejich dosavadní podobě. Peníze jsou anonymní, vzácné, převoditelné, směnitelné a mají volný oběh. Mohly být zaplacený za poctivou práci, mohly být odměnou za zásluhy včetně podnikatelského rizika, ale také za různé zločiny a nepravosti. „*Peníze se tak staly*

¹¹ F. HAVELNA, *Technokraticismus*, s. 12–14.

¹² VIKTOR FELBER, *Řád mravní a hospodářský*, Veřejné svědomí, sv. 2, Praha 1935, s. 128–138, zvl. 129.

nástrojem, prostředkem, podporovatelem a rozmnožovatelem společenského zla a tím rozkladným prvkem lidské společnosti.“¹³

Proto si Felber představoval, že by bylo nejlepší peníze zrušit a nahradit je pouhým registrováním nároků (na odměny za užitnou práci) v podobě neanonymních a nepřevoditelných směnidel. Odvolával se přitom na již existující a stále se rozvíjející soustavu šekovou a clearingovou. V jeho návrhu by tento ohromný clearing provozovalo hospodářské ústředí – ústav pro státní hospodářství.¹⁴ Každý člen společnosti by měl v tomto ústavu svůj zápis a účet, které by byly zcela individuální, nepřevoditelné a nevypověditelné – mohly by skončit jen smrtí nebo vystěhováním. Všechny platební operace by probíhaly jen mezi jedincem a ústředím (nikoli tedy mezi dvěma určitými členy společenství) a pro jednorázovou operaci, nešlo by v žádném případě o oběživo. Nebylo by pak ani možné tato směnidla hromadit, půjčovat apod. Odpadl by tak úrok, bezpracný zisk a vlastně všechno, co měl Felber penězům za zlé.

Díky této zprostředkovatelské službě by ústav získával přehled o veškeré hospodářské činnosti, mohl by ji ovlivňovat např. poskytováním úvěru, starobního, zdravotního a jiného pojištění, do života společnosti by mohl zasahovat také ovlivňováním cen, které by měly být spravedlivé, stejnoměrným rozdělováním práce či stanovením pracovní doby. Tak mohl být pozvolna nastolen nový, nepeněžní, registrační neboli zápisný systém, uskutečňující cílevědomou a eticky řízenou racionalizaci, otvírající brány technického pokroku a kulturního povznesení obyvatelstva.

Své názory Felber rozpracoval v další velké studii *Národní a sociální stát*, kterou publikoval v roce 1939.¹⁵ Felberova východiska zůstávala v podstatě stejná – opět odsoudil peníze a řád na nich postavený, proti své předchozí práci však ještě konkrétněji, a své úvahy rozšířil v podstatě na celé lidstvo, ne pouze na jeden stát či národ. Jeho cílem bylo vybudovat mezinárodní sociální řád, řád pro úpravu styků mezi státy a zřídit mezinárodní instituce, uskutečňující tyto styky v politické, hospodářské i kulturní oblasti. Mimo jiné doporučoval ústavně zavést mezinárodní řeč a písmo, jednotný kalendář, mezinárodní míry a mezinárodní měnu jako prostředky k sblížení národů. Požadoval vyloučit válku jako prostředek k vyřizování sporů, odsuzoval zasahování do vnitřních poměrů jiných států – na druhé straně si přitom paradoxně přál, aby bylo možno dohlížet na jednotlivé státy, zda jejich zřízení nenarušuje sociální etický řád. Protože ovšem uznával, že rozpory mezi státy, vrcholící válkou, nelze odstranit, dokud i mezi občany jednoho státu bude zuřit boj, soudil, že v daném okamžiku bude nejlepší se stále ještě zaměřovat na uspořádání poměrů v rámci národa.

Nejzávažnějším úkolem bylo dosažení blahobytu národa. Toho nebyl schopný liberalismus, který znamenal jen „*zvůli, kořistnictví, sobecké cíle osobní dosahované bezpočtem cest, navzájem se křížujících a dávajících vznik stálým sporům; jejich narovnání vyžaduje mnoho lidské energie, jež by mohla býti využita k poznání a výrobě – zdrojům blahobytu. Liberalismus je tudíž v zásadním rozporu s etickým principem hospodárnosti. – Liberalismus je živná půda pro lidský plevel a lidské příživníky, jež rodí zločiny jako své plody.*“¹⁶ Všem společnou touhu po blahobytu bylo třeba uskutečňovat

¹³ V. FELBER, *Řád mravní a hospodářský*, s. 109–123, zvl. 122.

¹⁴ V. FELBER, *Řád mravní a hospodářský*, s. 81–95.

¹⁵ V. FELBER, *Národní a sociální stát. Studie o společenské a národní organizaci a o budování státu*, Časové úvahy hospodářské a politické, sv. 3, Praha 1939.

¹⁶ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 41.

solidárně, společnou práci, podle plánu a vázanou organizací kontrolovanou vším národem. Za těchto okolností nabude i práce tvůrčího rázu, bude přinášet největší životní slast, a to tím spíše, že věda a technika připravila člověku ku pomoci stroje a výrobní racionalizace ukázala možnosti i nesmírnou užitečnost společné práce prováděné podle plánů a rozumně řízené.

Každý občan měl dostat příležitost k výdělečné práci, centrum mělo společnou práci kontrolovat, usměrňovat a bránit každému vykořisťování. Důchod měl být získáván jen vlastní prací. Bezpracné důchody považoval Felber za zcela nepřijatelné. Soukromé vlastnictví se mohlo vztahovat jen na věci vytvořené lidskou prací, a to jen tehdy, pokud by společenství nevznikla škoda. Pracovat mohl člověk jako nezávislý jedinec nebo v rodinném podniku či konečně ve společenstevním podniku – jeho majiteli by v tomto případě byli všichni jeho zaměstnanci. Hmoty a energie ve volné přírodě měly být považovány za společné vlastnictví pospolitosti a podřízeny společné správě. Společná správa měla dozírat, aby přírodní bohatství bylo využíváno i se zřetelem na potřeby příštích pokolení. Cenu hromadných výrobků měly tvořit jen pracovní položky (tj. nedovolovaly se spekulativní položky nezduvodněné prací). Také práce každého jednotlivce výdělečně pracujícího měla být spravedlivě odměňována podle jednotných zásad. Všem mělo být zaručeno penzijní, nemocenské, úrazové a zdravotní pojištění, spojené s „*trvalým zdravotním dozorem*“. Pro ženy, vychovávající řádně děti (a pro tyto děti) měly být vypláceny zvláštní příspěvky (rodinný důchod). O osoby, které byly práce neschopné a nemohly se živit z vlastních prostředků, se mělo postarat centrum. Naproti tomu se neměla trpět nezaměstnanost. Felber navrhoval, aby společná správa přidělovala výdělečnou práci všem, kdož si ji nedovedou zaopatřit sami, a v případě potřeby zřizovala pro ně pracovní útvary, v nichž by jim poskytla plné zaopatření. To znamenalo, že by byla vlastně zavedena pracovní povinnost. Žebrota neměla mít v tomto uspořádání místo.

Místo povinné vojenské služby plánoval Felber zavést přímou obecnou pracovní povinnost pro muže i ženy, přičemž branná služba by byla její součástí. V následujících letech by se mohla konat „pracovní cvičení“, spojující práci s výchovou a rekreací apod. Společným pobytem a prací měla být také podporována výchova k družnosti, pěstován smysl pro solidárnost. Na těchto cvičeních mohlo také docházet k seznamování obou pohlaví, „*pro něž pracovní prostředí mravně řízené bude vhodnější půdou než zábavní podniky, na nichž se dosud hlavně známosti uzavírají*“.¹⁷

Speciálními hospodářskými úkoly pověřoval Felber navíc hospodářské ústředí, které pojmenoval Státní hospodářský ústav (SÚH). Ten měl zaznamenávat nepřímé směny (jak už o tom byla výše řeč) převodem právních nároků, poskytovat společenské úvěry pro založení či rozšíření podniků, sestavovat hospodářské statistiky, vést evidenci zaměstnanosti, vybírat daňové poplatky a konečně usměrňovat hospodaření ve státě všemi prostředky, jež má ústav po ruce, ku prospěchu celé pospolitosti, podle obecného plánu vypracovaného pro jednotlivá třiletí až pětiletí. SÚH měl mít své ústředí, své pobočky a hustou síť místních úřadoven, nejlépe spojených s Poštovní spořitelnou.¹⁸

SÚH vyžadoval spolupráci a kontrolu. Jeho pomocnými orgány měly být hospodářské výbory místní, okresní, krajové a zemské, vrcholící ve státní (národní) hospodářské radě. Občanské hospodářské výbory se státní radou hospodářskou měly za úkol zastávat se

¹⁷ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 79–81.

¹⁸ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 58, 82–99.

hospodářského prospěchu lidu jako výrobců a konzumentů, sjednávat dohody mezi konzumenty a výrobci, pečovat o to, aby byly všem občanům zajištěny spravedlivé pracovní důchody, aby jim byl povolován úvěr apod. Vedle těchto spíše územních orgánů měla pracovat ještě řada stavovských orgánů – např. v podobě průmyslových, obchodních a inženýrských komor, komor pro drobné podnikání či stavebnictví. Sdružování příslušníků stavu v těchto organizacích mělo být povinné, zrovna tak jako účast všech obyvatel na zasedáních občanských hospodářských výborů. Tak mělo být docíleno i národního politického sjednocení. To znamenalo, že vůbec nebylo třeba politických stran; „*národ sám je stranou, tedy nemá být strany mimo národ. A poněvadž je národ pojem nadřazený straně, mizí v sociálním ethickém řádu strana jako hlavní organizační prostředek*“.¹⁹

O vlastním politickém zřízení se Felber zmiňoval mnohem stručněji. Předpokládal, že v čele státu by stál prezident a jednokomorový parlament, přičemž místo druhé komory by fungoval státní senát jako tribunál pro ochranu práv lidu. Jeho členy měl volit parlament, své zástupce do něj by ale také vysílaly vysoké školy, akademie, státní kulturní a stavovské instituce. Senát měl kontrolovat činnost vlády a parlamentu, navrhopvat referenda, rozhodovat v kompetenčních sporech mezi sněmovnou, vládou a prezidentem a případně i v žalobách vznesených na členy vlády.

Felber předpokládal, že nastolit hospodářské a státní uspořádání podle jeho představ by nemohlo proběhnout najednou. Očekával, že bude zapotřebí projít několika přípravnými stádii. Z nich by jistě nejdůležitější byla první fáze, v níž se měly klást základy nového systému. V tomto období by státní správa měla v Poštovní spořitelně otevřít Národní úvěrový fond, který by zaváděl registrační soustavu a poskytoval úvěry. Státním zaměstnancům by byla část (stále rostoucí) mezd poskytována v podobě nárokových zápisů, totéž by se mohlo realizovat i v případě státních dodavatelů. Aby na tomto způsobu placení mohly být účastny nejširší lidové vrstvy, neplatící šeky, navrhoval pro ně zavést odběrné knížky. Vlastník knížky měl složit u obchodníka, jehož si sám zvolil, a který byl zapojen do tohoto systému, zálohu, vzniklou odpisem příslušné částky ze svého nároku k jeho dobru. Nebo státní úvěrový ústav mohl zavést přímo odběrní poukázky na zboží a úkony.²⁰ Další fáze jen zpevňovaly dosavadní organizaci, přičemž „*království božího na zemi*“ by bylo dosaženo až ve třetím období, v němž by soustava peněžního hospodářství byla zrušena a plně nahrazena řádem společenského úvěru a směny.²¹

Mimořádnou důležitost pro vybudování nové společnosti, jak Felber opětně zdůrazňoval, měla výchova, jejímž úkolem byl „*souladný, harmonický rozvoj schopností a způsobilostí duševních i tělesných, vytvářejících řádného občana*“. Výchova měla několik stupňů – rodinný, školní a lidový. Organizovaná školní výchova měla začít nejpозději ve třech letech v mateřských školách (Felber se ovšem přimlouval i za jesličky od dvou let). Ostatně i na rodinnou výchovu měl dohlížet stát, konkrétně Dohledací ústav rodinný. Od šesti do patnácti let měly děti chodit do národní školy (se dvěma stupni – obecným a občanským).

Potom následovala střední škola, která se dělila na následující skupiny: v první získávala mládež jednoletou až dvouletou průpravu pro výdělečnou činnost např. v zemědělství nebo pro rodinný život (rodinné školy pro dívky), nebo vyšší odbornou přípravu, trvající

¹⁹ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 84.

²⁰ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 120.

²¹ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 131.

dva až tři roky, pro různé živnosti, umělecký průmysl a umělecká povolání. Druhá skupina zahrnovala tříleté až čtyřleté střední školy všeobecně vzdělávací s navazujícími jedno či dvouletými nástavbami pro různá povolání administrativní, průmyslová či učitelská. Pro nejspochopnější studenty se otevírala šance vstoupit na speciální jednoletou nástavbu, připravující na vysokou školu. Střední školu diferencoval Felber tak důkladně, protože se domníval, že současná škola plní dvě těžko slučitelné úlohy, tj. poskytovat vyšší vzdělání obecné a zároveň připravovat pro vysoké školy, protože tím se studenti netoužící po vysokoškolském studiu zbytečně zatěžují. Přesto Felber kladl na střední školu nemalé nároky; nešlo mu jen o vzdělání ve smyslu získaného vědění, ale i o schopnost samostatně chápat a posuzovat současné kulturní prostředí, přispívat svým dílem ke zvýšení kulturní úrovně národa a lidstva a v neposlední řadě i k povznesení vlastního života.

Na vysokou školu měli vstupovat jen lidé pro tento typ studia naprosto způsobilí, kteří své schopnosti dokáží studijním prospěchem i psychotechnickými testy. V podstatě si Felber přál, aby se všechny vědní obory soustředily do úplné univerzity, do níž zařazoval i technické vědy či umění.²²

Konečně posledním zdrojem vzdělání měla být lidovýchova, vytvářející paralelní síť vzdělávacích zařízení vedle běžné školské soustavy. Měl ji řídit Státní ústav lidové osvěty – nikoli politické či stavovské instituce jako dosud, protože tím se vzdělání stává jednostranným a překáží národnímu sjednocení. Úkolem lidovýchovy nebylo jen umožňovat, aby široké vrstvy měly aktivní podíl na národní kultuře, ale také poskytovat náležitou podporu těm, kteří chtěli změnit zaměstnání, případně postoupit výše.²³

Určitou, byť pochopitelně rovněž minimální šanci na uskutečnění měly Felberovy myšlenky v pohnutých dobách druhé republiky. Ohrožení, ponížení a zmrzačení meziválečného Československa obnažilo slabiny dosavadního politického i hospodářského uspořádání a vybízelo k neortodoxním řešením. Felber předložil své návrhy v Nové práci, orgánu Masarykovy akademie práce, v prosinci 1938.²⁴ Jeho *Náčrt hospodářské reorganizace republiky Československé* apeloval na nezbytnost přizpůsobit hospodářskou strukturu, politickou organizaci i veřejnou správu novým okolnostem. Stát měl zajistit soupisy všech výrobních možností a potřeb (zemědělská půda, pracovní síly, energetické zdroje atd.), plynule plánovat rozvoj hospodářství a uskutečňovat novou hospodářskou organizaci. Jinak jeho návrh uváděl vše, co obsahovala jeho studie *Národní a sociální stát*, kterou tehdy připravoval nebo již odevzdal k otištění.

Epilog

„Tatínek za okupace chodil s hlavou svěšenou, nahrbil se a jakoby rychle zestárnul, ruce za zády, stále v sobě vedl jakýsi nevyřčený dialog, který ho sužoval. Byl jako zmrzačen, odsouzen k nečinnosti,“ vzpomínala později Felberova dcera Libuše.²⁵ Vnučená pasivita však netrvala dlouho.

²² V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 139–145.

²³ V. FELBER, *Národní a sociální stát*, s. 146–147.

²⁴ VIKTOR FELBER, *Náčrt hospodářské reorganizace republiky Československé*, Nová práce 20, 1938, č. 12, s. 169–171.

²⁵ Archiv ČVUT, fond Sbirka biografických dokumentů, sign. Viktor Felber: Libuše FELBROVÁ-JEŽKOVÁ, *Můj táta* (strojopis, průklep, zřejmě rukopis nějakého článku – Květy?).

Prostřednictvím svého syna Julia, tajemníka generálního ředitele Škodových závodů, se zapojil do činnosti odbojové skupiny Národní revoluční výbor inteligence.²⁶ Tuto skupinu založili představitelé ilegální komunistické strany; viděli v ní příležitost jak proniknout mezi českou intelektuální elitu a získat tak vliv na celý český národ. Přípravnými pracemi k založení výboru byl pověřen Julius Fučík, který měl poměrně rozsáhlé kontakty v kruzích inteligence, a také byl znám širší veřejnosti. V této činnosti mu pomáhal interbrigadista Jaroslav Klecan (Mirek z Fučíkovy Reportáže) a tajemník Klubu umělců Mánes Lubomír Linhart. Mánes, v němž se scházela většina tehdejšího pražského uměleckého a intelektuálního světa, tvořil přirozené zázemí organizace.

Předsedou Národního revolučního výboru inteligence se stal Vladislav Vančura, který si vzal na starost i činnost v oblasti literatury. Za sekci výtvarného umění byl odpovědný Bedřich Vaníček, za sekci divadla Božena Lukášová-Půlpánová, filmové pracovníky organizoval Jindřich Elbl, lékař MUDr. Miloš Nedvěd a MUDr. Zdeněk Štich. Viktor Felber se zaměřil na školství a osvětu. Národní revoluční výbor inteligence měl jednak koordinovat činnost inteligence v případě celonárodního vystoupení proti okupantům, jednak připravovat reformní plány pro přestavbu celých velkých odvětví českého kulturního života (výchovy mladých umělců, znárodnění divadelnictví, filmu i rozhlasu) a zdravotnictví či farmaceutického průmyslu. Tato činnost vypadala v daných podmínkách jako plané teoretizování, ale měla velký význam. Díky ní komunisté získali oproti ostatním politickým, kulturním a veřejným činitelům ohromný náskok.

Takové plánování se Felberovi muselo nepochybně zamlouvat. On sám se komunistou nestal, v některých ohledech k nim však jistě neměl daleko – určité pochopení v tomto ohledu v něm mohl probudit jeho sociálně demokraticky orientovaný syn Julius, o němž je známo, že se velmi dobře vyznal v marxismu.

Poté, co se zapojil do ilegální práce, spadla z Felbera veškerá skleslost. Byl plný optimismu, činorodosti. „*Nemůžeme si přece tady jen tak sedět a věřit, že bude Hitler poražen. K tomu je potřeba sjednoceného úsilí všech slušných lidí. Pro vítězství se musí bojovat, a bude-li třeba, obětovat i život.*“²⁷

Viktor Felber byl zatčen 11. května 1942 a 2. června téhož roku zastřelen. Spolu s ním byl popraven i Julius Felber. Jejich jména stojí na seznamu popravených hned za jménem Vladislava Vančury.

²⁶ Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, XVb, Praha – Litomyšl 2007, s. 111–115.

²⁷ Archiv ČVUT, fond Sběrka biografických dokumentů, sign. Viktor Felber: Libuše FELBROVÁ-JEŽKOVÁ, *Můj táta*.

Wohlergehen für alle! Viktor Felber – ein Mitglied der Ethokratischen Bewegung

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel befasst sich mit den Anschauungen Viktor Felbers, Professor an der Tschechischen Technischen Hochschule (ČVUT) und bedeutender Techniker, der von 1880–1942 lebte. In den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts erarbeitete er unter dem Eindruck der Weltwirtschaftskrise und beunruhigt durch die Schwächung demokratischer Herrschaftsformen eine Vision vom Umbau der bestehenden Gesellschaft im Geiste rationalistischer und ethischer Prinzipien. Seine Hauptdevise war, Geld durch einen neuen, den sogenannten Registriermechanismus zu ersetzen, welcher Ausbeutung unmöglich machte, die Arbeit eines jeden Einzelnen erfasste und ihm eine gerechte Belohnung garantierte. Das allen gemeinsame Verlangen nach Wohlstand sollte solidarisch, durch gemeinsame, nach Plan erfolgende und an eine vom gesamten Volk kontrollierte Organisation gebundene Arbeit realisiert werden.

Zu Beginn der deutschen Besetzung Tschechiens schloss sich V. Felber dem Widerstand, konkret dem Nationalrevolutionären Ausschuss der Intelligenz an, an dessen Spitze Vladislav Vančura stand. Gemeinsam mit ihm wurde er später verhaftet und hingerichtet.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

ZACHOVEJ NÁM, HOSPODINE

JIŘÍ RAK

GOTT ERHALTE, GOTT BESCHÜTZE

This study presents an analysis of the imperial anthem of the Habsburg monarchy. It follows its changes and modifications since 1797, including various variants of Czech translations, whose texts it also contains. The author examines the public perception of the anthem and its role as a means of expressing respect to the monarch.

Key words: anthem – Habsburg monarchy – Emperor Franz I – Ferdinand V. – Franz Joseph II – translations

„Zachovej nám, Hospodine, / Císaře a naši zem! / Dej ať z víry moc Mu plyne, / Ať je moudrým vladařem! / Hajme vždy koruny Jeho / Proti nepřátelům všem; / Osud trůnu Habsburského, / Rakouska jest osudem! //

Plňme věrně povinnosti, / Chraňme právo počestně, / A když třeba, s ochotností / V boj se dejme statečně! / V paměti povděčně mějme / Slávu vojska vítěznou, / Jmění, krev i život dejme / Za Císaře, za vlast svou! //

Čeho nabyl občan pilný, / Vojín zbraní zastávej; / Uměním a vědou silný / Duch se vzmahej, jasně skvěj! / Bože, slávy rač popřítí, / Žehnej vlasti milené: / Slunce Tvé nechť v míru svítí / Na Rakousko blažené. //

Stůjme k sobě každou chvíli: / Svornost jenom moci dá; / Spojené kde vládnou síly, / Snadno se vše vykoná. / Když se ruka k ruce vine, / Pak se dílo podaří; / Říš Rakouska nepomine: / Slávy vlasti, Císaři! //

Císaři po boku vládne, / Rodem, duchem spřízněná, / V kráse, kteráž neuvadne / Císařovna vznešená. / Bože račiž rozkvět nový, Habsburskému domu dát: / Františkovi Josefovi, / Alžbětě rač požehnat. //“

Po celé 19. století zpívali naši předkové různé varianty tohoto textu. Píseň zněla na slavnostech dynastických i národních, při panovníkových návštěvách, zahajovala i končila školní rok, zněla z chrámových kůrů i na bojištích. Její text obsahovaly církevní kancionály, vlastenecké zpěvníky, čítanky a sbírky příležitostných básní. Lze říci, že byla v pravém slova smyslu součástí rakouské, a tedy i české každodennosti. Její pouť českou národní společností však naši historiografii nezajímala, snad se tedy jubilentce i jejím přátelům zavděčím následujícím stručným přehledem, který je zároveň malou antologií českých překladů a variací. Vzhledem k serióznímu charakteru tohoto sborníku ovšem vynechávám „velezáradné“ parodie.

Za den zrodu pozdější císařské hymny je považován 12. únor 1797, když na narozeniny císaře Františka I. zněl při slavnostech pořádaných v mnoha městech habsburské říše text Leopolda Haschky zpívaný na melodii Josefa Haydna. Z iniciativy Gottfrieda van Swietena a hraběte Sauraua byl text i s notami vytištěn a rozšířen ještě před dnem mocnářova jubilea. Byla to vzrušená doba válek proti revoluční Francii; pouhý rok předtím odvrátila vítězství arcivévody Karla v bitvách u Würzburgu a u Schwarzenfeldu bezprostřední nebezpečí nepřátelského vpádu. Ve válečné atmosféře se také rodil celoříšský habsburský (rakouský) patriotismus, jehož ústředním motivem byl vztah k panovníkovi. Haschkova a Haydnova píseň je tedy charakteristickým dokumentem své doby. Zároveň ale po celé říši vznikaly desítky a stovky podobných výtvorů – modlitby za císaře a vlast, výzvy k boji, sliby odhodlání položit za panovníka životy, oslavy vítězných bitev a uzavření míru atd., atd. Nicméně z celého tohoto množství si národy monarchie vybraly tuto jednu jedinou, jejíž obliba přetrvala nejenom války, ale i mocnáře, k jehož oslavě byla složena. Je to možná další z rakouských paradoxů – císařskou hymnou se stala de facto lidovým plebiscitem. Naléhavě se tu vtírá analogie s písní *Kde domov můj?* Také v tomto případě „hlas lidu – hlas boží“ zvolil za hymnu z mnoha set vlasteneckých písní, kterých jsou plné dobové časopisy, dílo Tylovo a Škroupovo a historik se musí smířit s tím, že přesný mechanismus tohoto procesu zůstane nepoznán.

Rodící se české vlastenectví bylo na přelomu 18. a 19. století plně loajální vůči císaři i „širší vlasti“, nicméně je nutno přiznat, že onoho 12. února 1797 zde zřejmě Haydnova píseň v českém překladu ještě nezazněla. Podle zprávy pražských novin hlavní město Českého království samozřejmě oslavovalo narozeniny svého panovníka, na slavnostních akademiích a divadelních představeních jeho obyvatelé projevovali radost nad tím, že „*skrze prozřetelnost slavného Mocnáře a skrze udatnost jeho p. Bratra Arciknížete Karla nepřátelé od Českých hranic zahrání byli*“, v Karolinu a ve Stavovském divadle ale byla zpívána píseň *František Druhý*, jejímiž autory byli Josef Georg Meinert a Dionysius Weber. Novinové zprávy nezmiňují zpěv české verze Haschkova textu ani při slavnostním oznámení, že dosavadní římsko-německý císař František II. přijal titul dědičného císaře rakouského v prosinci 1804.

Autorem prvního známého českého textu je zřejmě Dominik Kinský, který jej roku 1816 otiskl ve vídeňských *Prvotinách pěkných umění* jako *Píseň národní*. Zpráva o jeho veřejném zpěvu pak pochází od Josefa Vojtěcha Sedláčka, který jej otiskl ve své záslužné publikaci *Obšírné popsání všech slavností v přítomnosti nejjasnějšího rakouského dvora dne 15., 16. a 17. června 1820 v kraji Plzeňském, zvláště ale v Plzni udáлых*. Tehdy v Rokycanech a po celou dobu cesty dvorních kočárů až do Plzně znělo:

„Bože, zachovej nám krále, / Františka všem milého, / V chrámě slávy stkvěj se stále / Jméno vládcce moudrého. / Pleť mu naše láska k chvále / Věnce z srdce vděčného. / Bože, zachovej nám krále, / Františka všem milého. //

Nad říšemi květoucími / Mírným žezlem kraluje, / Šlechetností, mravy ctnými / Víc než mocí panuje; / Mezi jeho poddanými právo svatě trůnuje. / Bože, zachovej nám krále, / Františka všem milého. //

Ctnostmi trůn svůj ozdobiť, / Jest mu péče předrahá, / Národy si podrobíť / K zbrani žhoucí nesahá; / Pokojem je oblažiti, / O to jen se namáhá. / Bože, zachovej nám krále, / Františka všem milého. //

Poroby nás zbaviv bídné, / Svobodou ctně zblážil nás – / Za to v rozlehlé a klidné / Říši kvěť mu zlatý čas: / Slyš, než světla sídla zhlídne, / Statných vnuků vroucí hlas. / Bože, zachovej nám krále, / Františka všem milého. //“

Nejedná se o překlad německého textu, ale o samostatné české zpracování obsahující všechny hlavní motivy oslav dobrého císaře Františka: péče o mír a úcta k právu a spravedlnosti – je to jasná narážka na mocnářovo heslo: *Iustitia regnorum fundamenta*.

Pravděpodobně nejrozšířenější byl mezi českými vlastenci text prof. Františka Jandy; zde jej cituji podle tisku vydaného při příležitosti otevření pražského chudobince roku 1830: „*Bože, zachovej nám krále / Františka nám dobrého! / Dejž ať živ jest s námi stále / v blesku štěstí pravého! / Jemu všudy věnce k chvále / květe z kroku každého! / Bože, zachovej nám krále / Františka nám dobrého. //*

Z jeho praporců dej víti / Vítězství a strašlivost! / V radě jeho sídlem býti / Rozum, moudrost, poctivost! / S výsosti se Jeho stkvíti / Milost a spravedlivost! / Bože, zachovej nám krále / Františka nám dobrého. //

Vylej na něj též i Jeho / Země hojnost darů svých! / Zahub mocnost lidu zlého, / Od kraj myslí nezbedných! / Zákon Tvůj buď vůlí jeho; / Základem to práv našich! / Bože, zachovej nám krále / Františka nám dobrého. //

Dej, ať dočká v radování / Národů svých hojný květ! / Spatří v svorném vynikání / Čníti je nad širý svět; / A po dlouhém panování / Zbor svých vnuků slyší pět: / Bože zachovej nám krále / Františka nám dobrého. //“

Popularita písně trvala i po smrti císaře Františka, za vlády jeho syna Ferdinanda I. Její slova byla pouze mírně přizpůsobena novým poměrům; nejdůležitější byla jednoduchá změna jména mocnáře, na jehož hlavu má Hospodin vylít své pozhánání. Češi samozřejmě nezůstávali stranou a za jasný doklad rychlého postupu českého národního hnutí můžeme zajisté považovat skutečnost, že z Ferdinandovy doby již známe několik variant:

„*Bože, zachovej nám krále / Ferdinanda dobrého, / Říd' a žehnej neustále / Kroky vládce našeho. / Žehnej vše, co koná k chvále / Tvé a pro vlast blahého. Bože, / Zachovej nám krále / Ferdinanda dobrého. //*

Dlouho chraň jej Hospodine, / Osloň ho svou milostí, / Dejž, ať bolná strast' ho mine, / Ve dnech této časnosti. / Prosba ta se k Tobě vine, / Z našich srdcí s vroucností. / Bože, zachovej nám krále / Chraň mu trůn svou mocností. //

Dejž, ať naději svou skládá / V Tebe, jež jsi vládců pán; / Láska, spravedlnost ráda / Měj svůj v srdci jeho stan. / Šťastná buď vždy jeho vláda, / Dlouho buď nám k blahu přán, / Věrný lid Tvůj toho žádá; / Buď nám k štěstí zachován. //“

Jinou verzi přináší nedatovaný tisk prostě nadepsaný *Píseň národní*.

„*Slyš nás všechny z hvězdné dáli / Nejmocnější Hospodin! / Žehnej Ferdinandu králi, / Habsburgů Onť slavný syn. / Chraň Ho, by na zemské výši / Ze všech nejprvnější stál; / Šťastným buď ve šťastné říši / Ferdinand, náš dobrý král! //*

Obsyp dary svými krále, / Všecky ať Ho vítají; / Ať Ho v Čechách našich stále / Andělé ostríhají! / Světlo pravda, právo pevné / Jak Jej zdobí v hojnosti: / Tak ať dlouho v krásě zjevné / Nám rozkvétá k blahosti. //

Palma věncuj spánky králi, / Pokoj nám chraň Jeho zbroj. / Když se mračno rozprostírá, / Buď On bránou plamennou, / Již se světlo nám otvírá / Pro vlast dálnou, skličenu. //

Ať pod zprávou žezla Jeho / Svornost vždy se ujímá, / Láska národu věrného / Ať trůn jeho objímá. / Tento svazek trvej stále! / Bože! Ty všech prosbu znáš: / Chraň nám Ferdinanda krále / Dobrýť pán a král je náš! //“

Hned několik variant českého textu přinesl sborník vydaný při příležitosti cesty císařského páru do Čech *Hlasy věrných Čechů k Jejich cis. král. Milostem Ferdinandovi*

a Marii Anně v měsíci říjnu 1835, do něhož přispěla většina předních vlastenců. Národně uvědomělé veřejnosti se zřejmě nejvíce zamlouval tento překlad od Josefa Krasoslava Chmelenského:

„Bože, vyslyš prosby vroucí, / KRÁLE FERDINANDA chraň! / Zachovej HO Všemohoucí! / Žezlo žehnej MU i zbraň. / Zkvítej, zrůstěj JEHO říše / K spáse SVÉHO národu, / štěstí nes HO stále výše, / A znič každou nehodu! //

Dej, ať pokoje svatého / Símě se vždy rozmáhá; / Láska OTCE KRÁLOVSKÉHO / Nás co dítky obsáhá; / Ač my nehledáme války, / Rádi dáme pro NĚJ krev, / A nepřítel do dálky / Vžene jistě český lev. //

Dej, ať všechny JEHO země / Svorný duch vždy objímá, / Umění ať zkvítá jemně, / Dobro nikdy nedrímá; / Ať spravedlivost na trůnu, – / Habsburgů dědičnou ctnost – / Národ má bezpečně v lůnu, / S ní i stálou blaženost. //

Bože, vyslyš prosby vroucí, / KRÁLE FERDINANDA chraň! / Zachovej HO Všemohoucí! / Žezlo žehnej MU i zbraň. / Řid' Ty JEHO kralování, / Ty, který jsi králů král, / Přej MU svého požehnání, – / Tak s i nám je všechněm přál. //“

Lze tak soudit podle toho, že k němu vlastní melodii zkomponoval Václav Jan Tomášek a text byl ještě samostatně otištěn v *České Včele*. Redakce k tomu ještě připojila přání, aby „píseň ta co nejrychleji vešla v ústa všech našich krajanů a dlouho – dlouho po vlastech se rozléhala. Že o to, co na nich jest, pána a krále svého nade svůj život milující Čechové ze vsí síly se přičiní, nikoliv nepochybujeme.“

Další verze (autor nebyl tentokrát uveden) vychází zase z oficiální vládní linie podtrhující návaznost na odkaz císaře Františka a alespoň marginálně se v ní ozývají také národní motivy:

„Bože, zachovejž nám krále, / Ferdinanda drahého! / Jenž si vzal za příklad stále / Život Otce ctnostného: / Malí, velcí k Jeho chvále / Přejí z srdce plného: / Bože, zachovejž nám krále / Ferdinanda drahého! //

Bože, chraň rakouskou říši / Od nehod a rozbroje, / Aby velcí, aby nižší / Požívali pokoje; / Aby vzrůstal dál a dále / Král národu veškého: / Bože, zachovejž nám krále / Ferdinanda drahého! //

Bože, ochraň národ český, / V němž vše dobré béře vzrůst; / Žádné zlé, Otče nebeský, / Na Čechy víc nedopust! / By šetřili neustále náboženství svatého; / Bože, zachovejž nám krále / Ferdinanda drahého! //

Rač ve svou ochranu bráti / Rakouskou císařovnu, / Račiz dlouho zachovati / Annu českou královnu; / By bouř žádná nenadále / Nedotkla se žádného – / Ochraň královnu a krále / Ferdinanda drahého! //

Bože, ochraň svou milostí / Habsbursko – Lothrinský Dům, / By vždy příkladem byl ctnosti / Knižatům a národům! By duch Františkův byl stále / Vládce syna dobrého; / Bože, zachovejž nám krále / Ferdinanda drahého! //“

Na ukázkou pak uvádím alespoň první sloku latinského překladu, vydaného ve stejném sborníku:

„Deus, Salva FERDINANDUM, / REGEM nostrum conserva! / Ejus thronum venerandum / Falcis tua gratia; / Ut, qua pater, juxta legem / Regnet, EUM adjura! / Deus, salva nostrum REGEM, / FERDINANDUM conserva! //“

To jsou varianty asi nejčastěji zaznívající na českých národních slavnostech, ve zprávách venkovských dopisovatelů vlasteneckých časopisů jsou obvykle uváděny jako „píseň

národní“, která příslušnou slavnost obvykle zahajovala nebo ukončovala, nadšení a zároveň hluboké pohnutí účastníků prý při této příležitosti nebralo konce. Příkladem může být referát Josefa Kajetána Tyla o českých besedách pořádaných na jaře roku 1841 ve Svatováclavských lázních. Oblíbenou formou fiktivních dopisů zde vypráví jistý „Stanislav“, že během besedy zazněl proslov oslavující současné pokroky českého národního snažení pod habsburským žezlem a pak hudba začala hrát melodii *Bože, zachovej nám krále!*. V té chvíli „v bouřlivém pohnutí zazvučeli do toho radostní hlasové rozčilených Čechů“. Jaký div, že v tom slavnostním okamžiku i vážení a zasloužilí mužové zaslzeli.

Popularita Ferdinanda Dobrotivého kulminovala v jarních měsících roku 1848. Březnový slib ústavy a povolení základních občanských svobod byly interpretovány jako královský dar a děkovné bohoslužby i jiné oslavy se konaly po celé zemi. Bylo tedy jen přirozené, že v této atmosféře vznikla i nová česká verze *Národní hymny*, jejímž autorem byl Václav Jaromír Pícek; aktuální text vyprošuje požehnání pro krále, který svým národům daroval svobodu:

„Žehnej, Bože, Čechů králi, / Ferdinanda chraň ty nám, / Dej mu strážce z věčné dáli, / Jak on strážce vlasti sám; / Dej mu věku, dej mu síly / Pro blaho svých národů, / Jimž on v tebou dané chvíli / Rajskou dopřál svobodu. //

Dej by národ znal svá práva / A na slunci pravdy zrál, / Věrnost byla jeho sláva, / Heslo: Volnost, Bůh a král. / Dej ať s králem zákon hlásá, / Jak to rozum, srdce zná, / Mečem víry boky pásá, / Ohněm lásky plápolá. //

Dej, by vlál mu prapor jasný / V svaté seči oslavu, / Vlož vítězství věnec krásný / Ferdinandu na hlavu; / Přijmi lidu prosby, chvály, / Každé srdce je tvůj chrám; / Žehnej, Bože, Čechů králi, / Ferdinanda zachraň nám!“

Ještě na sklonku revolučního roku se však císař Ferdinand vzdal vlády ve prospěch svého synovce, který pak vládl pod jménem František Josef I. Hned na počátku roku 1849 byla publikována další verze slavné písně. Náznorným způsobem ilustruje naděje, že omlazené Rakousko pod žezlem mladého panovníka (kdo mohl tehdy tušit, že po desetiletích v něm jeho národy budou vidět „staříčkého mocnáře“) bude pokračovat v nastoupené ústavní cestě; zajímavý je i odkaz na dědictví Josefa II. a na národní gardy, které ale byly krátce nato rozpuštěny. Poslední sloka zdůrazňuje slovanskou věrnost trůnu, což byl jeden z hlavních argumentů české politiky během revoluce – zatímco Maďaři stále vedli proti Rakousku a jeho císaři otevřenou válku a Němci by monarchii rádi viděli rozpuštěnou ve sjednoceném Německu, byli to jedině slovanské národy, které stály při svém mocnáři.

„Bože, při mladistvém králi / Františku Josefu stůj, / Ať po cestě cti a slávy / Vede svěřený lid svůj. / Jako sám jest kníže skvělý, / Plný krásné naděje, / Tak rakouský stát ať celý / Pod ním zmládne, okřeje. //

V bojích kých je vítězitel, / Jakým děd František byl; / Zemí kých je oblažitel, / Jako Josef lidomil; / Svobody, jež ujec jeho / Ferdinand nám daroval, / Kých by on dle slibu svého, / Ouplně nám zachoval. //

Cenu ústavy uznává – / Ó nech slyší na hlas náš, / S národy nechť sdílí práva, / V národní nechť doufá stráž! / Nech si rovni, milí jemu / Jsou Vlach, Maďar, Němec, Čech, / K spolku patří bratrskému / A on jasný otec všech. //

Osvět, síl, říd' v panování, / Bože, krále našeho! / Dej nám zažít požehnání / Ze zřízení nového. / Pokoj zachraň, blaho říše / Utěšeně rozkvete, / Sláva její vzejde výše, jarmo an lid nehněte. //

Věrná nás po vlasti celé / Láska pojí s mocnářem, / Každé srdce dikem vřelé / Jeho bude oltářem. / Slovan však, jenž v tom čest hledá, / Trůn když hájí Rakouský, / Nikdy ublížit mu nedá, / Proň chce umřít rekovsky. //“

Po nástupu nového císaře bylo jasné, že nadále nelze pokračovat v obvyklém směru, tj. psát novou hymnu při každé změně na trůnu. Ministr Alexander Bach proto vyzval rakouské autory k vytvoření nového textu, který by se nesl v obecné rovině. Z tohoto „konkurzu“ vyšel vítězně kustod císařského mincovního kabinetu Johann Gabriel Seidl, jehož dílo došlo 27. 3. 1854 nejvyššího schválení. Lidsky pozoruhodnou skutečností je, že hymna měla mít obecný charakter, šťastně zamilovaný císař ale nařídil připojení poslední sloky opěvující jeho svazek s krásnou Alžbětou Bavorskou (svatba se konala za necelý měsíc po schválení Seidlova díla).

Následovala výzva, aby nová hymna byla přeložena do jazyků všech národů monarchie. Češi se této příležitosti radostně chopili. Pražský časopis *Lumír* a Jirečkovy *Slovenské noviny* vycházející ve Vídni uveřejnily řadu nových překladů nejrůznější úrovně. Mezi autory nalezneme známého moravského kněze a sběratele lidových písní Františka Sušila („*Císaře nám s vlastní sirou / Zachovávej Bůh a chraň*“), původce mnoha loajálních publikací Václava Poka („*Hospodine Všemohira / Císaře nám zachovej*“), duchovní katolické i evangelické, Čechy, Moravany i Slováky. Řada překladů vycházela jako samostatné tisky, některé byly zpívány při oslavách císařského sňatku.

Veřejnost čekala, který z českých převodů bude definitivně schválen, ale nedočkala se – 5. prosince 1854 přinesly úřední *Pražské Noviny* pod titulkem *Hymna národní* tuto zprávu: „*Překlad authentického textu německého od Jeho cis. král. apoštolského Veličenstva dne 23. září běžícího roku v nejvyšší vědomost přijatý*“. Háček byl ale v tom, že se jednalo o překlad neznámý, dosud nezveřejněný ani v jednom ze zmíněných periodik a hlavně autor nebyl uveden a jeho jméno je neznámé dodnes. Anonymní nebyl český text jen v úředních novinách, ale i v *Lumíru* a dokonce ještě na sklonku století obsáhla publikace provizorního učitele při c. k. reálném vyšším gymnasiu Karla Jirovce z roku 1895, která „rakouskou píseň písní“ podrobně rozebírá na 480 stránkách, jméno českého autora nezná. František Bačkovský v druhém dílu svých *Zevrubných dějin českého písemnictví doby nové* z roku 1887 uvádí, že někteří se domnívají, že překladatelem byl V. J. Pícek, jiní věří na Karla Aloise Vinařického, autor sám se ale přiklání ke sdělení dr. Matěje Procházky, že hymnu přeložil sídelní kanovník v Hradci Králové Josef Antonín Šrůtek. Šrůtek svůj text ovšem uveřejnil již dříve v *Lumíru* a naprosto přesvědčivě Bačkovského názor vyvrací fakt, že oficiálně schválený překlad otiskl již roku 1854 právě Šrůtkem vydávaný časopis *Školník* s poznámkou pod čarou: „*Právě, když se poslední forma dosazovala, došla nás tato výtečná hymna, kterouž s radostí váženému učitelstvu sdílíme*.“ Je jasné, že kdyby šlo skutečně o překlad Šrůtkův, ve svém časopise by se k němu přihlásil. Pro zajímavost uvádím zmíněný Šrůtkův text, který ve své době nabyl určité oficiality tím, že byl zpíván při pražské oslavě svatby Františka Josefa a Alžběty ve Stavovském divadle:

„Bože, zachovejž nám krále, / Chraň císaře i zem; / U víře ať moudře stále / Vládne mocným ramenem! / Korunu ctých otců jeho / Chraňme proti vrahům zlým: / Blaho z domu Habsburgského / Kyň Rakousům spojeným! //

Ctě a věrně, v pravdě přímě / Hajme právo – povinnost; / Do boje pro mír, jež ctíme, / Chrabrá vod' nás statečnost! / Pro ty věnce čteně známé, / Jichž si voje uvily, / Krev i statky v oběť dáme, / By vlast s králem spasily. //

*Co svou pílí občan střádá, / To chraň ruka se zbrání; / Umění, co s vědou bádá, / Základem
bud' vzdělání! / Zrůstu budiž zemím dáno, / Cti a slávy stejné s ním; / Požehnání s mírem
práno / Šťastným zemím Rakouským. //*

*K jedné moci všichni stůjme: / Nejtěžší – co před námi – / Za snadné vždy dokazujme / Spo-
jenými silami! / Svorní, jako bratři, spějme / Těmuž cíli stejně vstříc: / Vlasti, králi slávu
pějme, / Rakousko vždy velebic! //*

*Co dnes ruka Boží spojí, / Oblažením bud' nám všem; / V požehnání at' jsou svoji: / Císařov-
na s císařem! / Zní dnes sláva v celém světě / Františkovi Josefu – / S ním již naší Eližbětě,
/ S nimi všem nám k prospěchu! //*

Samozřejmě se tu otevírá široké pole pro fabulování a spekulace. Kdo mohl být oním tajemným autorem, proč jeho jméno zůstalo utajeno, jednalo se snad o některého z radikálů odpykávajících si trest pevnostního vězení, nebo o osobu konfinovanou? Samozřejmě, že představa Karla Havlíčka nebo Karla Sabiny jako autora české verze rakouské hymny je velice lákavá, dokud ale nebude proveden výzkum ve vídeňských archivech, musíme zůstatvat na pouhých spekulacích.

V každém případě se jedná o typickou ukázkou monarchického typu hymny, která je – stejně jako hymna carská nebo britská – v první řadě modlitbou za panovníka. Kromě toho obsahuje i motivy ryze rakouské. V první řadě to je hned prosba o Boží ochranu císaře a jeho trůnu, který je osudem Rakouska – v druhé polovině 19. století to skutečně byla už jen loajalita k dynastii a upřímná úcta ke konkrétní osobě císaře Františka Josefa I., co spojovalo rozhádané rakouské národy. S tím úzce souvisí i důraz kladený na víru; habsburský rod od středověku věřil, že se těší zvláštní Boží ochraně a dlouho byl nejdůležitější světskou oporou katolické církve. Ta sice od konce 18. století postupně ztrácela svůj primát, dlouho si ale udržovala přednostní postavení a císař sám prokazoval úctu vůči všem vyznáním. Ryze rakouský je také důraz na svědomité plnění povinností a dodržování práva. Víra, že Rakousko vytrvá, pokud dokáže spojit své síly, je připomínkou mocnářovy devizy *Viribus unitis*, bohužel ale právě tato nejdůležitější podmínka splněna nebyla.

Schválený český text během dalšího půlstoletí česká veřejnost přijímala se samozřejmostí. Jen ojediněle se již objevovaly další nové varianty, jako např. tato, kterou roku 1858 k oslavě narození korunního prince Rudolfa pohotově vytvořil osvědčený český a rakouský vlastenec, už citovaný V. J. Pícek, pod názvem *Prosby Čechů*:

*„Zachovej nám Králů králi / Císaře a jasnou choť, / Syna, po němž srdce pláý, / K blahu
zemí, církve vod'. / Sešli na Něj z nebes výše / A Rakousko blažené, / Na trůn nejkrásnější
říše / Požehnání souzené. //*

*Žehnej Vládcí, Žehnej Synu, / Jichž je žezlo z rukou Tvých, / Syn by věncem slavných činů
/ zdobil stolec Předků svých; / At' jak Národové kolem trůnu / Sřad'ují se s ochotou, / Otce,
Syna v říše lůnu / By věrností kryli svou. //*

*A ty nad hvězdami Pane!, otec hájí víru, / Obrací ke kříži tvář, / Otec vládce v boji, míru,
/ Vzorem bud' co hvězdy zář. / Praporům vítězství dáš, / Když nepřátel bouře vane, / Rámě
žádá císař náš. //*

*Vedle jména Otce ctěného / Budiž heslem Rudolf nám, / Praho z lesa věžatého / Ohlas dej až
v nebes chrám. / S tebou česká země v štěstí / Hrady, chýže jásají: / Z kmene vládců ratolesti
/ At' nám věčně zkvětají! //*

Hymna ale žila svým životem dále, literárními díly ji oslavovalo především české učitelstvo. Její první verš byl pravidelně citován ve slavnostních proslvech i příležitostných

básních, vycházely knihy, které na příkladech čerpaných z českých i říšských dějin vysvětlovaly obsah jednotlivých slok (zřejmě nejpodrobnější je výše zmiňovaná práce pana učitele Jirovce). Vznikala i básnická dílka oslavující „velepíseň rakouských národů“. Tak např. řídící učitel Josef Soukal z Boruče rafinovaně končil každou sloku své básně citací jednoho verše první sloky:

„Zraky věrných milionů / pohlížeji v nadšení / k císařskému nyní trónu / v svatě lásce sbratření. / Spor a svár již vůkol hyne, / vyšší cíl dnes všechněm kyne: / To co věky zbudovaly, / zač jsme všecko v obět' dali, / prosí náš lid v dobrou stálý: / **Zachovej nám Hospodine!** //

Věrná srdce vstříc letí, / druha objímá dnes druh, / svatě jejich předsevzetí / žehná s nebe dobrý Bůh. / Jasně zraky září všem / posvátným dnes plamenem: / Chraň, o Bože, v každé době / proti jakékoli zlobě / drahé nám a milé Tobě, / **Císaře a naši zem!** //

Ejhle, tolik vládne roků, / věnovaných pilné práci; / živá jarost v Jeho oku / podiv náš k sobě obrací. / Tolika let práce činné, / z které zdar a štěstí kyne, / kterou víra zbožná hrála, / jež jak hvězda lidu plála, / blaho kolem rozsivala: / **Dej, ať z víry moc mu plyne!** //

Nemáme jiného přání, / než – by k slávě stoupal výše, / aby Jeho panování / ku blahu jen bylo říše, / aby bylo štěstím všem / z péče Jeho údělem, / a kéž mohutní a sílí / k jasnému dál spějíc cíli, / řízena jsouc Jeho pilí, / **Jenž jest moudrým vladařem.** //

My pak ve své lásce vroucí – / my chceme vždy k Němu stát, / pro Něho v nás budou tlouci / věrná srdce napořád. / Z citu nám všem vrozeného / a ze srdce nadšeného / vzrůstá pevně předsevzetí, / kteréž skutky ve zápětí / vždycky budou provázeti: / **Hajme věrně trůnu Jeho!** //

A když na nás těžké doby / vloží strasti válečné: / láska, která lid náš zdobí, / vzbudí reky statečné. / Srdce vznaté plamenem / zůstává vždy vítězem. / Císaře my hájit chceme, / srdci vždy Ho obemkneme, / za vlast duši vydechneme / **proti nepřátelům všem!** //

Dosed na trůn vládce skvělý / vznešený si vytknul cíl, / k povznesení život celý / říše svojí zasvětil. / Významné jest heslo Jeho, / odlesk ducha vznešeného, / v něm se jeden celek pojí / co nic v světě nerozdvojí: / pevně s námi sloučen stojí / **osud trůnu Habsburského.** //

Žehnej, Bože, jeho dílu, / které slavně budoval, / vytrvalost dej a sílu / ke všem Jeho pracem dál! / Není klamným přeludem, / tak že věky přebudem' / v snažné péči o svobodu, / nic nezkalí naši shodu, / neboť osud Jeho rodu / **Rakouska jest osudem!** //“

Jiný středoškolský učitel Matěj Kovář zase vtělil do básnického slova chvíle, kdy velebná slova hymny znějí v prostředí venkovském i městském:

„Na venkově

Teplá jarní slunce záře / mírný vánek lahodný / růží zdobí dětské tváře, / čas to k zpěvu příhodný; / hochům dívkám se rtů plyne / píseň milá, známá všem: / **Zachovej nám, Hospodine, / císaře a naši zem!** //

Letní večer se svým klidem, / velebný to svatvečer, / odpočinkem kyne lidem, / konec práce, konec her; / ze zápraží zpěv se line / velebný a známý všem: / **Zachovej nám, Hospodine, / císaře a naši zem!** //

Na podzim se svátek světlý, / drahý otčům, drahý všem, / ve chrám spějí řady dětí / v rouše čistě zdobeném. / Z chrámu chorál zbožný řine / vzhůru po nebeský lem: / **Zachovej nám, Hospodine, / Císaře a naši zem!** //“

„V městě

Nade mnou tu tóny znějí / dojemné a úchvatné, / že se ňadra blahem chvějí / ve chvíli té posvátné; / hlasů čtvero s hudbou splyne, / a s ní zvučným pějí rtem: / Zachovej nám Hospodine, / císaře a naši zem! //

Hudby tóny na ulici / hlučným zazní souzvukem, / blaženost a rozkoš v líci / zřítí měšťanům dnes všem; / hudby zvuk sic kolem mine, / dosud však zní z dále sem: / Zachovej nám, Hospodine, / císaře a naši zem! //

Takto v městě oslovíme / z jara, v létě, na podzim / jméno toho, jehož ctíme / srdcem, myslí, citem vším, / k němuž každý z nás se vine, / jenž nám nakloněn je všem: / Zachovej nám, Hospodine, / císaře a naši zem! //“

Závěrem ocitujme ještě jednu báseň (*Mlád i stár*) z pera pana učitele Kováře, v níž se svěřuje, jak jej císařská hymna provázela celým životem:

„Malý hoch jsem píseň pěl, / jež se sladce se rtů line, / již jsem z duše v lásce měl: / ,Zachovej nám, Hospodine‘! //

Milá slast se z nitra strun / plným proudem v ústa řine, / když si nápěv zpívám jun: / ,Zachovej nám, Hospodine‘! //

Vírem světa, hledě výš, / neznám muž jsa, noty jiné, / než kdy z hloubi pěji, slyš: / ,Zachovej nám, Hospodine‘! //

Nyní jsem již léty stár, / ale stejně z úst mi plyne / jako dříve v květu jar: / ,Zachovej nám, Hospodine‘! //“

Bez ohledu na naivitu citovaných veršů si přiznejme, že to bylo několik českých generací, které by se k těmto slovům mohly přihlásit, a pokud tito lidé nezpívali hymnu s nadšením Matěje Kováře, přinejmenším ji od dětství po stáří poslouchali. Nemůže tedy být divu, že i dobrý voják Švejk před lékařskou komisí v blázinci zařadil *Zachovej nám Hospodine* mezi národní písničky.

JIRÍ RAK

Gott erhalte, Gott beschütze!

ZUSAMMENFASSUNG

Die spätere offizielle Hymne des Kaisertums Österreich entstand zuzeiten patriotischer Kriegsbegeisterung gegen das revolutionäre Frankreich im Jahre 1797 als eines von vielen Liedern, die Kaiser Franz II. feierten. Der Text von Lorenz Leopold Haschka, zu dem Josef Haydn die Melodie komponierte, wurde bald sehr populär und ließ zahlreiche Varianten entstehen. Das Lied überlebte den Monarchen, zu dessen Ruhm es komponiert worden war, und wurde zu Ehren Kaiser Ferdinands I. umgeschrieben. Im Jahre 1854 entschied Franz Joseph I., einen neuen, allgemeinen Text zu schaffen, der nicht mehr bei jedem Thronwechsel geändert werden musste. Durch Allerhöchste Entschliebung wurde der Text von J. Gabriel Seidl gebilligt, der dann bis zum Ende der Habsburgermonarchie Gültigkeit hatte.

Bereits zu Beginn des 19. Jahrhunderts gab es eine tschechische Übersetzung des Liedes, wie auch seine „ferdinandsche“ Variante ins Tschechische übersetzt wurde. Im Jahre 1854 entstanden zahlreiche weitere Übertragungen ins Tschechische, doch gibt der vom Kaiser gebilligte Text niemals den Namen des Übersetzers an. Die einzige Hoffnung, den unbekanntem Patrioten doch noch identifizieren zu können, besteht in einer sorgsam Durchsicht der Wiener Archive.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Recenze a zprávy

Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551

Wydali Antoni Gašiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska przy współpracy Ryszarda Grzesika, Warszawa 2010, Neriton, LVIII + 677 s., 25 vyobr. v textu a CD-ROM rukopisu, ISBN 978-83-7543-143-8

Pražská *alma mater* má své mladší sestře, totiž Jagellonské univerzitě v Krakově, v mnohém co závidět. Mám na mysli nejen výrazně lepší dochování pramenů, ale zejména také péči o jejich vydávání tradičním způsobem, i když si čtenář může z přiloženého CD udělat i vlastní názor na originální pramen. Před časem byla v tomto časopisu referována edice krakovské univerzitní matriky pro 15. století,¹ zpracovaná autorským a editorským kolektivem, který nyní připravil její pokračování, totiž edici rukopisu č. 259 tamní Jagellonské knihovny. Ale jakou edici!

Nejdřív několik čísel o vlastním textu, resp. o tom, jak je rozložen obsah té části, která je stránkována arabskými čísly. K úvodu se vrátím hned poté. Z takřka sedmi set stran „textu“ čítá totiž vlastní edice pouhých 280 stran. Zbytek připadá na nejrůznější rejstříky, které uživateli obsah svazku doslova přinášejí na „stříbrném podnosu“. Skoro by bylo možno říci, že vlastní edice tu je jen jakýmsi doplňkem svého komplexního pramenovědného vytěžení. Samozřejmě to není pravda, chci tím jen říci, že uživateli se tu dostává pomocné ruky v míře jinak nevídané (i když obdobně tomu bylo již u výše zmíněné edice předchozí). Třeba ovšem konstatovat, že nejde o prvoedici. Ta vyšla prací A. Chmiela v r. 1892, ale nedostačuje dnešním potřebám. A tak nová edice a její uspořádání zcela opravňuje svou existenci i v době digitalizací, skenování i dalších moderních podpor vlastního pramenného bádání.

Nyní ale k rozsáhlému úvodu, ke kterému je připojeno osmistránkové anglické resumé a jemuž předchází soupis zkratk edic nejrůznějších univerzitních matrik zahraničních univerzit, mezi nimiž postrádáme pražskou matriku, vydanou v r. 1832. Lze to ale snadno vysvětlit, neboť nepodává žádný doplňující materiál (ostatně v edici matriky pro 15. století citována je, neboť tam to bylo funkční). Dále to je seznam krakovských rektorů příslušného údobí a konkordance s předchozí edicí. Podstatný je více než třicetistránkový diplomaticko-obsahový úvod. Ten přináší nejen paleografický rozbor zejména různých postupně připojovaných marginálií, ale i srovnání jejího vedení s matrikami dalších střeoevropských univerzit. Zvláště se také upozorňuje na některé limity prvního editora A. Chmiela, hlavně pokud šlo o jeho geografické znalosti (dokumentováno to je zejména na některých uherkých názvech). A na sám závěr je připojena důležitá informace, že totiž tento editorský tým s vydáváním krakovských matrik končí a předává pochodeň specialistům z novověku. S pocitem zadostiučinění se také konstatuje, že se v obou editory připravených dílech zpřístupnily informace o zhruba 30 000 osobách, které za prvních půldruha století krakovskou univerzitu frekventovaly.

¹ AUC-HUCP 44/1–2, 2004, s. 229–231.

Konečně k vlastní edici, kde v záhlaví každého jednoho rektorátu resp. příslušného semestru (je užito sigly *e* či *h* podle toho, jde-li o letní či zimní semestr) je podána zcela konkrétní, zejména paleografická charakteristika příslušného oddílu, jejichž výprava porůznu kolísá. Proto se také jejich rozsah výrazně rozlišuje. Každý oddíl má číslování jednotlivých osob, což je mimořádně účelné při vyhledávání určitých jmen podle rejstříků, které samozřejmě patriční indexy také respektují. K samotným záznamům, které obsahují nejen výši zaplacených poplatků, snad stačí konstatovat, že u všech se udává jejich původ nejen podle lokality (která by leckdy u malých či jménem totožných lokalit mohla práci s nimi výrazně ztížit), ale i podle diecéze, takže prakticky mezery v identifikacích nevznikají.

Předjme už k avizovaným rejstříkům. Jsou celkem čtyři, resp. jich je pět. Základním indexem se skoro třemi stovkami stran je seznam studentů podle jimi udávaného původu či jiných názvů, vždy s určením situace dle dnešního správního (v Polsku), resp. státního zařazení. Tu si musí čtenář (snadno) zvyknout na to, že jsou užívány zkratky příslušných křestních jmen. Jako dodatek k tomuto seznamu je podán dvacetistránkový soupis diecézí podle původu studentů, pak přichází soupis podle křestních jmen a posléze – pokud to jednotlivé zápisy resp. výjimečně glosy sdělují – funkce či společenské zařazení příslušných osob. Že jde ovšem zejména o titulatury v rámci církevní hierarchie, je v podstatě pochopitelné. Posléze přichází soupis osob jiného než studentského zařazení. Text uzavírá pětistránkový soupis oprav (vesměs drobných) k předchozímu dílu. Z našeho hlediska je ovšem klíčovým seznamem soupis diecézí, neboť se tak velice snadno dostaneme k tomu, co je pro nás důležité a co by jinak bylo nutno namáhavě vyhledávat, totiž, jak to je s bohemikální složkou krakovského studentstva v první polovině 16. století. Protože litomyšlská diecéze už nepadala v úvahu, jde o Olomouc a o Prahu. Zatímco v případě Olomouce se jedná o mnoho desítek lokalit, řada z nich opět s desítkami jmen, u Prahy je to 28 míst, z nichž se některá nepodařilo určit. Přiznávám, že při jejich čtení mne též nic nenapadlo. Snad jen, že *Cybysla* by mohla být Příbyslav či *Ziezdeczin* Zdětín. *Zuckmantel* by bylo lépe psát dnešním názvem Cukmantl. To jsou ale zanedbatelné drobnosti. A konečně lze upozornit na zdánlivou kuriozitu, která jí ale není. Editoři si dali tu neskutečnou práci a všechna křestní jména (studentů i jejich otců) sestavili dle jejich frekvence. Jan s více než 1500 doklady a Stanislav s takřka 900 se do tabulky ani nevešli, Vojtěch byl osmý, Václav pak s necelou stovkou až dvacátý devátý za Šimonem či Felixem.

K edici není třeba nic dodávat, snad jen, že editoři si tu museli sáhnout až na dno disciplíny a zodpovědnosti. Výsledek ale za to stojí.

Ivan Hlaváček

Vladimír Urbánek, Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2008, 303 s.
(Monographia historica, vol. 9)

Práce Vladimíra Urbánka se zabývá přelomovým obdobím raně novověkých českých dějin okolo Bílé hory, konkrétně myšlenkovým světem nekatolického prostředí, z něhož pocházeli ti, kteří kvůli svému (konfesionálnímu) přesvědčení odešli po osudové bitvě ze

země. Ústředním tématem práce je eschatologické myšlení české inteligence, které autor charakterizuje takto: „... *eschatologie neznamenal pouze teologickou nauku o posledních věcech člověka či o posledních událostech světa a dějin, nýbrž byla určitým obecněji sdíleným výkladovým rámcem, který umožňoval lidem první poloviny 17. století vnímat, chápat a vysvětlovat dramatické proměny, s nimiž byli konfrontováni*“.

Kniha je rozdělena do pěti kapitol, z nichž tři jsou věnovány osudům konkrétních jednotlivců. Ačkoliv každý z nich představuje určitou podobu dobové vzdělanosti přelomu 16. a 17. století, nejsou prezentováni jako určitý „typ“ vzdělance, ale slouží autorovi spíš jako ukázky šíře dobového myšlení.

Urbánek pečlivě volil jednotlivé „typy“ vzdělaného prostředí. První, jemuž věnoval pozornost, Simeon Partlicius, nejspíš splňuje navyklou představu o humanistickém učenci. V mládí prošel několika městskými školami, s nimiž pak byly spojeny i počátky jeho profesní dráhy. Načas se stal preceptorem známé rodiny Colonnů z Felsu, vrátil se však ke školské službě, kterou, jak bylo v nekatolických Čechách obvyklé, „kombinoval“ se studiem na pražské karolinské univerzitě. Studijní léta zakončil na zahraničních univerzitách v Basileji, Rostocku a Leidenu. Literárně se stal známým jako autor kalendářů, které byly v Čechách tištěny a šířeny i po jeho odchodu do ciziny.

Autor politických proroctví a apokalyptických chronologií Paul Felgenhauer již splňuje panující představu o dobovém učenci méně. Původem z luteránské německé rodiny ze severních Čech, získal vzdělání na nižších školách v Říši a na univerzitě ve Wittenberku. I když vykonával povolání lékaře, formálního zakončení univerzitních studií zjevně nedosáhl. Byl činný jako „domácí kazatel“ v severoněmecké oblasti a proslul jako autor četných náboženských spisů, což bylo příčinou jeho obvinění z „kacířství“. Přesto se dožil vysokého věku a zemřel v Brémách, kde strávil podstatnou část svého života.

Nejnámějšího z trojice Urbánkových představitelů myšlenkového světa českých zemí první poloviny 17. století, Ondřeje Habervešla z Habernfeldu, autora „profetistických spisů“, by asi většina badatelů mezi učence nezařadila, i když je jeho životopis plný údajů o „obvyklé“ kariéře vzdělance své doby: syn pražské staroměstské rodiny studoval na univerzitách v Helmstedtu a Basileji, kde roku 1610 získal lékařský titul. Do svého rodiště se vrátil jako zastánce Paracelsovy medicíny a sympatizant rosenkruciánů. Do exilu odešel s největší pravděpodobností nedlouho po bělohorské bitvě. Od poloviny roku 1621 ho nacházíme v Nizozemí, kde zakotvil jako lékař v Haagu. Slavným ho učinil spis *Bellum Bohemicum* (1645), popisující počátky třicetileté války, spojené s jeho vlastí.

Stejně jako V. Urbánek jsem přesvědčen o tom, že eschatologické myšlení české nekatolické inteligence pobělohorské doby není vysvětlitelné pouhým odkazem na „dobu“, ale je dáno i historickou tradicí (husitstvím), recepcí eschatologicky (chilisticky) zaměřené literatury v českých zemích a vazbou na školskou tematiku. A komeniolog Urbánek dodává, že silná „eschatologická nota“ u Komenského se v tomto kontextu nejeví už tak výjimečná, bude však vyžadovat další detailní studium.

Obecněji viděno, představují Urbánkovi „protagonisté“ do značné míry odlišné typy vzdělanosti nestejných sociálních, konfesionálních a národnostních vrstev českých zemí přelomu 16. a 17. století. Zdálo by se, že nemají víc společného, než nekatolickou víru a osud emigranta, a přesto jim je ještě jedno společné: vzdělání, vzdělanecké prostředí, které je formovalo, a vzdělanecký způsob vyjadřování. To, co se nám, přes bariéru věků, zdá „nevědecké“ (kalendáře, pranostiky, revelace), bylo pro jejich současníky důkazem

„učenosti“. Způsob, jak nazírají a chápou svět, je bez jakékoli pochyby dobově podmíněný, je spojen s tehdejší vzděláním, prostředkovaným vesměs školou, v níž astrologie má své místo stejně jako astronomie, alchymie jako chemie a exaktní terapeutické postupy jako nauka o léčivých vlastnostech kamenů. A je Urbánkovou zásluhou, že představuje nejen tyto determinanty dobového vzdělance a učence, ale i praktické důsledky v jejich dílech a veřejné činnosti. A ještě jednu důležitou věc autor ukazuje víc než jasně: literární tvorba vzdělanců 16. a 17. století nese všechny rysy toho, co označujeme poněkud hanlivým pojmem „eklekticismus“. Středověký a raně novověký vzdělanec je trochu filozof, trochu lékař, trochu teolog, navíc literát, mnohdy i veršovec, pohybující se (skutečně i intelektuálně) napříč celým vzdělaneckým světem, jak mu to umožňuje společné vzdělání a vzdělanecký jazyk.

Na okraj poznamenejme, že autorem skicované životní dráhy české inteligence okolo Bílé hory spojuje z našeho hlediska (vzdělání v českých zemích) také obecně vysoká míra vzdělanosti v předbělohorské době, ale i skutečnost, že „vyšší“ (univerzitní) vzdělání získávali nekatolíci z českých zemí přes reformní pokusy pražské karolinské akademie nadále v zahraničí.

Urbánkova kniha je vynikající ukázkou současné historické literatury. Je založena na perfektní znalosti odborné literatury s ohromnou šíří „záběru“, na spolehlivé znalosti pramenů, které autor zvládá s akribií zkušeného badatele, a na kombinacích relevantních metodologických postupů (rozbor pramenů, literárněhistorická analýza a komparace, biografické a prosopografické postupy, „kontextové“ zpracování shromážděných dat a literatury), to vše se spolehlivou jazykovou a heuristickou oporou. Zkrátka: radost číst.

Michal Svatoš

Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas I. (Das lituanistische Erbe August Schleichers I.)

Sestavili [sudarymas/zusammengestellt von] Ilja Lemeškin – Jolanta Zabarskaitė, Vilnius 2008 (Lituvių kalbos institutas), 918 s.

Dílo filologa a v letech 1852 až 1857 pražského profesora Augusta Schleichera se dostalo v posledních desetiletích do středu odborné pozornosti nejen kvůli jeho dramatickým životním osudům, veřejnému působení nebo metodologickým postupům srovnávací jazykovědy, ale i kvůli jeho zásluhám o baltistiku, konkrétně o poznání litevského jazyka, litevského národopisu a slovesnosti. Tak vznikla také anotovaná práce, která je založena na filologických a biografických pramenech, vesměs baltistického zaměření. Tvoří ji přetisky Schleicherových tištěných prací a otisky (fotokopie) korespondence a úředních dokumentů. Základem je přetisk jeho knihy o litevské gramatice (*Litauische Grammatik*, s. 148–508, která je znovu vydávána ke 150. výročí jejího pražského vydání), dále přetisk Schleicherovy sbírky *Briefe über die Erfolge einer wissenschaftlichen Reise nach Litauen* (str. 510–546, původně r. 1852), jeho pražské přednášky *O jazyku litevském, zvláště [s] ohledem na slovanský* (s. 548–564) a jeho studie *Lituanica* (s. 566–654, z r. 1854). Následuje oddíl dokumentů a archiválií (s. 650–895), v němž je uveřejněna Schleicherova autobiografie z roku 1868, článek o Schleicherovi z Riegrova slovníku naučného, protokoly ze zasedání Královské

české společnosti nauk, dopisy A. Schleichera českým vědcům P. J. Šafaříkovi, I. J. Hanušovi, J. Jirečkovi, M. Hattalovi a spisy pražského policejního prezidia týkající se A. Schleichera. V příloze uveřejnil R. Eckert *Fakten zu den Litauenfahrten August Schleicher und anderer Sprachforscher* (s. 896–918).

Anotovaná kniha je v současné době poměrně ojedinělým vydavatelským počinem – je sestavena z reprintů a fotokopií bez jakéhokoliv edičního nebo odborně-kritického zpracování. Nedostupnost původních vydání děl nebo archivních pramenů může být jistě důvodem k prostému přetisku (faksimilovému vydání), ovšem obvyklý ediční aparát citelně chybí. U vydávaných textů se dozvíme o jejich původním vydání jen z titulních listů přetištěných děl, informace o archivním uložení vydávaných dokumentů jsou kusé, odkazuje se pouze na název archivu bez bližšího určení archivního fondu a jeho části. Navíc některá provenienční určení již v současné době neodpovídají skutečnosti nebo jsou uváděna nepřesně (např. Státní ústřední archiv Praha místo Národní archiv Praha).

Knihu doprovázejí úvodní slova I. Lemeškina, J. Zabarskaité, A. Sabaliauskase a studie I. Lemeškina *August Schleicher a Praha*. Udivující je, že v celé knize nenajdeme ani zmínku o předchozí práci na obdobné téma (Th. Syllaba, *August Schleicher und Böhmen*, Praha 1995), na kterou vydavatelé v mnohém navazují (zvláště Syllabou shromážděná bibliografie a pramenné odkazy by mohly být čtenáři velkou pomocí). Obdobně je tomu s přetiskem Schleicherova hlavního díla. Bez znalosti Syllabovy monografie bychom ani nevěděli, že jde o prvou část monumentální příručky litevského jazyka (*Handbuch der litauischen Sprache*, I–II, Prag 1856–1857), stejně jako o okolnostech Schleicherova „povolání“ do Prahy a jeho působení na pražské univerzitě. Citelně postrádáme obvyklou vydavatelskou poznámku, která by čtenáře seznámila s původem přetištěných prací a objasnila základní intence edice.

Vydání lituanistického díla Augusta Schleichera potvrzuje, že pražské období jeho odborné činnosti mělo bez nadsázky „zakladatelský význam“ a stojí za to na něj neustále upozorňovat.

Michal Svatoš

90 let vysokoškolského vzdělávání a vědy na Slovensku

Na podzim roku 2009 oslavovala Komenského univerzita v Bratislavě 90. výročí svého vzniku, datovaného vydáním československého zákona č. 375 Sb. z 27. 6. 1919, kterým byla založena „československá státní univerzita v Bratislavě“ s vyučovacím jazykem českým a slovenským. Podobně jako v případě pražské Univerzity Karlovy, které se ještě ani dnes nevyhnou nekvalifikované ahistorické spory o to, zda byla první „českou“ nebo první „německou“ univerzitou, byly v minulosti i dnes spory o charakter bratislavské univerzity (založené ovšem spíše ještě v Prešpurku či Pozsonyi) politizovány. Po devadesáti letech od vzniku dnes nejstarší fungující univerzity na území Slovenské republiky jsou schopni podívat se na vývoj své *alma mater* kriticky nejen profesionální historici, ale i organizátoři oslav a autoři jubilejních publikací, současní akademičtí hodnostáři.

V jednotné grafické úpravě, lišící se jen formátem, zato dominující purpurem rektorských talárů, vyšly v jubilejním roce dvě reprezentativní publikace k dějinám bratislavské

univerzity. První z nich přináší pod titulem *Univerzita Komenského. 90 rokov vysokoškolského vzdelávania a vedy na Slovensku* (Bratislava 2009, 248 s.) základní informace o historii univerzity, představené především jako dějiny jednotlivých fakult a součástí. Kniha není standardní historiografickou prací založenou na původním pramenném výzkumu, ale klasickou jubilejní publikací zpracovanou zaměstnanci jednotlivých fakult na základě dosavadní historiografické produkce. Kapitoly o dějinách současných třinácti fakult otevírají úvody jejich děkanů. Vlastní několikastránková zpracování dějin od založení nejstarších fakult (jako první lékařské), přes meziválečné období, léta samostatné Slovenské republiky 1939–1945, poválečná desetiletí do rozpadu československé federace až po období současné Slovenské republiky jsou většinou podepsána rovněž děkany. Součástí všech fakultních kapitol jsou seznamy jejich děkanů a profesorů, seznam použité literatury je uveden jen v jediném případě (právnícká fakulta). Kratší kapitoly o dalších součástech Univerzity Komenského jsou následovány přílohami (nejvýznamnější absolventi, fakta a čísla, čestní doktoři apod., seznam použité literatury citelně chybí). Publikace je vybavena bohatým ilustračním doprovodem, jehož jednou z hlavních součástí je galerie portrétů rektorů z let 1919–2009.

Portrétům rektorů bratislavské univerzity a jejich biografickým medailonům se dostalo také samostatné publikace, zpracované ředitelem Archivu Univerzity Komenského, historikem Viliamem Csáderem, *Rektori Univerzity Komenského* (Bratislava 2009, 184 s.). V předmluvě autor stručně rekapituluje zákonodárství upravující volbu/jmenování a výkon funkce univerzitních rektorů v proměňujících se režimech 20. století, počty rektorů vyšlých z jednotlivých fakult a dějiny rektorské obrazové galerie. Následují medailony jednotlivých rektorů (celkem 42) podle jednotného schématu: reprodukce portréту, stručná charakteristika odborné činnosti, úsporně podaný profesní životopis, výběr z publikační činnosti, členství ve vědeckých společnostech a přehled pramenů a literatury, to vše obvykle na čtyřech stranách.

Řadu rektorů a jejich portrétů zahajuje profesor MUDr. Kristián Hynek, jeden z hlavních iniciátorů a posléze budovatelů bratislavské univerzity. Následují další rektori meziválečného období, převážně českého původu (s jedinou výjimkou druhého rektora prof. JUDr. A. Rátha). Poslední z „českých“ rektorů, prof. MUDr. Jan Lukeš, byl nucen ze svého postu odejít již nedlouho po vyhlášení autonomie Slovenska. Jedním z jeho (nikoliv bezprostředních) nástupců ve funkci byl v letech 1939/40–1941/42 také prof. JUDr. Vojtech Tuka, předseda vlády a ministr zahraničních věcí Slovenské republiky. Medailony rektorů, vesměs nejvýznamnějších představitelů svých oborů na první moderní slovenské univerzitě, tvoří ucelený soubor ilustrující nejenom vývoj univerzity, jejich fakult a oborů na nich pěstovaných, ale do určité míry i zákruty vysokoškolské a vědecké politiky států a režimů, jejichž součástí bratislavská univerzita během uplynulého století byla.

Zvláštní pozornost autor věnoval malířům portrétů ve stručných biografických poznámkách. Spíše než pro dějiny malířství jsou údaje o autorech a datech vzniku portrétů i vlastní reprodukce obrazů zajímavým materiálem ke sledování proměn univerzitní symboliky a festivit (například dočasná náhrada původního purpurového rektorského taláru, navrhovaného zjevně podle pražského vzoru, modro-zlatým talárem válečného období). Několik portrétů rektorů ze 30.–40. let, „českých“ i slovenských, bylo domalováno až s delším odstupem času, zpravidla až v souvislosti s přípravami oslav 90. výročí založení. Některé poválečné portréty vznikly s kratším odstupem již v 60.–70. letech, ale jiné také až v roce

2008. V řadě případů tak nejde o dobové autentické portréty, ale o doplnění rektorské galerie podle víceméně jednotného výtvarného schématu. Malířského portrétu se nedostalo pouze dvěma rektorům: zmíněnému V. Tukovi a (jistě jen zatím) poslednímu, v době vydání publikace ještě funkci vykonávajícímu F. Gahérovi.

Díky sevřenějšímu tématu a profesionálnímu zpracování se tak díky této, rozměry menší, publikaci orektorech dostalo jubilující Univerzitě Komenského trvalejšího „památníku oslav“, než v případě prvně zmiňované knihy.

Petr Svobodný

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2010

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Príspevky k dejinám Univerzity Karlovy

Tomus L. Fasc. 1

Redakční rada:

doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D., předseda,

PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D., tajemnice,

PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., doc. PhDr. Vilém

Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc.,

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta, PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František

Šmahel, DrSc.

Prorektor-editor: Prof. PhDr. Ivan Jakubec, CSc.

Vedoucí redaktor: doc. PhDr. Petr Svobodný, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Obálku navrhly Mgr. Jana Ratajová, Ph.D., a Kateřina Řezáčová

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3–5, 116 36 Praha 1

<http://cupress.cuni.cz>

Praha 2011

Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

Náklad 300 výtisků

Periodicita 2× ročně

MK ČR E 18593

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

petr.svobodny@ruk.cuni.cz